

**О.М. ШПИЧАК, доктор економічних наук, професор, академік НААН,
завідувач відділення ціноутворення, інфраструктури ринку
та розвитку наукових інновацій**

**О.В. БОДНАР, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»**

Проблеми власності та формування ціни землі сільськогосподарського призначення

У сучасному суспільстві погляди на питання приватної власності на землю є полярними: від повного заперечення до безапеляційного ствердження. У відкритому листі до Михайла Горбачова лауреати Нобелівської премії в галузі економіки Франко Модільяні, Джеймс Тобін, Роберт Солоу¹ рекомендували зберегти в Радянському Союзі суспільну власність на землю та формувати державні доходи за рахунок вилучення ренти за землекористування. Подібну думку сформулював ще Генрі Джордж у 1879 році в праці «Прогрес та бідність»². Людина має природне, природжене право на землю, а всі громадяни мають рівні права на ту частину вартості землі, яка пов'язана з її природними властивостями. Ідеї Г. Джорджа активно підтримав Лев Толстой, який однаково неприязно ставився як до права власності на людину (рабство, кріпосне право), так і до приватної власності на землю, оскільки вона є надбанням усього людства. У листах до Петра Столипіна він неодноразово закликав дослухатися до вчення Г. Джорджа, зазначаючи, що завдяки цьому земля одразу потрапила б у руки справжніх землевласників.

Ідея суспільства, у якому відсутня приватна власність, і не тільки на землю, присутня у філософії Томмазо Кампанелли, зокрема в його творі «Город Солнца»³, де передбачається, що світ у своїй еволюції прийде

до створення ідеального суспільства із спільною власністю.

Більшість країн світу вирішили питання власності на землю на користь приватної та здійснюють купівлю-продаж сільськогосподарських земель. Державна власність на землю існує лише у небагатьох країнах, серед яких Ізраїль, де 91% земельного фонду належить державі.

Прихильники приватної власності на землю відстоюють її доцільність тому, що нині вона є однією з рушійних сил економічних процесів завдяки дії підприємницького ресурсу людини. На наш погляд, переконливим прикладом цього твердження в Україні є функціонування садових (дачних) ділянок, як правило, розміром 5-7 сотих гектара. При цьому розміри ділянок є адекватними рівню технологічної озброєності власників, що й обумовлює їх ефективність. При значному збільшенні площі земельних ділянок і тій же технологічній оснащеності ефект був би набагато нижчий. Нині на сотнях тисяч приватизованих ділянках, які, як правило, виділялися на «неудобних» землях, люди своєю працею створили оазис за рахунок приватної власності. За умов створення на цих самих землях колективних садів, які об'єднували б, наприклад, 10-50 садових ділянок, такого ефекту в даних умовах не було б досягнуто. Водночас віддаємо належне, що злагоджена праця колективу людей є продуктивнішою за умов високого рівня їх свідомості та самоорганізації, що доводить приклад кібуців в Ізраїлі.

Серед здійснюваних реформ у вітчизняному АПК найбільш складною і відповіда-

¹ Бэнкс Р. Общественное благосостояние и частная прибыль / Бэнкс Р. - С.-Пб: НИЦ «Экоград», 1991. - С. 42-47.

² Джордж Г. Прогресс и бедность / Джордж Г. - С.-Пб, 1896 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://land-question.narod.ru>.

³ Кампанелла Т. Город Солнца / Кампанелла Т. - Лондон, 1620 [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://lib.aldebaran.ru>.

льною є земельна. Це зумовлено її глибокою соціальною значимістю та методолого-технологічними особливостями здійснення, що не допускає помилок, які набагато складніше усувати порівняно з реформуванням, наприклад, системи ціноутворення, оподаткування, кредитування, митних тарифів, квотування тощо.

Приватна власність на землю в Україні, на жаль, ще не дала бажаного економічного ефекту. Незважаючи на те, що у приватній власності знаходиться більшість сільськогосподарських земель. Нині виробництво сільськогосподарської продукції у зіставних цінах в розрахунку на одиницю площі проти 1990 р. зменшилося на 23%. Значною мірою це зумовлено відсутністю належного економічного середовища та матеріально-технічного оснащення власників відповідно до розмірів виділених їм земельних паїв. Ефективний власник повинен забезпечити результативність, яка б значно перевищувала розмір орендної плати, яка у 2011 році становила 6% у структурі виробничих витрат. Саме в цьому й полягає економічна сутність передачі земель ефективному власнику.

З метою надходження в сільське господарство надзвичайно потрібних інвестицій через заставу земель, що передбачає двотриразове підвищення ефективності галузі, пропонується ввести купівлю-продаж землі. Отже, прихильники негайного введення ринку землі вбачають у ній головний важіль розвитку сільського господарства, а перешкодою на цьому шляху – відсутність необхідних законодавчих актів. Поділяючи таку стурбованість, вважаємо, що це не головна перешкода на шляху до ринку землі.

Необхідно не лише прийняти потрібні закони, а й створити на селі відповідний моральний клімат, навчити людей свідомо користуватися цими законодавчими актами, особливо за умов існуючої корупції і того, що серед орендодавців близько 60% пенсіонерів. Без урахування цих особливостей на нас чекають дуже великі проблеми. Строк зняття мораторію неодноразово відкладається. На сьогодні він знову відтермінований. Ще не завершено інвентаризацію землі, землю для її власників не всюди виділено в натурі, відсутні обґрунтовані прогнози щодо

рівня ціни на землю сільськогосподарського призначення, не визначено, яку кількість землі буде запропоновано на продаж, тощо. Таким чином, у країні склалася парадоксальна ситуація, коли мораторій на купівлю-продаж землі не усунув корупційних схем підпільних оборудок з нею і водночас не підготовлено морально-правових і економічних умов для введення вільного ринку. Самостійно ні мораторій на землю, ні вільний ринок цю функцію не виконають. В Україні, передусім, необхідно забезпечити прозорий процес руху землі від менш ефективного землевласника і землекористувача до більш ефективного¹.

Суспільство і селяни насамперед у триможному очікуванні наслідків від скасування мораторію на купівлю-продаж землі. Чи стане застава землі потужним джерелом залучення в аграрне виробництво вкрай необхідних коштів? Чи економічно виграють від повномасштабного функціонування ринку землі мільйони селян-орендарів?

На ці та інші пов'язані з даною проблемою питання відповідь треба дати ще до зняття мораторію, щоб завчасно запобігти негативним наслідкам, які супроводжують недостатньо виважені реформи, здійснювані в економіці країни та особливо в її аграрному секторі.

Найгострішим питанням серед усіх інших є ціна на землю. Без знання того, якою її можна очікувати найближчим часом, неможливо дати достатньо достовірної відповіді на жодне із поставлених запитань. У зв'язку з цим слід обережно ставитися до відміни мораторію, не спрогнозувавши його наслідки, і, в першу чергу, ціну, за якою здійснюватиметься купівля-продаж землі та яка кількість землі буде запропонована до продажу. Не з'ясувавши всі питання, цього робити недоцільно.

Отже, в Україні потрібно проводити ґрунтовні дослідження з метою визначення очікуваних наслідків від скасування мораторію на продаж землі. Так, під керівництвом одного з авторів (Шпичака О.М.) ще у 2004 році (до передбачуваного зняття мора-

¹ Шпичак О.М. Проблеми земельної реформи і ціни землі сільськогосподарського призначення / Шпичак О.М. // Науковий вісник НУБіП України. – К.: ВЦ НУБіП України, 2011. – Вип. 168. – Ч. 1. – С.10-17.

торію в 2005 р.) науковці Відділення економіки і земельних відносин УААН (Стратілат О.О., Буняк Н.М.) розробили методику щодо прогнозування рівня ціни на землю та її руху, за умов відміни заборони на продаж земельних паїв, яка включала анкету та пам'ятку щодо її заповнення. Об'єктами опитування було визначено по три сільські ради в кожній області України і в Автономній Республіці Крим. Сільські ради вибирали за рівнем використання землі в області: кращий, середній, гірший. Загальна кількість респондентів становила 55-60 тис. власників земельних паїв. Для проведення опитування залучено майже 100 працівників 25 науково-дослідних установ Національної академії аграрних наук України, які мали родинні зв'язки або працювали на території відповідної сільської ради, що забезпечувало довіру респондентів і гарантувало об'єктивність одержаних даних. Анкетування було анонімним, але за підписом особи, яка проводила опитування. Із працівниками, визначеними для анкетування, був проведений семінар, вручено форми анкет і пам'ятку по їх заповненню.

Серед 27 запитань анкети були запитання, чи передбачає власник паю продати або купити землю, скільки і за якою ціною? Зібрана інформація в анкеті передбачала автоматизовану обробку. Було здійснено калькуляцію витрат на проведення анкетування, для якого передбачалося виділити 200 тис. грн. Однак цих коштів не було виділено і роботу далеко не повністю виконано. Варто зазначити, що в США на службу ринкових новин щороку з бюджету виділяють близько 21 млн дол. А ми продовжуємо захоплюватися тим, що в США ефективно управляють АПК, знаючи про те, хто володіє інформацією, той володіє світом.

Відсутність у нашій країні мінімального фінансування на збір та обробку вказаної інформації, яка стосується доленосної проблеми, призводить до того, що висновки робляться по нерепрезентативних вибірках.

За даними Асоціації Українського клубу аграрного бізнесу при опитуванні в 2010 році 460 керівників великих і малих сільськогосподарських підприємств у 22 регіонах України 50% респондентів висловилися проти ринку земель сільськогосподарського

призначення, 12% – за введення його в 2012-2013 році, 30 % – за введення ринку через 3-10 років, 3 % не визначилися. Отже ці дані свідчать, що сьогодні виробники не готові психологічно й економічно до повноцінного ринку.

Офіційні дані про рівень ціни землі відсутні, а існуючі розрізнені матеріали в публікаціях і виступах дуже різняться – від десятка пляшок горілки за пай до 10 тис. дол. США за 0,01 га в приміській зоні. Нині в засобах масової інформації поширені дані, що вартість 1 га землі сільськогосподарського призначення в Україні становитиме щонайбільше 15 тис. грн (Новак Г.), а Т. Гагалюк стверджує, що вона коштуватиме не більше 5 тис. грн за 1 га. За даними О. Нів'євського ціна 1 га землі сільськогосподарського призначення в Закарпатській області становить 1500 грн, а в Кіровоградській – 5500 грн¹.

Ми віддаємо належне позиції, що ціна землі визначатиметься ринком, але є нагальна необхідність передбачити її рівень ще до скасування мораторію. З метою передбачення ціни землі нами здійснено її кількісне визначення на основі використання методологічних і методичних підходів країн Заходу. Земля є особливим товаром, і в макроекономічному аспекті має абсолютну нееластичну пропозицію. Земля обмежена абсолютно, і суспільство не може ні в коротко-, ні в довгостроковому періодах запропонувати землі більше, ніж її існує взагалі. Відома знаменита фраза Марка Твена: «Купуйте землю – адже її більше ніхто не виробляє». Ціни на землю постійно зростають. Так, у США ціна 1 га ріллі у 2012 році порівняно з 1999 роком збільшилася майже вдвічі.

Розглянемо методичний підхід до визначення ціни землі, базуючись на теоретичній основі про безпосередній зв'язок між орендною платою і ціною землі. У світовій практиці ціну землі визначають через капіталізацію орендної плати діленням її величини на дисконтну ставку. Рівень останньої в розвинутих країнах світу коливається в межах 3-5 % і залежить від процентної ставки за користування капіталом.

¹ Шпичак О.М. Проблеми земельної реформи і ціни землі сільськогосподарського призначення / Шпичак О.М. // Науковий вісник НУБіП України. – К.: ВЦ НУБіП України, 2011. – Вип. 168. – Ч. 1. – С.10-17.

Слід зазначити, що існує варіант визначення ціни землі через капіталізацію умовного чистого прибутку з гектара відповідних сільськогосподарських угідь. Нашими дослідженнями встановлено, що застосування такого підходу в нинішніх умовах України не позбавлене певних методологічних ускладнень. Тому методологічний принцип формування ціни землі через капіталізацію величини орендної плати залишається основоположним.

Капіталізацію орендної плати доцільно здійснювати на процентну ставку (коефіцієнт) за зберігання готівки на депозитному рахунку. Раціональний орендодавець погоджується на таку величину річної орендної плати, нижня межа якої еквівалентна процентному доходу від збереження готівки на депозитному рахунку в банку в сумі, що дорівнює ціні 1 га землі, зданого в оренду. Про зв'язок цих величин вказував ще В. Петті у праці «Економічні і статистичні роботи» в 1664 році¹.

З урахуванням викладеного формула обчислення ціни землі за цим методичним підходом має вигляд:

$$Ц_3^{(к)} = Оп : Пед$$

де Оп – орендна плата; Пед – процентна ставка по депозитах, коефіцієнт².

Перевага пропонованого підходу полягає в доступності інформації та простоті розрахунку. Спираючись на вказаний теоретико-методологічний підхід, розрахуємо ціну землі сільськогосподарського призначення, припустивши, що вже дозволено купівлю і продаж цього ресурсу. Так, у 2011 році з розрахунку на 1 га ріллі сільськогосподарські підприємства України виплатили 381,1 грн орендної плати. Таким чином, ціна 1 га ріллі через капіталізацію орендної плати при депозитній ставці 15% річних $(381,1 : 15 \cdot 100)$ становитиме 2540,7 грн (табл. 1), або 317 дол. США Слід зазначити, що по областях цей показник має досить ве-

лику варіацію. Так, у 2011 році мінімальний розрахунковий рівень ціни 1 га ріллі становив 1774,5 грн. по Житомирській та 1797,1 грн – по Волинській, максимальний – 3971,4 грн – по Черкаській та 3531,2 грн – по Полтавській областях.

По окремих районах варіація є аналогічною. Так, за розрахунками у 2010 році ціна 1 га ріллі по Сумській області становила 1587 грн (орендна плата – 238 грн/га), при максимальній ціні 1897 грн (284,5 грн/га) у Роменському та мінімальній – 859 грн (128,9 грн/га) у Шосткінському районах.

Як бачимо, ціна землі є низькою, і без істотного підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва її рівень об'єктивно не зможе підвищитися.

З метою визначення достовірності запропонованого підходу нами здійснений розрахунок ціни землі в США через капіталізацію орендної плати та зіставлення розрахункової і фактичної ціни землі (табл. 2). Виявлено відхилення зазначених цін у 2007 та 2008 роках у межах 2,4-3,1%. Це дає нам підстави стверджувати, що відхилення рівня фактичної ціни землі від розрахункової в Україні також буде у межах статистичної похибки.

Слід наголосити, що перші спроби методичного обґрунтування визначення ціни землі належать В. Петті, згідно з яким вартість землі прирівнювалася до 18-21-річних рент на неї³.

Надзвичайно важливим чинником формування низької ціни землі в Україні є надто високі процентні ставки за користування кредитом, які для сільського господарства становлять 26%, а ставка за зберігання грошових коштів на депозитних рахунках терміном від 1 року і більше – 15-17%, що й унеможливорює високі ціни на землю в нашій країні.

Відносно висока дохідність фермерських господарств і низькі процентні ставки за користування капіталом зумовлюють високу ціну на землю в ряді країн із розвинутим сільським господарством. Наприклад, у США, виходячи із середньої місячної заробітної плати близько 5 тис. дол., пересічний американець може купити 1 га ріллі за півтора місячну зарплату.

¹ Петті В. Экономические и статистические работы / Петті В. // М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1940. – С. 38

² Шпичак О.М. Проблеми теорії та практики формування ціни землі сільськогосподарського призначення / Шпичак О.М., Андрійчук В.Г. // Землевпорядний вісник. – № 3. – 2003. – С. 82-90.

Шпичак О.М. Економічна оцінка землі і її використання / Харченко Б.З., Шпичак О.М. // Виставка передового досвіду в народному господарстві. – К., 1969. – 27 с.

³ Петті В. Экономические и статистические работы / Петті В. - М.: Госуд. соц. экон. изд-во, 1940. – С. 36, 80.

1. Розрахунок ціни 1 га ріллі по областях України у 2011 році*

Адміністративно-територіальні одиниці	Ріллі всього, тис. га	З них взято в оренду, тис. га	Питома вага орендованої ріллі в загальній її кількості, %	Орендна плата на 1 га ріллі, грн	Питома вага орендної плати у виробничих витратах, %	Ціна 1 га ріллі (через капіталізацію орендної плати), грн
Україна	17510,4	16708,1	95,4	381,1	9,4	2540,7
АР Крим	614,0	561,4	91,4	312,2	8,6	2081,4
Вінницька	946,1	917,3	97,0	427,7	8,4	2851,5
Волинська	163,6	158,9	97,1	269,6	6,2	1797,1
Дніпропетровська	1191,0	1132,9	95,1	389,0	11,6	2593,5
Донецька	940,5	877,8	93,3	396,1	10,1	2640,8
Житомирська	350,6	333,1	95,0	266,2	7,7	1774,5
Закарпатська	18,9	12,2	64,6	317,2	5,5	2114,5
Запорізька	1070,9	1011,2	94,4	419,9	14,6	2799,2
Івано-Франківська	106,4	104,1	97,8	276,4	6,4	1842,4
Київська	897,3	850,7	94,8	414,0	7,8	2760,0
Кіровоградська	1021,8	984,4	96,3	395,6	10,7	2637,2
Луганська	701,8	667,8	95,2	288,3	11,3	1921,7
Львівська	215,8	209,5	97,1	301,0	4,4	2006,8
Миколаївська	883,4	831,1	94,1	359,9	11,0	2399,5
Одеська	1152,2	1100,2	95,5	307,2	10,0	2047,9
Полтавська	1207,8	1168,7	96,8	529,7	10,6	3531,2
Рівненська	230,5	205,3	89,1	498,4	8,5	3322,8
Сумська	700,1	667,8	95,4	295,8	8,1	1971,9
Тернопільська	456,1	453,6	99,5	376,7	6,2	2511,3
Харківська	1175,2	1093,4	93,0	351,1	9,7	2340,4
Херсонська	776,2	742,4	95,6	331,6	9,6	2210,4
Хмельницька	626,2	609,7	97,4	356,1	6,9	2374,2
Черкаська	817,4	794,6	97,2	595,7	10,7	3971,4
Чернівецька	115,9	112,5	97,1	438,6	8,8	2923,8
Чернігівська	754,4	737,3	97,7	351,2	9,1	2341,4

* За даними статистичного бюлетеня «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах за 2011 рік».

2. Розрахунок ціни 1 га ріллі в Україні та США

Показник	2010	2011
Україна		
Депозитна ставка, %	15	
Орендна плата, грн	316	381
Ціна землі, грн	2107	2541
США		
Депозитна ставка, %	3	
Орендна плата, дол.	192	211
Розрахункова ціна землі, дол.	6400	7033
Фактична ціна землі, дол.	6253	6821
Відхилення розрахункової ціни від фактичної, %	2,4	3,1

Ще одним чинником, що зумовлює низьку ціну української землі, є слабе конкурентне середовище на ринку землі з боку покупців. Загальновідомо, що сільське населення не має вільних грошових коштів, оскільки заробітна плата в галузі найнижча серед галузей матеріального виробництва і значно відстає від середньої заробітної плати по Україні. Отже, основна маса селян

працездатного віку не в змозі нині купити землю і розширити своє виробництво¹.

За такого низького рівня цін на ринку землі може з'явитися значна частина покупців, які скуплять її не для подальшого використання у сільськогосподарському виробництві.

¹ Шпичак О.М. Теорія та практика формування ціни землі сільськогосподарського призначення / Шпичак О.М., Андрійчук В.Г. // Агроінком. – 2003. – № 3-4. – С. 33-40.

ві, а для вигідного збереження своїх, навіть відносно невеликих, заощаджень з твердою переконаністю, що ця земля в майбутньому обов'язково буде в ціні. На такий метод збереження заощаджень спонукає власне держава через високий рівень інфляційних процесів і нестабільність валютного курсу.

На особливу увагу заслуговує досвід України на початку XX ст. щодо функціонування ринку землі та надання позики на її купівлю, наявність відповідних земельних банків. Слід зазначити, що купівля українських земель відбувалася через Селянський Поземельний та державний банк. У 1901-1911 роках покупна ціна 1 га землі в губерніях коливалася від 150 крб (Таврійська) до 246 крб (Полтавська). Зокрема, у Київській губернії 1 га землі можна було купити за 210 крб, що було адекватно вартості 3 т озимої пшениці, або дорівнювало оплаті праці кінного робітника протягом 5 місяців¹. Крім того, землю можна було закласти у банк для отримання позики (табл. 3). Цим займалися Державний Дворянський Земельний Банк, Селянський Поземельний банк та

приватні банки. Кількість землі, закладеної під заставу, у 1912 р. становила 55-80% від загального особистого землеволодіння. Причому розмір позики складав 60% від оцінки закладеної землі. Оцінка закладеної землі станом на 1.01.1912 р. коливалася по губерніях від 161 крб (Бессарабська) до 62 крб (Волинська)². Зауважимо, що в закладених переважали землі, які перезакладалися, що є потенційною небезпечним, оскільки засвідчує загрозу втрати власної землі. Так, у 1910 році у всіх закладених землі, що перезакладалися, становили 63-94%. Слід зазначити, що оцінка 1 га землі, яку приймали під заставу, за 20 років збільшилася в 2-3 рази. Крім того, Селянський Поземельний банк надавав позики на купівлю землі. Найбільшу кількість позик виділяли окремим домогосподарствам (80-90%), проте порівняно з ними обсяг позик, наданий товариствам, був значно більший, внаслідок чого кількість землі, куплена останніми, становила 60-80% від загального обсягу земельного продажу³.

3. Кількість землі у приватній особистій власності, заборгованість приватного землеволодіння на 1 січня 1912 року, оцінка 1 га закладеної землі та розмір позики під неї (по губерніях України)

Губернії та області	Загальна кількість землі, тис. га	Кількість землі у приватній особистій власності, тис. га	Питома вага землі у приватній особистій власності до всього, %	Кількість землі закладеної під заставу, тис. га	Відношення закладеної землі до загальної кількості особистого землеволодіння, %	Оцінка закладеної землі, млн крб	Сума виданих позик - першочергових і додаткових, млн крб	Залишок боргу на 1 січня 1912 р., млн крб	Оцінка 1 га закладеної землі, крб	Розмір позики під 1 га закладеної землі, крб
Бессарабська	4191,5	1810,1	43,2	1374,6	76	201,5	122,6	113,6	147	89
Херсонська	7039,6	3741,0	53,1	3050,2	82	375,7	214,7	195,4	123	70
Таврійська	5748,1	3023,2	52,3	1657,3	55	165,8	96,2	86,8	100	58
Єкатеринославська	6089,1	884,4	14,5	2265,3	74	240,4	146,6	136,4	106	65
Київська	5053,6	2287,1	45,3	1591,3	70	200,5	127,8	121,6	126	81
Подільська	3997,2	1777,0	44,5	1427,5	80	207,6	132,1	125,5	146	92
Волинська	6308,9	3082,2	48,8	2314,5	75	152,2	94,6	90,9	66	41
Харківська	4915,5	1757,9	35,8	1254,2	71	169,0	112,6	107,7	135	90
Полтавська	4645,5	2189,4	47,1	1435,6	66	204,5	134,6	127,6	143	94
Чернігівська	4792,0	1995,4	41,6	955,4	48	79,0	54,5	51,7	82	57

На основі одержаних нами результатів дослідження можна зробити висновок, що

без істотних зрушень у підвищенні ефективності сільськогосподарського виробництва

¹ Шпичак О.М. Сільське господарство України на початку та в кінці XX століття / Шпичак О.М.- К.: ІАЕ. 2000. – С. 68.

² Там само. – С. 64.

³ Там само. – С.67.

ціна 1 га ріллі в Україні буде досить низькою. За низької ціни землі сумнівне включення даного ресурсу в ринкові відносини з метою одержати значні обігові кошти через заставу землі. Це зумовлено певними причинами. По-перше, банк може дати під заставу суму коштів у межах 50-60 % вартості застави. Отже, 50 % від проектованої ціни 1 га ріллі 2500 грн практично не вирішує питання обігових коштів. По-друге, в сільськогосподарських підприємствах орендована земля становить 97 %, а її здавати в заставу проблематично. Досить поширена думка щодо використання як застави права оренди, але це, як і питання функціонування Державного земельного банку, вимагає глибоких досліджень. Як свідчить досвід Польщі, Чехії, Словаччини та інших країн, там земля взагалі не передається в заставу.

Наші прогнози щодо низького рівня ринкових цін на українську землю можливо деякого здивують. Проте, це є меншою небезпекою, ніж ейфорійне завищення ціни на рівні 20 тис. грн і більше за 1 га. З високими цінами ми упораємося легко, а з низькими - буде проблематично.

Продовження мораторію на купівлю-продаж сільськогосподарських земель до 2016 р., на наш погляд, дає Україні ще один шанс реалізувати на державному рівні такі заходи:

через економічні важелі макроекономічного рівня створити сприятливе для розвитку сільськогосподарського виробництва економічне середовище, за якого аграрні

підприємства стануть спроможними істотно підвищити ефективність виробництва;

ввести програму довгострокового пільгового кредитування працездатних селян, які мають намір купити землю для створення свого аграрного бізнесу або для розширення існуючого в них сільськогосподарського виробництва;

за умов скасування мораторію на купівлю-продаж землі доцільно встановити мінімальну ціну на неї, нижче якої укладені угоди купівлі-продажу цього ресурсу визнавалися б недійсними;

нині не варто допускати на вітчизняний ринок землі іноземців, хоча це й може підвищити фактичну ціну 1 га сільськогосподарської землі до 7000 дол. Зокрема, влада Китаю вже акумулювала близько 60 млрд дол. на купівлю українських чорноземів у разі відміни мораторію на продаж сільськогосподарських земель¹;

для запобігання спекуляції земельними ділянками варто встановити граничний термін, протягом якого забороняється перепродаж куплених у власність земельних ділянок, а при порушенні цього терміну визначити надвисокі податки на прибуток, отриманий від різниці між ціною продажу земельної ділянки і ціною її купівлі;

необхідно систематично здійснювати дослідження щодо руху землі на ринку й очікувані рівні цін на неї, використовуючи запропоновану методику щодо прогнозування руху землі та її ціни.

Розглянуто проблеми власності та умови, за яких вона найбільш ефективно проявляється, позиції прихильників і противників функціонування ринку землі сільськогосподарського призначення в Україні. Запропоновано метод визначення ціни землі через капіталізацію орендної плати та визначено рівень ціни на землю сільськогосподарського призначення. Обґрунтовані переваги цього методу порівняно з іншими існуючими методами. Проаналізовано причини та передбачено наслідки очікуваного рівня ціни землі в Україні.

Рассмотрены проблемы собственности и условия, при которых она наиболее эффективно проявляется, позиции сторонников и противников функционирования рынка земли сельскохозяйственного назначения в Украине. Предложен метод определения цены земли через капитализацию арендной платы и определен уровень цены на землю сельскохозяйственного назначения. Обоснованы преимущества этого метода по сравнению с другими существующими методами. Проанализированы причины и предусмотрены последствия ожидаемого уровня цены земли в Украине.

An article considers the problems of property and the conditions under which it is most effectively represented, and highlights positions of supporters and opponents of functioning of agricultural land market in Ukraine. The method of determining the price of land by capitalizing the rent and set price levels for agricultural land is suggested. The advantages of this method over other existing methods are explained. The reasons and consequences of the expected level of land prices in Ukraine are analysed.

*

¹ Стоянов А. Досвід: як захистити свою землю? / А. Стоянов // Дзеркало тижня. - №40(88). - 10 листоп. 2012 р. - С. 6.

Аграрна політика у розвитку фермерства в Україні

В Україні на початку 80-х років минулого століття почало розвиватися фермерство як сімейно-приватна форма господарювання на селі, за винятком особистих селянських господарств. За двадцятирічний період ринкових перетворень фермерські господарства стали невід'ємною складовою аграрної економіки. Однак їхній подальший розвиток потребує серйозної державної підтримки та зваженої державної аграрної політики.

Питання становлення, розвитку та підвищення ефективності функціонування фермерських господарств є широко досліджуваними у вітчизняній науці та знаходять відображення у наукових працях П. Саблука, В. Збарського, В. Зіновчука, В. Довженко, М. Шульського, Л. Мармуль, О. Амосова й інших. Однак зважаючи на актуальність та значущість фермерських господарств як важливої складової сучасної аграрної економіки України і державної політики щодо їх підтримки, питання на нинішній час залишається вкрай неврегульованим та містить широке поле для дослідження.

Мета статті – дослідити історію створення фермерських господарств в Україні, визначити основні проблеми у забезпеченні їх фінансовою підтримкою та проведення державної аграрної політики, спрямованої на розвиток малих форм підприємництва, зокрема фермерських господарств.

За попередніми розрахунками Держслужби статистики, у 2011 році частка сільського господарства (включаючи мисливство та лісове господарство) у загальному обсязі валової доданої вартості всіх галузей економіки становила 9,6% (у 2010 р. – 8,7%).

У ринкових умовах господарювання для підприємств аграрного сектору економіки України одним із головних чинників розвитку виробництва є залучення інвестиційних та інноваційних ресурсів. У 2011 році суб'єктами господарювання за рахунок усіх джерел фінансування у сільське господарство, мисливство, лісове господарство вкладено 18,2 млрд грн інвестицій в основний капітал, що на 32,0 % більше, ніж у 2010 році. Питома вага інвестицій у зазначені види економічної діяльності становить 7,7 % від загальнодержавного обсягу інвестицій в основний капітал (у 2010 р. – 7,2 %). За рахунок коштів державного бюджету освоєно 317 млн грн, що становить 1,7 % інвестицій в основний капітал у цей вид діяльності. Слід зазначити, що вагому частку інвестицій у сільське господарство, мисливство, лісове господарство освоєно у рослинництві (71,0%).

У розвиток підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства станом на 31.12.2011 року вкладено 813,4 млн дол. США прямих іноземних інвестицій (наростаючим підсумком з початку інвестування), що дорівнює 1,6% загального обсягу прямих іноземних інвестицій в Україну.

У 2011 році на території України виробництвом сільськогосподарської продукції займалося 56 тис. аграрних підприємств різних організаційно-правових форм господарювання, з яких 73,9% становлять фермерські господарства, 13,8 – господарські товариства, 7,4 – приватні підприємства, 1,6 – виробничі кооперативи, 0,6 – державні підприємства, 2,7% – підприємства інших форм господарювання. У цих підприємствах зосе-

* Науковий керівник – В.П. Горьовий, доктор економічних наук, професор.

реджено 21,6 млн га сільськогосподарських угідь¹.

Фермерські господарства є найбільш поширеною організаційно-правовою формою сільськогосподарської діяльності в Україні й станом на 01.01.2012 року використовували 10,4 % сільськогосподарських угідь.

Правові, економічні та соціальні засади створення й діяльності фермерських господарств як прогресивної форми підприємницької діяльності громадян у галузі сільськогосподарства України визначає Закон України «Про фермерське господарство» від

19.06.2003 року № 973-IV, відповідно до якого фермерське господарство є формою підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою одержання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства².

Динаміка розвитку фермерських господарств та зміни площі сільськогосподарських угідь в їх користуванні наведені на рисунках 1 та 2.

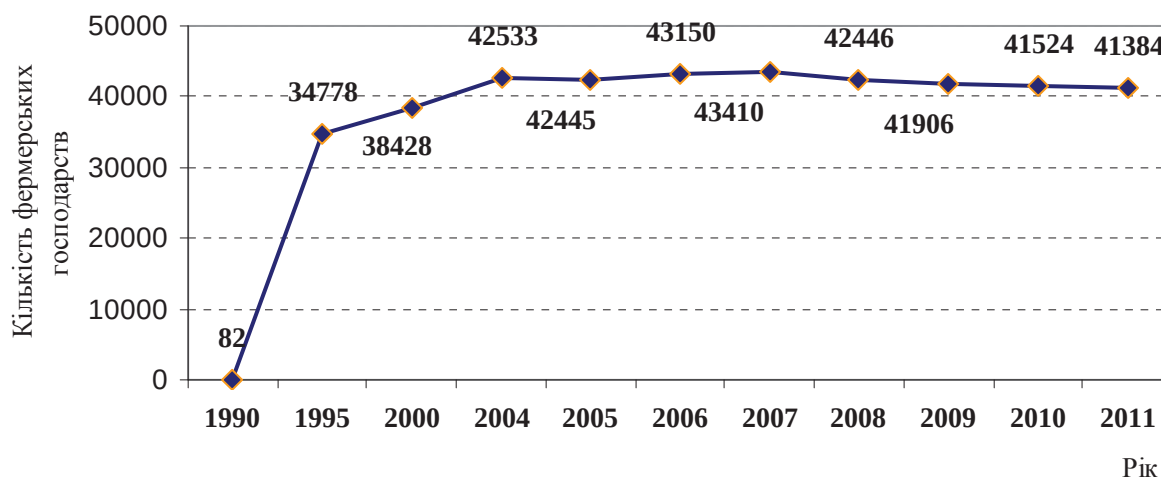

Рис. 1. Динаміка розвитку кількості фермерських господарств в Україні

Тобто, останніми роками спостерігається тенденція до зменшення як кількості фермерських господарств, так і площі сільськогосподарських угідь, що знаходяться в їхньому користуванні.

На 01.01.2012 року налічувалося майже 41 тис. фермерських господарств, у власності та користуванні яких знаходилося 4,3 млн га сільгоспугідь, із них 4,2 млн га ріллі. Середній розмір фермерських наділів у 2011 році проти 2010 року збільшився на 2,8 га і становив 106,1 га, у тому числі 103,1 га ріллі (на 01.01.2011 – 100,2 га). Площі земель фермерів розширюються як укрупненням самих господарств, так і орендою земельних часток (паїв). Орендовані землі фермерських

господарств станом на 1 листопада 2011 року становили 80,8% загальної площі землі, яка є в їхньому користуванні.

За даними Держслужби статистики України станом на 01.01.2011 року, 4304 фермерських господарств, або 9,6%, не мали сільськогосподарських угідь, 1837 господарств мали у користуванні більше 500 га, з них 58 господарств понад 4000 га⁴.

Тобто, більшість фермерських господарств є дрібними та мають у своєму користуванні до 50 га сільськогосподарських угідь. Поряд із тим, існують фермерські господарства, що використовують більше 1000 га сільськогосподарських угідь.

¹ Доповідь: Сільське господарство України у 2011 році // Державна служба статистики України, 2012. – 10 с.

² Горьовий В.П. Фермерство України: теорія, методологія, практика: монографія / В.П. Горьовий. – К.: ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2007. – 538 с.

³ Доповідь: Сільське господарство України у 2011 році // Державна служба статистики України, 2012. – 10 с.

⁴ Статистичний збірник «Сільське господарство у 2010 році»; за ред. Ю.М. Остапчука. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 384 с.

Структура фермерських господарств за площею сільськогосподарських угідь, що

знаходиться у їхньому користуванні, наведена на рисунку 3.

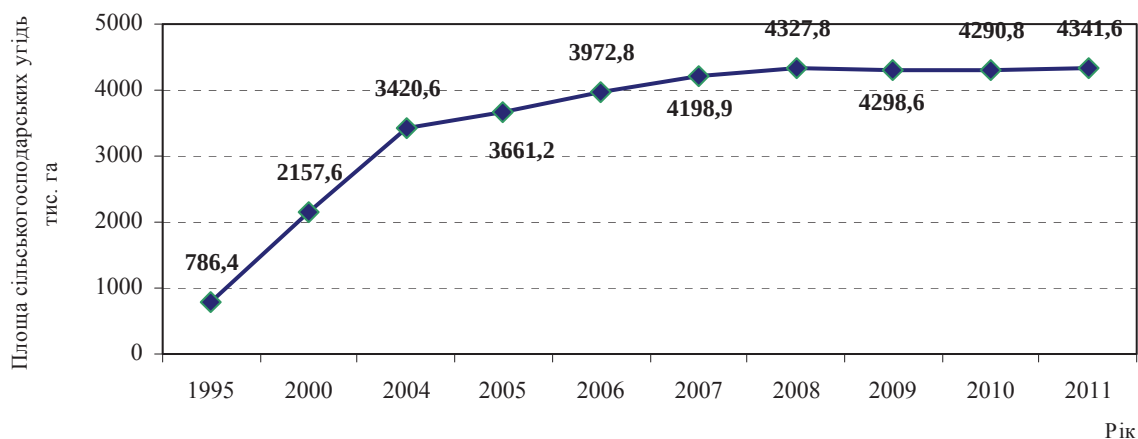

Рис. 2. Динаміка зміни площі сільськогосподарських угідь у користуванні фермерських господарств

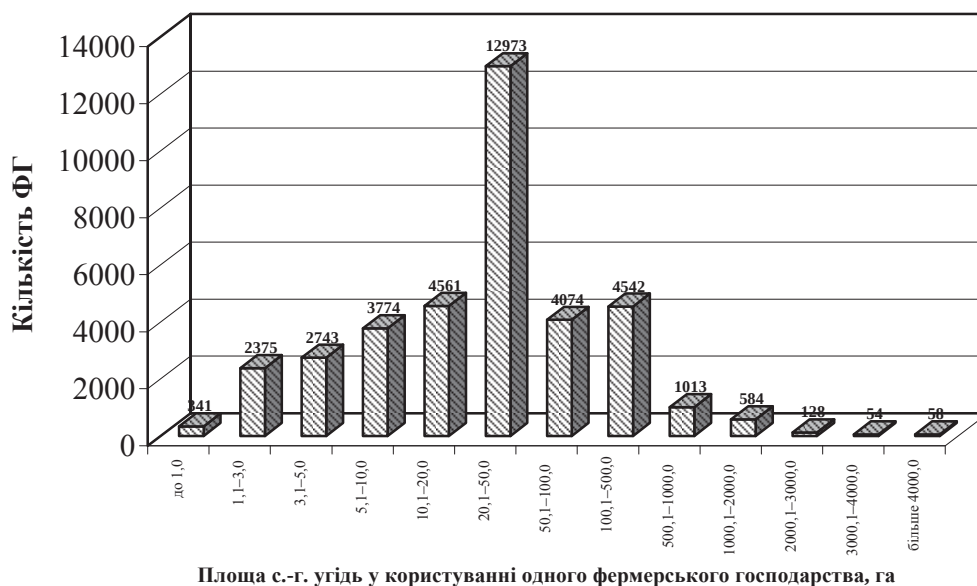

Рис. 3. Структура фермерських господарств за площею сільськогосподарських угідь, що знаходиться у їх користуванні

За даними статистики станом на 01.01.2011 року, питома вага фермерських господарств у виробництві валової продукції рослинництва становила 7,2%, а продукції тваринництва – лише 1,8%, тоді як у 1995 році – 0,9 і 0,3% відповідно.

Слід зазначити, що 55% у виробництві валової продукції мають особисті селянські господарства, частка яких у 1990 році дорівнювала 30,5%¹.

Розвиток фермерства є прогресивною формою підприємницької діяльності громадян у галузі сільського господарства. Зростання кількості фермерських господарств та їхній розвиток сприяє відтворенню села, збереженню традицій і культури українського народу, створенню додаткових робочих місць у сільській місцевості, відіграє важливу роль у розв'язанні соціальних проблем села².

¹ Статистичний бюлетень Валова продукція сільського господарства України (у порівнянних цінах 2005 р.) за 2011 рік. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 22 с.

² Горьовий В.П. Мале підприємництво: постули розвитку, проблеми: монографія / В.П. Горьовий. – К.: "Аграр-Медіа-Груп", 2012. – 600 с.

**1. Валова продукція сільського господарства за категоріями господарств за роками,
млн грн (у порівнянних цінах 2005 року)**

Показник	1990	1995	2000	2005	2007	2008	2009	2010
Усі категорії господарств								
Валова продукція – всього	145874,9	94794,8	77889,4	92585,6	88768,5	103977,9	102092,6	100536,2
у тому числі:								
рослинництва	66559,7	49370,7	43573,0	53975,6	49718,0	64899,1	61544,6	58677,6
тваринництва	79315,2	45424,1	34316,4	38610,0	39050,5	39078,8	40548,0	41858,6
Сільськогосподарські підприємства								
Валова продукція – всього	101299,1	48625,5	26478,0	33802,4	35439,8	47865,4	45780,4	45149,2
у тому числі:								
рослинництва	49913,8	27267,7	17820,4	21731,5	20657,6	32136,1	28498,7	26443,9
тваринництва	51385,3	21357,8	8657,6	12070,9	14782,2	15729,3	17281,7	18705,3
У т.ч. фермерські господарства								
Валова продукція – всього		583,3	1308,5	3424,6	3477,2	5921,4	5074,9	5012,9
у тому числі:								
рослинництва		452,8	1156,3	3101,8	2884,9	5263,1	4393,6	4253,1
тваринництва		130,5	152,2	322,8	592,3	658,3	681,3	759,8
Господарства населення								
Валова продукція – всього	44575,8	46169,3	51411,4	58783,2	53328,7	56112,5	56312,2	55387,0
у тому числі:								
рослинництва	16645,9	22103,0	25752,6	32244,1	29060,4	32763,0	33045,9	32233,7
тваринництва	27929,9	24066,3	25658,8	26539,1	24268,3	23349,5	23266,3	23153,3

Так, у 2010 році чисельність працівників у фермерських господарствах становила 98,4 тис. осіб, з яких найманих працівників – 57,7 тис. осіб, або 9% від їх середньооблікової чисельності у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві (665 тис. осіб). При цьому їхня чисельність порівняно з 2000 роком зросла на 27,3%.

Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції фермерськими господарствами у 2010 році дорівнював 32,4%, а великими й середніми підприємствами – 21,1%, що свідчить про ефективність даної форми господарювання.

2. Ефективність сільськогосподарського виробництва за роками

Показник	1990*	1995	2000	2005	2007	2008	2009	2010
Прибуток, збиток (-) від реалізації сільськогосподарської продукції, млн грн	11422,8	675,6	-121,4	1253,2	4168,9	5462,1	7120,0	12750,5
Фермерських господарств					1066,6	1307,6	1567,5	2588,8
у тому числі								
продукції рослинництва	7060,0	1152,7	1834,5	900,2	5501,6	5450,7	6334,3	11375,9
Фермерських господарств					1086,8	1265,8	1549,7	2575,8
продукції тваринництва	4362,8	-477,1	-1955,9	353,0	-1332,7	11,4	785,7	1374,6
Фермерських господарств					-20,2	41,8	17,8	13,0
Рівень рентабельності виробництва сільськогосподарської продукції, %**	42,6	13,6	-1,0	6,8	15,6	13,4	13,8	21,1

Продовження табл.2

Фермерських господарств					29,4	24,6	24,0	32,4
у тому числі								
продукції рослинництва	98,3	55,5	30,8	7,9	32,7	19,6	16,9	26,7
Фермерських господарств					34,1	27,0	26,1	35,4
продукції тваринництва	22,2	-16,5	-33,8	5,0	-13,4	0,1	5,5	7,8
Фермерських господарств					-4,6	6,7	3,0	1,8

* 1990 – млн крб.

** Тут і далі – прибуток, збиток (-) до собівартості реалізованої продукції.

Відповідно до Закону України "Про фермерське господарство" новоствореним фермерським господарствам у період становлення (перші три роки після його створення, а в трудонедостатніх населених пунктах – п'ять років), фермерським господарствам із відокремленими фермерськими садибами, фермерським господарствам, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях, визначених в установленому порядку Кабінетом Міністрів України, й іншим фермерським господарствам надається допомога за рахунок державного і місцевого бюджетів, у тому числі через Український державний фонд підтримки фермерських господарств (далі – Укрдержфонд), який є державною бюджетною установою, яка виконує функції з реалізації державної політики щодо фінансової підтримки становлення і розвитку фермерських господарств¹.

Укрдержфонд було створено в 1992 році, тоді за результатами конкурсу фермерам надавали техніку та позики, з 2002 року порядок використання коштів змінився і вже фінансово-кредитна підтримка фермерів здійснювалася частковим відшкодуванням вартості кредитів банків, наданням гарантій за кредитами. Поворотна ж допомога надавалась у вигляді середньострокових кредитів на виробничі цілі, а також переробки та збуту продукції.

У 2004 році постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 року № 1102 затверджено Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам,

у подальшому до 2012 року щорічно до даного документа вносилися зміни. За останні п'ять років зазначений Порядок еволюціонував, з'явилися обмеження щодо суми надання кредиту одному господарству й відсотків відшкодування витрат новоствореним господарствам.

Так, на сучасному етапі фінансова підтримка на конкурсних засадах на безповоротній основі надається новоствореним фермерським господарствам, фермерським господарствам з відокремленими фермерськими садибами, фермерським господарствам, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях, протягом одного бюджетного року не більш як за двома видами витрат, пов'язаних із: розробленням проектів відведення земельних ділянок для ведення фермерського господарства; сплатою відсотків за користування кредитами банків; придбанням одного трактора, комбайна, вантажного автомобіля вітчизняного виробництва, а також іноземного походження, які не виробляються в Україні; будівництвом і реконструкцією тваринницьких приміщень; внесенням страхових платежів за договорами обов'язкового страхування; підготовкою, перепідготовкою і підвищенням кваліфікації кадрів фермерських господарств у сільськогосподарських навчальних закладах; розширенням наукових досліджень із проблем організації виробництва сільськогосподарської продукції і виданням рекомендацій з питань використання в їх діяльності досягнень науково-технічного прогресу.

Фінансова підтримка на конкурсних засадах на поворотній основі надається у розмі-

¹ Закон України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 № 973-IV // Офіц. вісн. України. – 2003. – № 29 (01.08.2003). – Ст. 1438.

рі, що не перевищує 250 тис. грн, із забезпеченням виконання зобов'язання щодо повернення бюджетних коштів: новоствореним фермерським господарствам та фермерським господарствам із відокремленими фермерськими садибами, фермерським господарствам, які провадять господарську діяльність та розташовані у гірських населених пунктах, на поліських територіях, – строком від трьох до п'яти років для виробництва, переробки і збуту виробленої продукції, провадження виробничої діяльності; іншим фермерським господарствам – строком до п'яти років для придбання техніки, обладнання, поновлення обігових коштів, виробництва та переробки сільськогосподарської продукції, будівництва й реконструкції виробничих і невикористаних приміщень, для закладення багаторічних насаджень, розвитку кредитної та обслуговуючої кооперації, у

тому числі для сплати пайових внесків до пайових фондів сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, утворених фермерськими господарствами самостійно або разом із членами особистих селянських господарств, зрошення та меліорації земель¹.

Усього, відповідно до даних Державного казначейства України, з 2002 року із загального фонду Державного бюджету України на безповоротній основі за бюджетною програмою „Фінансова підтримка фермерських господарств” фермерським господарствам надано фінансову підтримку в загальній сумі 187 537,69 тис. грн і на поворотній – за бюджетною програмою „Надання кредитів фермерським господарствам” – 279 215,3 тис. грн.

Динаміка надання з державного бюджету фінансової підтримки фермерським господарствам наведена на рисунку 4.

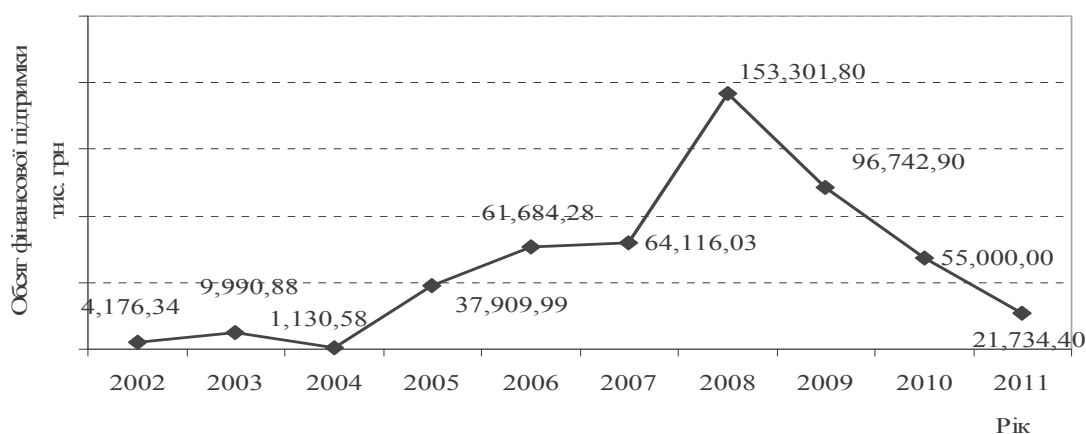

Рис. 4. Динаміка надання з державного бюджету фінансової підтримки фермерським господарствам

Крім того, згідно із Законом України "Про державну підтримку сільського господарства України", надається фінансова підтримка суб'єктів господарювання агропромислового комплексу, зокрема через: механізм здешевлення кредитів і компенсації лізингових платежів; надання дотацій виробникам продукції тваринництва з метою підтримки рівня платоспроможного попиту українських споживачів продукції тваринництва та запобігання виникненню збитковості українських виробників

такої продукції, виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь; часткового бюджетного відшкодування вартості висіяного високорепродукційного насіння сільськогосподарських культур; виконання цільових державних програм, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів, боротьбу із шкідниками та хворобами сільськогосподарських рослин і тварин, ведення сільського господарства на радіаційно забруднених територіях та інші².

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 року №1102 «Про затвердження Порядку використання коштів для надання підтримки фермерським господарствам» // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 34 (10.09.2004). – Ст. 2269.

² Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України" від 24.06.2004 № 1877-IV // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 30 (13.08.2004) (частина 1). – Ст. 1987.

3. Державна підтримка фермерських господарств за роками, млн грн

Показник	2008	2009	2010
Одержано коштів державної підтримки – всього	692,3	658,5	448,2
у тому числі:			
за рахунок бюджетних дотацій	469,5	111,3	93,4
з них			
для підтримки виробництва продукції рослинництва	265,4	46,4	50,5
для розвитку тваринництва	78,2	17,9	7,8
для здійснення заходів з відтворення водних живих ресурсів	0,0	0,0	0,1
за іншими видами (напрямами) державної підтримки	125,9	47,0	35,0
за рахунок податку на додану вартість	222,8	547,2	354,8
з них			
для підтримки виробництва продукції рослинництва	151,3	517,3	302,5
для розвитку тваринництва	71,5	29,9	52,3

До 2012 року правові засади державної підтримки суб'єктів малого підприємництва незалежно від форми власності з метою якнайшвидшого виходу з економічної кризи та створення умов для розширення запровадження ринкових реформ в Україні визначав Закон України "Про державну підтримку малого підприємництва" від 19.10.2000 року № 2063-III.

У 2012 році Верховною Радою України прийнято Закон України "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні" від 22.03.2012 року № 4618-VI, що визначає правові та економічні засади державної політики у сфері підтримки й розвитку малого і середнього підприємництва.

Метою державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні є: 1) створення сприятливих умов для розвитку малого й середнього підприємництва; 2) забезпечення розвитку суб'єктів малого і середнього підприємництва з метою формування конкурентного середовища та підвищення рівня їх конкурентоспроможності; 3) стимулювання інвестиційної й інноваційної активності суб'єктів малого та середнього підприємництва; 4) сприяння провадженню суб'єктами малого і середнього підприємництва діяльності щодо просування вироблених ними товарів (робіт, послуг), результатів інтелектуальної діяльності на внутрішній і зовнішній ринки; 5) забезпечення зайнятості населення шляхом підтримки підприємницької ініціативи громадян.

Основними напрямами державної політики у сфері розвитку малого і середнього підприємництва в Україні визначено: 1) удосконалення та спрощення порядку ведення обліку в цілях оподаткування; 2) запровадження спрощеної системи оподаткування, обліку та звітності для суб'єктів малого підприємництва, що відповідають критеріям, встановленим у податковому законодавстві; 3) залучення суб'єктів малого підприємництва до виконання науково-технічних і соціально-економічних програм, здійснення постачання продукції (робіт, послуг) для державних та регіональних потреб; 4) забезпечення фінансової державної підтримки малих і середніх підприємств шляхом запровадження державних програм кредитування, надання гарантій для одержання кредитів, часткової компенсації відсоткових ставок за кредитами тощо; 5) сприяння розвитку інфраструктури підтримки малого і середнього підприємництва; 6) гарантування прав суб'єктів малого й середнього підприємництва під час здійснення державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності; 7) сприяння спрощенню дозвільних процедур та процедур здійснення державного нагляду (контролю), одержання документів дозвільного характеру для суб'єктів малого і середнього підприємництва та скороченню строку проведення таких процедур; 8) організація підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для суб'єктів малого і середнього підприємництва; 9) впровадження механізмів сприяння та стимулювання до викорис-

тання у виробництві суб'єктами малого і середнього підприємництва новітніх технологій, а також технологій, які забезпечують підвищення якості товарів (робіт, послуг)¹.

Державна підтримка передбачає формування програм, в яких визначається механізм цієї підтримки. Програми державної підтримки розробляються та впроваджуються спеціально уповноваженим органом у сфері розвитку малого і середнього підприємництва із залученням інших центральних органів виконавчої влади та громадських організацій, що представляють інтереси суб'єктів малого і середнього підприємництва. Державні програми підтримки затверджуються Кабінетом Міністрів України в установленому законом порядку.

Державна підтримка суб'єктів малого і середнього підприємництва та об'єктів інфраструктури підтримки малого і середньо-

го підприємництва включає фінансову, інформаційну, консультаційну підтримку, у тому числі підтримку у сфері інновацій, науки і промислового виробництва, підтримку суб'єктів малого і середнього підприємства, що провадять експортну діяльність, підтримку у сфері підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації управлінських кадрів та кадрів ведення бізнесу.²

З огляду на зазначене можна зробити висновки про те, що запорукою ефективності державної підтримки фермерських господарств України та їх ефективного розвитку є забезпечення ефективної аграрної політики та її дотримання органами державної влади. Вирішальним фактором подальшого розвитку фермерства та малого і середнього підприємництва на селі є рішення держави про розвиток та державну підтримку через кооперації й інтеграцію.

Досліджено тенденції розвитку фермерських господарств за двадцятирічний період становлення в Україні, їхнє місце та функції в структурі сільськогосподарського виробництва, а також аграрної політики, спрямованої на надання державної фінансової підтримки за рахунок коштів державного бюджету.

Исследованы тенденции развития фермерских хозяйств за двадцатилетний период становления Украины, их место и функции в структуре сельскохозяйственного производства, а также аграрной политики, направленной на предоставление государственной финансовой поддержки за счет средств государственного бюджета.

An article studies the tendencies of development of farms within the last two decades in Ukraine, the role and functions of farms within the structure of agrarian production and in agrarian policy, that is aimed at state budget support.

* * *

¹ Закон України "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні" від 22.03.2012 № 4618-VI // Офіц. вісн. України. – 2012. – № 30 (27.04.2012). – Ст. 1101.

² Там само.

О.М. ОДІНЦОВ, кандидат економічних наук
Черкаський державний технологічний університет

Формування організаційно-економічного механізму агропромислових кластерних систем

Виникнення і розвиток АПК нерозривно пов'язані з інтеграційними процесами, покладеними в основу його формування та які сприяють забезпеченню технологічної єдності підприємств і організацій, що займаються виробництвом сільськогосподарської продукції й просуванням її до споживачів.

Агропромислова інтеграція являє собою процес формування виробничих зв'язків і органічного поєднання галузей АПК для створення кінцевого продукту. Така інтеграція характеризується планомірним поєднанням в єдиний процес виробництва спеціалізованих галузей або їхніх підрозділів. Головною метою агропромислової інтеграції є одержання економічної й іншої вигоди за рахунок підвищення дохідності від виробництва і реалізації глибоко переробленої сільськогосподарської продукції.

Основними закономірностями агропромислової інтеграції є: зв'язок між змістом

інтеграційної взаємодії та формою організації виробництва; відшкодування внеску сільського господарства у вартості кінцевої продукції; рух від простих форм інтеграції до більш складних.

Формування інтегрованих структур в АПК являє собою взаємодію господарюючих суб'єктів, яке супроводжується їхнім поєднанням для досягнення загальних цілей. Факторами, що впливають на виникнення і розвиток інтегрованих структур, є: дефіцитність ресурсів; мотивована необхідність у диверсифікації бізнесу; прагнення підвищити економічну ефективність виробництва. Відповідаючи на об'єктивну необхідність інституціонального удосконалення, інтегровані структури в нинішній час одержують розвиток у найбільш досконалих організаційно-економічних формах, класифікацію яких наведено в табл. 1.

1. Форми агропромислової інтеграції та їхня характеристика

Ознака кваліфікації	Форма інтеграції	Особливості інтеграційних зв'язків
Галузева належність ініціатора об'єднання	Горизонтальна	Інтеграційні зв'язки охоплюють підприємства однієї або суміжних галузей і сприяють створенню великих багатопрофільних об'єднань
	Вертикальна	Ініціювання переробними підприємствами об'єднання учасників кооперації в єдиний технологічний ланцюг, що передбачає послідовне виконання всіх виробничих операцій у межах інтегрованого формування і досягнення синергетичного ефекту за рахунок ресурсних джерел учасників та зниження трансакційних витрат
	Побічна	Спрямування диверсифікації бізнесу в напрямок, у межах якого великі промислові підприємства інвестують галузі, не пов'язані з їхньою діяльністю
Територіальне охоплення	Міжрегіональна	Об'єднання сільськогосподарських і переробних підприємств у найбільш сприятливих для здійснення агропромислового виробництва природних та кліматичних умовах
	Обласна	Об'єднання переробних підприємств із сільськогосподарськими підприємствами, які створюють їхню сировинну базу
Організаційно-економічна побудова	Агрокорпорація	Інтегровані агропромислові формування, створені об'єднанням капіталів і праці юридичних та фізичних осіб
	Агрохолдинг	Організаційна форма інтеграції агробізнесу, що створює умови для ефективної організації виробництва і переробки сільськогосподарської сировини на основі стратегічного партнерства холдингової компанії й дочірніх підприємств об'єднанням капіталу

	Агропромисловий кластер	Географічне (регіональне) зосередження сільськогосподарських і переробних підприємств навколо підприємства-лідера або локалізована значна кількість підприємств за принципом взаємодії та взаємозалежності з метою зміцнення конкурентних переваг, стабілізації стану на ринку і забезпечення довготривалих надійних партнерських відносин між фірмами при підтримці зовнішніх інституцій
--	-------------------------	---

Характерними особливостями для створення інтегрованих формувань АПК нині є:

інтегровані структури, які проводять свою діяльність в умовах висококонкурентного середовища;

діяльність інтегрованих структур, які належать до АПК, мають просторове закріплення.

Слід звернути увагу на надмірну закритість великих виробничих систем у межах різних форм аграрних корпорацій і агрохолдингів як жорстких форм аграрно-промислової інтеграції. При цьому проблематичним стає практичне забезпечення централізації та децентралізації функцій управління, ефективного використання складових організаційно-господарського механізму.

Враховуючи зазначені обставини, доцільною є розробка інтеграційних форм, які дадуть змогу враховувати наявну ситуацію в галузі й обґрунтовувати перспективний напрям розвитку інтеграційних процесів. Широкий розвиток інтегрованих формувань, які відповідають характеристикам агрохолдингів, що пропагувалося останніми роками, виявило ряд суттєвих недоліків, пов'язаних із невідрегульованою системою залучення інвестицій і запровадження інновацій. Із цієї причини агрохолдинги проявили себе як неконкурентоспроможні суб'єкти ринкової економіки.

У середині 90-х років минулого століття професор Гарвардського університету М. Портер запропонував модель створення кластерних організаційно-економічних об'єднань вертикальних (покупець–постачальник) або горизонтальних (клієнти, технології, посередники й ін.) інтеграційних взаємовідносин¹. Кластери спрямовані на підвищення конкурентоспроможності ринків різного типу, зокрема і агропромислових, в умовах ринкової конкуренції та уможливають розв'язання ряду проблем, які виявилися не

під силу раніше діючим формуванням. На практиці кластерна модель реалізується встановленням довготривалих зв'язків між підприємствами не тільки в рамках виробничої діяльності, але й із державними органами влади, наукою та освітою. Діяльність усіх суб'єктів кластера підпорядкована єдиній економічній стратегії, складовою частиною якої є єдина політика в галузі інноваційно-інвестиційної діяльності.

Кластерні процеси внаслідок взаємодії природно-економічних, техніко-технологічних, організаційних, соціальних й інших факторів проявляються специфічно. Будучи формою поєднання вертикальних і горизонтальних взаємозв'язків, кластер зводить різні за характером сфери суспільного виробництва: сільське господарство, промисловість, торгівлю, фінансову й виробничу інфраструктуру. При цьому специфіка та особливості сільськогосподарського виробництва, в якому економічні й природні процеси відтворення переплітаються, надають кластеру особливий характер і специфічні риси.

У теорії ринкової економіки виділяють три основних мотиви об'єднання господарюючих суб'єктів на принципах кластеризації, зокрема й у галузях агропромислового виробництва. До них належать: економія на масштабах виробництва, включаючи технічний і ринковий масштаби; економія трансакційних витрат; економія на масштабі сфери діяльності або диверсифікації діяльності. Такі мотиви характерні для стабільної, сформованої економіки, яка поступально розвивається. В умовах кризового стану аграрного сектору економіки спостерігається ряд інших причин формування агропромислового кластера. До числа найвірогідніших мотивів створення кластерів слід віднести:

створення сировинних зон;

низьку вартість сільськогосподарських земель;

¹ Портер М. Конкуренція / М. Портер; пер. с англ. – М.: Изд. дом «Вільямс», 2000. – 486 с.

намагання одержати належний прибуток кожній стадії виробництва продовольчої продукції.

Визначальною умовою підвищення ефективності організаційно-економічних відносин є удосконалення механізму їх функціонування. Організаційно-економічний механізм агропромислового кластера – це система, яка сама організовується із підприємств, організацій і соціальної сфери з присутніми їй механізмами господарювання й присутніми всій системі громадськими господарськими інститутами, що регулюють діяльність учасників системи. При обґрунтуванні механізму кластерних процесів необхідно виходити зі взаємної вигоди майнових відносин усіх учасників кластера.

Майнові відносини залежать від форми взаємовідносин у кластері. У кластерних формуваннях зберігається юридична й економічна самостійність учасників. Майновий потенціал у вигляді матеріально-технічних ресурсів, що знаходиться у їх власності, залишається на їхньому балансі, а відносини з підприємствами-учасниками будуються на договірній основі. Механізм функціонування кластера визначає порядок взаємодії учасників інтеграційного формування та органів управління, у процесі якого формуються організаційно-управлінські, виробничо-технологічні й фінансово-економічні взаємовідносини підприємств і організацій, які кооперуються.

Організаційно-економічний механізм розвитку агропромислового кластера передбачає ряд вимог та особливостей його структури, для виконання яких необхідно:

- сформулювати перелік вимог до цілей кластерного формування;

- визначити модель структуризації цілей організації;

- провести кількісну та якісну оцінку цілей кластерного формування;

- виявити цільові елементи управлінської системи та об'єкта управління;

- визначити особливості формування цілей;

- визначити склад і послідовність виконання загальних функцій управління в умовах функціонування організаційно-економічного механізму.

Виробничо-економічні взаємовідносини учасників кластера зачіпають безпосередньо виробничий цикл та проявляються через поділ праці й обмін результатів діяльності, встановлення пайової участі підприємств-учасників і порядок внесення паїв та реалізації сільськогосподарської продукції. Фінансово-економічні взаємовідносини проявляються у процесі встановлення розрахункових цін у кооперованому виробництві, обґрунтування методів розподілу прибутків від спільної діяльності, використання позичкових коштів для розвитку кластерної структури.

Одним із напрямів функціонування кластерних формувань є ведення спільного виробництва в межах єдиного технологічного ланцюга. Прибуток кластера – це результат спільного виробництва і формується на останньому етапі технологічного процесу при реалізації продукту. Звідси виникає завдання розподілу прибутку з урахуванням частки кожного учасника. Пропонуються різні підходи до побудови обмінно-розподільчих відносин, наприклад, взаєморозрахунок, здійснюваний на кожній стадії технологічного ланцюга «виробництво – переробка – зберігання – реалізація».

Виправданим може бути також спосіб організації обмінно-розподільчих відносин у два етапи розрахунків, які пов'язані з авансуванням технологічного етапу виробництва за договірною ціною. В межах двоетапного розрахунку ціни встановлюються виходячи з нормативів, які забезпечують відшкодування витрат на виробництво продукції й передбачають одержання певної частки доходів. Після завершення періоду виробництва залишкова частина прибутку розподіляється пропорційно авансованому внеску кожного учасника. Науково обґрунтований механізм функціонування кластерних структур послаблює протиріччя між учасниками в частині майнових та обмінно-розподільчих відносин і визначення частки кожного учасника в кінцевих результатах, забезпечує погодженість їхніх інтересів, конкурентні переваги та стійкий розвиток.

Водночас сформований нині монопольний диктат переробників сільськогосподарських продуктів на закупівельні ціни

у сільськогосподарських товаровиробників, практично повна незалежність переробних та обслуговуючих підприємств-монополістів на засоби виробництва від держави і партнерів по кооперації значно ускладнили вирішення завдання побудови взаємовигідних відносин та призвели до руйнування інтеграційних зв'язків між ними. Заниження цін на сировинні й продовольчі ресурси при одночасному підвищенні цін на готову продукцію переробки з боку монополістів також не сприяє інтеграційним процесам.

Проблеми створення і стійкого функціонування інтегрованих формувань недостатньо вивчені й вимагають детальнішої розробки їхньої побудови. Потрібні нові підходи до організації та розвитку агропромислової інтеграції з урахуванням необхідності інтегрування сільськогосподарських товаровиробників й переробних підприємств на взаємовигідній основі економічних відносин. Сумісність економічних інтересів виробників сировини і переробних підприємств досягається при побудові взаємовигідних відносин. Умови формування таких відносин можливо побудувати за допомогою запропонованого нами економіко-математичного моделювання паритетних відносин учасників інтеграційного об'єднання.

При побудові економіко-математичної моделі передбачається, що переробні підприємства і виробники сировини створюють асоціацію, в якій:

виробники сировини продають певну її частину переробному підприємству за погодженою закупівельною ціною;

решта сировини реалізується сільськогосподарськими товаровиробниками самостійно на ринку за ринковими цінами;

сумісність інтересів кожного з учасників процесу одержання сировини й доведення її до готового продукту з наступною реалізацією в умовах інтегрованого об'єднання враховується шляхом варійованого параметра;

асоціація будується на основі сумлінності та повної юридичної самостійності партнерів;

враховуються інтереси виробників сировини і переробного підприємства в кінцевих результатах, тобто в прибутку, що є цільовою функцією побудованої моделі.

Мірилом взаємовигідних відносин партнерів інтегрованого формування може слугувати економіко-математична модель зваженого прибутку $\Pi^{зв.ж}$, яка має вигляд:

$$\Pi^{зв.ж} = \alpha \times [D(P^z) \cdot P^z - x \times (P^t + C^z)] + (1 - \alpha) \cdot [(y - x) \times P^z + x \times P^t - C^t \cdot y], \quad (1)$$

де α – міра заінтересованості переробника й виробника сировини, прийнята часткою 0,5 кожного у кінцевій ринковій ціні, що характерно для економік із досконалим ринком;

P^t – закупівельна ціна одиниці сировини у виробника;

P^z – ринкова ціна одиниці готової продукції переробного підприємства;

$D(P^z)$ – функція попиту готової продукції;

y – кількість сировини, одержаної виробником;

x – кількість сировини, закупленої переробним підприємством;

C^z – витрати на переробку одиниці сировини;

C^t – витрати на одержання одиниці сировини виробником;

$(y - x)$ – кількість сировини, реалізованої виробником самостійно;

$(y - x) \times P^z$ – дохід виробника від реалізації сировини в кількості $(y - x)$ за ціною P^z і, у той же час, у певній мірі дохід, втрачений переробним підприємством у зв'язку з недовантаженням потужностей переробного підприємства.

Як матрицю для перевірки придатності запропонованої моделі формування паритетних відносин товаровиробників сільськогосподарської продукції з переробними і торговельними підприємствами використовуємо показники виробничо-фінансової діяльності ринку молочної та м'ясної продукції Черкаської області за 2007–2011 роки (табл. 2).

2. Показники виробничо-фінансової діяльності молочного і м'ясного ринків Черкаської області (матриця розрахунку паритетних цін)

Показник	Рік				
	2007	2008	2009	2010	2011
Молоко					
Вироблено, тис. т	185,8	187,1	206,9	214,2	220,8
Реалізовано, тис. т	164,1	137,1	194,2	196,8	204,2
Здано на переробку, тис. т	116,6	117,4	129,8	134,2	138,6
Реалізовано без переробки, тис. т	69,2	50,0	77,1	80,0	82,2
Реалізаційна ціна 1 кг продукції, зданої на переробку, грн	1,46	1,51	1,73	2,74	3,16
Реалізаційна ціна 1 кг продукції без переробки	2,36	2,25	2,80	4,44	5,00
Повна собівартість 1 кг, грн	1,14	1,33	1,67	2,03	2,62
Рентабельність, виробництва, %	27,5	13,8	8,7	35,0	20,5
Витрати на переробку 1 кг молока-сировини, грн	0,35	0,33	0,42	0,62	0,82
Роздрібна ціна 1 кг, грн	3,98	4,59	4,80	9,25	9,75
Яловичина					
Вироблено, тис. т	27,7	24,8	21,4	19,5	15,0
Реалізовано, тис. т	21,0	18,8	16,2	17,3	17,4
Реалізаційна ціна 1 кг, грн	6,90	10,53	9,46	9,13	11,43
Повна собівартість 1кг, грн	9,19	12,28	11,22	12,21	13,69
Рентабельність, %	- 33,1	- 16,6	- 18,6	-25,2	-16,5
Витрати на переробку 1 кг яловичини, грн	7,12	7,42	7,60	8,15	9,14
Роздрібна ціна 1 кг, грн	21,54	32,93	38,20	62,10	62,20
Свинина					
Вироблено, тис. т	35,7	32,8	26,9	16,9	26,0
Реалізовано, тис. т	24,9	22,9	18,8	23,3	26,2
Реалізаційна ціна 1 кг, грн	5,34	11,45	14,15	11,60	12,97
Повна собівартість 1кг, грн	6,76	11,24	12,83	12,91	13,76
Рентабельність, %	- 26,7	1,9	10,3	-10,1	-5,9
Витрати на переробку 1 кг свинини, грн	7,95	8,14	8,42	9,15	9,75
Роздрібна ціна 1 кг, грн	37,83	39,80	42,10	58,40	54,25

Заниження реалізаційної ціни на молоко переробними підприємствами спонукає виробників молока і м'яса близько 40% продукції реалізовувати на стихійних ринках, де ціна на цю продукцію в 1,6 раза вища. Якщо в 2011 році реалізаційна ціна 1 кг переданого на переробку молока становила 3,16 грн, то на інших ринках (мимо переробних і харчових підприємств) вона тримається на рівні 5 грн. Склалася ситуація, коли виробництво сільськогосподарської продукції в третині господарств стає збитковим при рентабельності кінцевого продукту більше 100 %.

У країнах із досконалим розвинутим ринком традиційно склалися оптимальні співвідношення розподілу доходів між учасниками асоціації: сільськогосподарське виробництво – 60 %, переробні підприємства – 25, торгівля – 15% ¹. У наших розрахунках прийнято загальний прибуток розподіляти порівну між сільськогосподарськими товари-

¹ Трейси М. Сельское хозяйство и продовольствие в экономике развитых стран: Введение в теорию, практику и политику; Пер. с англ. – СПб.: экономическая школа, 1995. – 431 с.; Милосердов В. Многоукладная экономика АПК: состояние и перспективы / В. Милосердов // АПК: экономика и управление. – 2002. – №2. – С. 10–20.

робниками та переробними підприємствами і торгівлею.

Застосування моделі взаємовигідних економічних відносин за формулою (1) з використанням статистичних показників виробничо-фінансового функціонування підприємств молочного й м'ясного ринків Черкаської області (табл. 2) та рівня цін на ринках мимо переробників дає наступні результати зваженого прибутку потенційного агропромислового кластера:

$$\Pi_{\text{молоко}} = 0,5 [9,75 - 0,5 \cdot 3,16] + 0,5 [0,4 \cdot 5,00 + 0,5 \cdot 3,16 - 0,5 \cdot 2,62] = 4,56;$$

$$\Pi_{\text{яловичина}} = 0,5 [62,20 - 0,5 \cdot (11,43 + 9,14)] + 0,5 \cdot [0,5 \cdot 62,20 + 0,5 \cdot 11,43 - 0,5 \cdot 13,69] = 33,18;$$

$$\Pi_{\text{свинина}} = 0,5 [54,25 - 0,5 \cdot (12,97 + 9,75)] + 0,5 \cdot [0,5 \cdot 54,25 + 0,5 \cdot 12,97 \cdot 0,5 \cdot 13,76] = 27,75.$$

Розподіл зваженого прибутку на еквівалентній основі між учасниками молочного кластера дає можливість здійснювати реалізацію продукції при середній реалізаційній ціні $V_{\text{зв.ж}}$ і середній рентабельності $R_{\text{зв.ж}}$:

$$V_{\text{зв.ж}} \text{ молоко} = \Pi_{\text{молоко}} / 2 + 2,62 = 4,56 / 2 + 2,62 = 4,90;$$

$$R_{\text{зв.ж}} \text{ молоко} = (4,90 - 2,62) / 2,62 \cdot 100 = 87 \%;$$

$$V_{\text{зв.ж}} \text{ яловичина} = \Pi_{\text{яловичина}} / 2 + 13,69 = 33,18 / 2 + 13,69 = 30,28;$$

$$R_{\text{зв.ж}} \text{ яловичина} = (30,28 - 13,69) / 13,69 \cdot 100 = 122 \%;$$

$$V_{\text{зв.ж}} \text{ свинина} = \Pi_{\text{яловичина}} / 2 + 13,76 = 27,75 / 2 + 13,76 = 27,64;$$

$$R_{\text{зв.ж}} \text{ свинина} = (27,64 - 13,76) / 13,76 \cdot 100 = 102 \%.$$

Визначення зваженого прибутку в агропромисловій асоціації, учасники якої об'єднуються в кластер, уможливорює справедливий його розподіл між учасниками відповідно до внеску кожного в загальний результат. При цьому закупівельна ціна 1 кг молока досягне 4,90 грн, а рентабельність виробництва підвищиться з 20,5 до 87%. Закупівельна ціна яловичини зросте з 13,69 до 30,28 грн і галузь із збиткової перетвориться у високорентабельну. Так само високорентабельною стане галузь свинарства. Запровадження кластерної системи функціонування підприємств агропромислового комплексу стане потужним стимулом відродження галузі тваринництва з одного боку, а з іншого – відпадає необхідність надання цим підприємствам дотацій з бюджету.

Унаслідок впливу природно-економічних, техніко-технологічних, організаційних, соціальних та інших факторів кластерні процеси в агропромисловому комплексі як форма горизонтальних і вертикальних зв'язків сполучають різні за характером сфери інтеграційного виробництва: сільське господарство, промисловість, торгівлю, фінансову й виробничу інфраструктуру. Організаційно-економічний механізм кластерних систем АПК визначає ряд вимог і особливостей формування його структур, для виконання яких необхідно: сформулювати цілі формування кластерів в агропромисловому кластері; визначити основні моделі структуризації агропромислових кластерів; провести кількісну та якісну оцінку потенційних агропромислових кластерів; розробити модель паритетних економічних відносин учасників агропромислового кластерного формування.

Висвітлено основні особливості факторів формування організаційно-економічного механізму агропромислових кластерів. Запропонована модель паритетних відносин учасників агропромислового кластера.

Освещены основные особенности факторов формирования организационно-экономического механизма агропромышленных кластеров. Предложена модель паритетных отношений участников агропромышленного кластера.

An article highlights the basic features of factors of formation of organizational and economic mechanism of agroindustrial clusters and suggests the model of parity relations of participants of agroindustrial cluster.

* * *

Інноваційний розвиток виробництва продуктів харчування

В умовах активного розвитку інформаційного суспільства та формування економіки знань особливого значення набуває інноваційна сфера діяльності, з якою пов'язане стійке економічне зростання будь-якої держави. Як показує міжнародний досвід, національна безпека нині дедалі більше залежить не від військового чи природно-ресурсного потенціалу держави, а від прогресивних тенденцій її інноваційної сфери, яка, проникаючи в різні галузі національної економіки, зумовлює їхню постійну модернізацію і перехід до нових моделей розвитку. У цьому контексті особливо актуальними стають проблеми вивчення взаємозв'язків між інноваційним та економічним розвитком будь-якої держави й оцінки впливу інноваційних факторів на різні компоненти її економічної безпеки. Одна із базових складових економічної безпеки держави – продовольча безпека – є дуже чутливою до впливу інноваційних факторів і на пряму залежить від рівня розвитку та ефективності аграрної сфери й харчової промисловості держави, що можуть у комплексі розглядатися як єдина сфера виробництва продуктів харчування.

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі виділяють два напрями аналізу проблем інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Перший із них концентрує свою увагу на ролі інноваційних факторів у забезпеченні продовольчої безпеки держави і представлений працями таких науковців, як З. Адаманова, С. Бреус, В. Власов, О. Дацій, Л. Дейнеко, П. Купчак, М. Лисак, А. Лисецький, Б. Макдональд, Ю. Мельник, В. Саблук, В. Савенко, О. Собкевич, Є. Сухіна, Т. Федоренко, В. Чабан та ін. Другий – робить акцент на вивченні впливу інноваційних технологій на

поліпшення якості харчових продуктів і, як результат, стану харчування населення та суспільного здоров'я й об'єднує наукові здобутки учених В. Амбросова, Т. Воллінгтона, Д. Крисанова, К. Лайонса, Дж. Лоуренса, М. Маренича, І. Озімека та ін.

Як бачимо, для національної економічної науки характерний «ухил» у напрямі дослідження особливостей забезпечення продовольчої безпеки держави, розглядаючи її переважно як здатність до самозабезпечення, ефективного протистояння зовнішнім і внутрішнім загрозам та адекватного реагування на відповідні виклики. Водночас малодослідженим у вітчизняній науці є «гуманоцентричний» аспект забезпечення продовольчої безпеки шляхом інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

З урахуванням сучасних тенденцій інноваційного розвитку сільського господарства і харчової промисловості, а також ключових проблем забезпечення продовольчої безпеки нашої держави, проаналізованих, зокрема, у дослідженнях низки вітчизняних науковців¹, наголошуємо на важливості розробки й реалізації національної концепції інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

Мета статті – обґрунтування окремих положень цієї концепції, пов'язаних із факторами та принципами інноваційного розвитку відповідної сфери.

Особлива роль в інноваційному напрямі розвитку агропромислового виробництва відводиться розв'язанню комплексних проблем матеріально-технічного забезпечення і

¹ Гойчук О.І. Продовольча безпека / О.І. Гойчук. – Житомир : Полісся. – 2004. – 348 с.; Лисецький А.С. Продовольча безпека України: теорія, методологія, емпіричний аналіз / А.С. Лисецький. – К. : Оріан, 2005. – 374 с.; Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / Л.В. Дейнеко та ін.; за ред. Б.М. Данилишина. – К. : Наук. думка, 2007. – 276 с.

формування повноцінного ринку інновацій в АПК. Як зазначають Ю. Мельник та П. Саблук (2009), цей ринок має виконувати як функцію постачання агропромислового виробництва нової техніки й технологій, так і науково-освітні функції¹.

Водночас сучасне виробництво продуктів харчування неможливе без залучення підприємств інших галузей, що прямо не пов'язані ні з харчовою промисловістю, ні з аграрною сферою. З урахуванням цього, на наш погляд, доцільно ввести у вжиток та обґрунтувати поняття міжгалузевого комплексу – сфери виробництва продуктів харчування, до якої можна включити сукупність галузей (підприємств), основною функцією яких є організація виробництва продовольчих товарів і забезпечення ними населення.

Слід зауважити, що, відповідно до чинного Класифікатора видів економічної діяльності² більшість галузей, що займаються виробництвом продуктів харчування, об'єднані в групу «Переробка харчових продуктів» у рамках переробної промисловості. Інші галузі, що повинні входити до виділеної нами сфери, належать до сільсько-го, лісового та рибного господарства, а також низки галузей переробної промисловості (виробництво устаткування, хімічних добавок, тари тощо). Як бачимо, у чинній класифікації спостерігається функціональна розбалансованість сфери виробництва продуктів харчування, що ускладнює процеси управління, моніторингу і дослідження цієї сфери.

У структурі сфери виробництва продуктів харчування варто виділити кілька ключових функціональних частин: сировинне забезпечення (у складі низки галузей АПК та інших міжгалузевих промислових комплексів), первинна переробка і зберігання сировини, вторинна переробка, пакування, зберігання готової продукції, транспортування й реалізація. Цільовою функцією системи перелічених складових є забезпечення потреб

споживачів – як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Водночас кожен із елементів системи також має свої організаційно-економічні та технологічні потреби, які через зворотні зв'язки передаються до попередніх стадій виробничого процесу.

З урахуванням описаних вище функціональних особливостей можемо виділити кілька ключових принципів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

1. **Пріоритетність.** Полягає у першочерговому значенні розвитку досліджуваної сфери для життєзабезпечення населення. Відповідно саме сфера виробництва продуктів харчування вимагає активного запровадження інновацій і найбільш динамічних структурно-територіальних трансформацій у контексті постіндустріальної економіки.

2. **Збалансованість.** Передбачає наявність балансу між очікуванням надприбутку від впровадження інновацій та зростанням якості й безпечності вироблених продуктів. Очевидно, що очікування швидкого ефекту від запровадження інновацій саме у сфері виробництва продуктів харчування може бути виправданим досить швидко, однак у випадку нехтування критеріями якості та безпечності такий ефект буде нетривалим і призведе до швидкого скорочення обсягів реалізації інноваційної продукції.

3. **Диференційованість.** Інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування є багатоаспектним процесом та передбачає запровадження інновацій на усіх етапах діяльності підприємств харчової промисловості – від сировинного забезпечення до реалізації.

4. **Гуманоцентричність.** Полягає у першочерговому врахуванні потреб людини (суспільства) у контексті запровадження інновацій у сферу виробництва продуктів харчування. Іншими словами, йдеться про роль інноваційного розвитку досліджуваної сфери у забезпеченні продовольчої безпеки населення, яка у цьому випадку має бути вагомішою, ніж у контексті забезпечення продовольчої безпеки держави загалом.

З урахуванням положень системного підходу, а також основних функціональних особливостей, інноваційний розвиток сфери

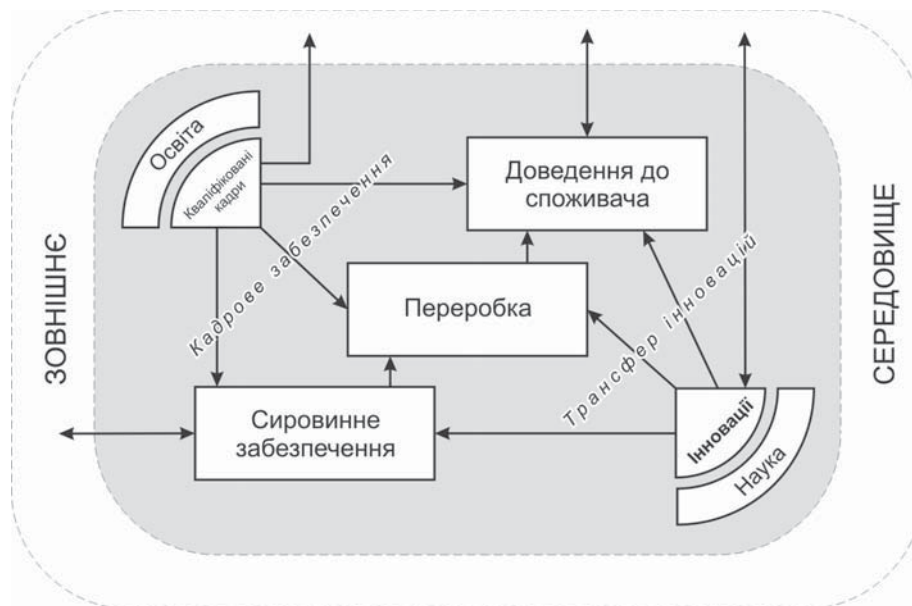
¹ Мельник Ю.Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю.Ф. Мельник, П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – №1. – С. 9.

² Національний класифікатор України. Класифікація видів економічної діяльності ДК 009:2010. – Режим доступу : http://www.ubc.ua/Links/codes_ua2.html

виробництва продуктів харчування можна зобразити у вигляді схеми (рис.) із трьох основних (сировинне забезпечення, переробка, доведення до споживача) і двох допоміжних складових (освіта й наука). Кожна з виділених основних складових перебуває у взаємозв'язку із зовнішнім середовищем, яке розглядається головним чином як міжнародне. Водночас, освіта і наука забезпечують функціонування сфери через постачання

кваліфікованих кадрів та трансфер-інновацій.

Очевидно, що описана система обов'язково має бути відкритою, однак внутрішні й зовнішні зв'язки повинні взаємозрівноважуватися і доповнюватися з метою забезпечення оптимального рівня продовольчої безпеки відповідної національної економіки.

Система інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування

Слід зазначити, що інноваційна складова характерна для всіх компонентів як економічної, так і, загалом, національної безпеки. Якщо розглядати питання дещо ширше, то інноваційні фактори на сучасному етапі суттєво впливають не лише на національну безпеку, але й на саму можливість існування держави. Адже у процесі “обігу інновацій” створюється замкнене коло – для того, щоб мати можливість купувати інновації, держава повинна мати для цього фінансові можливості, для забезпечення яких необхідно знову ж таки активно розвивати найбільш динамічні й прибуткові в сучасних умовах наукомісткі інноваційні галузі економіки.

У науковій літературі прийнято виділяти низку видів економічної безпеки, головними з яких, крім продовольчої, на нашу думку, є енергетична, виробнича, транспортна, зовнішньоекономічна, фінансова та інвестиційна. Особливу роль у забезпеченні економічної безпеки держави відіграє інноваційна

безпека та її взаємозв'язки з іншими елементами національної безпеки – інноваційні фактори.

Інноваційні фактори – це суттєві взаємозв'язки між інноваційною безпекою держави та іншими складовими національної безпеки. У контексті продовольчої безпеки – це ті явища й процеси в інноваційній сфері як внутрішнього, так і глобального характеру, які суттєво впливають на сучасний стан та перспективи розвитку системи забезпечення продовольчої безпеки держави та її населення.

Питання концепції факторів інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування щодо забезпечення продовольчої безпеки держави потребує детальної уваги у процесі розробки пропонованої концепції. Насамперед, такі фактори можна поділити на дві групи – галузеві й територіальні. Галузеві фактори стосуються особливостей функціонування конкретних галузей

економіки, які задіяні у процесі виробництва продуктів харчування і визначають, передусім, їхню ефективність. Територіальні фактори дуже диференційовані та мають як власне територіальну, так і соціальну складову.

Зупинимось детальніше на характеристичній групі галузевих факторів – макроекономічних, структурних, правових, управлінських, працересурсних, технологічних.

Макроекономічні фактори визначають місце й роль сфери виробництва продуктів харчування у національній економіці, а також відповідні взаємодії на наднаціональному рівні. Важливим показником впливу макроекономічних факторів на інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування може бути частка цієї сфери у ВВП держави. Водночас такий показник може бути модифікованим з урахуванням кількості населення і таким чином дасть змогу оцінити рівень розвитку національної харчової промисловості щодо забезпечення продовольчої безпеки. Однак беручи до уваги особливості інноваційного розвитку, макроекономічні фактори впливають, насамперед, на інтенсивність та ефективність залучення нових технологій у виробничі процеси, зокрема, через процеси міжнародного трансферу інновацій (технологій). Очевидно, що в сучасних умовах жодна держава окремо не здатна як повністю забезпечити продовольчу безпеку свого населення, так і організувати повноцінний цикл інноваційного розвитку – починаючи від розробки й до запровадження та реалізації інновацій. З урахуванням цього, необхідним є налагодження міжнародних (міждержавних) зв'язків у цій сфері.

У той час як макроекономічні показники можуть бути використані скоріше для порівняння особливостей розвитку сфери виробництва продуктів харчування у різних державах, то певні внутрішні диспропорції, що впливають на інноваційний розвиток досліджуваної сфери, в такому випадку не можуть бути оцінені. Водночас сфера виробництва продуктів харчування є також достатньо внутрішньо структурованою і оцінка стану її окремих галузей (підгалузей) та їхнього вкладу у формування загальнодержавної системи забезпечення продовольчої

безпеки потребує подальших детальніших досліджень.

Правові фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування пов'язані зі впливом як національних, так і міжнародних правових норм, що регламентують розвиток відповідної сфери економіки.

Управлінські фактори визначають особливості організації сфери виробництва продуктів харчування на різних адміністративних рівнях – державному, регіональному та місцевому. До управління досліджуваною сферою в Україні залучені як центральні органи виконавчої влади, так і низка галузевих органів та установ, що забезпечують функціонування агропромислового комплексу в Україні. На регіональному й місцевому рівнях певну роль в інноваційному розвитку сфери продуктів харчування відіграють також органи місцевого самоврядування. Основними завданнями органів управління на зовнішньому стосовно підприємства рівні є стандартизація та сертифікація, контроль, формування фіскальної й фінансово-економічної політики. До групи управлінських факторів можна віднести також специфіку менеджменту конкретного підприємства сфери виробництва продуктів харчування. Як відомо, саме на такому елементарному рівні виникають і розв'язуються багато проблем інноваційного розвитку, які в сукупності формують суть основної проблеми – забезпечення продовольчої безпеки населення.

У процесі запровадження інновації у виробництво неодмінно виникає проблема залучення кваліфікованих кадрів або перепідготовки наявних. З урахуванням цього працересурсні фактори суттєво впливають на перспективи інноваційного розвитку як окремих галузей, так і національної економіки загалом. Власне ефективність впливу працересурсних факторів на інноваційний розвиток сфери виробництва продуктів харчування залежить від особливостей застосування низки інноваційних технологій (у широкому розумінні – засобів і методів запровадження інновацій) – тренінгу, коучингу, консалтингу, інжинірингу та ін. Більшість названих інноваційних технологій передба-

чають роботу із персоналом, його навчання, перепідготовку, вдосконалення навиків і вмінь, поліпшення адаптивних здібностей тощо.

Певним чином пов'язаними із працересурсними є технологічні фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування. Оскільки велика частина інновацій у досліджуваній сфері має технологічний характер та, як ми вже зазначали, потребує залучення працівників відповідної кваліфікації, то сама наявність і доступність нових технологій для виробництва харчових продуктів змушує розв'язувати низку супутніх проблем, а отже, є одним із ключових факторів розвитку сфери виробництва продуктів харчування.

Особливістю впливу технологічних факторів є їх велика залежність від наявної матеріально-технічної бази. У деяких випадках перепрофілювання та переобладнання виробничих потужностей може вимагати більших затрат часу й коштів, ніж обладнання нових виробництв «з нуля». Водночас впроваджуючи нові технології у виробництво, власник підприємства повинен усвідомлювати, що через певний період часу ці технології потребуватимуть оновлення. Зважаючи на це, інноваційна діяльність, особливо у такій динамічній сфері, як виробництво продуктів харчування, повинна здійснюватися на основі стратегічного планування та чіткого визначення цілей розвитку як кожного підприємства зокрема, так і галузі загалом.

Територіальні фактори інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування є дуже диференційованими та мають як власне територіальну, так і соціальну

складову. Віднесення соціальних факторів до групи територіальних пов'язане, на наш погляд, із суттєвою територіальною диференціацією розвитку суспільних систем та, відповідно, залежністю розвитку сфери виробництва продуктів харчування від системи розселення населення, його густоти й інших характеристик. Загалом територіальні фактори визначають регіональні відмінності у забезпеченні продовольчої безпеки населення, а також у специфіці інноваційного розвитку підприємств сфери виробництва продуктів харчування на рівні регіону.

На наш погляд, роль інноваційних факторів розвитку сфери виробництва продуктів харчування на сучасному етапі полягає не лише в активізації процесу розробки і запровадження інновацій різного типу в діяльність підприємств сфери, але й у забезпеченні населення як держави, так і всіх її регіонів, достатнім, повноцінним та безпечним харчуванням. Власне акцент на якості й безпечності продуктів харчування повинен бути основоположним елементом концепції інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування і в нашій державі. Безумовно, практична реалізація такої концепції потребує попереднього запровадження системи заходів як в організаційній (адміністративна реформа у сферах управління інноваційною діяльністю та контролю якості харчових продуктів) і правовій (розробка нового й удосконалення чинного законодавства у галузі інновацій та якості й безпеки харчових продуктів), так і в економічній сферах (реформування системи ліцензування та стандартизації, агропромислової політики, податкової системи тощо).

Обґрунтовано окремі положення концепції інноваційного розвитку сфери виробництва продуктів харчування України. Запропоновано розглядати чотири ключові принципи інноваційного розвитку досліджуваної сфери – пріоритетність, збалансованість, диференційованість та гуманоцентричність. Обґрунтовано поняття сфери виробництва продуктів харчування та проаналізовано структуру факторів її інноваційного розвитку.

Обоснованы отдельные положения концепции инновационного развития сферы производства продуктов питания Украины. Предложено рассматривать четыре ключевых принципа инновационного развития исследуемой сферы – приоритетность, сбалансированность, дифференцированность и гуманоцентричность. Обосновано понятие сферы производства продуктов питания и проанализирована структура факторов ее инновационного развития.

An article substantiates several patterns of conception of innovative development of food production sphere in Ukraine. It is suggested to examine four key principles of innovative development of the studied sphere such as priority, balance, differentiation and humanity. Concept of food production sphere is grounded and structure of factors of its innovative development is analyzed.

* * *

*В.М. ГАНГАНОВ, доктор економічних наук
Міністерство аграрної політики та продовольства України
В.М. ЛИСЮК, доктор економічних наук
О.В. НІКІШИНА, кандидат економічних наук
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
НАН України (м. Одеса)*

Механізм розподілу доходів на зерновому ринку України

Посилення глобалізаційних викликів, розгортання світової продовольчої кризи, скорочення обсягів державної підтримки сільського господарства актуалізують питання підвищення дохідності стратегічних продовольчих ринків країни, зокрема зернового. Подолання непропорційності міжсекторного розподілу доходів, необґрунтованих різниць між внутрішніми, експортними та імпортованими цінами зернових культур, сировинної орієнтації українського агроекспорту зумовлює необхідність розробки й реалізації інноваційних регуляторних заходів щодо реформування діючого механізму розподілу доходів на зерновому ринку України відповідно до головних принципів національної зернової політики.

Питання, пов'язані з особливостями системи розподілу доходів на державному ринку зерна, та ціновими різницями, знайшли відображення в наукових працях А.І.Алтухова¹, В.Я.Амбросова², А.С. Лисецького³, П.Т. Саблука⁴ й інших учених. Водночас наукові роботи, присвячені аналізу впливу сучасних трансформацій розподільчого механізму на розвиток структуровувальних секторів внутрішнього зерно-

вого ринку з подальшим обґрунтуванням напрямів і форм його реформування з метою підвищення ефективності відтворювальних процесів ринку практично відсутні, що зумовило необхідність даного дослідження.

Мета статті – ідентифікація сучасних трансформацій механізму розподілу доходів на зерновому ринку України та їх наслідків – окреслила низку завдань:

аналіз міжсекторного балансу рентабельності діяльності ринкових суб'єктів, а також головних чинників, що впливають на показник рентабельності;

аналіз цінових співвідношень на ринку зернових культур;

обґрунтування головних напрямів реформування діючого розподільчого механізму відповідно до пріоритетів національної зернової політики.

В основу дослідження покладено методологію секторного аналізу інтегрованих товарних ринків⁵, відповідно до якої структуру державного ринку зерна можна представити як сукупність чотирьох взаємозв'язаних секторів відповідно стадіям утворення, подальшої трансформації та споживання якостей зернових, а саме: аграрного, переробного, інфраструктурного й споживчого (рис. 1). Особливості міжсекторного розподілу доходів на товарних ринках відображають фінансові міжсекторні баланси, зокрема баланси рентабельності діяльності суб'єктів господарювання. З огляду на відсутність офіцій-

¹ Алтухов А. И. Возможности расширенного воспроизводства в зерновом хозяйстве / А. И. Алтухов // Экономист. – 2004. – №5. – С. 82-90.

² Амбросов В. Экспорт зерновых и ценовые тенденции / В. Амбросов, В. Онегина // Экономика Украины. – 2005. – №1. – С. 76-78.

³ Лисецкий А. С. Аграрный сектор Украины: адаптивное саморазвитие и глобальные вызовы в региональном измерении / А.С. Лисецкий А., М. Соломко, И. Думич // Экономика Украины. – 2007. – №11. – С. 61-62.

⁴ Саблук П.Т. Аграрний сектор в умовах членства України у СОТ: здобутки і перспективи / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2011. – №3. – С. 4-6.

⁵ Лысюк В.М. Воспроизводственная функция товарных рынков / В.М.Лысюк. – Одесса: ИПРЭИ НАН Украины, 2011. – С. 82-90.

них статистичних даних щодо рівня рентабельності суб'єктів переробного, інфраструктурного та споживчого секторів зернового ринку міжсекторний баланс рентабельності представлено на рисунку 1 в узагальненому вигляді. Для суб'єктів аграрного сектору наведено середній показник рентабельності за

2009-2011 роки згідно з даними Держслужби статистики України¹; для суб'єктів інших структуроутворювальних секторів представлено діапазон можливої варіації показника рентабельності на основі дослідження даних інформаційно-аналітичних видань.

Рис. 1. Секторна модель державного ринку зерна. Узагальнений міжсекторний баланс рентабельності діяльності його суб'єктів

Відповідно до обраної методології дослідження товарних ринків, рентабельність продукції повинна збільшуватися від аграрного до споживчого сектору в міру трансформації (додавання) певних споживчих якостей товару, які формуються під впливом попиту. Проведене дослідження механізму формування рентабельності зерна в розрізі складових секторів ринку дало змогу встановити інше явище, що не підпадає під теорію²:

$$P_A < P_P < P_I > P_C \quad (1)$$

$$P_A < P_P > P_C \quad (2)$$

$$P_A > P_C, \quad (3)$$

де P_A – рентабельність діяльності зерновиробників (аграрних підприємств);

P_P – рентабельність зернозберігаючих послуг (елеваторів);

P_I – рентабельність діяльності внутрішніх і зовнішніх зернотрейдерів;

P_C – рентабельність операційної діяльності борошномельно-круп'яних підприємств.

Відповідно до наведених нерівностей (1–3), найнижчу рентабельність має продукція з

найвищими споживчими властивостями, вироблена вітчизняними борошномельно-круп'яними підприємствами. Водночас найвищий рівень рентабельності створюється в інфраструктурному секторі ринку, поза межами виробничого процесу. Нині існуюча збутова система забезпечує перерозподіл основного доходу на користь зернотрейдерів, які є розпорядником 88,6 % культур, реалізованих сільськогосподарськими підприємствами (далі – СГП) за непрозорими «іншими каналами»³. За оцінкою А.І. Алтухова, частка зерно виробничих підприємств у ціні хліба становить не більше 20–25%⁴.

Оцінюючи рівні секторних показників рентабельності та правомірність їхніх міжсекторних співвідношень, слід враховувати їхню значну варіативність як у видовому, так і суб'єктному розрізі. Аналіз динаміки рентабельності зернових культур, вирощених СГП, показує досить значні коливання її рівня (табл. 1). За десятирічний період найнижча рентабельність зерна спостерігалася в 2005 та 2009 роках (відповідно 3,1 та 7,3%);

¹ Офіційний сайт Державної служби статистики України. Розділ «Сільське господарство». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

² Нікішина О.В. Сучасні трансформації відтворювальних процесів на внутрішньому ринку зерна / О.В.Нікішина // Економіка харчової промисловості. Наук. журнал ОНАХТ. – 2012. - №2 (14) – С. 9.

³ Статистичний щорічник України за 2010 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – С. 150.

⁴ Алтухов А. И. Возможности расширенного воспроизводства в зерновом хозяйстве / А. И. Алтухов // Экономист – 2004. – №5. – С. 86.

у ці ж роки загальна рентабельність продукції рослинництва була мінімальною (відповідно, 7,9 і 19,6%). Однак якщо у 1995 році за рівнем рентабельності зернові культури

поступалися лише насінню соняшнику, то в 2005-2006, 2009-2010 роках вони посіли останнє місце серед основних видів продуктів рослинництва.

1. Рентабельність деяких продуктів рослинництва у СГП, %*

Продукція рослинництва	Рік									
	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Усього у тому числі:	98,3	55,5	30,8	7,9	11,3	32,7	19,6	16,9	26,7	32,3
зернові культури	275,1	85,6	64,8	3,1	7,4	28,7	16,4	7,3	13,9	26,1
насіння соняшнику	236,5	170,9	52,2	24,3	20,7	75,9	18,4	41,4	64,7	57,0
цукрові буряки	29,5	31,2	6,1	4,8	11,1	-11,1	7,1	37,0	16,7	36,5
овочі відкритого ґрунту	27,6	12,8	-1,7	16,1	14,8	14,1	11,1	19,1	23,5	9,9
картопля	27,2	34,3	14,0	17,8	56,2	24,7	7,9	12,9	62,1	17,7

* За даними: Офіційний сайт Державної служби статистики України. Розділ «Сільське господарство». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Статистичний щорічник України за 2010 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – С. 148.

У деякі роки (1995, 1996, 2000) рентабельність зернових культур була досить високою (відповідно 85,6; 64,6; 64,8%), однак процес розширеного відтворення у зерновиробництві так і не відбувся. На це існує кілька пояснень. З одного боку, в багатогалузевих підприємствах прибуток, одержаний від реалізації зерна, використовується для розвитку інших видів діяльності, зокрема тваринництва, а його частина, що залишилася, уможливило вести зерновиробництво не на розширеній, а на простій основі. Відповідно зерновий ринок виступає донором по відношенню до інших продовольчих ринків, реалізуючи таким чином специфічні донорську, системоутворювальну та моделювальну функції¹. З іншого боку, показник рентабельності зернових, наведений у формах статистичної звітності, є дещо завищеним, оскільки собівартість їх вирощування не включає низку важливих витратних статей.

Аналіз структури собівартості зернових культур показує, що в ній найбільшу питому вагу мають такі статті витрат, як міндобрива (16,08 % в 2010 р.), нафтопродукти (13,31 %), насіння і посадковий матеріал (12,13 %), заробітна плата та відрахування на соціальні заходи (11,7 %), орендна плата за землю (10,49 %)². Однак у структурі собівартості зерна відсутня така стаття, як додаткові ви-

трати сільгоспвиробників на відновлення родючості ґрунту, що призводить до втрати основного природного ресурсу аграрного сектору економіки країни – землі. Практика показує, що недотримання сівозмін, відсутність відновлювального процесу земельних ресурсів негативно відображаються на врожайності та якісних параметрах культур, а відтак, і дохідності зерновиробників³.

Загалом вектор зміни рентабельності зерна збігається з напрямом зміни ціни як головного чинника дохідності виробників. Для внутрішнього ринку зерна характерний нееластичний рівень попиту та пропозиції культур. Однак поодинокі випадки, коли коефіцієнт цінової еластичності пропозиції зерна перевищував 1, почастишали, сформувавши дворічні цикли (2004-2005, 2008-2009, 2011-2012 рр.). Початком циклу є збільшення валового збору зернових (на 106,67 % у 2004 р., 81,88% у 2008-му, 44,51% у 2011 р.), зумовлене сприятливою ціновою кон'юнктурою попередніх періодів (приріст цін становив 71,23% у 2003 р., 61,78 – у 2007-му, 40,29% у 2010 р.). Кінцем циклу є зворотний процес, тобто скорочення пропозиції зерна (на 9,06% у 2005 р. й 13,62% у 2009 р.) за несприятливої цінової кон'юнктури минулого року (темپ падіння цін – 15,32% у 2004 р. та 6,59% у 2008 р.)

¹ Нікішина О.В. Сучасні трансформації відтворювальних процесів на внутрішньому ринку зерна / О.В.Нікішина // Економіка харчової промисловості. Наук. журнал ОНАХТ. – 2012. – №2 (14) – С. 6.

² Статистичний щорічник України за 2010 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – С. 146.

³ Ганганов В.М. Формування зернового комплексу регіону: монографія / В.М. Ганганов. – Одеса: ІПРЕД НАН України, 2008. – С.55.

(табл. 2). Така закономірність показує посилення трансформаційного впливу цінових чинників на розвиток аграрного сектору ринку, проявом якого є нестабільність рівня пропозиції зернових, інформаційна непрозорість ринку, асиметричність інформації щодо цін, породжена більшими можливостями суб'єктів 2 та 3 секторів порівняно з суб'єктами 1 сектору відносно доступу до ринкової інформації. За таких умов зерновиробники як найменш інформовані суб'єкти ринку несуть додаткові втрати від невірно визначених обсягів посівних площ, реалізації продукції за цінами, нижчими ринкових, що знижує їхню дохідність і поглиблює міжсекторні протиріччя¹.

Дохідність суб'єктів переробного сектору залежить від рівня діючих тарифів на зернозберігаючі послуги й коливається залежно від форми власності елеватора. Проведений порівняльний аналіз тарифів на послуги по зберіганню зерна ДП «Куліндорівський КХП», який входить до складу Держкомрезерву, і ТОВ «Колосівський елеватор», що є власністю СП «Нібулон», показує, що приватне підприємство має вищі тарифи. Так, вартість місячного зберігання 1 т зерна у ДП «Куліндорівський КХП» становить близько 110 грн, у ТОВ «Колосівський елеватор» – близько 210 грн; відповідно рентабельність діяльності державного підприємства дорівнює всього 0,5%, приватного – понад 10%.

2. Аналіз чинників і динаміки змін рентабельності зернових культур*

Показник	Рік										
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1. Валовий збір зерна, млн т	39,71	38,80	20,23	41,81	38,02	34,26	29,30	53,29	46,03	39,27	56,75
2. Зміна валового збору зернових, %	62,35	-2,29	-47,86	106,67	-9,06	-9,89	-14,49	81,88	-13,62	-14,69	44,51
3. Середня ціна реалізації зерна, грн/т	381,3	312,5	535,1	453,1	417,8	515,2	833,5	778,6	799,0	1120,9	1374,2
4. Зміна середньої ціни реалізації зерна, %	-14,08	-18,04	71,23	-15,32	-7,79	23,31	61,78	-6,59	2,62	40,29	22,60
5. Модуль коефіцієнта еластичності пропозиції зерна (2/4)	4,43	0,13	0,67	6,96	1,16	0,42	0,23	12,43	5,20	0,36	1,97
6. Рентабельність зерна, %	43,30	19,30	15,80	20,10	3,10	7,40	28,70	16,40	7,30	13,9	26,1
7. Зміна рентабельності зерна, %	-21,5	-24,0	-3,5	4,3	-17,0	4,3	21,3	-12,3	-9,1	6,6	12,2

* Розраховано за даними: Офіційний сайт Державної служби статистики України. Розділ «Сільське господарство» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Статистичний щорічник України за 2010 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – С. 148, 158.

Рентабельність суб'єктів інфраструктурного сектору коливається від нижньої межі (20 %) для внутрішніх трейдерів до верхньої межі (30 %) для зерноекспортерів. Дохідність останніх залежить від видової структури експортних продаж, зовнішнього попиту та рівня світових цін на зернові культури. Загалом рентабельність діяльності трейдерів є найвищою серед суб'єктів державного ринку зерна, що пояснюється високими інформаційними, фінансовими й ціновими можливостями посередників, які як розпорядники 88,6 % культур, реалізованих СГП, наділені ринковою владою та здатністю цінового тиску на виробників зерна і перероб-

ні підприємства. Рентабельність останніх є найнижчою й варіює від 0,5 до 7,0 %, що відображає побудований міжсекторний баланс рентабельності (рис. 1).

Аналіз основних чинників дохідності підприємств споживчого сектору зернового ринку вказує на певну залежність показника рентабельності від структури продукції, що виробляється, диверсифікації асортиментного портфеля. Так, у ДП «Куліндорівський КХП», яке випускає борошно та комбікорми, у 2010 році рентабельність продукції становила 0,56%, водночас у ДП «Керченський КХП», яке спеціалізується на виробництві борошно-мел'но-круп'яної, комбікормової та макарон-

¹ Нікішина О.В. Баланс інтересів: критерій раціональності економічних відносин (на прикладі державного ринку зерна) / О.В. Нікішина // Економіка харчової промисловості. – 2010. – №4. – С. 46.

ної продукції, показник її рентабельності де-що вищий і досягає 4,2%. У ВАТ «Одеський коровай», яке разом із соціально значимими випускає елітні сорти хліба й борошняні кондитерські вироби, рентабельність продукції (7,18 %) перевищує її показник для КП «Южненська паляниця» (0,3%) та ТОВ «Тростянецьхліб» (1,46 %), у структурі виробництва яких переважають масові сорти хліба з фіксованим рівнем рентабельності¹.

Слід зазначити, що існуючий рівень дохідності ресурсотворювального сектору вторинної переробки зерна, в якому створюються нові продукти із новими споживчими властивостями, неспроможний забезпечити відтворювальний процес на розширеній основі, що призводить до поступового занепаду зернопереробного комплексу держави, скорочення виробництва екологічно чистих українських зернових продуктів, зростання імпорту неякісних хлібопродуктів і, як наслідок, фінансування переробної промисловості країн-імпортерів. За статистичними даними², імпорт готових зернових продуктів у 2011 році порівняно з 2007 роком зріс в 1,5 раза (з 110 до 165 млн дол. США відповідно), незважаючи на наявність у країні потужних невикористаних природно-ресурсних, виробничих і трудових потенціалів для ефективного виробництва різних видів готових зернових продуктів для задоволення як внутрішнього, так і зовнішнього попиту населення та підприємств.

Непропорційність міжсекторного розподілу доходів на внутрішньому ринку зернових культур наочно відображає динаміка цінових співвідношень (табл. 3), які ідентифікуються наступною ціною нерівністю:

$$\text{Ц СГП} < \text{Ц ЕКСП} < \text{Ц СВ} < \text{Ц ІМП}, \quad (4)$$

де Ц СГП – внутрішня ціна сільськогосподарських підприємств;

Ц ЕКСП – експортна ціна українського зерна;

Ц СВ – світова ціна зернових культур.

Ц ІМП – ціна зерна, імпортованого до України.

Перша складова цінової нерівності (4) відображає втрати СГП від реалізації зерна за заниженими цінами, які не забезпечують процес розширеного відтворення зерновиробництва на інноваційній основі. За 2009-2011 роки експортна ціна 1 т українського зерна перевищувала внутрішню ціну в середньому на 27,57 %, при цьому найбільший ціновий розрив спостерігався у роки максимальних валових зборів культур – 2008 і 2009-й (відповідно 50,33 і 32,55 %) (табл.3). Головною причиною такої значної цінової різниці є завищена сума експортної надбавки. Так, у Німеччині величина торгової надбавки зерноекспортерів не перевищує 5%, тоді як в Україні вона не є нижчою 20 %, що наочно відображає міжсекторний баланс рентабельності (див. рис. 1).

3. Динаміка співвідношень внутрішніх, експортних і світових цін зерна*

Показник	Рік								Середній показник за 2009-2011 рр.
	2001	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
1. Валовий збір, млн т	39,71	38,02	34,26	29,3	56,67	46,03	39,27	56,75	47,35
2. Внутрішня ціна реалізації, дол./т	70,98	81,53	102,02	165,05	147,82	102,55	140,11	183,63	142,10
3. Експорт, млн т	5,60	12,65	11,17	4,49	16,67	26,16	13,91	14,15	18,07
у % до валового збору	14,09	33,27	32,60	15,32	29,41	56,83	35,43	24,93	38,16
4. Експортна ціна, дол./т	86,47	109,41	121,24	206,16	222,22	135,93	177,31	230,60	181,28
у % до внутрішньої ціни	121,83	134,20	118,84	124,91	150,33	132,55	126,55	125,58	127,57
5. Імпорт, млн т	0,439	0,226	0,235	0,343	0,222	0,136	0,109	0,155	0,133
6. Імпортна ціна, дол./т	113,90	256,64	251,06	253,64	662,16	727,94	1339,45	1419,35	1162,25
у % до експортної ціни	131,71	234,57	207,08	123,03	297,97	535,52	755,43	615,51	641,14
7. Світова ціна, дол./т	103,08	134,00	138,00	251,00	240,00	185,00	204,00	250,70	213,23
у % до внутрішньої ціни	145,22	164,36	135,27	152,08	162,36	180,40	145,60	136,52	150,06
у % до експортної ціни	119,20	122,48	113,82	121,75	108,00	136,10	115,05	108,72	117,62

* Розраховано за даними: Офіційний сайт Державної служби статистики України. Розділ «Сільське господарство» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.ukrstat.gov.ua/>; Статистичний щорічник України за 2010 рік / за ред. О.Г. Осауленка. – К.: ТОВ «Август Трейд», 2011. – С. 158.

¹ Офіційний сайт ДП «Куліндорівський КХП» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.bogumyla.odessa.ua/pages/prices.html>.

² Офіційний сайт Державної служби статистики України. Розділ «Сільське господарство» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

На думку П.Т. Саблука, Україна значно відстає в практичній організації експортно-імпоротної діяльності, внаслідок чого експортний ринок зернових захоплений іноземними ТНК, які диктують свої умови при закупівлі зерна на внутрішньому ринку. Тому кожен рік експортне зерно дешевше середньосвітової ціни. Загалом первинні виробники аграрної продукції одержують лише 30-40% виручки від кінцевої (роздрібної) ціни за вироблену ними продукцію, тоді як у країнах із розвиненим сільським господарством на їхню частку припадає 50-70% і більше. Аналіз цін реалізації експортоорієнтованих видів продукції показує, що на етапі експорту формується до 70 % загальних прибутків від продажу сільськогосподарської продукції на світовому ринку, а витратна частина цієї ланки у більшості видів продукції не перевищує 20%¹. Проведені авторами розрахунки показують, що в середньому за 2009-2011 роки світова ціна перевищувала експортну на 17,62 %; за період, що аналізується, максимальна цінова різниця спостерігалася у 2009 році – 36,1%, або 49,07 дол./т (див. табл. 3).

Друга складова цінової нерівності (4) відображає втрати держави від незбалансованої зовнішньоекономічної політики. Наведені в таблиці 3 дані доводять, що в цінових співвідношеннях експорту й імпорту зернових культур домінує стійка тенденція: ціна імпорту зерна є значно вищою ціни його експорту. Якщо у 2006-2008 роках імпортна ціна перевищувала експортну в 2,1 раза, то в наступний трирічний період 2009-2011 років цінова різниця зросла втричі й становила 6,4 раза. У 2010 році в Україну було імпортовано 0,109 млн т зернових культур на суму 146 млн дол. США, у 2011 році – відповідно 0,155 млн т загальною вартістю 220 млн дол. США². Такі глибокі цінові різниці свідчать про неконтрольованість цін та якісних параметрів експортно-імпортних зернопотоків,

втрати держави від незбалансованої зовнішньоекономічної політики.

Дослідження, проведені А.С. Лисецьким, підтверджують постійне існування значних цінових різниць на зерновому ринку України. Згідно з його розрахунками, коефіцієнт дискримінаційності цін (відношення цін імпорту до експорту) у 2005 році дорівнював: для жита – 7, для ячменю – більше 4, для кукурудзи на зерно – 3. Відповідно експортна рента на користь країн світу не відповідає національним інтересам України, й саме тут необхідні державне втручання та регулювання³.

Таким чином, значні необґрунтовані цінові різниці на ринку зернових культур, ідентифіковані в ході дослідження ціновою нерівністю (4), негативно відображаються на діяльності, передусім, зерновиробників, посилюючи фінансову нестабільність і ризикованість зернового господарства та держави, збільшуючи її витрати на підтримку ресурсотворювальних першого та четвертого секторів ринку. Водночас для внутрішніх і зовнішніх зернотрейдерів існуючі цінові різниці й коливання на державному ринку зерна є джерелом додаткових доходів.

Загалом необ'єктивність і непропорційність міжсекторного розподілу доходів на внутрішньому зерновому ринку позбавляє суб'єктів аграрного та споживчого секторів необхідних для розширеного відтворення коштів, генеруючи низку прямих і непрямих втрат держави, зокрема: на підтримку доходів аграріїв, від скорочення податкових надходжень зернопереробних підприємств, від зростання соціальних виплат, від експорту продовольчого зерна за цінами фуражного тощо. Подолання від'ємного значення рентабельності зернового ринку зумовлює об'єктивну необхідність реформування діючого механізму розподілу доходів відповідно до ключових пріоритетів національної зернової політики⁴ (рис. 2).

¹ Саблук П.Т. Аграрний сектор в умовах членства України у СОТ: здобутки і перспективи / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2011. – №3. – С. 5.

² Офіційний сайт Державної служби статистики України. Розділ «Сільське господарство» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

³ Лисецький А. С. Аграрний сектор України: адаптивне саморозвиття і глобальні виклики в регіональному вимірі / А. С. Лисецький, А.М. Соломко, І. Думич // Економіка України. – 2007. – №11 – С. 62.

⁴ Нікішина О.В. Сучасні трансформації відтворювальних процесів на внутрішньому ринку зерна / О.В.Нікішина // Економіка харчової промисловості. Наук. журнал ОНАХТ. – 2012. – №2 (14) – С. 10.

⁵ Там само.

Рис. 2. Основні пріоритети національної зернової політики

Враховуючи одержані в ході дослідження результати аналізу міжсекторного балансу рентабельності та динаміки цінових співвідношень, вектори впливу сучасних деформацій розподільчого механізму на розвиток складових секторів зернового ринку, ідентифіковані ключові пріоритети національної зернової політики, головні напрями реформування діючого механізму розподілу доходів на державному ринку зернових культур представимо в таблиці 4.

Досягнення рівноваги міжсекторних фінансових балансів зернового ринку передбачає відповідність фінансових потоків створеній різносекторними суб'єктами доданої вартості товару¹. Завдання об'єктивізації міжсекторного розподілу доходів доцільно розв'язувати в площині ефективного функціонування організованих збутових мереж (оптових ринків сільськогосподарської продукції, аграрних бірж, державних закупівель), які забезпечать скорочення обсягів зернопотоків через непрозорі «інші канали» та послаблення подвійного цінового тиску трейдерів на суб'єктів аграрного і споживчого секторів зернового ринку. Водночас реалізація механізмів стимулювання експорту продуктів зернопереробки,

зокрема борошна, дасть змогу підвищити дохідність українських борошномельних підприємств, завантажити їхні потужності (рівень використання яких нині становить близько 30%) та активізувати інвестиційно-інноваційні процеси у споживчому секторі.

Подолання необґрунтованих цінових різниць на внутрішньому зерновому ринку зумовлює необхідність скорочення обсягів реалізації культур СГП у періоди мінімальних цін і збільшення зернопотоку між аграрним та переробним секторами шляхом створення незалежних регіональних лабораторій контролю якості агропродукції, посилення державного контролю за тарифною політикою елеваторів. Скороченню втрат держави від незбалансованих експортно-імпортних операцій сприятиме ефективне функціонування системи державного моніторингу й контролю за обсягами, якісними параметрами та ціновими співвідношеннями експортно-імпортних зернопотоків, оцінки впливу їх руху на рівень національної продовольчої безпеки.

Таким чином, у ході проведеного дослідження було визначено головні деформації механізму розподілу доходів на зерновому ринку України: непропорційність міжсекто-

¹ Лысюк В.М. Воспроизводственная функция товарных рынков / В.М.Лысюк. – Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2011. – С. 148.

рного розподілу доходів, значні цінові різниці між внутрішніми, експортними, імпортованими та світовими цінами зернових культур. Загальна дія ідентифікованих деформацій генерує кількісне та якісне скорочення відтворювального циклу ринку, дефіцит інвестицій у ресурсоутворювальних секторах, зростання прямих та непрямих державних втрат і, як наслідок, від'ємне значення рентабельності одного із стратегічних ринків країни. Подолання негативних проявів сучасних трансформацій зумовлює необхідність реформування діючого розподільчого

механізму відповідно до ключових пріоритетів національної зернової політики. Запропоновані напрями реформування механізму розподілу доходів внутрішнього ринку зерна орієнтовані на підвищення доходності й інвестиційної активності аграрного і споживчого секторів, подолання цінової монополії трейдерів, розвиток прозорих збутових систем, зростання доходів держави від експорту зерна та продуктів його переробки, формування внутрішніх ринків хлібопродуктів із повним відтворювальним циклом.

4. Головні напрями реформування механізму розподілу доходів на зерновому ринку України

Сучасні деформації	Вплив на розвиток секторів ринку	Напрями реформування
1. Непропорційність міжсекторного розподілу доходів	Переважаючі інвестиції в розвиток інфраструктурного сектору Недостатність інвестицій в аграрний та переробний сектор для їх розширеного відтворення Зростання витрат держави на підтримку ресурсоутворювальних секторів (аграрного і вторинної переробки зерна)	Урізноманітнення каналів реалізації зернових, створення організованих збутових систем Підвищення ефективності механізму державних закупівель Стимулювання експорту готових продуктів зернопереробки
2. Значні цінові різниці між внутрішніми, експортними, імпортованими та світовими цінами зернових культур	Зменшення рентабельності суб'єктів аграрного сектору ринку Присвоєння іноземними ТНК не тільки експортної, а й природної ренти Втрати держави від незбалансованих експортно-імпорتنих операцій (експорту екологічно чистого українського зерна за цінами, нижчими світових; імпорту культур за необ'єктивно завищеними цінами, що перевищують як експортні, так і світові ціни зернових культур)	Створення незалежних регіональних лабораторій контролю якості агропродукції Державний контроль за тарифною політикою елеваторів Реалізація політики імпортозаміщення Посилення державного контролю за обсягами, якістю та ціновими співвідношеннями експорту/імпорту культур

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленні аналізу природи й трансформацій розподільчого механізму як у секторному, так і міжсекторному розрізі шляхом побудови нових фінансових міжсе-

кторних балансів (зокрема, інвестицій та цін) й обґрунтуванні за результатами їх аналізу інноваційних регуляторних методів, спрямованих на оптимізацію механізму розподілу доходів на зерновому ринку України.

Досліджено сучасні трансформації механізму розподілу доходів та вектори їх впливу на розвиток складових секторів державного ринку зернових культур. Обґрунтовано головні напрями реформування розподільчого механізму відповідно до пріоритетів національної зернової політики.

Исследованы современные трансформации механизма распределения доходов и векторы их влияния на развитие составляющих секторов государственного рынка зерновых культур. Обоснованы главные направления реформирования распределительного механизма в соответствии с приоритетами национальной зерновой политики.

Modern transformations of mechanism of allocation of profits and vectors of their influence on development of sectors of the grain market are studied. Main directions of reformation of distributive mechanism are substantiated in accordance with priorities of national grain policy.

*

Екологічна логістика: методологічні принципи та концептуальні основи розвитку

З історії відомо, що термін «логістика» на-самперед стосувався процесів забезпечення армійських підрозділів. Останніми роками термін набув широкого застосування у бізнесі й нині асоціюється саме з корпоративною лексикою. Сучасне уявлення про логістику включає планування, закупки, транспортування та зберігання. Подальшим розвитком логістики є термін управління ланцюгом поставок (Supply Chain Management), що є свідченням зростаючого розуміння компаніями важливості координації всіх функцій і бізнес-процесів. В Європейському Союзі для цього використовують термін «зелений ланцюг» постачання, що означає інтеграцію екологічних завдань на всіх етапах організації постачань, включаючи «життєвий цикл» продукції.

Враховуючи загальносвітові тенденції екологізації всіх галузей економіки та передусім виробництво екологічно безпечних й органічних продуктів харчування можливо стверджувати, що настали об'єктивні умови формування екологістики в Україні. Перший досвід набувають експортно-орієнтовані фірми, бізнес яких реалізує органічну продукцію, організації, які розробляють і реалізують «зелені» технології, тощо. Враховуючи реальні фактори стану промисловості, сфери послуг, сповільнення розвитку інновацій, збільшення кількості аграрних холдингів, зобов'язання України виконувати євроінтеграційні вимоги, в тому числі СОТ, необхідно зазначити факт збільшення ролі аграрного сектору в економіці України як важливої складової її експортного потенціалу. В наш час аграрний сектор не тільки забезпечує населення продуктами харчування та є основою продовольчої безпеки держави, а й постачає сировину і продукцію на міжнародні ринки, забезпечуючи значну частину валютних надходжень. За даними Держслужби статистики України аграрний сектор формує 17% ВВП та близько 60% фонду споживання населення¹.

Тому для України є актуальною й набирає все більшої ваги екологізація сільського господарства і переробної галузі, яка пов'язана зі впровадженням виробництва й переробки екологічно чистої та (або) органічної сільськогосподарської продукції, вирощуванням сертифікованої біомаси тощо. Хоча обсяг внутрішнього ринку органічних продуктів в Україні у 2010 році становив 2,4 млн євро й фактично він знаходиться на початковому етапі свого розвитку.

Окремі методологічні підходи розвитку екологістики розкрито І.Г. Смирновим щодо логістичного напрямку в суспільно-географічній науці – суспільно-географічної логістики та територіально-логістичного інжинірингу². Аспекти формування механізму еколого-орієнтованого логістичного управління виробничими системами, а також визначені еколого-економічні протиріччя, що виникають у процесі його функціонування, наведено в роботах О.В. Балуєва, О.О. Бакуліч, І. Дзівалтовської, М.Н. Некрасова³. Формування «зеленої» логістики вивчали Z. Korzeń, L. Songxian, L. Yang, Ю.В. Чортюк, Є.В. Мішенін, І.І. Коблянська, Є.В. Крикавський⁴.

² Смирнов І.Г. Логістичний напрям в суспільній географії: теорія і практика досліджень / І.Г. Смирнов: автореф. дис. ... доктора географічних наук із спеціальності 11.00.02 – економічна та соціальна географія; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – 40 с.

³ Некрасова М.Н. Конспект лекцій к курсу «Моделі управління природопользованием и ОВОС» [Електронний ресурс] / М.Н. Некрасова. – Режим доступу к материалам : http://web-local.rudn.ru/web-local/disc/disc_4216/prog.php.

⁴ Korzeń Z., Ekologistyka, LiM, Poznań 2001, s. 16-18; Li Yanbo. The Forms of Ecological Logistics and Its Relationship Under the Globalization / Li Yanbo, Liu Songxian // Ecological Economy. – 2008. – №4. – P. 290–298; Чортюк Ю.В. Екологічна стратегія логістичної діяльності торгових підприємств / Ю. В. Чортюк // Прометей: регіональний зб. наук. праць з економіки. Донецький економіко-гуманітарний Інститут МОН України; Інститут економіко-правових досліджень НАН України. – Донецьк: ДЕГІ, 2007. – Вип. № 2 (23). – С. 226–229; Коблянська І. І. Науково-методичні основи екологічно орієнтованого логістичного управління промисловим виробництвом: автореф. дис. ... канд. екон. наук / І.І. Коблянська. – Сумський державний університет: Суми, 2011. – 22 с.; Крикавський Є. Логістичне управління : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Є. Крикавський. – Львів: Вид-во Національного ун-ту «Львівська політехніка», 2005. – 684 с.

¹ Україна в цифрах, 2011 рік. – Державна служба статистики України. Доступно на сайті [www.twirpx.com/file/885966/].

До теоретико-практичних передумов розвитку аспектів екологістики також доцільно віднести концепції екологічного маркетингу: маркетинг товарів і послуг з урахуванням екологічних нормативів та обмежень як найважливішого фактора зовнішнього середовища; маркетинг природних ресурсів й умов; маркетинг природокористування; маркетинг природоохоронної діяльності; маркетинг екологічних знань і технологій (маркетинг інновацій)¹.

У зв'язку з розвитком екологічної стандартизації та сертифікації щодо продукції, послуг і в цілому у сфері управління природокористуванням потребують наукового обґрунтування нові вимоги й напрями в системі екологічної логістики. Вивчати екологістику необхідно з використанням науково-практичних положень екологічного менеджменту, логістики, операційного менеджменту, екологічного маркетингу територій, екологічної стандартизації та сертифікації продукції й послуг.

Такі напрями слід розглядати на основі системного підходу з утворенням ефектів синергізму на підґрунті об'єктивних закономірностей соціо-еколого-економічних процесів у світі².

Враховуючи, що екологістика є дієвим еколого-економічним інструментом екологічного менеджменту розробка її науково-методичного забезпечення набирає все більшої ваги. В свою чергу ефективними інструментами реалізації положень екологістики є екологічні стандартизація, маркетинг, сертифікація, аудит, що виражається в доступних для споживача та бізнесу – маркуванні, інформації про стан і тенденції у природокористуванні. Такі інструменти покликані забезпечити орієнтацію виробництва на екологічні вимоги ринку й потреби споживачів. Отже, на нашу думку, екологістика – це наука про оптимальну організацію використання матеріальних, енергетичних, інформаційних потоків у системах природокористування і галузях економіки з метою забез-

печення реалізації положень соціо-еколого-економічного управління.

Концепцію розвитку екологістики необхідно розглядати як ефективний вмотивований підхід до управління матеріальними, енергетичними, інформаційними потоками з метою набуття конкурентоспроможності на внутрішньому та світових ринках, зниження витрат виробництва, раціонального природокористування, виконання природоохоронних вимог, мінімізації збитків для навколишнього природного середовища. Метою екологістики є здійснення екологічно обґрунтованого управління системами природокористування й усіма пов'язаними з ними матеріальними, інформаційними, фінансовими потоками. До матеріальних потоків доцільно віднести на теперішній час стандартизовані правила поведінки з органічною сировиною і продукцією, вимоги до техніко-екологічних характеристик транспорту, формування систем збору тари, упаковки різних видів та призначення як на рівні консорціумів, так і в цілому держави.

Фінансові потоки передбачають екологічні податки, відрахування до різних фондів, а також бюджетні й позабюджетні кошти, призначені для цілей раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища. Під інформаційними потоками розуміють сукупність інформаційних ресурсів про всі етапи виробництва і просування товару, законодавчо-нормативних актів, відомостей про організацію й управління матеріальними потоками (електронне маркування та простеження руху продукції), що забезпечують мінімально негативний вплив на навколишнє природне середовище.

Основними методологічними принципами екологістики є:

1. Системний підхід (оптимізація функціонування соціальних, екологічних й економічних елементів логістичної системи від рівня підприємства до територіального-господарських систем, наприклад, система

¹ Садченко Е. В. Принципы и концепции экологического маркетинга : [монографія] / Е. В. Садченко. – Одесса: Астропринт, 2002. – 400 с.

² Скрипчук П.М. Екологічна сертифікація в сфері природокористування: еколого-економічні засади розвитку: [монографія] / П.М. Скрипчук. – Рівне: НУВГП, 2011. – 358 с.

природокористування і логістика розглядаються як одне ціле).

2. Досягнення масштабного оптимуму завдяки координації та інтеграції.

3. Математичне моделювання й інформаційно-комп'ютерний моніторинг.

4. Використання принципів управління якістю (забезпечення надійності функціонування і високої якості роботи кожного елемента системи).

5. Відповідальність за стан навколишнього природного середовища.

6. Дотримання правил природокористування та положень екологічного менеджменту.

7. Навчання новим вимогам і умовам.

Головна ідея розвитку екологістики передбачає: створення інтегрованої екологістичної системи, що вирішує соціальні питання відповідальності бізнесу; екологічні вимоги при виробництві, транспортуванні, пакуванні продукції; забезпечення показників ефективності ведення бізнесу. Доцільно зазначити, що формування екологістики необхідно розглядати на рівні підприємств, галузей економіки, регіонів, країни та групи країн.

Коло питань, які повинна вирішити екологістика, починаючи з підприємства, безпосередньо впливає на всі інші рівні традиційної логістики й системи природокористування. Це логічно пояснюється тим, що за своїми функціональними засадами екологістика взаємодіє з усіма етапами виробництва, використання енергетичних, матеріальних та інформаційних ресурсів у підприємстві, починаючи з вибору постачальників, сировини, врахування життєвого циклу і закінчуючи пакуванням та маркуванням готової продукції. Зокрема, варто зазначити, що досвід Німеччини підтверджує доцільність організації (об'єднаннями фірм, консорціумами – «Зелена крапка») переробки тари й упаковки. Такі тенденції в різних формах взаємодії виробника – продавця – споживача характерні для економічно розвинутих країн із екологічною культурою та дієвою законодавчо-нормативною базою.

На рівні підприємств першочерговими для вирішення є наступні постулати екологістики:

функціонування підприємства відповідно до вимог вітчизняної й світової законодавчо-нормативної бази щодо «зеленої» економіки та охорони навколишнього природного середовища;

оптимізація перевезень із метою раціонального використання енергоносіїв;

запровадження систем: менеджменту якості, екологічного менеджменту, інформаційної безпеки, що системно поєднує навчання персоналу, удосконалює елементи логістики (екологістики), підвищує його екологічну свідомість, інформованість, сприяє розвитку екологічної культури;

виконання вимог системи НАССР (Системи контролю критичних точок) щодо простежування життєвого циклу продукції на виробництві;

використання екологічно доцільних (з врахуванням інновацій у галузі тари та упаковки) матеріалів і способів доставки продукції до споживача;

використання передового досвіду стає стандартним способом практичної діяльності. Принципи управління якістю використовуватимуть у практичних аспектах екологістики, наприклад, екологічно безпечне сільськогосподарське виробництво;

якість як економічна категорія, екологізація економіки як парадигма бізнесу, соціальна відповідальність бізнесу впливають на формування принципів, способів функціонування екологістики. В аспекті економіки такі категорії впливають на розуміння цінності постачання, якості послуг, роблячи їх бажаними, що підсилює попит та поліпшує ефективність екологістики;

запровадження стандартів підприємств і організацій (наприклад, стандарти фірми Біолан щодо виробництва органічної продукції) зі стандартизації: життєвого циклу продукції, правил перевезення органічної сировини та (або) продукції тощо;

запровадження положень існуючої концепції екологічної сертифікації продукції, послуг і в цілому природно-господарських

систем у частині, що стосується забезпечення правил вирощування органічної сировини, простеження життєвого циклу продукції й гарантування виконання положень Системи міжнародного сталого розвитку і вуглецевої сертифікації (ISCC).

На рівні регіону, країни:

розробка вітчизняних законів, використання директив ЄС, розробка методик сертифікації органічної продукції, навчання персоналу, проведення заходів, які дають змогу знизити негативний вплив усіх етапів логістики й екології на навколишнє природне середовище;

гармонізація міжнародних і розробка національних стандартів для тари, упаковки, правил перевезення органічної сировини та (або) продукції, показників екологічної стандартизації (на нові речовини, які можуть і потрапляють у ґрунти, воду з атмосферного повітря при вирощуванні, транспортуванні й переробці сировини);

розбудова транспортних коридорів із формуванням на перспективу інформаційних систем простежування вантажів та надання технічної допомоги;

формування державних програм і міжнародних проектів із розвитку інновацій у логістичній діяльності: вимоги до пального й викидів транспорту, спеціалізовані приміщення та їх обладнання;

формування єдиної системи логістики для споріднених галузей економіки: логістичні центри, транспортна інфраструктура, сільськогосподарські кооперативи, консалтингові фірми тощо;

фінансування за державними програмами, безвідсоткове кредитування розвитку: органічного землеробства, сільськогосподарських кооперативів і формування в них переробної інфраструктури, переробки сировини в місцях її вирощування, надання пільгових кредитів для формування екологічної логістики;

розвиток електронної комерції (у торгівлі, простежуванні та електронний документообіг).

На міжнародному рівні основними трендами в розвитку логістики, а відтак і ваго-

мими для врахування у формуванні екології є:

консолідація, аутсорсинг та глобалізація в агрологістичних ланцюгах на користь великих компаній;

використання вимог світових стандартів ISO 22000:2005 «Система менеджменту безпеки харчової продукції» (HACCP) й ISO 27001:2005 «Система менеджменту інформаційної безпеки»;

збільшення вантажопотоків традиційної та екологічної продукції (всіх видів сировини й продукції, енергоощадливої техніки) та їх поширення у глобальних масштабах;

використання біопалива і відновних джерел енергії, як доказ соціальної відповідальності бізнесу;

диверсифікація асортименту продукції протягом року;

контроль витрат та якості у ланцюгах поставок із метою забезпечення конкурентоспроможності товарів;

створення холдингів, агропарків, кластерів, підтримка органічного фермерського господарювання;

широкомасштабне використання інформаційних технологій для поліпшення управління ланцюгами поставок й ін.

Стратегічними напрямками розвитку екології є: формування наукових основ у системі екологічного менеджменту, обґрунтування практичного використання «реверсивної логістики», соціо-еколого-економічне обґрунтування запровадження положень її реалізації. Тому враховуючи аспекти глобалізації, а саме: ринкову консолідацію та монополізацію, екологічну стандартизацію і сертифікацію товарів, розвиток ринкових відносин, кооперацію й інтенсифікацію логістичних зв'язків, посилення уваги до екологічних аспектів життєвого циклу, активний брендинг, диверсифікацію бізнесу, зростання значення соціо-еколого-економічної відповідальності бізнесу тощо розвиток екологічної логістики набуватиме більшої значимості та інвестиційної привабливості.

Реалізація відомих маркетингових стратегій підприємств агропромислового сектору,

таких як регіональне лідерство і стратегія глобальної конкуренції на рівні держави можлива саме через стратегії створення унікальних ніш та стратегію «адаптера» щодо виробництва екологічно безпечної й органічної сировини та продукції на нинішньому етапі розвитку. Проте саме для реалізації таких передумов і є необхідним розвиток екологічної логістики. На початковому етапі реалізації стратегії «унікальних ніш», наприклад, розвитку екологічного землеробства, необхідно розвивати власні торговельні марки (адміністративного району та (або) області), франчайзинг, виробництво уніка-

льних товарів і надання послуг, бізнесові альянси.

Однією з передумов формування та функціонування різних видів логістики в Україні є зміна структури реалізації продукції сільського господарства за останні 20 років (табл. 1). Результати аналізу статистичної звітності показують зростання кількості продукції сільського господарства, реалізованої за «іншими напрямками», зменшення реалізації для населення, переробки вітчизняними підприємствами (в тому числі й на корми через різке скорочення поголів'я худоби).

1. Структура реалізації зернових культур (відсотки до загального обсягу реалізації)*

Показник	1990 р.	1995 р.	2000 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Переробним підприємствам	80,4	37,5	4,0	6,4	5,2	4,6	5,1	4,4	3,9	3,4	3,6
На ринку	3,2	19,2	34,8	11,4	10,0	9,9	8,7	7,9	6,6	7,1	4,9
Населенню	13,2	30,3	20,6	6,9	4,7	3,7	2,7	1,5	1,0	0,9	0,5
За іншими напрямками	3,2	13,0	40,6	75,3	80,1	81,8	83,5	86,2	88,5	88,6	91,0

* Складено за даними Державної служби статистики України: Україна в цифрах, 2011 рік. Доступно на сайті: www.twirpx.com/file/885966/.

Доречно також відзначити, що вступ України до СОТ, розвиток сільськогосподарської кооперації й екологістики формують передумови дотримання вимог європейських стандартів – ділових партнерів нашої країни щодо відповідності всіх операцій виробництва, транспортування, збереження, переробки тощо продукції рослинництва і тваринництва екологічним вимогам.

Зазначені тенденції характеризують переважно експорт сировини, а не готової продукції, що не завжди відповідає міжнародним стандартам якості продуктів харчування, продовольчої та екологічної безпеки (наприклад, вимоги системи НАССР). Через переважання експорту зерна, а не продуктів його переробки, в Україні залишаються не розв'язаними, зокрема, економічні, соціальні й екологічні проблеми. Одним із факторів, що можливо долучати для експорту готової продукції, в тому числі екологічно безпечної (органічної), а не сировини, і є екологічна логістика. Отже, до відомого афоризму ISO – «Мрія 1/1/1», або «Один стандарт, одна перевірка відповідності й одна процедура сертифікації визначаються і при-

ймаються скрізь» логічно запропоновано – «Мрія 1/1/1/1». Під четвертим єдиним та зрозумілим для світового (європейського) ринку є і буде на перспективу – логістика (в тому числі екологічна).

Нині важливими складовими екологістики є гармонізація і використання стандартів у різних галузях економіки. Через відсутність гармонізації вітчизняних стандартів із сертифікації, наприклад, ДСТУ 3768 – 2010 «Пшениця. Технічні умови», Україна втрачає значні кошти. Уніфікованих товарних класифікацій пшениці на весь світ не існує. Виняток становлять деякі міжнародні стандарти: ISO 7970:2000 «Пшениця (*Triticum aestivum* L.) – Специфікація», ISO 11051:1994 «Пшениця (*Triticum durum* Desf) – Специфікація», стандарт CODEX STAN 199-1995 на м'яку й тверду пшеницю, стандарт країн Європейського Союзу – Директива Комісії ЄС № 687/2008 про встановлення процедур приймання зернових культур інтервенційними агентами і методів аналізу для визначення якості зернових культур та ін. Отже, з урахуванням теорії міжнародної торгівлі щодо відносних витрат вирощуван-

ня сільськогосподарських культур (теорема Рибчинського Т.), доцільності часткової спеціалізації землеробства і зміни природно-

кліматичних умов в Україні втрачені вигоди та економічний ефект (табл. 2).

2. Втрачені вигоди та економічний ефект від торгівлі пшеницею за маркетинговими роками (МР), тис. дол. США*

Показник	2005/2006 МР	2006/2007 МР	2007/2008 МР	2008/2009 МР	2009/2010 МР	2011/2012 МР	2015/2016 МР
Світова ціна пшениці, дол. США за тонну	137	190	331	215	186	240	У цінах 2011/2012 МР - 240
Ціна експорту пшениці з України, дол. США за тонну	124	151	252	185	142	209	Те саме
Експорт з України, тис. т	6481	3330	911	12716	7491	800 (прогноз)	21085 (10300 за даними FAPRI)
Втрачені вигоди, тис. дол. США	84253	129870	71969	381480	329604	24800	-
Економічний ефект в результаті гармонізації стандартів із сертифікації пшениці, тис. дол. США	-	-	-	-	-	-	653635 (319300 за прогнозом експорту FAPRI)

* Складено за даними: Української зернової асоціації, ЗАТ „Зерно України”, журналу „Агропрофі”, за якими на 2015/2016 маркетинговий рік торгівля пшеницею становитиме 21085 тис. т і 10300 тис. т за даними Food and Agricultural Policy Research Institute (FAPRI).

Результати розрахунку показують, що середні втрачені вигоди за 2005/2006 – 2009/2010 маркетингові роки становлять 199435 тис. дол. США. При цьому варто зауважити, що за статистичними даними частка пшениці в експорті зернових з України за досліджувани роки становила 17-20%. За умови гармонізації стандартів з експорту пшениці економічний ефект буде відповідно 653635 і 319300 тис. дол. США у 2015/2016 маркетинговому році за прогнозами експорту пшениці фахівцями журналу „Агропрофі” та Food and Agricultural Policy Research Institute (FAPRI) (за цінами експорту 2011/2012 маркетингового року)¹. Відсутність інституційного забезпечення зі стандартизації, сертифікації та державного регулювання експорту зернових через Аграрний фонд також призводить до втрат саме сільськогосподарських виробників, які недоодежують до 15% вартості на прикладі експортованих зернових (такі кошти привласнюють посередники). Враховуючи усереднені щорічні надходження від експорту зернових (0,9-2 млрд дол. США за даними фахівців Української зернової асоціації) така сума

для України становитиме 218 млн дол. США.

Вкрай важливими також є питання вирощування і збуту ріпаку, експорт якого, за даними Агрофакс, близько 80% здійснюється до країн ЄС. Процес сертифікації вирощування ріпаку за стандартами Системи міжнародного сталого розвитку та вуглецевої сертифікації (ISCC) в Україні просувається повільними темпами та не враховує інноваційні доробки науковців у галузі екологічної стандартизації й сертифікації. Станом на 2011 рік 17 експортерів в Україні відповідають нормам директив ЄС (сертифіковані «стійкі» зернові та олійні культури й біомаса будуть дозволені для використання у виробництві біоенергії в Європейському Союзі із 2011 року). Таким чином, українським виробникам необхідно оформляти відповідні документи згідно з вимогами ISCC, а також координувати свої дії з фахівцями з екологічної логістики з метою дотримання експортних вимог.

Отже, запровадження екологістики є актуальною вимогою сучасного стану аграрного виробництва й маркетингу; економічна ефективність окремих складових екологічної логістики показує актуальність методологічних розробок у даній галузі; запрова-

¹ Від 35 до 68 млн. Агропрофі. – № 20-21, 7 черв. 2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.agroprofi.com.ua.

дження інновацій в логістичних підходах приведе до появи нових робочих місць і збільшення відрахувань до бюджетів різних рівнів; запровадження стандартів з екологічної сертифікації природно-господарських систем комплексно задовольняє вимоги ISCC щодо експорту всіх сільськогосподарських культур; розвиток екологістики узгоджується із реалізацією положень Постанови Кабінету Міністрів України від 18 травня 2011 року № 529 «Про затвердження Технічного регламенту з екологічного маркування» та ін.

Перспективами подальших наукових досліджень є: вивчення досвіду економічно розвинутих країн; способи формування сіль-

ськогосподарської кооперації як передумови формування логістичних ланцюгів і товарних партій органічної сировини й продукції; розробка інструментарію та організаційно-економічного механізму стимулювання розвитку екологістики; доповнення до законодавчо-нормативної й правової бази держави; розробка і гармонізація стандартів у галузі органічного сільськогосподарського виробництва, системи контролю критичних точок (НАССР); міжнародні проекти із формування логістичних центрів традиційної, а згодом й екологічно безпечної продукції на кшталт міжнародної мережі логістичних центрів у центральній Азії (TRACECA) тощо.

Обґрунтовано інноваційні передумови розвитку логістики в напрямі її екологізації. Запропоновано концептуальні основи та принципи розвитку екологістики для інноваційного функціонування економіки на різних рівнях.

Обоснованы инновационные предпосылки развития логистики в направлении ее экологизации. Предложены концептуальные основы и принципы развития экологистики для инновационного функционирования экономики на различных уровнях.

An article substantiates innovative preconditions for the ecological development of logistics. The conceptual framework and principles of ecological logistics for innovative economic functioning at different levels are suggested.

*

Т.В. СТРОЙКО, кандидат економічних наук, доцент
Миколаївський національний аграрний університет

Розвиток оптових ринків сільськогосподарської продукції як елементу гарантування продовольчої безпеки

На сучасному етапі розвитку українського суспільства особливої актуальності набувають питання продовольчої безпеки. Попередні трансформаційні перетворення агропродовольчої сфери не змогли повною мірою подолати проблеми галузі. Дотепер вона характеризується низькою віддачею природно-ресурсного потенціалу, недосконаліми технологіями виробництва, необґрунтованою ціновою політикою, недорозвиненістю ринкової інфраструктури.

Науково-теоретичні основи діяльності оптових продовольчих ринків сформовані такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як: В. Андрійчук, П. Бєленький, Л. Дейнеко, М. Долішній, М. Малік, Л. Молдаван,

О. Мороз, Т. Осташко, П. Саблук, М. Хорунжий та ін.

Об'єктивна необхідність гарантування продовольчої безпеки вимагає підтримання відповідного рівня продовольчого самозабезпечення, який передбачає сукупність заходів державної підтримки вітчизняних виробників та створення конкурентоспроможних підприємств. Діяльність усіх суб'єктів ринкової інфраструктури повинна спрямовуватися на формування сталої конкурентоспроможної й ефективної агропродовольчої сфери країни. Основним завданням функціонування ринкової інфраструктури є забезпечення безперебійної діяльності всіх її складових із метою підвищення ефективності

дження інновацій в логістичних підходах приведе до появи нових робочих місць і збільшення відрахувань до бюджетів різних рівнів; запровадження стандартів з екологічної сертифікації природно-господарських систем комплексно задовольняє вимоги ISCC щодо експорту всіх сільськогосподарських культур; розвиток екологістики узгоджується із реалізацією положень Постанови Кабінету Міністрів України від 18 травня 2011 року № 529 «Про затвердження Технічного регламенту з екологічного маркування» та ін.

Перспективами подальших наукових досліджень є: вивчення досвіду економічно розвинутих країн; способи формування сіль-

ськогосподарської кооперації як передумови формування логістичних ланцюгів і товарних партій органічної сировини й продукції; розробка інструментарію та організаційно-економічного механізму стимулювання розвитку екологістики; доповнення до законодавчо-нормативної й правової бази держави; розробка і гармонізація стандартів у галузі органічного сільськогосподарського виробництва, системи контролю критичних точок (НАССР); міжнародні проекти із формування логістичних центрів традиційної, а згодом й екологічно безпечної продукції на кшталт міжнародної мережі логістичних центрів у центральній Азії (TRACECA) тощо.

Обґрунтовано інноваційні передумови розвитку логістики в напрямі її екологізації. Запропоновано концептуальні основи та принципи розвитку екологістики для інноваційного функціонування економіки на різних рівнях.

Обоснованы инновационные предпосылки развития логистики в направлении ее экологизации. Предложены концептуальные основы и принципы развития экологистики для инновационного функционирования экономики на различных уровнях.

An article substantiates innovative preconditions for the ecological development of logistics. The conceptual framework and principles of ecological logistics for innovative economic functioning at different levels are suggested.

*

**Т.В. СТРОЙКО, кандидат економічних наук, доцент
Миколаївський національний аграрний університет**

Розвиток оптових ринків сільськогосподарської продукції як елементу гарантування продовольчої безпеки

На сучасному етапі розвитку українського суспільства особливої актуальності набувають питання продовольчої безпеки. Попередні трансформаційні перетворення агропродовольчої сфери не змогли повною мірою подолати проблеми галузі. Дотепер вона характеризується низькою віддачею природно-ресурсного потенціалу, недосконаліми технологіями виробництва, необґрунтованою ціновою політикою, недорозвиненістю ринкової інфраструктури.

Науково-теоретичні основи діяльності оптових продовольчих ринків сформовані такими вітчизняними та зарубіжними вченими, як: В. Андрійчук, П. Бєленький, Л. Дейнеко, М. Долішній, М. Малік, Л. Молдаван,

О. Мороз, Т. Осташко, П. Саблук, М. Хорунжий та ін.

Об'єктивна необхідність гарантування продовольчої безпеки вимагає підтримання відповідного рівня продовольчого самозабезпечення, який передбачає сукупність заходів державної підтримки вітчизняних виробників та створення конкурентоспроможних підприємств. Діяльність усіх суб'єктів ринкової інфраструктури повинна спрямовуватися на формування сталої конкурентоспроможної й ефективної агропродовольчої сфери країни. Основним завданням функціонування ринкової інфраструктури є забезпечення безперебійної діяльності всіх її складових із метою підвищення ефективності

виробництва та реалізації продукції в контексті гарантування продовольчої безпеки держави.

Основними принципами формування ефективної ринкової інфраструктури є:

збалансованість, відповідно до якої забезпечуватимуться взаємозв'язки між усіма суб'єктами ринку й регулюватимуться товаропотоки;

стабільність, що передбачатиме стійке функціонування всіх елементів інфраструктури в межах існуючого цивільно-правового поля;

цільова спрямованість кожного елементу інфраструктури на забезпечення кінцевого результату;

гнучкість усіх складових інфраструктури до умов постійно змінюваного ринкового середовища;

ефективність функціонування всіх складових інфраструктури.

Зарубіжний досвід показує, що формування ефективної системи збуту продукції вітчизняних товаровиробників – найважливіша умова забезпечення продовольчої безпеки. Для цього в багатьох країнах органи державної влади спрямовують значні ресурси на розвиток інфраструктури продовольчого ринку, формування власної товаропровідної системи.

Цікавим є досвід передових зарубіжних країн, де держава розвиває власну інфраструктуру оптової торгівлі, регулює товарні потоки. Так, для реалізації державної політики в галузі оптової торгівлі продуктами харчування в Іспанії створено підприємство «Меркаса», яке фінансувало будівництво оптових ринків у 22 найбільших містах країни.

У Польщі та інших східноєвропейських державах перед тим як зруйнувати господарські зв'язки, що склалися між виробниками і споживачами, в усіх великих містах, де формується основний попит на продовольство, створено оптові продовольчі ринки, через які розподіляються товарні потоки не лише в межах країни, але й на експорт. Будівництво цих ринків визнано одним із пріоритетних завдань аграрної політики Польщі.

Ретельного дослідження заслуговує організація контролю за якістю продуктів харчування на найбільшому в світі оптовому продовольчому ринку «Ранжис» (Париж). Ветеринарні служби Міністерства сільського господарства Франції на цьому ринку здійснюють контроль насамперед за походженням продукції, потім – за умовами транспортування і станом складських та торгових приміщень. Це сприяє зберіганню якості продукції у процесі складування й реалізації.

Практика показала, що концентрація підприємств, які займаються оптовою торгівлею продовольчими товарами в одному місці, яким є організований оптовий ринок, гарантує справедливе ціноутворення на основі ринкової конкуренції. Саме така форма організації є одним з найважливіших факторів підвищення конкурентоспроможності продукції на внутрішньому та міжнародному ринках¹.

Цікавий також досвід Російської Федерації, де формування оптового продовольчого ринку і його інфраструктури здійснюється за рахунок залучення різноманітних джерел фінансування, у тому числі обласного бюджету. Створений регіональний фонд продовольства виконує одну з найважливіших функцій – регулювання цін через інтервенції продовольства на обласному рівні. Це дає змогу скоротити необґрунтовану кількість посередників, забезпечити приблизно однакову прибутковість сільськогосподарського виробництва, переробки й реалізації продукції, збільшити обсяги реалізації продовольства торговельними організаціями. Необхідно звернути увагу, що при такій міжрегіональній структурі регіони відіграють подвійну роль: економічних площин, в яких формуються ринкові відносини, і самостійних соціальних систем, розвиток яких спрямовано на реалізацію та захист насамперед територіальних інтересів².

Звичайно, окремі елементи інфраструктури повинні створюватися державою, інші –

¹ Нуралиев С. Оптовая торговля продовольствием: проблемы и задачи / С. Нуралиев, Д. Нуралиева // АПК: экономика, управление. – 2008. – № 8. – С. 50–52.

² Гантимуров Н. Формирование и регулирование регионального продовольственного рынка / Н. Гантимуров // АПК: экономика, управление. – 2007. – № 4. – С. 47–49.

безпосередніми учасниками ринкових відносин. При цьому основним завданням держави є забезпечення правового поля для функціонування всіх елементів ринкової інфраструктури й гарантування продовольчої безпеки країни. Важливо також, щоб держава реалізовувала чітку політику стосовно: регулювання балансів продовольства і сировини для переробної промисловості; регулювання та функціонування підприємств торгівлі; моніторингу попиту і кон'юнктури споживчого ринку; формування замовлень для стабільного забезпечення населення основними видами продовольства.

Особливе місце у формуванні цивілізованої ринкової інфраструктури та гарантування продовольчої безпеки належить оптовим ринкам як сучасному місцю продажу вітчизняної й імпортованої сільськогосподарської продукції, яке моніториться державними і місцевими службами (ветеринарний, фітосанітарний контроль та ін.), відповідає всім вимогам (санітарним, ветеринарним тощо) щодо обігу продовольчої продукції.

По суті оптові ринки продовольчої продукції – це інструменти національної й регіональної політики, адже через оптовий ринок уряд і місцева влада мають можливість формувати політику рівноважного розвитку роздрібної торгівлі та місцевого виробництва; за допомогою державних і місцевих контролюючих органів здійснюється моніторинг якості продукції, ціни, обсягів продажу; концентрація оптової торгівлі в одному місці зменшує кошти дистрибуції, оптову й роздрібну ціни, створює стабільні робочі місця.

Слід відзначити, що існуючий стан у галузі та рівень розвитку ринкової інфраструктури мають лише первинні ознаки цивілізованого ринку (рис. 1), де представлені стабільні (зображено стрілкою) і нестабільні (зображено пунктирною стрілкою) товарно-грошові відносини між учасниками аграрного ринку. Аналіз стану ринкової інфраструктури аграрного сектору показав наступне: відсутність тривалих, стабільних зв'язків; відносини не ґрунтуються на дієвій контрактній основі; деформована структура попиту внаслідок низької платоспроможності населення; велика роздрібненість комерційної

мережі; відсутність професійних гуртових продавців; непрозорі розрахунки; високий ризик комерційних операцій; дефіцит достовірної кон'юнктурної інформації про ринки продовольства; відсутність системи цінового моніторингу; домінування неорганізованих місць продажу з примітивною інфраструктурою та антисанітарними умовами; невиконання біржами функцій, зокрема індикаторів формування цін; велика амплітуда коливання цін; незначна частка обсягів реалізації аграрної продукції на біржах безпосередньо товаровиробниками.

Ускладнюють ситуацію відсутність інформації про кон'юнктуру ринків сільськогосподарської продукції, низька комунікаційна мережа, недостатність дрібнооптових формувань із закупівлі, оптових плодоовочевих ринків, а також їх відповідного обладнання холодильним устаткуванням і складами. Триває практика адміністративного контролю за функціонуванням об'єктів інфраструктури ринку, що впливає на ціноутворення, вибір партнерів та каналів збуту.

На сучасному етапі найбільш активними посередниками між виробниками й споживачами аграрної продукції, як і раніше, залишаються великі комерційні структури (зернотрейдери), неорганізовані посередники. Біржова торгівля так і не зайняла домінуючого положення у структурі об'єктів ринкової інфраструктури. Товарні біржі в Україні починають втрачати свою здатність ефективно функціонувати, більшість поступово перетворюються в торгово-посередницькі структури різних організаційно-правових форм та лише на окремих відбувається значна концентрація обсягів ділової активності. Структура біржового обігу підтверджує, що товарні біржі в Україні практично виконують роль примітивного посередника. Необхідно мати на увазі, що біржа не є постачальником товарів. Цю функцію може виконувати будь-який інший посередник – дистриб'ютор, дилер тощо. Торгівля реальним товаром є лише початком розвитку біржової діяльності, й коли ця функція переходить до інших елементів, біржа повинна здійснювати торгівлю ф'ючерсними та опціонними контрактами, що є основною їх відмінністю від інших елементів. Ми вважаємо, що ме-

ханізм біржової торгівлі занадто складний для переважної кількості аграрних товаровиробників, хоча як від елементу ринкової інфраструктури, особливо стосовно продукції тривалого зберігання, відмовлятися від нього не варто. При цьому погоджуємося з

думкою Л. М. Левківської¹, що розвиток біржового аграрного ринку повинен спрямовуватися на скорочення кількості бірж при зміні їхніх функцій, тобто перетворення з реального товару на ф'ючерсні біржі.

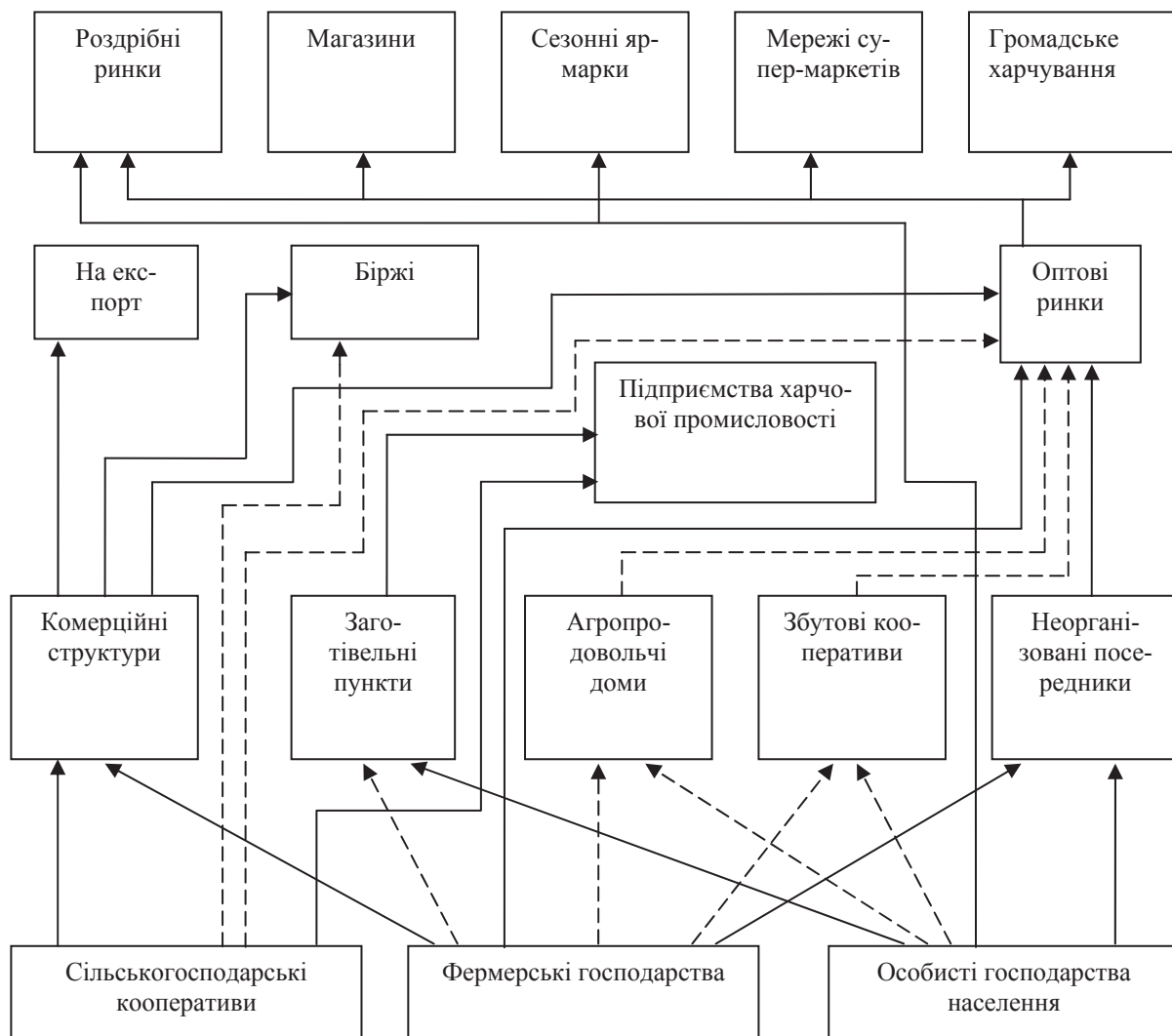

Рис. 1. Схема взаємозв'язків між структурними елементами ринкової інфраструктури агропродовольчої сфери (авторська розробка)

Відповідно до сучасного стану агропродовольчої сфери пріоритетними напрямками розвитку ринкової інфраструктури повинні стати:

створення умов для формування на кооперативних засадах системи заготівлі та збуту сільськогосподарської продукції, виробленої в особистих селянських, фермерських й інших господарствах;

формування кооперативних каналів заготівлі та збуту сільськогосподарської продукції як однієї з основ подальшого розвитку інфраструктури аграрного ринку;

розбудова оптових ринків у контексті виконання Державної цільової програми розвитку оптових ринків сільськогосподарської продукції;

залучення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів до участі в роботі оптових ринків сільгосппродукції.

На нашу думку, першочергового значення для розвитку агропродовольчої сфери в

¹ Левківська Л. М. Перспективи розвитку маркетингової інфраструктури аграрного ринку [Електронний ресурс] / Л. М. Левківська. – Режим доступу: <https://docs.google.com/viewer?a=v&q=cache:2TipdNw2aUoJ:www.nbuv.gov.ua>.

контексті гарантування продовольчої безпеки повинні набувати саме оптові ринки. Це найбільш прийнятна для виробників агропродовольчої сфери форма збуту продукції. Пропонуємо перспективну схему ринкової інфраструктури агропродовольчої сфери національної економіки (рис. 2), основу якої становить законодавчо закріплена концепція розвитку національної мережі оптових ринків.

Відповідно до проекту ЄС «Виконання Україною зобов'язань щодо членства в СОТ та реалізації політики добросусідства в сільському секторі» (зокрема компонента 3. «Ринкова інфраструктура») це дасть змогу досягти подальшої інтеграції України в Європейський Союз, гармонізації й дотримання вимог СОТ, імплементації загальносекторального підходу (SWAP) для сільського господарства та розвитку сільської місцевості в контексті вступу до СОТ і Плану дій Європейської політики добросусідства. У цілому згідно з Концепцією Державної цільової програми створення оптових ринків сільськогосподарської продукції, схваленої розпорядженням КМУ від 19 листопада 2008 року № 1447-р передбачається створення 25 оптових продовольчих ринків у кожному регіоні країни, які будуть забезпечені комунікаціями й надійним автодорожнім чи залізничним сполученням. Це дасть змогу створити близько 75 тис. додаткових робочих місць безпосередньо для учасників оптових ринків

Щодо фінансування цієї програми, крім державних і муніципальних коштів, передбачається залучати приватні інвестиції. Орієнтовний обсяг коштів, необхідний для виконання зазначеної Програми, становить 4 млрд грн¹.

Оскільки оптові ринки розташовуватимуться в обласних центрах, пропонуємо створити мережу їх представництв у районах. Зокрема, в тих районних центрах, де відсутні агроторгові дома або ж їх створення відбулося лише на папері, необхідно відкрити представництва оптових продоволь-

чих ринків у межах чинного законодавства. Тобто оптовий ринок як юридична особа створюватиме регіональні представництва для забезпечення своїх інтересів на місцях. Це дасть можливість скоротити необґрунтовану кількість посередників, забезпечити приблизно однакову дохідність сільськогосподарського виробництва, переробки та реалізації продукції. В тих районах, де ефективно функціонують агроторгові дома, вони можуть представляти інтереси оптових продовольчих ринків на договірних засадах.

На нашу думку, регіональні представництва оптових продовольчих ринків повинні виконувати роль збутово-консультаційного центру. Крім офісного приміщення, важливим фактором стане наявність сертифікованих складів для зберігання продукції. По суті у цьому центрі продавці зможуть реалізувати свою продукцію, проводити розрахунки, одержувати кредит, повну інформацію про ціни, попит і пропозицію на продукцію. Зважаючи на значні транспортні видатки, фермерським господарствам та особистим господарствам населення не вигідно напямучи взаємодіяти з оптовим ринком, тому зазначені представництва є об'єктивною необхідністю. Основними перевагами удосконаленої системи ринкової інфраструктури із загальнонаціональною мережею оптових ринків та їхніх представництв є задоволення потреб усіх учасників продовольчого ринку.

Остаточним підсумком формування системи ринкової інфраструктури агропродовольчої сфери на основі регіональних оптових ринків повинні стати:

- удосконалення процесу реалізації продукції, ефективніше використання каналів збуту, протистояння несправедливій конкуренції, задоволення потреб споживачів щодо якості й кількості продукції;

- ефективне використання каналів збуту сільськогосподарської продукції та зростання обсягів її реалізації;

- збільшення надходжень до державного й місцевих бюджетів;

- підвищення ефективності галузі сільськогосподарства і переробних підприємств;

¹ Розпорядження «Про схвалення Концепції Державної цільової програми створення оптових ринків сільськогосподарської продукції» від 19 листопада 2008 р. № 1447-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1447-2008>.

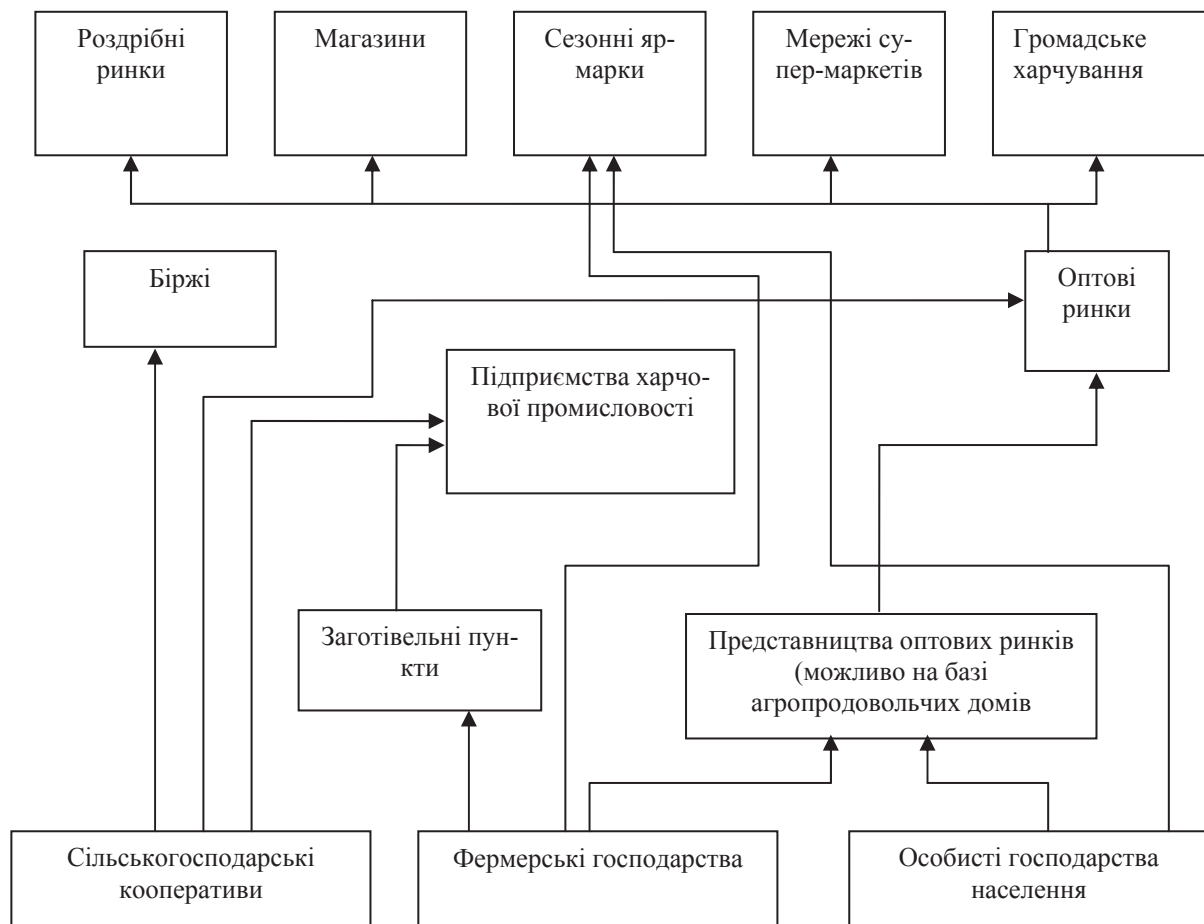

Рис. 2. Перспективна схема взаємозв'язків між елементами ринкової інфраструктури агропродовольчої сфери (авторська розробка)

створення додаткових робочих місць безпосередньо для учасників оптових ринків сільськогосподарської продукції та в системі їхнього обслуговування.

Таким чином, основними напрямками підвищення ефективності функціонування ринкової інфраструктури на сучасному етапі економічного розвитку повинні стати:

оптимізація функціонування діючих інституцій інфраструктурного забезпечення;

удосконалення нормативно-правової бази регулювання діяльності суб'єктів аграрного ринку;

створення нових інституційних формувань, що відповідають трансформаціям у сучасній ринковій економіці.

Обґрунтовано напрями розвитку оптових ринків сільськогосподарської продукції в контексті національної продовольчої безпеки. Запропоновано перспективну схему взаємозв'язків між учасниками оптової торгівлі в аграрній сфері з метою підвищення ефективності виробництва та реалізації продукції з погляду гарантування продовольчої безпеки держави.

Обоснованы направления развития оптовых рынков сельскохозяйственной продукции в контексте национальной продовольственной безопасности. Предложена перспективная схема взаимосвязей между участниками оптовой торговли в аграрной сфере с целью повышения эффективности производства и реализации продукции с точки зрения гарантирования продовольственной безопасности государства.

An article sets basic guidelines for the development of the agricultural wholesale markets within the framework of the national food security. A promising scheme of interrelations between the participants of the agricultural wholesale trade for the increase of production efficiency and realisation of products due to guaranteeing of the national food security is suggested.

*М.І. КІСІЛЬ, кандидат економічних наук, завідувач відділу
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
С.О. МИХАЙЛОВИНА, кандидат економічних наук, викладач
Уманський національний університет садівництва*

Теоретичні та практичні аспекти формування інвестиційних ресурсів особистих селянських господарств

Різке загострення світової продовольчої проблеми, що відбулося останніми роками, посилило важливість необхідності збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та продуктів харчування. Оскільки власні можливості багатьох країн недостатні для забезпечення зростаючої потреби в продовольстві, цю проблему можна розв'язати збільшуючи обсяги його експорту з агропромислових країн, однією з яких є Україна. Вона спроможна не лише задовольнити національні потреби, а й взяти участь у розв'язанні світової продовольчої проблеми. І цими можливостями слід скористатися. Тому при формуванні державної аграрної політики необхідно передбачати максимальне використання потенціалу усіх форм господарювання на селі з тим, щоб продукція особистих селянських, фермерських та інших малих і середніх агровиробників використовувалася переважно на задоволення внутрішнього попиту, а великих і кооперованих – на експорт.

Збільшення обсягів виробництва продукції потребує відповідних інвестицій. У разі, якщо власні інвестиційні ресурси господарств недостатні, треба формувати додаткові джерела їхнього фінансування. Особливо це актуально для особистих селянських господарств (ОСГ), які хоча й мають значну частку у виробництві сільськогосподарської продукції, проте практично не мають ні власних, ні залучених джерел фінансування інвестицій.

Різноманітні аспекти формування інвестиційних ресурсів ОСГ поки що досліджено

недостатньо. Тому метою статті є наукове обґрунтування теоретико-методологічних засад і практичних пропозицій щодо формування та ефективного використання інвестиційних ресурсів особистих селянських господарств.

У дослідженнях теоретичних засад формування інвестиційних ресурсів ОСГ, проведених спільно в ННЦ «Інститут аграрної економіки» та Уманському національному університеті садівництва, встановлено, що інвестиції селянського господарства доцільно розглядати як вкладення їхнього капіталу й праці в об'єкти економічної діяльності з метою забезпечення потреб сім'ї в продуктах харчування та сировині для перероблення, а також одержання нею грошових доходів й інших вигід шляхом реалізації виробленої продукції та послуг на ринку.

Члени ОСГ можуть застосовувати всі способи розміщення капіталу сім'ї, що забезпечують умови його збереження, накопичення і використання на невиробниче споживання. При цьому всі матеріальні, грошові й інші ресурси, а також жива праця, що використовуються в інвестиційній діяльності ОСГ, слід розглядати як його інвестиційні ресурси.

Хоча з розрахунку на одне ОСГ обсяги його інвестицій невеликі, вся сукупність цих господарств щороку формує значні інвестиційні ресурси. У зв'язку зі специфікою формування і використання інвестиційних ресурсів ОСГ їх доцільно класифікувати за формою власності, джерелом залучення, видом натурально-уречевленої форми, пері-

одом залучення, соціальною приналежністю власників капіталу, цілями, особливістю використання та стадією інвестиційного процесу.

Основою діяльності ОСГ є ресурси сім'ї. Її члени одержують від нього доходи за свою працю і вкладені у засоби виробництва кошти й витрачають їх на особисте споживання та заощадження.

На інвестиції господарств використовують як власні, так і позичені або залучені іншим чином ресурси. Оскільки вибір джерел формування інвестиційних ресурсів в ОСГ обмежений, для них важливо мати багатоканальну систему одержання інвестиційних ресурсів, джерела яких наведено на рисунку.

Джерела формування інвестиційних ресурсів особистих селянських господарств

Для активного інвестиційного розвитку кожного ОСГ необхідні земля, стартовий капітал і організаційна й фінансова підтримка. Наявність цих чинників дає змогу господарствам забезпечити власні потреби, гнучкіше реагувати на зміну ринкової ситуації й зберегти ринкові позиції. У зв'язку з цим в оцінках чинників інвестиційної діяльності

ОСГ необхідно, насамперед, враховувати розміри їхніх земельних ділянок, рівень матеріально-технічного забезпечення, склад і чисельність сім'ї, обсяг капіталу, рівень інвестиційних витрат тощо.

Ефект господарства від використання ним власних, позичених та залучених інвестиційних ресурсів слід визначати різницею

між додатково одержаним ним доходом і поточними витратами на його одержання, а ефективність інвестицій – співвідношенням між ефектом та інвестиціями, що зумовили цей ефект. Ефективність використаних інвестиційних ресурсів додатково характеризують показники зміни рівня земле-, трудо- і капіталовіддачі за період, що аналізується, порівняно з базовим.

У разі, якщо власникам ОСГ необхідно визначити ефективність їхніх інвестицій у конкретні інвестиційні проекти, їм необхідно застосовувати методологію проектного аналізу, зокрема розраховувати показники чистого грошового потоку, чистої теперішньої вартості, внутрішньої норми дохідності й строку окупності інвестицій. До поширення цієї методології серед ОСГ необхідно залучити науковців, сільськогосподарських дорадників і консультантів через розроблення методичних посібників та пілотних проектів, а також реалізацію ряду відповідних регіональних і національних проектів.

Прикладні дослідження, здійснені на матеріалах статистичних обстежень й анкетних опитувань ОСГ Черкаської області, показують, що площа сільськогосподарських угідь у їхньому користуванні протягом 2006–2010 років скорочувалася, господарства використовували переважно ручну працю та мали низький техніко-технологічний рівень виробництва, у них зменшилася чисельність працездатних, а інвестиційна діяльність і джерела залучення інвестиційних ресурсів були недостатніми для забезпечення відтворювальних процесів. Незважаючи на це, особисті селянські господарства області поки що займають важливе місце у виробництві багатьох видів сільськогосподарської продукції, особливо тих, що потребують значних затрат ручної праці й мають відносно високу вартість.

У 2010 році ОСГ Черкаської області виробили 39% валової продукції рослинництва та 18% тваринництва, зокрема 99% картоплі, 73 – овочів відкритого ґрунту, 87% плодів і ягід. Проте протягом 2006–2010 років в ОСГ відбулося різке скорочення виробництва продукції тваринництва. Їхня частка у загальному виробництві м'яса знизилася з 44

до 11%. Зменшилося також і виробництво молока та яєць, хоча у 2010 році їхня питома вага поки що висока – відповідно 55 і 32%. В динаміці роль ОСГ у виробництві сільськогосподарської продукції зменшується.

Одержана в цих господарствах продукція нині реалізується переважно молокопереробним підприємствам, на місцевих ринках та в місцях стихійної торгівлі. Колишню систему реалізації їхньої продукції через заготівельні організації й споживчу кооперацію практично зруйновано. Органам державної влади та управління і місцевого самоврядування необхідно посилити організаційні заходи й допомогу селянам щодо створення ними заготівельно-збутових формувань. Насамперед, це стосується кооперативів із виробництва, заготівлі, транспортування, перероблення та реалізації молока, оснащення їх спеціальними транспортними засобами й переробними потужностями через механізм лізингу. Відповідні напрацювання щодо цього, зокрема авторів, підготовлені в Міністерстві аграрної політики та продовольства України і НАК “Укراгролізинг”. Нині необхідно їх переглянути та осучаснити.

В особистих селянських господарствах сконцентровано значний продуктивний капітал, насамперед земельний і майновий. Так, середня площа землі в користуванні обстежених господарств Черкаської області становить 1,7 га.

Оскільки достовірна інформація щодо вартості авансованого та функціонуючого капіталу ОСГ, як і відповідна методика оцінок, відсутні, для використання в наукових дослідженнях і на практиці запропоновано методичні підходи до оцінки ринкової вартості майна господарств по таких його складових, як житловий будинок, господарські будівлі та споруди, технічні засоби, багаторічні насадження, тварини, виробничі запаси тощо, а в оцінках вартості житлових будинків, інших господарських будівель і споруд використовувати порівняльний підхід, що дає змогу встановити співвідношення між ринковою вартістю аналогічного оцінюваного об'єкта та його інвентаризаційною вартістю, яку визначають за витратним підходом бюро технічної інвентаризації¹.

¹ Михайловина С.О. Оцінка вартості будівель і споруд особистих селянських господарств / С.О. Михайловина // Економіка АПК. – 2011. – № 4. – С. 83-87.

Низький попит на будівлі й споруди в сільській місцевості, неможливість працевлаштування, віддаленість від районного чи обласного центру нерідко спричиняють зниження ринкової вартості оцінюваного об'єкта порівняно з інвентаризаційними оцінками. Тому розрахована на основі витратного підходу за результатами анкетних опитувань 200 господарств Черкаської області середня інвентаризаційна вартість будинків була вищою, ніж ринкова. У зв'язку з цим запропоновано, щоб у відповідних оцінках бюро технічної інвентаризації залежно від ринкового попиту і пропозиції застосовувалися коригуючі коефіцієнти.

Вартість наявних в ОСГ машин, обладнання й транспортних засобів, а також продуктивної та робочої худоби необхідно оцінювати з використанням порівняльного підходу. При цьому слід враховувати середню ціну реалізації 1 кг живої маси тварин упродовж року.

Вартість багаторічних насаджень ОСГ не можна оцінити на основі витратного й порівняльного підходів, адже плодові дерева

можуть бути різних вікових груп, що унеможлиблює використання нормативів капітальних вкладень на їх створення, а відсутність обліку – встановлювати знос і залишкову вартість. У цьому випадку доцільно використовувати дохідний підхід, що дає змогу на основі поточної вартості одержаної продукції визначати ринкову вартість кожної одиниці насаджень.

Оцінку вартості земельної ділянки ОСГ необхідно проводити на основі даних щодо її нормативної грошової оцінки. При цьому розрахунки слід здійснювати на основі шкал нормативної грошової оцінки агровиробничих груп ґрунтів, розрахованих залежно від бала бонітету конкретної їх групи, середнього бала бонітету 1 га відповідних угідь та нормативної грошової оцінки аналогічних ділянок.

Результати розрахунків загальної оціночної вартості й структури майна поглиблено досліджуваних 200 особистих селянських господарств Черкаської області, одержані з використанням зазначених вище методичних підходів, наведено в таблиці 1.

1. Обсяги і структура вартості майна одного обстеженого особистого селянського господарства Черкаської області*

Вид майна	2006		2007		2008		2009		2010	
	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%	тис. грн	%
Будівлі та споруди, всього	45,2	51,5	53,8	55,3	64,8	56,7	80,5	60,1	89,0	61,0
У тому числі:										
житлові будинки	27,6	31,5	32,9	33,8	39,4	34,5	48,5	36,2	54,2	37,1
господарські будівлі	17,6	20,0	20,9	21,5	25,4	22,2	32,0	23,9	34,8	23,9
Транспортні засоби, машини та обладнання	19,0	21,6	18,3	18,8	19,8	17,3	21,3	15,9	23,3	16,0
Продуктивна і робоча худоба	2,9	2,9	3,1	3,2	3,4	2,9	3,5	2,7	3,4	2,3
Багаторічні насадження	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,1	0,2	0,1
Земельні ділянки	20,8	23,8	21,9	22,5	26,3	23,0	28,5	21,2	30,1	20,6
Усього	87,8	100,0	97,3	100,0	114,5	100,0	134,0	100,0	146,0	100,0
У тому числі майно, пов'язане з господарством	56,8	64,7	63,1	64,9	75,1	65,6	87,4	65,2	94,4	64,7

* Розраховано авторами за результатами обстежень господарств.

Середня вартість майна одного досліджуваного ОСГ протягом 2006–2010 років зросла на 58,2 тис. грн, або на 66,3% і в 2010 році становила 146 тис. грн. Структурні зрушення у вартості майна характеризуються зростанням частки будівель та споруд, а також зменшенням питомої ваги технічних засобів і худоби. Випереджаючі темпи зрос-

тання вартості будівель та споруд зумовлені більш швидким підвищенням цін на будівельні матеріали і послуги. Вартість землі змінювалась як за рахунок збільшення площі використовуваних сільськогосподарських угідь, так й індексації показників їхньої грошової оцінки.

На господарські потреби ОСГ використовується в середньому одна третина площі сільського житлового будинку і транспортних засобів. З урахуванням цього розраховано, що в досліджуваних господарствах у 2010 році використовувалися основні засоби загальною вартістю 35 тис. грн/га. Окрім того, господарські запаси й витрати, молодняк тварин та інші матеріальні оборотні засоби становили 11 тис. грн/га.

Якщо результати оцінок засобів виробництва досліджуваних ОСГ поширити, з певними застереженнями, на всю їхню сукупність, то земельний капітал на початок 2012 року дорівнюватиме понад 110 млрд грн, вартість основних засобів господарського призначення – 200, а матеріальних запасів і витрат – 60 млрд грн. З урахуванням можливих відхилень розрахованих показників від їхніх реальних значень орієнтовно можна вважати, що сукупний капітал особистих селянських господарств України, включаючи земельний, перевищує 300 млрд грн. Для встановлення точніших значень показників вартості капіталу цих господарств потрібні додаткові дослідження.

У структурі посівів ОСГ Черкаської області 46% займають зернові, 8 – технічні, 21 – картопля, 6% – овочі відкритого ґрунту і баштанні культури. З розрахунку на 10 га сільських домогосподарств припадає 6 дерев черешні, 20 – вишні, 7 – сливи, 8 – абрикоса, 29 – яблуні, 6 – груші, 12 – горіхів, 122 м² полуниць, 53 м² малини, 20 кущів смороди-

ни, 1 кущ агрусу і 3 – винограду. Тварин утримують 76% ОСГ, зокрема велику рогату худобу – 23, корів – 21, свиней – 43, кіз – 11 та птицю – 96%. У багатьох ОСГ є приміщення і споруди виробничого призначення: у 56% – для зберігання врожаю, 32 – для зберігання кормів, 41 – для утримання худоби і птиці, 17 – для зберігання техніки і реманенту, а в 62% – для комплексного зберігання. Середня площа окремого із зазначених об'єктів становить відповідно 10, 15, 16, 12 і 41 м². Частина ОСГ області має власну техніку, зокрема трактори (65%), плуги (38%), культиватори (36%), борони (25%), сівалки (24%) і крупорушки (21%).

Проте рівень розвитку матеріально-технічної бази цих господарств області недостатній для задоволення їхніх потреб, хоча такі потреби скорочуються внаслідок негативних демографічних процесів і несприятливих умов реалізації їхньої товарної продукції, або й відсутністю можливості реалізувати надлишки виробленої продукції.

Для нарощування виробництва товарної продукції ОСГ особливе значення мають додаткові (чисті) інвестиції. Оскільки їхній облік не ведеться, а статистичні обстеження не проводяться, у процесі досліджень показники чистих інвестицій визначалися за результатами проведених анкетних обстежень 200 господарств різних районів Черкаської області та за результатами розрахунків вартості майна на початок і кінець 2008-2010 років (табл. 2).

2. Розрахунок чистих інвестицій за приростом оціночної вартості майна 200 обстежених особистих селянських господарств Черкаської області*

Показник	Рік		
	2008	2009	2010
Чистий приріст основних засобів, грн:			
на одне господарство	344	246	132
на 1 га	202	142	71
Збільшення вартості матеріальних запасів і витрат, грн:			
на одне господарство	4480	2231	2174
на 1 га	2630	1283	1180
Разом чистих інвестицій, грн:			
на одне господарство	4824	2477	2306
на 1 га	2832	1425	1251

* Розраховано авторами.

Зіставлення показників вартості основних засобів і чистих інвестицій в основний капітал обстежених ОСГ, наведених у таблицях

1 та 2, показує, що їхня інвестиційна діяльність малоактивна. На 1 грн основного капіталу тут припадає лише 0,1% чистих інвес-

тицій в основний капітал. Їхня структура вкладень в основний і оборотний капітал вирізняється надзвичайно низькою питомою вагою перших, що свідчить про гостру необхідність розв'язання проблеми забезпечення господарств інвестиційними ресурсами під довгострокові заходи, насамперед, кредитними ресурсами та коштами державної інвестиційної підтримки. Фінансова криза негативно вплинула на й без цього низький рівень інвестиційного забезпечення ОСГ, стан якого погіршувався не лише в 2009, а й у 2010-2011 роках. В умовах, що склалися, необхідні радикальні заходи щодо поліпшення стану інвестиційного забезпечення розвитку ОСГ та переорієнтації державної підтримки на їхні потреби. У зв'язку з цим слід позитивно оцінювати останнє рішення Уряду щодо надання дотацій селянам за вирощування телят і придбання автодоїлок, передбачене постановою Кабінету Міністрів України №342 від 23 квітня 2012 р.¹. Хоча розміри дотацій на телят недостатні для суттєвої активізації інвестиційної діяльності господарств, бо орієнтовані лише на компенсацію вартості випоєного молока.

Накладення значень показників чистих інвестицій досліджуваних ОСГ за 2008–2010 роки на всю їхню сукупність показує, що залежно від економічних умов річні обсяги чистих інвестицій в їхній основний капітал коливаються в межах 0,5–1,2 млрд грн, що недостатньо і потребує збільшення на один порядок.

Використовувані ОСГ інвестиційні ресурси забезпечують суттєві соціальні, економічні та інші результати. Вони не лише дають змогу сільським сім'ям сформувати споживчий кошик і передати частину продуктів родичам, а й реалізувати частину продукції. Так, у середньому на одне обстежене господарство Черкаської області протягом 2008-2010 років було одержано розрахункового чистого доходу на суму 7214 грн, або на 1 га – 4094 грн.

Оскільки на рівень ефективності використання інвестиційних ресурсів досліджува-

них ОСГ впливає ряд чинників, у процесі багатофакторного кореляційно-регресійного аналізу з їхньої сукупності відібрано дванадцять факторних показників, а після перевірки на мультиколінеарність – п'ять: площа ріллі, капіталомісткість продукції, затрати праці на 1 грн валової продукції рослинництва й тваринництва, коефіцієнт оборотності матеріальних запасів і витрат. Одержана кореляційно-регресійна модель показує, що ефективність використання господарствами інвестиційних ресурсів зростає з підвищенням рівня концентрації виробництва, збільшенням затрат праці на одиницю валової продукції тваринництва та коефіцієнта оборотності оборотних засобів, і навпаки, знижується зі зростанням капіталомісткості й трудомісткості продукції рослинництва. Нелогічна позитивна залежність між показниками ефективності інвестиційних ресурсів та трудомісткістю продукції тваринництва, що має місце, пояснюється посиленням впливом тваринництва на результати рослинництва, а отже, й господарства загалом, і зниженням капіталомісткості одиниці продукції тваринництва в умовах, коли значна частина затрат праці по догляду за тваринами, прибиранню, зберіганню та внесенню гною, санітарних й інших заходах, що створюють додаткові ефекти, не набуває вартісних оцінок.

Аналіз діяльності ОСГ Черкаської області за 2006 – 2010 роки за допомогою програми інтегрованого середовища Mathcad уможливив розробити наступну економікоматематичну модель структури основних джерел формування їх виробничих витрат (z):

$$z = 2,859x_1 + 1,558x_2 + 2,629x_3 + 1,328x_4 \rightarrow \max,$$

де x_1 і x_2 – відповідно витрати рослинництва й тваринництва, профінансовані з власних джерел; x_3 та x_4 – витрати, здійснені відповідно в рослинництві та тваринництві за рахунок позикових коштів.

З метою формування оптимального рівня інвестиційного забезпечення ОСГ й ефективного використання їхніх інвестиційних ресурсів слід забезпечувати оптимальні співвідношення між витратами в рослинництві й тваринництві. Для досліджуваних госпо-

¹ Порядок використання сум податку на додану вартість, сплачених переробними підприємствами до спеціального фонду державного бюджету, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 2 березня 2011 р. № 246 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 23 квітня 2012 р. № 342).

дарств Черкаської області таке співвідношення становить 54,5 та 45,5%.

Кожному ОСГ, що має наміри здійснювати розширене відтворення, необхідно визначати найбільш ефективні варіанти вкладень і розробляти заходи щодо формування та використання інвестиційних ресурсів. Оскільки не всі голови сільських домогосподарств мають відповідні знання, необхідно підвищувати їхню обізнаність через різні інформаційні канали, зокрема сільське дорадництво, освітні й інші заклади, спеціальні проекти тощо. При цьому їм доцільно поетапно визначати потреби в інвестиційних ресурсах у такій послідовності:

оцінка господарських переваг сім'ї з огляду на навиків, знання, вміння та інші якості її членів, наявність земельних ділянок, технічних засобів, багаторічних насаджень, продуктивної й робочої худоби, інших ресурсів, а також можливості додаткового залучення ресурсів, місцезнаходження, наближеність до ринків збуту продукції тощо;

вибір напряму спеціалізації особистого селянського господарства, прогнозування на перспективу натуральних і вартісних показників виробництва продукції (послуг), її споживання та реалізації на ринку;

встановлення потреби господарства в додаткових потужностях (об'єктах) і визначення вартості капітальних витрат на їх створення;

визначення перспективної потреби в поточних витратах на виробництво, зберігання та збут продукції;

прогноз даних щодо обсягів чистих доходів господарства, їхнього використання на споживання й інвестиції в основний капітал та на приріст матеріальних запасів і витрат;

визначення джерел та варіантів залучення грошових, матеріальних й інших інвестиційних ресурсів;

оцінка ефективності інвестицій господарства, окремих його інвестиційних заходів і проектів, вибір найбільш ефективних варіантів використання інвестиційних ресурсів.

Вивчення можливостей домогосподарств щодо формування інвестиційних ресурсів за рахунок власних джерел показує, що вони досить обмежені та забезпечуються перева-

жно трудовими доходами і грошовими надходженнями від продажу продукції на ринку. За розрахунками, власні джерела досліджуваних господарств Черкаської області дозволяють їм змогу протягом 2012-2015 років використовувати щорічно на інвестиційні цілі близько 800 грн/га. Можливості позикових та залучених джерел інвестиційних ресурсів цих господарств невеликі – до 15% від їхнього загального обсягу, або 130-140 грн/га. З позикових коштів найбільше значення мають кредити.

Із метою прискорення процесу активізації інвестиційних процесів в ОСГ необхідно запровадити дієвий механізм їхньої державної підтримки, яка згідно зі ст. 10 Закону України «Про особисті селянські господарства» повинна здійснюватися за рахунок державного та місцевих бюджетів відповідно до загальнодержавних і регіональних програм¹. Практику розроблення й реалізації таких програм слід розпочинати з регіонів. Особливе значення при цьому можуть мати заходи щодо кредитної підтримки проектів ОСГ, здешевлення вартості вирощування молодняку тварин, придбання технічних засобів і саджанців плодових та ягідних культур, а також реалізації проектів із метою формування обслуговуючих кооперативів у сфері заготівель, доробки, зберігання, перероблення і реалізації продукції, кредитної кооперації тощо.

Отже, інвестиційні ресурси є важливою умовою подальшого розвитку ОСГ. Проте власні інвестиційні можливості господарств обмежені, а залучені джерела практично відсутні, що потребує створення дієвого механізму їхньої підтримки та багатоканальної системи формування інвестиційних ресурсів. З метою кращого розуміння теоретичних і методичних засад формування інвестиційних ресурсів ОСГ доцільно розглядати поняття їхніх інвестицій як вкладення капіталу й праці в об'єкти економічної діяльності з метою забезпечення потреб сім'ї у продуктах харчування та сировині для перероблення, а також одержання нею грошових

¹ Закон України «Про особисте селянське господарство» // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2003. – N 29. – Ст.232. (Із змінами, внесеними згідно із Законами N 3108-IV від 17.11.2005 // ВВР. – 2006. – N 1. – Ст.18; N 799-VI від 25.12.2008 // ВВР. – 2009. – № 18. – Ст. 247).

доходів й інших вигід шляхом реалізації виробленої продукції і послуг на ринку. Ефект селянського господарства від використання власних, позичених і залучених інвестиційних ресурсів слід визначати різницею між додатково одержаним доходом та поточними витратами на його одержання, а ефективність інвестицій – співвідношенням між ефектом й інвестиціями, що зумовили цей ефект. Особисті селянські господарства мають значний виробничий основний капітал, розмір якого в середньому на одне досліджене господарство Черкаської області разом із землею в 2010 році становив майже 95 тис. грн, або 35 тис. грн/га. Проте у багатьох

господарствах відсутні умови не лише для розширеного, а й простого відтворення капіталу, що вказує на проблеми з формуванням інвестиційних ресурсів. Для поліпшення інвестиційного забезпечення розвитку ОСГ необхідно посилити організаційні, економічні та фінансові заходи щодо створення ними сімейних ферм, заготівельно збутових кооперативів, підвищення концентрації виробництва, переорієнтації державної підтримки на їхні потреби, зокрема на кредитну підтримку, здешевлення вартості об'єктів, застосування науково обґрунтованих підходів до визначення обсягів інвестиційних потреб і варіантів їх забезпечення тощо.

Узагальнено теоретико-методичні положення та практичний інструментарій щодо формування і використання інвестиційних ресурсів особистих селянських господарств.

Обобщены теоретико-методические положения и практический инструментарий относительно формирования и использования инвестиционных ресурсов личных крестьянских хозяйств.

An article deals with theoretical, methodological and practical issues concerning the forming and the effective use of investment resources of private farm enterprises.

*

С.М. ОНИСЬКО, кандидат економічних наук, професор
Р.І. СОДОМА, асистент
Львівський національний аграрний університет

Теоретична сутність кредиту та кредитних відносин у сільськогосподарському виробництві

Кредитні відносини в Україні, як і в будь-якій країні з ринковою економікою, становлять підвалини економічних процесів. Питаннями кредиту та відносин, що виникають при його обслуговуванні, займалися вчені у всі часи й намагалися вникнути в його сутність, зрозуміти та впорядкувати його сторони. Хоча дослідженнями і встановлено його суть, види, форми, значення та можливості, все одно при використанні кредиту виникають непередбачувані, раптові події, які змінюють його форму, вид, терміни й навіть сутність. Результати таких досліджень важко запроваджувати в практику, оскільки банківська сфера є досить консервативною. Щодо нововведень у сфері сільського господарства, то відзначимо неготовність останнього сприймати будь-які інно-

вації у зв'язку з недостатньою компетентністю кадрів, відсутністю новітніх засобів сприйняття та поширення інформації тощо. Отже, на нашу думку, при відсутності інноваційного розвитку сільського господарства і переоснащеності такими засобами банківської системи бачимо, що кредитні відносини з метою їх удосконалення потребують подальшого дослідження, запровадження у повсякденне життя сільськогосподарських виробників, розвитку й виходу на нові, якісно вищі рівні.

У науковій економічній літературі сутність кредиту та кредитних відносин в обслуговуванні сільського господарства розглядаються комплексно. Варто виділити наукові праці багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема, С.В. Глуценка,

доходів й інших вигід шляхом реалізації виробленої продукції і послуг на ринку. Ефект селянського господарства від використання власних, позичених і залучених інвестиційних ресурсів слід визначати різницею між додатково одержаним доходом та поточними витратами на його одержання, а ефективність інвестицій – співвідношенням між ефектом й інвестиціями, що зумовили цей ефект. Особисті селянські господарства мають значний виробничий основний капітал, розмір якого в середньому на одне досліджене господарство Черкаської області разом із землею в 2010 році становив майже 95 тис. грн, або 35 тис. грн/га. Проте у багатьох

господарствах відсутні умови не лише для розширеного, а й простого відтворення капіталу, що вказує на проблеми з формуванням інвестиційних ресурсів. Для поліпшення інвестиційного забезпечення розвитку ОСГ необхідно посилити організаційні, економічні та фінансові заходи щодо створення ними сімейних ферм, заготівельно збутових кооперативів, підвищення концентрації виробництва, переорієнтації державної підтримки на їхні потреби, зокрема на кредитну підтримку, здешевлення вартості об'єктів, застосування науково обґрунтованих підходів до визначення обсягів інвестиційних потреб і варіантів їх забезпечення тощо.

Узагальнено теоретико-методичні положення та практичний інструментарій щодо формування і використання інвестиційних ресурсів особистих селянських господарств.

Обобщены теоретико-методические положения и практический инструментарий относительно формирования и использования инвестиционных ресурсов личных крестьянских хозяйств.

An article deals with theoretical, methodological and practical issues concerning the forming and the effective use of investment resources of private farm enterprises.

*

С.М. ОНИСЬКО, кандидат економічних наук, професор
Р.І. СОДОМА, асистент
Львівський національний аграрний університет

Теоретична сутність кредиту та кредитних відносин у сільськогосподарському виробництві

Кредитні відносини в Україні, як і в будь-якій країні з ринковою економікою, становлять підвалини економічних процесів. Питаннями кредиту та відносин, що виникають при його обслуговуванні, займалися вчені у всі часи й намагалися вникнути в його сутність, зрозуміти та впорядкувати його сторони. Хоча дослідженнями і встановлено його суть, види, форми, значення та можливості, все одно при використанні кредиту виникають непередбачувані, раптові події, які змінюють його форму, вид, терміни й навіть сутність. Результати таких досліджень важко запроваджувати в практику, оскільки банківська сфера є досить консервативною. Щодо нововведень у сфері сільського господарства, то відзначимо неготовність останнього сприймати будь-які інно-

вації у зв'язку з недостатньою компетентністю кадрів, відсутністю новітніх засобів сприйняття та поширення інформації тощо. Отже, на нашу думку, при відсутності інноваційного розвитку сільського господарства і переоснащеності такими засобами банківської системи бачимо, що кредитні відносини з метою їх удосконалення потребують подальшого дослідження, запровадження у повсякденне життя сільськогосподарських виробників, розвитку й виходу на нові, якісно вищі рівні.

У науковій економічній літературі сутність кредиту та кредитних відносин в обслуговуванні сільського господарства розглядаються комплексно. Варто виділити наукові праці багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема, С.В. Глуценка,

М.Я. Дем'яненко, О.В. Дзюблюка, М.Г. Дмитренко, С.В. Мочерного та ін. Але, як показує огляд літературних джерел, є ще ряд невирішених питань, які вимагають поглибленого дослідження по темі кредиту.

Мета статті – вивчити й проаналізувати поняття кредиту та кредитних відносин авторами, сформулювати своє визначення терміна «кредит», навести схему кредитних відносин, запропонувати класифікаційні ознаки банківських кредитів для сільського господарства та показати динаміку обсягів кредитування в розрізі кількох років.

Визначення кредиту і кредитних відносин наводять Брокгауз та Ефрон в Енциклопедичному словнику 1895 року: «в науково-економічному розумінні під кредитом або кредитними відносинами розуміють такі угоди або промислові обороти, за яких одна сторона відступає другій у власність які-небудь цінності на умовах повернення еквівалента по закінченні певного терміну»¹. Як бачимо, в ці часи поняття кредит і кредитні відносини ще не набули власних специфічних значень та ознак.

За роки незалежності сформувалося кілька визначень кредитних відносин, але всі вони ґрунтуються на взаємовідносинах між учасниками кредитного договору. С.В. Мочерний визначає кредитні відносини як систему економічних відносин між різними економічними суб'єктами щодо організації механізму кредитування, проведення маркетингових досліджень і надання коштів у позику та плати за неї². Ми поділяємо думку вченого, оскільки певні взаємовідносини (кредитні) виникають між суб'єктами правовідносин за певний час перед наданням коштів у користування, тобто пошук кредитора, оцінка кредитоспроможності позичальника, підготовчий етап тощо. Відповідно в сільському господарстві існують умови, які потрібно врахувати перед укладенням договору, а саме його специфічні особливості – природно-кліматичні, соціально-економічні, рівень відсоткових ставок тощо.

М.С. Ващик і Г.В. Черевко вважають, «що кредитні відносини, зокрема в сільському господарстві, слід тлумачити насамперед як суспільно-економічні, оскільки у те-

перішній час вступ кредитора та позичальника в кредитні відносини зумовлює безліч не лише економічних (у плані суто матеріального аспекту одержання позики, оцінки кредитоспроможності позичальника тощо), а й формальних і неформальних суспільних відносин між ними»³. Можемо лише частково погодитися з даними авторами, бо вважаємо, що суспільні відносини знаходяться поза межами кредитних. Таке твердження підтримує й О.В. Дзюблюк: «потрібно зазначити, що використання терміна «суспільні відносини» надто розмиває об'єкт дослідження, а тому краще вести мову про економічні відносини, що більш предметно характеризують ту сферу взаємозв'язків економічних агентів, яка стосується використання кредиту, адже кредит як категорія знаходиться винятково в межах економічних відносин і поза ними не існує»⁴.

Відзначимо, що кредитні відносини зароджуються не через бідність одержувача коштів, а через бажання постійного кругообігу, безперервності виробничого процесу до розширеного відтворення. Суб'єктами кредитних відносин, згідно з думками вчених, виступають тільки кредитор та позичальник. Ми ж вважаємо, що у кредитних відносинах беруть опосередковану участь більше сторін, що проілюструємо на рисунку 1. Так, С.В. Глушенко зазначає, що «суб'єктами кредитних відносин є... кредитори, позичальники, посередники»⁵. Колектив авторів під головуванням проф. А.М. Ковальнової вважає, що «кредитні відносини передбачають як мінімум наявність двох суб'єктів...»⁶, такої ж думки й проф. Н.Ф. Самсонов⁷, а отже, це доводить (можна припустити), що схема кредитних відносин набуде наступного вигляду, де в їх структурі присутні інші сторони крім кредитора і позичальника.

³ Ващик М.С. Ефективність кредитного забезпечення сільсько-господарських підприємств: моногр. / М.С. Ващик, Г.В. Черевко. – Львів, 2009. – 186 с.

⁴ Дзюблюк О.В. Сучасні аспекти розуміння сутності і ролі кредиту як економічної категорії / О.В. Дзюблюк // Світ фінансів. – 2010. – №1. – с. 7-16.

⁵ Глушенко С.В. Кредитний ринок: інститути та інструменти: навч. посіб. / С.В. Глушенко – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 154 с.

⁶ Финансы и кредит: учеб. пособ. / под ред. проф. А.М. Ковалевой. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 512 с.

⁷ Финансы, денежное обращение и кредит: учеб. Краткий курс / под ред. д.э.н., проф. Н.Ф. Самсонова. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 302 с.

¹ Энциклопедический словарь [Издатели Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон]. – С. – Петербург, 1895. – 960 с.

² Економічна енциклопедія у трьох томах. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – Т. 2. – 848 с.

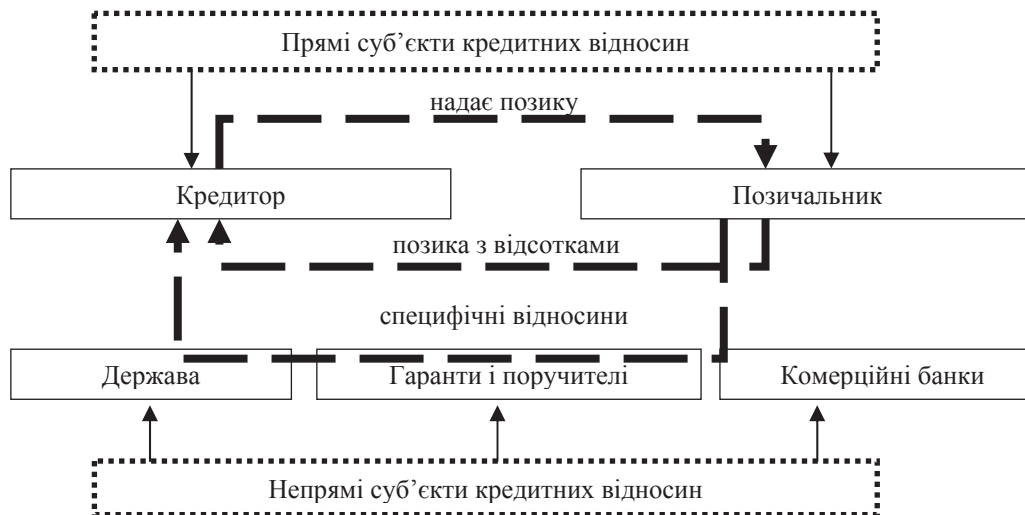

Рис. 1. Схема кредитних відносин

Розроблено авторами.

Аналізуючи рисунок 1, під специфічними відносинами розуміємо одержання кредитних ресурсів позичальником за участі посередників, а саме держави при пільговому кредитуванні, комерційних банків, гарантів та поручителів – при відсутності ліквідного забезпечення тощо. Такі взаємовідносини для сільського господарства особливо приємні, коли прямі відносини з банком у виробників не складаються залежно від ряду причин – практичної відсутності об'єктів застави, постійно діючих програм пільгового кредитування й незначного, але існуючого посередництва банків, в яких підприємство має відкриті рахунки.

Енциклопедичне видання 1953 року дає наступне визначення кредиту: «Кредит (від лат. *creditum* – позика, борг) у найзагальнішому виді – особлива форма руху вартості, при якій відбувається продаж товарів із відстрочкою сплати або тимчасова передача грошей у борг; за користування кредитом стягується процент»¹. Як бачимо, розуміння самого терміна було не довіра, а борг, що породжує свою, особливу для цих часів теорію.

Для порівняння в Енциклопедії банківської справи та фінансів американського автора Чарльза Дж. Вулфела кредит «походить від латинського слова, яке означає «я вірю», і, звичайно, здатність купувати з обіцяною заплатити або здатність одержати право на

товари й самі товари в теперішньому часі, а оплатити їх у майбутньому. Таким чином, кредит означає фактичну передачу і поставку товарів в обмін на обіцянку розрахуватися в майбутньому»². Таке твердження покладене на довіру, проте, зважаючи на ступінь кредитного забезпечення сільськогосподарських підприємств, зазначимо, що рівень довіри до них із боку банківської системи низький.

Одне з найширших визначень кредиту дає Законодавство України. У Положенні Національного банку України «Про кредитування» зазначено, що «кредит – позичковий капітал банку у грошовій формі та в банківських металах, що передається у тимчасове користування на умовах забезпеченості, повернення, строковості, платності й цільового характеру використання»³.

Багато сучасних учених⁴ спираються у своїх твердженнях на те, що кредит є взаємовідносинами між учасниками процесу, а не тільки надані кошти чи товар. Об'єднавши твердження цих вітчизняних науковців можна побачити, що вони є прак-

¹ Большая Советская Энциклопедия [под ред. Б.А.Веденского]. – М.: Госуд. науч. изд-во «Большая Советская Энциклопедия», 1953. – Т. 23. – 636 с.

² Вулфер, Чарльз Дж. Энциклопедия Банковского дела и Финансов; пер. с англ. – М.: Федоров, 2000. – 1038 с.

³ Про кредитування. Положення НБУ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.nau.ua>

⁴ Міщенко В.І. Банківські операції [підруч. – 2-ге вид., перероб. і доп.] / В.І. Міщенко, Н.Г. Слав'янська, О.Г. Коренєва. – К.: Знання, 2007. – 796 с. – (Вища освіта XXI століття); Прокопенко І.Ф. Основи банківської справи [навч. посіб.] / І.Ф. Прокопенко, В.І. Ганін, В.В. Соляр, С.І. Маслов. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 410 с.; Коцовська Р.Р. Банківські операції [навч. посіб.] / Р.Р. Коцовська, О.П. Павлишин, Л.М. Хміль. – К.: УБС НБУ, 2007. – 390 с.; Крупка М.І. Банківські операції: підруч. / М.І. Крупка, С.М. Андрушак, Н.Г. Пайтра; за ред. д-ра екон. наук, проф. М.І. Крупки. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 312 с.

тично однаковими і доповнюють одне одне. Отже, вони вважають, що кредит – це економічна категорія, яка є виразом відносин між суб'єктами господарювання (юридичними, фізичними особами та державою) щодо надання й одержання позики в грошовій чи товарній формі на умовах повернення, строковості, платності, забезпеченості й цільового характеру використання кредитних ресурсів. Хоча ми вважаємо, що кредитні відносини виникають частково через необхідність простого чи розширеного відтворення, а визначальними є умови, за якими надається позика, оскільки за несприятливих умов (високі відсотки, короткі терміни кредитування, дефляційні процеси) такі відносини взагалі не відбуваються.

Наприклад, «кредит» розглядають як конкретну фінансову послугу (процес) та як економічну категорію. Спостерігаємо розбіжності у поглядах і твердженнях науковців, а саме М.Я. Дем'яненко визначає кредит так: «...форма передачі у тимчасове користування коштів у грошовій або грошово-натуральній формі на умовах строковості, повернення, платності...»¹, С.Р. Моїсєєв – «...надання грошової суми або цінного ліквідного активу на умовах повернення, строковості й платності, в результаті чого виникають боргові зобов'язання...»². Дещо іншої – економічної – природи категорії кредиту дотримують М.А. Абрамова, Л.С. Александрова: «...економічні відносини, що виникають між кредитором і позичальником з приводу позиченої вартості, яка передається у тимчасове користування на умовах строковості...»³.

Вважаємо, що однією з найкращих щодо висвітлення сутності кредиту є праця О.В. Дзюблюка⁴, де він зазначає, що якщо вже розглядати кредит як невід'ємну складову та одну із форм економічних відносин, то потрібно виокремити певні характерні ознаки, що вирізняють кредит з-поміж усіх інших економічних категорій і уможливають чітко сформулювати його сутність. Пе-

рерозподільчий характер, поверненість та платність є тими якісними характеристиками кредиту, які не лише відображають його сутність, а й відрізняють від усіх інших економічних категорій, зокрема, фінансів і грошей.

Отже, спираючись на проведене дослідження, вважаємо, що кредит – це економічні договірні відносини з приводу руху коштів між кредитором, позичальником за участі посередника, який може бути замінений договором застави, на умовах платності, забезпечення, строковості, цільового характеру та поверненості. На це вказують М.Г. Дмитренко і В.С. Потлатюк, а саме «кредитні відносини між кредитором (банком) та позичальником обов'язково набувають договірного характеру, що передбачено Законом України «Про банки і банківську діяльність»⁵.

Основною характеристикою кредиту та кредитних відносин є принципи, за якими вони функціонують, і функції, які вони виконують. Майже всі вчені схилиються до одного переліку принципів, що притаманні процесу кредитування, а саме строковості, забезпеченості, платності, цільового характеру й терміновості. Частково характеризують сутність кредиту функції, що він виконує. На нашу думку, поряд із загальноприйнятими функціями, а саме перерозподільчою, заміщення і контрольною потрібно ввести інвестиційну, оскільки кредит відіграє роль інструменту фінансування основних фондів, останнім часом дедалі більше випадків сплати тіла кредиту цінними паперами підприємств, а також існують методи інвестування (фінансування) шляхом кредитування, тому це є інвестиційною діяльністю.

Оскільки кредитування – це певний процес, що включає сукупність механізмів реалізації кредитних відносин, то воно має певний класифікатор, за яким можна охарактеризувати його складові. Одну з найповніших класифікацій банківських кредитів для сільського господарства наведено на рисунку 2.

¹ Фінансовий словник-довідник / М.Я. Дем'яненко, Ю.Я. Лузан, П.Т. Саблук, В.М. Скупий. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 556 с.

² Моїсєєв С.Р. Денежно-кредитный энциклопедический словарь / С.Р. Моїсєєв. – М.: Дело и Сервис, 2006. – 384 с.

³ Абрамова М.А. Финансы и кредит: учеб. пособ. / М.А. Абрамова, Л.С. Александрова. – М.: Юриспруденция, 2003. – 448 с.

⁴ Дзюблюк О.В. Сучасні аспекти розуміння сутності і ролі кредиту як економічної категорії / О.В. Дзюблюк // Світ фінансів. – 2010. – №1. – С. 7-16.

⁵ Дмитренко М.Г. Кредитування і контроль: навч.-метод. посіб. (у схемах і коментарях) / М.Г. Дмитренко, В.С. Потлатюк. – К.: Кондор, 2009. – 296 с.

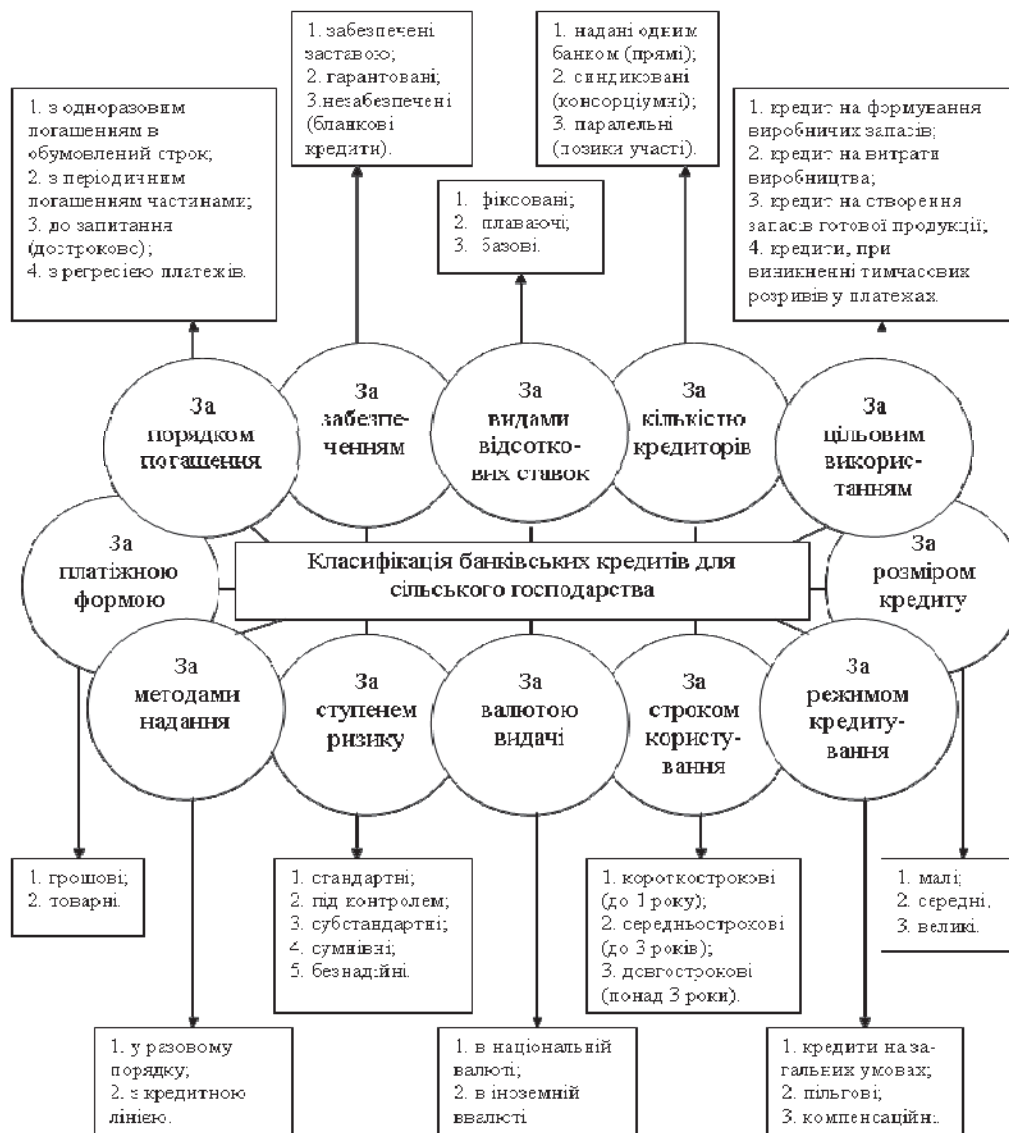

Рис. 2. Класифікаційні ознаки банківських кредитів для сільського господарства

Уточнено авторами.

Спираючись на проведені дослідження та саму класифікацію кредитів, на нашу думку, доцільно розрізняти кредити як засоби фінансування й засоби розвитку. Засіб фінансування використовують на покриття потреби у певних витратах підприємства, а засіб розвитку (інвестиційна складова сутності кредиту) – це кредит на розвиток підприємства, створення нових структурних підрозділів, робочих місць тощо.

Ефективний рух вартості, як відомо, веде до збільшення виробничої діяльності, зростання грошових потоків, багатства держави та її громадян. При цьому важливо відзначити, що, незважаючи на виникнення в економіці грошового кредитного мультиплікатора, інфляційний ефект практично відсут-

ній¹. Цьому підтвердженням був 2008 рік, коли на тлі росту кредитних вкладень у сільське господарство збільшувалося виробництво, створювалися нові виробництва та робочі місця і відбулася хоча й тимчасова, але девальвація гривні.

Упродовж 2000-2008 років стрімко зростала кількість наданих кредитів сільськогосподарським підприємствам. Найбільше залучено кредитних коштів на суму 20,1 млрд грн у 2008 році, а вже у 2009 році обсяги кредитування знизилися порівняно з попереднім роком на 14,3 млрд грн і становили 5,8 млрд грн, що зумовлювалося економічною фінансовою кризою. Починаючи з 2009 року й до 2011 року, кредитування АПК

¹ Шумпетер Й. Сущність и роль кредита / Й. Шумпетер // Теория экономического развития. – М.: «Прогресс», 1998. – С. 201.

знову набирає обертів і відповідно збільшується з 5,8 до 12 млрд грн¹.

Визначень сутності кредиту може бути кілька, й кожне з них виражатиме ту або іншу якість, показуватиме ту або іншу деталь, характерну для його структури, складу учасників, стадій руху та основи. Функціонування кредиту є передумовою виникнення кредитних відносин, хоча відзначимо, що, на нашу думку, вони мають зворотний характер, пов'язані між собою і постійно взаємодосконалюються.

Таким чином, згідно з проведеними нами дослідженнями запропоноване визначення кредиту є повне, розширене, в якому основний акцент робиться на договірних відносинах. Зауважено, що при наданні кредиту

суб'єктами кредитних відносин виступають прямі (кредитори та позичальники) і непрямі (посередники), хоча посередник може бути замінений договором застави з дотриманням усіх принципів.

Сільськогосподарські підприємства активно користуються банківським кредитом, який у свою чергу спрямовується на розвиток виробництва. Необхідність у кредитуванні пов'язана із сезонною потребою поповнення оборотних коштів, впровадженням нових і прогресивних технологій. Кредит сприяє ефективному використанню трудових, матеріальних і грошових ресурсів та тим самим впливає на зміцнення й розвиток сільськогосподарських підприємств.

Проаналізовано зміст основних підходів до обґрунтування сутності кредиту та кредитних відносин у сільському господарстві. Запропоновано своє розуміння сутності кредиту із акцентуванням на договірних відносинах. Показано динаміку обсягів кредитування в розрізі кількох років.

Проанализировано содержание основных подходов к обоснованию сущности кредита и кредитных отношений в сельском хозяйстве. Предложено свое понимание сущности кредита с акцентированием на договорных отношениях. Показано динамику объемов кредитования в разрезе нескольких лет.

An article analyses the main approaches towards the definition of nature of credit and credit relations in agriculture. An understanding of essence of credit with emphasis on the contractual relationship is provided. Dynamics of lending in terms of several years is considered.

*

Г.В. СПАСЬКИЙ, кандидат економічних наук, в.о. доцента
Закарпатська філія Київського славістичного університету

Інвестиційна діяльність в агропромисловому комплексі Закарпатської області

Поліпшення інвестиційного клімату регіонів країни завжди мало вирішальне значення у діяльності регіональних органів влади. Забезпечення необхідної, ефективної законодавчої бази інвестиційної діяльності, реформування податкової системи з урахуванням сучасних вимог і з метою забезпечення прибутковості підприємств різних форм власності та господарювання, рентабельності галузей агропромислового комплексу, зростання ролі банківських та небанківських кредитів і позик та фондового ринку, залучення іноземних інвестицій є визначальними факторами забезпечення активізації інвестиційної діяльності в агропромис-

ловому комплексі Закарпатського регіону. Названі проблеми гальмують розвиток агропромислового виробництва, тому важливу роль відіграє науково обґрунтована політика держави щодо активізації інвестиційно-інноваційного процесу, розробка комплексу правових, організаційних і економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування регіонального АПК.

Велику увагу проблемам, пов'язаним з інвестиційною діяльністю АПК України та її областей, у своїх наукових працях приділяють багато вчених, серед яких: Я.К. Білоусько, С.О. Гуткевич, О.І. Гутуров, О.І. Даций, М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська, Ю.О. Лу-

¹ Джерело: Матеріали офіційного сайту Національного банку України. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

знову набирає обертів і відповідно збільшується з 5,8 до 12 млрд грн¹.

Визначень сутності кредиту може бути кілька, й кожне з них виражатиме ту або іншу якість, показуватиме ту або іншу деталь, характерну для його структури, складу учасників, стадій руху та основи. Функціонування кредиту є передумовою виникнення кредитних відносин, хоча відзначимо, що, на нашу думку, вони мають зворотний характер, пов'язані між собою і постійно взаємодосконалюються.

Таким чином, згідно з проведеними нами дослідженнями запропоноване визначення кредиту є повне, розширене, в якому основний акцент робиться на договірних відносинах. Зауважено, що при наданні кредиту

суб'єктами кредитних відносин виступають прямі (кредитори та позичальники) і непрямі (посередники), хоча посередник може бути замінений договором застави з дотриманням усіх принципів.

Сільськогосподарські підприємства активно користуються банківським кредитом, який у свою чергу спрямовується на розвиток виробництва. Необхідність у кредитуванні пов'язана із сезонною потребою поповнення оборотних коштів, впровадженням нових і прогресивних технологій. Кредит сприяє ефективному використанню трудових, матеріальних і грошових ресурсів та тим самим впливає на зміцнення й розвиток сільськогосподарських підприємств.

Проаналізовано зміст основних підходів до обґрунтування сутності кредиту та кредитних відносин у сільському господарстві. Запропоновано своє розуміння сутності кредиту із акцентуванням на договірних відносинах. Показано динаміку обсягів кредитування в розрізі кількох років.

Проанализировано содержание основных подходов к обоснованию сущности кредита и кредитных отношений в сельском хозяйстве. Предложено свое понимание сущности кредита с акцентированием на договорных отношениях. Показано динамику объемов кредитования в разрезе нескольких лет.

An article analyses the main approaches towards the definition of nature of credit and credit relations in agriculture. An understanding of essence of credit with emphasis on the contractual relationship is provided. Dynamics of lending in terms of several years is considered.

*

Г.В. СПАСЬКИЙ, кандидат економічних наук, в.о. доцента
Закарпатська філія Київського славістичного університету

Інвестиційна діяльність в агропромисловому комплексі Закарпатської області

Поліпшення інвестиційного клімату регіонів країни завжди мало вирішальне значення у діяльності регіональних органів влади. Забезпечення необхідної, ефективної законодавчої бази інвестиційної діяльності, реформування податкової системи з урахуванням сучасних вимог і з метою забезпечення прибутковості підприємств різних форм власності та господарювання, рентабельності галузей агропромислового комплексу, зростання ролі банківських та небанківських кредитів і позик та фондового ринку, залучення іноземних інвестицій є визначальними факторами забезпечення активізації інвестиційної діяльності в агропромис-

ловому комплексі Закарпатського регіону. Названі проблеми гальмують розвиток агропромислового виробництва, тому важливу роль відіграє науково обґрунтована політика держави щодо активізації інвестиційно-інноваційного процесу, розробка комплексу правових, організаційних і економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності функціонування регіонального АПК.

Велику увагу проблемам, пов'язаним з інвестиційною діяльністю АПК України та її областей, у своїх наукових працях приділяють багато вчених, серед яких: Я.К. Білоусько, С.О. Гуткевич, О.І. Гутуров, О.І. Даций, М.І. Кісіль, М.Ю. Коденська, Ю.О. Лу-

¹ Джерело: Матеріали офіційного сайту Національного банку України. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

пенко, М.Й. Малік, Г.М. Підлісецький, П.С. Рогожин, П.Т. Саблук, В.К. Савчук, П.А. Стецюк та інші. Однак не всі питання цієї сфери до кінця вирішені, особливо на регіональному рівні.

Мета статті – висвітлити основні аспекти інвестиційної діяльності в АПК Закарпаття, дослідити динаміку і закономірності розвитку вітчизняних та іноземних інвестицій в основний капітал регіону, визначити основні напрями й джерела інвестицій.

Різкий спад інвестиційної діяльності у сфері АПК Закарпаття у 90-х роках минулого століття зумовило катастрофічне зменшення обсягів його основних засобів. Зокрема, частка сільського господарства в основних засобах економіки краю знизилася з 8,3 % у 1990 році до 2,3 % у 2007-му та до 2,1% у 2010 році.

Недостатня кількість інвестицій, фізичне й моральне зношення наявної сільськогосподарської техніки спричинило її скорочення у сільськогосподарських підприємствах Закарпаття за 2000-2010 роки, зокрема тракторів – на 76,6%, зернозбиральних комбайнів – на 59,3%.

Інвестиції стимулюють розвиток науково-технічного прогресу. Впровадження нової техніки та технологій сприяє зниженню витрат виробництва, збільшенню обсягу продукції, поліпшенню її якості та створює деякі переваги над конкурентами. Поряд з цим необхідно відзначити, що обсяги продукції в підприємствах з виробництва сільськогосподарської техніки зменшилися в загальному в Україні у 2010 році на 18,8%¹.

Згідно із Законом України „Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” серед основних напрямів підвищення ефективності діяльності суб’єктів аграрного сектору передбачається створення умов для технічного переоснащення заводів сільськогосподарського машинобудування з метою випуску техніки, яка забезпечуватиме впровадження сучасних високопродуктивних і ресурсозберігаючих технологій в агропромислове виробництво; удосконалення довготермінового банківського та небанківського кредитування, часткової компенсації вартості складної сільськогосподарської техніки за рахунок Державного бюджету України; системи фінансового лізингу; підтримки розвитку інфраструктури

матеріально-технічного забезпечення об’єктів господарювання регіонів України.

Однак на Закарпатті у загальній сумі інвестицій в основний капітал за видами економічної діяльності інвестиції в сільське господарство, мисливство і пов’язані з ним послуги у 2010 році становили 46,3 млн грн, або 1,96% у їх загальній структурі. За роки економічного зростання динаміка індексів інвестицій в основний капітал сільського господарства, мисливства та пов’язаних з ним послуг була така: 2001 рік – 153,3%; 2002 – 136,6; 2003 – 115, %; 2004 – 106,2; 2005 – 145,7; 2006 – 123,5, 2007 – 134,4; 2008 – 81,3; 2009 – 97,9; 2010 – 68,1%. Якщо в цілому по економіці області інвестиції в основний капітал за цей період зросли на 1844,4 млн грн, або збільшилися у 4,55 раза, то в сільське господарство – в 4,54 раза, або на 36,1 млн грн².

В Україні є чимало перспективних і прогресивних інженерних розробок сільгосптехніки та обладнання, які через недостатність фінансування систематично не запроваджуються у виробництво. Надію на відбудову інженерної забезпеченості в аграрному секторі дає нещодавно прийнятий Закон України „Про систему інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу України”.

Нині інженерія на селі потребує вдосконалення. Упродовж економічної кризи 1990-2000 років інвестиції в основний капітал сільського господарства України зменшилися майже у 24 рази³.

За даними Держслужби статистики України про введення у дію окремих об’єктів і потужностей сільськогосподарського призначення кількість введених у дію тваринницьких приміщень (включаючи механізовані ферми та комплекси) у 1990 році становили 207,9 тис. скотомісць для великої рогатої худоби й у 2010 році – 1,2 тис. скотомісць, що у 173 рази менше, ніж у 1990-му. У 12,9 раза скоротилося введення в дію тваринницьких приміщень для свиней, для овець – зовсім не було побудовано нових приміщень. Площа введених у дію зрошуваних земель зменшилася в 433 рази, осушених – у 1775 разів, кількість зерно, – насіннесховищ одночасного зберігання знизилася

¹ Про соціально-економічне становище України за січень-грудень 2010 року.

² Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К.: Вид-во „Консультант”, 2011. – С.211.

³ Статистичний щорічник України за 2005 рік. – К.: „Техніка”, 2006. – С. 202.

в 9,1 раза, сховищ для картоплі, овочів і фруктів одночасного зберігання – в 17,3 раза. Не вводяться в дію силосні та сінажні споруди, а будівництво складів механізованих для зберігання мінеральних добрив, агрохімікатів, мікробіологічних засобів і вапнякових матеріалів одночасного зберігання скоротилося в 953 раза¹.

Така ситуація із введенням в дію нових об'єктів та потужностей сільськогосподарського призначення є й наслідком, і причиною значного скорочення поголів'я худоби, а також зниження її продуктивності, скорочення посівних площ та зниження врожайності сільськогосподарських культур, за винятком зернових.

Пріоритет аграрного сектору визначається головним природним засобом виробництва – землею, від якості використання якої залежить його ефективність. Організація її високоефективного використання залежить від активізації інвестування в ті галузі й підприємства, виробництво в яких безпосередньо пов'язане з інтенсивним використанням родючої землі в регіоні.

У ринковій економіці діяльність суб'єкта інвестування пов'язана з інвестиційною діяльністю. Інвестування проводиться в основному на оновлення або заміну матеріально-технічної бази виробництва, її удосконалення, модернізацію у зв'язку зі зношенням і старінням обладнання, потребу у нарощуванні та введенні нових виробничих потужностей і споруд.

Нині загальний стан економіки, податкова й фінансово-кредитна політика держави, рівень інфляції, стимулювання імпорту, відтермінування сплати мита на імпортні матеріали, стимулювання експорту, пом'якшення оподаткування доходів від експорту та відшкодування мита є основними методами стимулювання інвестиційної активності в АПК Закарпаття.

Оцінка інвестиційного потенціалу включає визначення як напрямів, так і джерел залучення вітчизняних та зарубіжних інвестицій. Джерелами фінансування інвестицій в основний капітал є: власні кошти підприємств і організацій, кошти державного й міс-

цевих бюджетів, іноземних інвесторів, заощадження населення, у тому числі на індивідуальне житлове будівництво, та кредити банків й інші джерела фінансування (табл. 1).

У загальній сумі інвестицій в основний капітал АПК Закарпаття у 2010 році найбільшу частку становили власні кошти підприємств та організацій – 37,7%. Разом із тим частка цього джерела інвестицій порівняно з 2007 роком значно зменшилася (2007 р. – 43,1%); знизилася й частка кредитів банків із 12,7% у 2007 році до 10,9% у 2010-му, але збільшилася – коштів місцевих бюджетів із 6,1% у 2007 році до 7,6% у 2010-му й частка інших джерел фінансування відповідно з 21,2% у 2007-му до 32,1% у 2010 році.

Загальна сума капітальних інвестицій за коштами державного бюджету в області становила в 2010 році 90,7 млн грн (3,8% до загального обсягу в області). Порівняно з 2007 роком значно зменшилася питома вага цього джерела фінансування – з 11,3 до 5,7 %. Частка інвестицій в основний капітал за рахунок коштів місцевих бюджетів зросла за даний період – з 6,1 до 7,6%. Знизилася частка коштів іноземних інвесторів у загальній сумі інвестицій – з 5,6 до 5,0%, а також фінансування інвестицій за рахунок кредитів банків і позик – у 2010 році воно становило 9,8 млн грн (10,9% освоєних капітальних інвестицій). Уряд України започаткував у 2005 році політику, спрямовану на підвищення кількості кредитів для сільського господарства та зниження процентних ставок по цих кредитах. Однак ще у 2007 році окремі банки, зокрема „Про-Кредит Банк”, „Приватбанк”, „Укрексімбанк”, „Мрія”, продовжували кредитувати селян за завищеними ставками – від 19 до 21% річних. Через це й постало питання про зниження ставок до 18% річних за короткострокові кредити і 17% – середньострокові та сприяння у закупівлі іноземної техніки на умовах фінансового лізингу через НАК „Укргролізинг”². Найближчими роками планується ставку користування кредитними ресурсами в національній валюті знизити з 14 до 7%³.

¹ Статистичний щорічник України за 2010 рік. – К.: Вид-во „Консультант”, 2011. – С. 215.

² Іщенко Г. Без ліцензувань і квотувань / Г. Іщенко // Уряд. кур'єр – 3 квіт. 2007 року. – № 59. – С. 3.

³ Статистичний щорічник Закарпаття за 2007 рік. – Ужгород, 2008. – 575 с.

1. Структура джерел формування інвестицій в АПК Закарпаття, %*

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Кошти держбюджету	11,3	11	10	5,7
Кошти місцевих бюджетів	6,1	8,0	9,1	7,6
Власні кошти підприємств та організацій	43,1	34,3	37,2	37,7
з них амортизаційні відрахування	-	-	-	-
Кредити банків й інші позики	12,7	15,4	12,0	10,9
з них кредити іноземних банків	5,6	1,6	7,3	5,0
іпотечне кредитування	-	-	-	-
Інші джерела фінансування	21,2	27,8	23,2	32,1
з них приватні кошти	21,2	27,8	23,2	32,1
Усього:	100	100	100	100

* Статистичний щорічник Закарпаття за 2010 рік. – Ужгород, 2011.

Помітно активізувався процес залучення кредитів в АПК регіону. У 2010 році селяни Закарпаття одержали 5,2 млн грн кредитних ресурсів¹. Для активізації розвитку інвестиційної діяльності в АПК українська інвестиційна компанія – Агентство інвестицій та розвитку – підписала меморандум про співпрацю з провідними банками й міжнародними фінансовими інституціями щодо залучення коштів в агропромисловий сектор економіки регіонів України.

Банки України крім надання кредитів вкладають кошти в цінні папери підприємств і господарств різних форм власності, насамперед в акції та облігації. Згідно із Законом України „Про цінні папери та фондовий ринок”, який регулює відносини, що виникають під час розміщення й обігу цінних паперів і провадження професійної діяльності на фондовому ринку з метою забезпечення його відкритості й ефективного функціонування, до обігу включаються прості та привілейовані акції, а також облігації – від підприємств, місцевих позик і державні облігації України. Комерційні банки є суб'єктами інвестування й самостійно приймають рішення про вклади коштів у цінні папери з метою одержання прибутку.

Із розвитком ринку цінних паперів підвищується питома вага депозитів у банках. Вони здійснюють інвестиційні операції й при цьому стежать за рівнем їх доходності з урахуванням ступеня ризику інвестиційного проекту. Організаційні умови для укладення договорів із цінними паперами шляхом котирування цінних паперів на основі даних попиту і пропозицій, одержаних від учасників торгів, створюються на фондовій біржі. У 12 фондових біржах та їхніх філіях України укладено 16,9% угод від загальної кількості біржових угод. У 2010 році збільшився коефіцієнт ліквідності укладених угод на

фондових біржах і їх філіях у регіонах та становив 47,7% проти 37,3% у 2007 році. Порівняно з 2007 роком обсяги укладених угод із цінних паперів знизились у 2,5 раза. У структурі цих угод зросла питома вага продажу акцій (з 56,3% у 2007 році до 75,2% у 2010-му), похідних цінних паперів – знизилось порівняно з попереднім роком майже в 5 разів і становила 8,1%.

Для активізації інвестиційної діяльності з цінними паперами – фізичних та юридичних осіб, резидентів і нерезидентів, а також інституцій інвесторів, якими є інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди), інвестиційні фонди, взаємні фонди інвестиційних компаній, недержавні інвестиційні фонди, страхові компанії й інші фінансові установи (кредитні спілки), необхідно розвивати діяльність фондового ринку, забезпечити ефективність і відкритість його функціонування, що дасть приватним підприємствам та органам управління доступ до практично необмежених і відносно дешевих (порівняно з кредитом) фінансових ресурсів.

У 2010 році позжавилося розміщення цінних паперів і запозичень українських агропромислових підприємств не тільки на вітчизняному, але й на світових ринках капіталу. Серед них можна назвати такі підприємства, як ЗАТ СП „Котнар”, ЗАТ СП „Айсберг”.

Це свідчить про те, що агропромисловий комплекс Закарпаття стає цікавішим й у глобальному фінансовому просторі, а також українські бізнесмени виходять на такий рівень господарювання, що відповідає високим європейським стандартам інвестиційного капіталу.

Особливістю інвестицій в основний капітал в агропромисловому комплексі Закарпаття є переважне їхнє вкладення в харчову

¹ Статистичний щорічник Закарпаття за 2010 рік. – Ужгород, 2011. – 615 с.

промисловість і переробку сільськогосподарських продуктів. У 2010 році у виробництві харчових продуктів, напоїв було освоєно на 55,8% менше інвестицій в основний капітал, ніж у 2009 році. Їхня частка до загального обсягу інвестицій у промисловість становила 6,9%.

Інвестиційна привабливість регіонів змінюється протягом певного часу, хоча в результаті стійкості багатьох факторів їхнього розвитку регіони не так швидко переходять із однієї групи в іншу. Наприклад, у 2010 році індекс інвестицій в основний капітал у сільське господарство дорівнював 68,8% до 2009 року, в цілому по області індекс становив 109,8 %.

Інвестиції як економічна категорія відіграють подвійну роль у макроекономіці. Вони є вагомим і мінливим компонентом видатків (зміни обсягу інвестицій можуть суттєво змінити сукупний попит, виробництво та зайнятість населення на селі), а також інвестиції означають нарощування капіталу, що в свою чергу забезпечує економічне зростання у довгостроковій перспективі.

Важливо стимулювати приплив іноземних інвестицій. Держава має здійснювати заходи щодо формування позитивного інвестиційного іміджу країни, тобто проводити стабільну макроекономічну політику й забезпечувати динамічне економічне зростання та правові основи інвестиційної діяльності, що відповідають міжнародним стандартам податкової політики, яка стимулює інвестиції, прозорі правила приватизації держаного й майна органів самоврядування, банківської та кредитної системи.

Станом на 01.01.2011 року, починаючи з 1997 року, в агропромисловий комплекс Закарпатської області було залучено 42,9 млн дол. США прямих іноземних інвестицій (11,8% загального обсягу їх в економіку). З них вкладено у сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги 1,8 млн грн, у харчову та переробну промисловість 41,0 млн дол. США. Порівняно з 2009 роком у 2010 році їхній обсяг зменшився на 0,5%¹.

Обсяг залучення прямих іноземних інвестицій в сільське господарство Закарпаття по районах свідчить, що лідирують Ужгородський (32,9%), Мукачівський (31,1%) та Берегівський (20,3%) райони.

Прямі іноземні інвестиції в 2010 році надійшли до п'яти районів Закарпатської області.

На кінець 2010 року було зафіксовано найбільшу кількість прямих іноземних інвестицій у сільське господарство в обсязі 1,46 млн дол. США, що більше порівняно з 2009 роком на 0,18 млн дол. США.

Відповідно у рослинництво було інвестовано 75% усіх інвестицій у сільське господарство. На жаль, галузь тваринництва останні два роки не одержує іноземного інвестування взагалі. Вважаємо, що саме значна диспропорція у структурі іноземних інвестицій – основна їхня частина припадає на галузь рослинництва – є одним із недоліків сучасного процесу інвестування сільськогосподарського виробництва області. Причина небажання іноземних інвесторів вкладати капітал у тваринництво Закарпаття є очевидно і полягає у несприятливих ринкових умовах виробництва даної галузі сільського господарства. Про обсяги прямих іноземних інвестицій у харчову промисловість області показують дані табл. 2.

Найбільше іноземних інвестицій надійшло в харчову промисловість Виноградівського (31,7%), Міжгірського (24,2%), та Ужгородського (20,3%) районів.

Основними інвесторами в агропромисловий комплекс Закарпаття є країни:

у сільське господарство: Італія (5,6%), США (10,8%), Нідерланди (13,9%), Угорщина (23,3%), Австрія (18,6%), Німеччина (11,1%), Словаччина (16,7%);

у харчову промисловість: Польща (10,4%), Нідерланди (15,3%), США (8,2%), Чехія (5,9%), Угорщина (15,3%), Швейцарія (9,2%), Німеччина (18,9%), Словаччина (8,0%), Румунія (8,8%).

З метою зміцнення інвестиційного потенціалу в агропромисловому комплексі Закарпатської області економічна політика області повинна бути спрямована на розв'язання таких найгостріших проблем:

забезпечення правової бази формування сприятливого інноваційно-інвестиційного клімату;

існуючі нині податкові пільги дають змогу сформулювати необхідні стимули до підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва в області, однак з позиції вимог СОТ вони мають бути зменшені.

¹ Статистичний щорічник Закарпаття за 2010 р. – Ужгород, 2011.

2. Обсяги прямих іноземних інвестицій у харчову промисловість Закарпаття з прикордонних країн, тис. дол. США

Район	1997 р.	2001 р.	2005 р.	2008 р.	2010 р.
Берегівський	1930,0	5345,3	1315,8	2518,9	2518,9
Виноградівський	244,2	1039,3	5282,8	6312,3	6417,0
Мукачівський	-	358,2	9,7	9,2	-
Ужгородський	1498,5	2652,7	3685,1	4570,0	4128,2
Іршавський	-	52,0	48,7	48,7	48,7
Тячівський	-	1,9	203,6	245,8	227,7
Хустський	167,1	10,5	129,0	144,2	133,6
Великобerezнянський	-	-	-	-	-
Воловецький	69,4	46,5	2,3	2,3	2,3
Міжгірський	20,6	3929,8	5090,0	5305,1	4941,5
Перечинський	-	-	-	-	-
Рахівський	-	-	-	-	-
Свалявський	18,0	-	1588,8	1271,6	1830,0
Всього	3947,8	13436,2	17355,8	20428,1	20247,9

* Джерело: Власні розрахунки. Дані Статистичного управління Закарпатської області за 1997-2010 роки.

Для використання різноманітних джерел інвестування потрібно здійснювати акумулювання й раціоналізацію використання внутрішніх і зовнішніх інвестицій на розвиток та вивчати передовий іноземний досвід щодо формування інвестиційних майданчиків для фінансування земельних ділянок.

Дослідження показують, що зростання обсягів інвестування відбувалося за рахунок різноманітних джерел, але в основному на основі самофінансування, кредитування підприємств, бюджетного фінансування галузей АПК. У поточному році інвестиції зменшилися до 11,8%, що зумовлено впливом капіталу, скороченням на 0,24% іноземного капіталу та згоранням банківського кредитування.

Світовий досвід показує, що в сільськогосподарському машинобудуванні України

швидкими темпами повинна відбутися концентрація капіталу й робочої сили в напрямі зосередження в одних руках конструювання нової техніки, виробництва та її збуту.

Поряд із цим у складних економічних умовах, що склалися в Закарпатському регіоні, потреба в інвестиційних ресурсах АПК зростає. Це потребує пошуку нових схем, джерел інвестування та стратегії фінансового забезпечення, що можливе при розподілі регіонального бюджету на поточні витрати, інвестиційний розвиток і залучення коштів населення області на розвиток АПК на принципово нових засадах. Інвестиційний бюджет як основа внутрішніх інвестицій ресурсів може стати ефективним інструментом розробки й ратифікації інвестиційної політики Закарпатського регіону.

Досліджено динаміку і закономірності розвитку вітчизняних та іноземних інвестицій в основний капітал регіону. Визначено основні напрями та джерела інвестицій.

Исследованы динамику и закономерности развития отечественных и иностранных инвестиций в основной капитал региона. Определены основные направления и источники инвестиций.

An article studies the dynamics and regularities of domestic and foreign investment into the basic capital of the region. The key guidelines and sources of the investments are suggested.

*

**Т.Й. СУС, кандидат економічних наук, доцент
Прикарпатський національний
університет ім. В. Стефаника**

Страхування ризиків при вирощуванні екологічно чистої продукції

Світові тенденції сталого агроекологічного розвитку, які ґрунтуються на екологічно-

му землеробстві й тваринництві, відбуваються в умовах підвищеного ризику та не-

2. Обсяги прямих іноземних інвестицій у харчову промисловість Закарпаття з прикордонних країн, тис. дол. США

Район	1997 р.	2001 р.	2005 р.	2008 р.	2010 р.
Берегівський	1930,0	5345,3	1315,8	2518,9	2518,9
Виноградівський	244,2	1039,3	5282,8	6312,3	6417,0
Мукачівський	-	358,2	9,7	9,2	-
Ужгородський	1498,5	2652,7	3685,1	4570,0	4128,2
Іршавський	-	52,0	48,7	48,7	48,7
Тячівський	-	1,9	203,6	245,8	227,7
Хустський	167,1	10,5	129,0	144,2	133,6
Великобerezнянський	-	-	-	-	-
Воловецький	69,4	46,5	2,3	2,3	2,3
Міжгірський	20,6	3929,8	5090,0	5305,1	4941,5
Перечинський	-	-	-	-	-
Рахівський	-	-	-	-	-
Свалявський	18,0	-	1588,8	1271,6	1830,0
Всього	3947,8	13436,2	17355,8	20428,1	20247,9

* Джерело: Власні розрахунки. Дані Статистичного управління Закарпатської області за 1997-2010 роки.

Для використання різноманітних джерел інвестування потрібно здійснювати акумулювання й раціоналізацію використання внутрішніх і зовнішніх інвестицій на розвиток та вивчати передовий іноземний досвід щодо формування інвестиційних майданчиків для фінансування земельних ділянок.

Дослідження показують, що зростання обсягів інвестування відбувалося за рахунок різноманітних джерел, але в основному на основі самофінансування, кредитування підприємств, бюджетного фінансування галузей АПК. У поточному році інвестиції зменшилися до 11,8%, що зумовлено впливом капіталу, скороченням на 0,24% іноземного капіталу та згоранням банківського кредитування.

Світовий досвід показує, що в сільськогосподарському машинобудуванні України

швидкими темпами повинна відбутися концентрація капіталу й робочої сили в напрямі зосередження в одних руках конструювання нової техніки, виробництва та її збуту.

Поряд із цим у складних економічних умовах, що склалися в Закарпатському регіоні, потреба в інвестиційних ресурсах АПК зростає. Це потребує пошуку нових схем, джерел інвестування та стратегії фінансового забезпечення, що можливе при розподілі регіонального бюджету на поточні витрати, інвестиційний розвиток і залучення коштів населення області на розвиток АПК на принципово нових засадах. Інвестиційний бюджет як основа внутрішніх інвестицій ресурсів може стати ефективним інструментом розробки й ратифікації інвестиційної політики Закарпатського регіону.

Досліджено динаміку і закономірності розвитку вітчизняних та іноземних інвестицій в основний капітал регіону. Визначено основні напрями та джерела інвестицій.

Исследованы динамику и закономерности развития отечественных и иностранных инвестиций в основной капитал региона. Определены основные направления и источники инвестиций.

An article studies the dynamics and regularities of domestic and foreign investment into the basic capital of the region. The key guidelines and sources of the investments are suggested.

*

**Т.Й. СУС, кандидат економічних наук, доцент
Прикарпатський національний
університет ім. В. Стефаника**

Страхування ризиків при вирощуванні екологічно чистої продукції

Світові тенденції сталого агроекологічного розвитку, які ґрунтуються на екологічно-

му землеробстві й тваринництві, відбуваються в умовах підвищеного ризику та не-

визначеності порівняно з традиційним сільгоспвиробництвом із застосуванням мінеральних добрив і засобів захисту рослин. Серед багатьох ризиків, які супроводжують екологічне землеробство, слід відзначити надто небезпечні, які можуть призвести до втрати врожаю, в окремих випадках повної по певних культурах, що значною мірою впливає на кінцеві результати фінансово-господарської діяльності сільгосппідприємств. Це в свою чергу стримує розвиток екологічного землеробства і тваринництва.

За оцінками провідних фахівців у галузі агрострахування понад 60% ризиків при вирощуванні сільгоспкультур спричинені несприятливими погодними та кліматичними умовами, які тісно пов'язані з глобальним потеплінням. Високі ризики в сільськогосподарському виробництві України зумовлюють необхідність пошуку ефективних засобів управління ризиками з погляду їх негативного впливу на рівень сільськогосподарського виробництва й продовольчу безпеку держави. За таких умов в Україні необхідно створити сучасний ринок агрострахування як дійовий механізм захисту сільгоспвиробників від різноманітних ризиків з урахуванням агроекологічних особливостей регіону, природно-кліматичних умов і переліку вирощуваних культур.

Згідно з дослідженнями науковців в Україні втрати врожаю від несприятливих погодних умов по окремих роках можуть досягати 45-50%, а при їх поєднанні 70% та більше¹.

Попри недостатність розвитку ринку страхування сільськогосподарського виробництва проблемам управління ризиками, їхнім впливом на фінансово-господарську діяльність агропідприємств присвячені публікації ряду вітчизняних науковців: Ю. Абакумової, М. Дем'яненка, В. Андрійчука, О. Калашнікова й ін.

Розвиток екологічного сільгоспвиробництва потребує розробки нової системи страхового захисту виробників екологічно чистої продукції, переробників і реалізаторів, виходячи зі специфіки даного сегмента ринку.

¹ Кульбіда М. Погодні ризики, пов'язані з сільськогосподарським виробництвом в Україні / М. Кульбіда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.agrorisk.biz>.

Недостатньо дослідженими залишаються питання участі держави в розвитку екологічного сільгоспвиробництва, зокрема й у частині регулювання відносин у сфері страхування з державною підтримкою та захисту майнових інтересів сільськогосподарських товаровиробників, які ведуть свою діяльність на принципах сталого агроекологічного розвитку.

Мета статті – розглянути особливості та перспективи агрострахування екологічного сільгоспвиробництва в Україні, його роль у реалізації стратегії сталого агроекологічного розвитку.

В Україні орієнтація на екологічно чисті товари пов'язана з ризиком, який полягає в тому, що певна категорія споживачів не сприймає екологічно чисту продукцію за пропонованими цінами й не вважає її настільки корисною, щоб платити вищу ціну. Відмова від застосування мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин пов'язана з ризиками для вирощування сільськогосподарських культур у вигляді зниження врожайності від нестачі поживних речовин у ґрунті та пошкодження врожаю шкідниками, негативного впливу на сільгоспкультури, що пояснюється з дією природно-кліматичних факторів. Головним елементом гарантування економічної безпеки і стабільності фінансового стану сільгоспвиробників екологічно чистої продукції має стати страхування, завдяки якому можна раціоналізувати структуру коштів, що спрямовуються на запобігання або оперативне усунення наслідків природної стихії чи інших чинників, що перешкоджають діяльності господарюючого суб'єкта. Нині існує недосконала для всіх учасників страхових взаємовідносин процедура страхування врожаю сільськогосподарських культур. Тому постає необхідність розглянути різні способи удосконалення системи страхування ризиків при вирощуванні екологічно чистої продукції.

Серед багатьох ризиків, які супроводжують екологічне сільгоспвиробництво, присутні специфічні для даного виду діяльності, вплив яких максимально негативно може позначитися на кінцевих результатах фінансово-господарської діяльності та бути причиною банкрутства.

Нами проведено групування ризиків при веденні екологічного землеробства згідно з критерієм їх подібності зі традиційним сільгоспвиробництвом:

ризиків, аналогічних тим, що є в звичайному сільському господарстві;

ризиків, які різняться в екологічному і традиційному сільгоспвиробництві, але мають тимчасовий характер і пов'язані зі становленням ринку екологічно чистої продукції;

ризиків, які є специфічними для екологічного сільгоспвиробництва й пов'язані з особливостями виробництва, зберігання та системи збуту готової продукції:

а) загрози, пов'язані зі специфікою екологічного землеробства;

б) загрози, пов'язані зі специфікою екологічного тваринництва;

в) ризиків, пов'язані зі зберіганням екологічно чистої продукції та дотриманням специфічних вимог;

г) особливості ціноутворення й збуту готової продукції.

Екологічне страхування врожаю – новий для управління ризиками фактор у реалізації стратегії сталого агроекологічного розвитку, який потребує нового підходу до створення специфічного страхового продукту.

У Законі України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» немає розробленого механізму страхування ризиків при вирощуванні екологічно чистої продукції¹.

Для ризиків, які розглядаються як аналогічні тим, що є в традиційному сільському господарстві, слід відзначити неадекватність страхового захисту екологічних сільгоспвиробників у силу вищої вартості одиниці продукції та необхідності охоплення різноманітного набору культур, виходячи з попиту на екологічно чисту продукцію та її рентабельність.

Так, згідно зі ст. 9 страхова сума визначається на основі страхової вартості майбутнього врожаю та рівня страхового покриття². Методику визначення страхової вартості для традиційного сільгоспвиробництва не

можна застосовувати стосовно екологічно чистої сільгосппродукції, тому що для її розрахунку використовують ціну одиниці вирощеної продукції й середню врожайність за останні п'ять років. Ринок екологічно чистої продукції в Україні тільки на стадії становлення і даних про середню врожайність сільгоспкультур, вирощених згідно з вимогами до екологічного землеробства по регіонах, немає. Відсутня також статистика стосовно цін на цю продукцію, яка залежить від багатьох факторів, у тому числі й купівельної спроможності населення. Важливим є визначення страхових тарифів і рівня страхового покриття.

Вартість страхового поліса значною мірою залежить від величини страхових тарифів. Проте їхня оптимізація повинна ґрунтуватися на ретельних актуарних розрахунках, а також на обмеженнях питомої ваги витрат на страхування в загальних витратах на виробництво майбутньої екологічно чистої продукції.

Актуальною на сучасному етапі розвитку аграрного страхування екологічно чистої продукції є розробка актуарних розрахунків на основні види сільгосппродукції, які вирощують згідно з екологічно чистими технологіями.

Щоб зацікавити сільгоспвиробника екологічно чистої продукції в страхуванні майбутнього врожаю, необхідно пов'язати дотації й доступ до кредитних ресурсів, компенсаційних виплат із наявністю страхового поліса. Метою державної підтримки аграрного страхування є забезпечення платоспроможності сільгоспвиробника незалежно від природно-кліматичних умов та їхнього впливу на валовий збір урожаю, зацікавленість суспільства в споживанні здорової їжі й збереженні природного навколишнього середовища.

Деякі з ризиків можуть мати тимчасовий характер і пов'язані із законодавчим забезпеченням даного виду діяльності, а також ризиками перехідного періоду від традиційного до екологічного землеробства. Під час перехідного періоду сільгоспвиробники повинні освоїти нові технології вирощування сільгоспкультур, згідно з вимогами екологічного землеробства, визначитися з їхнім переліком та ринками збуту. Трирічний пере-

¹ Закон України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» від 09.02.2012. Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua>.

² Там само.

хідний період і бурхливий розвиток екологічного землеробства зумовлюють ризики перевиробництва й зниження цін на певні види сільгоспкультур. Крім того, в перехідний період урожайність може знижуватися і сільгоспвиробники не в змозі одержувати надбавки до ціни за екологічність продукції до моменту одержання відповідного сертифіката. Цей період є найбільш ризикованим для сільгоспвиробника й потребує спеціальних актуарних розрахунків, розробка яких прискорить розвиток екологічного сільгоспвиробництва. На нашу думку, саме в цей період необхідна всебічна державна підтримка, в тому числі страхування ризиків за рахунок державних коштів. З метою уникнення зловживань необхідною умовою одержання такої допомоги повинно бути зобов'язання сільгоспвиробника одержати відповідний сертифікат і проводити свою діяльність на принципах екологічного сільгоспвиробництва терміном не менше 3-5 років. У противному разі передбачити механізм повернення державних коштів.

Екологічні сільгоспвиробники стикаються з деякими унікальними ризиками, які зберігаються упродовж тривалого часу, що зумовлює необхідність розробки нових інструментів управління ризиками. Передусім це стосується забруднення земель поверхневими й підґрунтовими водами, які містять залишки мінеральних добрив, пестицидів, солі важких металів. Важливим аспектом є ризик забруднення посівного матеріалу ГМО, перенесення пилку з рослин, які є генетично модифікованими, на значні відстані, а також техногенні катастрофи, які унеможливають одержання екологічно чистої продукції упродовж тривалого часу.

Важливим, на нашу думку, є забезпечення страхового захисту екологічно чистої продукції на всіх стадіях, починаючи від вирощування, переробки та закінчуючи збутом. Це дасть змогу сільгоспвиробникам зменшити вплив і нівелювати ризик на нестабільному аграрному ринку екологічно чистої продукції.

Виходячи з того, що система сільськогосподарського страхування в нашій країні формується на засадах ринкової економіки та становлення сектору екологічно чистого

сільгоспвиробництва, чіткої стратегії його розвитку не визначено.

Можливі такі варіанти:

- створити державну сільськогосподарську страхову компанію;

- провести конкурс серед великих страхових компаній, які будуть заінтересовані в розвитку агрострахування;

- розвивати сільськогосподарське страхування на територіях у поєднанні з формуванням потужного державного страхового резерву;

- створити страхові компанії на кооперативних засадах, де засновниками й акціонерами будуть виробники, переробники та продавці екологічно чистої сільгосппродукції.

При виборі стратегії розвитку агрострахування необхідно передбачити вирішення кількох завдань:

- найефективніше використовувати кошти страхового фонду;

- формувати страховими компаніями перехідні страхові резерви, що має забезпечувати можливість повної виплати страхових відшкодувань навіть у найнесприятливіші для сільгоспвиробників роки;

- розробити механізм стимулювання страхових компаній з метою мінімізації витрат страховиків на здійснення страхових операцій та інших платежів, безпосередньо не пов'язаних із виплатою страхових відшкодувань;

- проводити гнучку фіскальну політику стосовно страхових компаній, основним видом діяльності яких є агрострахування екологічного сільгоспвиробництва;

- забезпечити ефективний контроль за діяльністю страхових організацій щодо укладення та своєчасності й повноти страхових виплат страхувальнику.

Спонукаючи сільськогосподарських виробників екологічно чистої продукції до страхування, держава зможе розв'язати при цьому ряд важливих завдань: відновлення додаткового джерела капітальних вкладень в аграрний сектор; зменшення навантаження на бюджет при настанні несприятливих погодних умов; повніша компенсація збитків сільгоспвиробнику при настанні страхового випадку; сприяння розвитку екологічного тваринництва та переробці.

На нашу думку, слід застосовувати державне регулювання страхування екологічного сільгоспвиробництва у кілька етапів. На першому етапі створюється спеціалізована державна страхова компанія, яка покриватиме всі ризики екологічного сільськогосподарського виробництва, крім структурних, організаційних або інших помилок самого виробника.

На цьому етапі розробляється й апробується методика актуарних розрахунків по всіх сільгоспкультурах, які вирощуються за технологією екологічно чистого сільгоспвиробництва з урахуванням особливостей природно-кліматичних зон України.

Коли буде накопичений досвід і створена методика актуарних розрахунків для страхування екологічного сільгоспвиробництва, приватні страхові компанії зможуть інтегруватися в цю сферу з урахуванням дотримання встановлених раніше принципів та поступово заповнювати цю специфічну нішу аграрного страхування. Складність сучасного моменту розвитку екологічного агрострахування полягає в тому, щоб виробити нові принципи страхового захисту в умовах становлення страхового й сільськогосподарського ринку екологічно чистої продукції.

Потенційними страхувальниками на даному етапі розвитку повинні бути підприємства, які мають досвід вирощування екологічно чистої продукції, мають відповідні сертифікати і є прибутковими, знаходяться в різних природно-кліматичних зонах України.

Перспективним, на нашу думку, є вибір стратегії, орієнтований на створення системи обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів із наданням послуг агрострахування, зокрема й для членів кооперативів, які спеціалізуються на вирощуванні екологічно чистої продукції. Перевага даної організаційної форми в тому, що вона дає змогу страхувати ризики, які виникають на всьому проміжку від вирощування екологічно чистої продукції, її переробки, зберігання, транспортування та реалізації споживачам.

Об'єднання сільськогосподарських виробників екологічно чистої продукції зумовлене необхідністю кооперувалися з метою

створення власної інфраструктури, системи переробки, збуту і страхування, що уможливить протистояти монополістам в умовах ринку та жорсткої конкуренції серед виробників продуктів харчування.

У чому переваги розвитку кооперативного страхування в аграрній сфері? Справа в тому, що сільськогосподарський обслуговуючий кооператив є неприбутковою організацією, а діяльність комерційної страхової компанії направлена на максимізацію прибутків. Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив як неприбуткова організація, що надає послуги зі страхування при невеликих страхових виплатах (у сприятливих для екологічного сільгоспвиробництва роки) може надавати своїм членам зі страхового фонду кредити, в тому числі безпроцентні, для закупівлі техніки, біологічних засобів захисту й вдосконалення технологій вирощування сільгоспкультур.

В організаційному плані оформлення системи кооперативного сільськогосподарського страхування виробників екологічно чистої продукції, на нашу думку, повинно бути дворівневим. Перший рівень передбачає створення страхового кооперативу з правами юридичної особи на регіональному рівні з його входженням в асоціацію страхових кооперативів державного рівня. При цьому ставиться умова, що кооператив приймає типовий статут і зобов'язання щодо участі у формуванні централізованого страхового резерву.

У другому варіанті передбачається формування страхового кооперативу з правами юридичної особи на регіональному рівні зі створенням філій у межах регіону та надання їм максимальної господарської самостійності. Членами асоціації страхових кооперативів, учасниками формування й використання централізованого страхового резерву при такому варіанті є страхові кооперативи регіонального рівня.

У третьому варіанті сільськогосподарський обслуговуючий кооператив надає послуги з агрострахування та формує страховий резерв за рахунок внесків членів кооперативу.

Отже, на етапі становлення ринку страхових послуг при вирощуванні, переробці, страхуванні й реалізації екологічно чистої

продукції важливу роль повинні відіграти страхові кооперативи. Вони можуть максимально враховувати інтереси екологічно чистого сільськогосподарського виробництва та АПК в цілому. В таких кооперативах легше забезпечити прозорість фінансових потоків (у тому числі пов'язаних із державною

підтримкою сільгоспстрахування) і гарантії формування достатніх страхових резервів на виплати по такому капіталомісткому виду сільгоспстрахування, як страхування врожаю, а також ризиків при переробці, транспортуванні, зберіганні та реалізації екологічно чистих продуктів.

Проаналізовано стан агострахування в Україні. Обґрунтовано необхідність страхування ризиків при екологічно чистому сільгоспвиробництві. Запропоновано стратегію становлення страхових кооперативів зі страхування сільгоспвиробників екологічно чистої продукції.

Проанализировано состояние агострахования в Украине. Обоснована необходимость страхования рисков при экологически чистом сельхозпроизводстве. Предложена стратегия становления страховых кооперативов по страхованию сельхозпроизводителей экологически чистой продукции.

The state of agricultural insurance in Ukraine is analysed. The necessity of risks insurance for ecologically clean agricultural production is substantiated. The strategy of development of the insurance cooperatives for insuring of agricultural producers of ecologically clean products against risks is suggested.

*

**І.П. СИТНИК, кандидат технічних наук, доцент
Національний університет харчових технологій**

Світовий досвід ефективного використання фінансових інструментів

На світових фінансових ринках останніми десятиліттями не тільки виникали абсолютно нові фінансові інструменти, а й відбуваються постійні інноваційні зміни, що стосувалися механізму використання вже давно існуючих. Найвідомішими серед них є пайові та боргові цінні папери. Причому вирішальну роль у цьому процесі відіграють інвестиційні банки, які розробляють фінансові продукти для задоволення специфічних потреб емітентів й інвесторів у формуванні бажаних грошових потоків із найкращим можливим сполученням ризику, дохідності та ліквідності.

Криза, яка торкнулась економіки багатьох країн, вимагає від науковців і практиків фінансової сфери для успішного управління шукати нові ефективні фінансові інструменти. Ряд науковців проводили дослідження в напрямі пошуку таких інструментів у вітчизняній та зарубіжній практиці. Найбільш вагомий науковий доробок належить С.О. Силантьєву, Н. Ткачук, Ю. Азарову, О.В. Саніну, Ю.М. Коваленко й ін. Нині не

втрачена актуальність таких досліджень, що пояснюється постійним розвитком світової економіки, яка зазнає змін і перетворень.

Мета статті – дослідити фінансові інструменти, які ефективно використовуються в сучасній світовій фінансовій системі, та встановити можливості їх використання вітчизняними суб'єктами господарської діяльності й зокрема підприємствами АПК.

Останнім часом у західній літературі використовується термін «гібридні» фінансові інструменти. Їх прикладами можуть бути:

конвертовані облігації (англ. convertible bonds), за якими сплачується визначений рівень доходу до настання певної дати, коли у власника з'являється кілька варіантів дій, включаючи конвертацію облігацій в акції, що лежать в їх основі;

облігації з правом участі у прибутках (англ. participating bonds), відомі також як дивідендні облігації, які, крім фіксованого

продукції важливу роль повинні відіграти страхові кооперативи. Вони можуть максимально враховувати інтереси екологічно чистого сільськогосподарського виробництва та АПК в цілому. В таких кооперативах легше забезпечити прозорість фінансових потоків (у тому числі пов'язаних із державною

підтримкою сільгоспстрахування) і гарантії формування достатніх страхових резервів на виплати по такому капіталомісткому виду сільгоспстрахування, як страхування врожаю, а також ризиків при переробці, транспортуванні, зберіганні та реалізації екологічно чистих продуктів.

Проаналізовано стан агострахування в Україні. Обґрунтовано необхідність страхування ризиків при екологічно чистому сільгоспвиробництві. Запропоновано стратегію становлення страхових кооперативів зі страхування сільгоспвиробників екологічно чистої продукції.

Проанализировано состояние агострахования в Украине. Обоснована необходимость страхования рисков при экологически чистом сельхозпроизводстве. Предложена стратегия становления страховых кооперативов по страхованию сельхозпроизводителей экологически чистой продукции.

The state of agricultural insurance in Ukraine is analysed. The necessity of risks insurance for ecologically clean agricultural production is substantiated. The strategy of development of the insurance cooperatives for insuring of agricultural producers of ecologically clean products against risks is suggested.

*

**І.П. СИТНИК, кандидат технічних наук, доцент
Національний університет харчових технологій**

Світовий досвід ефективного використання фінансових інструментів

На світових фінансових ринках останніми десятиліттями не тільки виникали абсолютно нові фінансові інструменти, а й відбуваються постійні інноваційні зміни, що стосувалися механізму використання вже давно існуючих. Найвідомішими серед них є пайові та боргові цінні папери. Причому вирішальну роль у цьому процесі відіграють інвестиційні банки, які розробляють фінансові продукти для задоволення специфічних потреб емітентів й інвесторів у формуванні бажаних грошових потоків із найкращим можливим сполученням ризику, дохідності та ліквідності.

Криза, яка торкнулась економіки багатьох країн, вимагає від науковців і практиків фінансової сфери для успішного управління шукати нові ефективні фінансові інструменти. Ряд науковців проводили дослідження в напрямі пошуку таких інструментів у вітчизняній та зарубіжній практиці. Найбільш вагомий науковий доробок належить С.О. Силантьєву, Н. Ткачук, Ю. Азарову, О.В. Саніну, Ю.М. Коваленко й ін. Нині не

втрачена актуальність таких досліджень, що пояснюється постійним розвитком світової економіки, яка зазнає змін і перетворень.

Мета статті – дослідити фінансові інструменти, які ефективно використовуються в сучасній світовій фінансовій системі, та встановити можливості їх використання вітчизняними суб'єктами господарської діяльності й зокрема підприємствами АПК.

Останнім часом у західній літературі використовується термін «гібридні» фінансові інструменти. Їх прикладами можуть бути:

конвертовані облігації (англ. convertible bonds), за якими сплачується визначений рівень доходу до настання певної дати, коли у власника з'являється кілька варіантів дій, включаючи конвертацію облігацій в акції, що лежать в їх основі;

облігації з правом участі у прибутках (англ. participating bonds), відомі також як дивідендні облігації, які, крім фіксованого

відсотка, дають право на дохід, розмір якого залежить від прибутку компанії¹.

Валютні облігації є одним із найпоширеніших видів «гібридних» цінних паперів. У найпростішому випадку бівалютна облігація (англ. dual currency bond) є цінним папером із фіксованим доходом, за яким виплата купонів здійснюється у валюті з нижчими відсотковими ставками, а виплата основного боргу – з вищими. Фактично вона являє собою поєднання двох інструментів: облігації з фіксованою ставкою та сукупності валютних форвардних контрактів.

Ще одним прикладом «гібридних» цінних паперів є «перкс», які вперше були емітовані фірмою «Ейвон» у 1988 році. Після компанії «Ейвон» 15 інших компаній — здебільшого фірм, що випускають найпопулярніші акції (зокрема, «Дженерал Моторс», «Кеймарт», «Сіре», «Тексас Інструменти», «Сіті-корп») – також здійснили емісію «перкс».

Як і на інші привілейовані акції, на «перкс» також виплачуються фіксовані дивіденди, але ці дивіденди бувають значно вищими за дивіденди, виплачувані на звичайні акції відповідної фірми. На відміну від інших привілейованих акцій «перкс» мають бути конвертовані у звичайні акції, як правило, через три роки після їхньої емісії. Ціна конвертування (її називають «кеп» – англ. «шапка») зазвичай приблизно на 30–45 % перевищує ціну звичайних акцій у момент емісії «перкс». «Перкс» обов'язково мають бути конвертовані після настання строку, проте вони можуть бути конвертовані й раніше. Якщо «перкс» конвертуються після настання строку, кожна акція «перкс» обмінюється на одну звичайну акцію. Якщо «перкс» конвертуються раніше терміну, одна акція «перкс» обмінюється на одну повноцінну звичайну акцію в тому випадку, якщо ціна цих акцій буде менша кепа. Якщо ж курс акцій перевищує кеп, один «перкс» обмінюється на певну частку звичайної акції й ця частка визначається коригуванням кепу відповідно до курсу звичайних акцій у момент здійснення конвертації.

На основі об'єднання облігації та валютного опціону були створені індексні валютно-опціонні ноти (англ. indexed currency

option notes – ICONs), в яких всі платежі здійснюються в одній валюті, а виплата номіналу залежить від курсу обміну на іншу валюту на день погашення, або прив'язується до економічних змін². Таким чином, інвестор може одержати суму, що буде менше від номіналу облігації. В розвинутих країнах існують різні види індексних валютно-опціонних нот (табл.).

Різноманіття інструментів, що забезпечують унікальне співвідношення ризику й дохідності, надає компаніям можливість вибору цінних паперів, що найбільшою мірою відповідають конкретним вимогам та умовам.

Практика застосування такого механізму високоякісної фінансової техніки, як сек'юритизація активів (asset securitization) доволі популярної у практиці іноземних країн, швидко поширилась у світі³.

В англomовних країнах цей метод дістав назву «сек'юритизація», а у Франції використовують термін «титризація». Проте розбіжності очевидні лише в назві, суть і механізм здійснення залишаються ідентичними. Незважаючи на швидке поширення процесу сек'юритизації у практиці іноземних країн, для вітчизняних установ це є банківською інновацією, яка не застосовується й потребує детального вивчення як із теоретичного, так і з практичного поглядів.

Потрібно зазначити, що метод сек'юритизації активів уже вийшов за межі національних ринків розвинутих країн. Нерідко учасники такої фінансової трансакції знаходяться в різних країнах та регіонах. Така глобалізація спонукала світове співтовариство до вироблення єдиних принципів сек'юритизації. Тому в 1998 році прийнята відповідна концепція «Convention on Assignment of Receivables in International Trade».

Сек'юритизація (англ. securitization) – це процес об'єднання однорідних фінансових активів в єдину масу – пул і випуск забезпечених ним цінних паперів (asset backed securities) для залучення коштів⁴. Технічно

¹ Силантьєв С. О. Фінансові інструменти майбутнього / С. О. Силантьєв // Вчені записки: зб. наук. праць. – К.: КНЕУ, 2010. – №12. – С. 270–276.

² Санін О. В. Передумови виникнення інноваційних фінансових інструментів / О. В. Санін // Наук. вісн. – 2006. – № 16 (3).

³ Ткачук Н. Сек'юритизація активів як засіб регулювання достатності капіталу банку / Н. Ткачук // Світ фінансів. – 2005. – № 2 (3).

⁴ Азаров Ю. Сек'юритизація – передові фінансові технології з управління дебіторською заборгованістю / Ю. Азаров // Юридична газ. – 2003. – №3.

сек'юритизація являє собою трансформацію активів через перетворення їх у цінні папери

шляхом продажу третій особі з подальшим розміщенням на фондовому ринку.

Види індексних валютно-опціонних нот різних країн

Країна походження	Назва облігації	Основні характеристики
Японія	«Рай і пекло» (heaven and hell bond)	Вони номіновані в одній валюті (наприклад, долар) і передбачають здійснення виплат в цій же валюті. Але основна сума облігації прив'язана до іншої валюти (наприклад, євро). І при погашенні такої облігації її номінал перераховується відповідно до поточного курсу, тобто держатель такої облігації виграє на зміні курсів валют
Англія	Inflation indexed bonds (перекл. з англ. облігації, що індексуються до рівня інфляції)	Основний борг за такими облігаціями індексується залежно від рівня інфляції, при цьому відсотки кожного разу розраховуються на індексовану суму. Як правило, в облігацію закладається опціон, який гарантує інвестору збільшення номіналу у випадку зростання інфляції, проте перешкоджає зменшенню вартості – у випадку зниження інфляції; зрозуміло, що такий опціон зменшує рівень відсоткової ставки за облігацією
США	ELKS (Equity LinKed term notes)	Даний цінний папір забезпечує фіксований дохід та повернення суми номіналу у грошовому виразі, або ж, якщо ціни на акції знизилися, інвестор має можливість одержати певну кількість акцій
	Bull and bear bonds (перекл. з англ. облігації «бик» та «ведмідь»)	Різновид облігацій, виплати за якими залежать від вартості певних акцій. За аналогією з біржовими термінами облігації «бик» гарантують зростання основного боргу при зростанні обраного базису і зниження суми при протилежному русі ціни. Облігації «ведмідь», навпаки, збільшують вартість номіналу при зниженні ціни базису

Фінансові активи можуть бути найрізноманітніші: права вимоги, що виникли з кредитів під купівлю автомобілів, кредитів під купівлю житла, кредитів по кредитних картках тощо.

Варто зауважити, що поділ на складові є суто умовним, тому що їх виконання нерідко відбувається одночасно. Отже, сек'юритизацію здійснюють за наступними етапами¹.

1. Формування пулу активів.
2. Створення спеціалізованої установи цільової компанії.
3. Підвищення здатності відчужених активів (пулу) щодо генерації доходів.
4. Залучення фінансування для придбання пулу активів.
5. Емісія цінних паперів під забезпечення сек'юритизованих активів.
6. Придбання сек'юритизованих активів та укладання угоди щодо їх обслуговування.

¹ Ткачук Н. Сек'юритизація активів як засіб регулювання достатності капіталу банку / Н. Ткачук // Світ фінансів. – 2005. – № 2 (3).

7. Одержання платежів і безпосередні розрахунки з інвесторами за зобов'язаннями.

У першій частині відбувається формування пулу фінансових активів з однорідних зобов'язань, що належать банку (в літературі він одержав назву «ініціатор» (англ. «originator»). Ініціатором може бути не тільки банк, а й будь-яка інша юридична особа, у діяльності якої виникає безліч однорідних зобов'язань, тому далі саме цей термін і використовуватиметься.

До зобов'язань висувається низка стандартних вимог. Однією з важливих умов є те, що вони можуть бути передані третій особі. Це означає, що в договорах, на підставі яких виникли зобов'язання, не має міститися застереження про заборону поступки права вимоги третій стороні.

Ще однією з умов є те, що зобов'язання мають виникати щодо подібного предмета й тривати приблизно однаковий період часу. У другій частині відбувається створення підприємства, що буде головною рушійною

силою всього процесу. У літературі таке підприємство іменується як «спеціалізована установа» (англ. «special purpose vehicle» або ж «SPV»).

Суть сек'юритизації полягає саме в тому, що ініціатор не несе відповідальності перед інвесторами за зобов'язаннями установи. Серед цілей діяльності установи обов'язково вказується, що вона створена тільки для придбання та обслуговування зобов'язань ініціатора, їй забороняється придбання боргів, не пов'язаних із виконанням цієї мети¹.

Після закінчення процесу формування пулу і створення установи проводяться заходи щодо підвищення здатності пула генерувати необхідну кількість коштів (термін «credit enhancement») та як результат — сприяти підвищенню ринкової привабливості. При цьому розрізняють зовнішні й внутрішні способи поліпшення. Із зовнішніх способів, як приклад, можна назвати одержання гарантії виконання по цінних паперах, страхування ризику неплатежу, акредитив. Говорячи про внутрішнє поліпшення, можна назвати випуск меншої кількості цінних паперів, ніж здатність пулу генерувати кількість грошових надходжень, необхідних для погашення зобов'язань, закріплених цими цінними паперами.

Важливим моментом є присвоєння рейтинговим агентством рейтингу інвестиційної привабливості такого пулу. Інвестиційний рейтинг останнього показує заінтересованим особам ступінь імовірності виконання зобов'язань по цінних паперах, забезпечених фінансовими активами, що входять до його складу. Нерідко в результаті проведених заходів інвестиційний рейтинг пулу стає вище рейтингу ініціатора. У наступній частині установа звертається до інвесторів із метою залучення від них коштів для придбання в ініціатора фінансових активів. Як інструменти залучення можуть бути використані цінні папери різного виду: акції, облігації, паї². Підприємства АПК різних форм

власності можуть використовувати саме такий зарубіжний досвід для залучення необхідних коштів.

Зазвичай процедура випуску цінних паперів не відрізняється від загальноприйнятої. Після одержання коштів від інвесторів відбувається придбання фінансових активів установою в ініціатора. Англо-американське право дозволяє вирішувати питання придбання активів досить легко, тому що відносить права вимоги до персональної власності (англ. «personal property»), що може бути об'єктом купівлі-продажу. Континентальна система права такої можливості не дає, тому активи передаються в порядку поступки права вимоги. У деяких країнах прийняті спеціальні положення, що полегшують цю процедуру, коли права вимоги об'єднані у визначений пул. Приміром, у Франції у таких випадках поступка прав вимоги відбувається заповненням спеціального реєстру, що одержав назву «бордеро», в якому вказуються мінімально необхідні відомості. Важливою складовою цього етапу є необхідність укладення спеціальної угоди підприємством та ініціатором про обслуговування переданих активів³.

Процес сек'юритизації дає змогу перемістити балансові активи банку за баланс і при цьому одержати комісійні, підвищити рівень адекватності капіталу, знизити рівень ризику за відчуженими активами. Крім того, сек'юритизація дає змогу банку зберегти надходження від переданих активів та передати ризик невиконання зобов'язань за відчуженими активами цільовій компанії й інвесторам. Трансакція таких операцій уможливорює зменшити або перерозподілити ризик володіння виділеними для цього банківськими активами, що забезпечує можливість відчуження прав вимог за ними активами, а також підвищити ліквідність і диверсифікувати портфель запозичень. Сек'юритизацію активів можна застосовувати з метою зниження процентного ризику, оскільки можливим стає взаємоузгодження строків платежів за активами та зобов'язаннями.

¹ Коваленко Ю.М. Фінансові інструменти в сучасному вимірі / Ю.М. Коваленко // Науковий вісник Національного університету ДПС України (економіка, право). – 2010. – №2 (49).

² Данкевич А.П. Фінансові інструменти: особливості визначення, класифікації та обігу / А. П. Данкевич // Наукові праці НДФІ. – 2009. – №46.

³ Грабчук О. М. Світовий досвід використання фінансових інструментів для регулювання стану національної економіки / О.М. Грабчук // Ефективна економіка. – 2012. – № 2.

Отже, потреба в залученні додаткових фінансових ресурсів у галузі АПК зумовила необхідність пошуку нових джерел довгострокового фінансування. Вітчизняні банки під час кризи змушені були звертатися до зовнішніх ринків капіталу й нових фінансових інструментів залучення коштів, серед яких найпопулярнішими виявилися єврооблігації, а також ноти кредитної участі, що випускають іноземні банки під зобов'язання українських банків-позичальників. Проте недостатній рівень надійності та низька якість вітчизняних запози-

чень провокують подорожчання залучених ресурсів, високі кредитні ставки, що знижує ефективність такого поповнення капіталу. Для оптимізації процесів залучення коштів українськими банками й підприємствами АПК, поліпшення фінансової структури їхніх балансів та якості самого боргу, і, як результат, мінімізації ризиків та здешевлення запозичень може використовуватися механізм такої високоякісної фінансової техніки, як сек'юритизація активів (asset securitization), доволі популярної у практиці іноземних країн.

Розглянуто світовий досвід ефективних фінансових інструментів, які могли б використовуватися у фінансовій сфері сучасної української економіки.

Рассмотрен мировой опыт эффективных финансовых инструментов, которые могли бы использоваться в финансовой сфере современной украинской экономики.

An article deals with global experience of effective financial instruments that could be used to finance the current Ukrainian economy.

*

Н.Л. ЖУК, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник
А.В. БОДНАРЧУК, молодший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Комплексний економічний аналіз власного капіталу: методика проведення

Одним з елементів системи ефективного управління економікою в ринкових умовах є якість розробки та прийняття управлінських рішень щодо забезпечення рентабельності й ефективності використання власного капіталу. Важливого значення при реалізації цих завдань набуває економічний аналіз. Використання аналітичної інформації дає можливість своєчасно виявити та усунути недоліки у фінансовій діяльності підприємства, а також знайти резерви підвищення його стійкого розвитку.

Проблеми аналізу формування, функціонування й використання власного капіталу розглядалися науковцями протягом багатьох років. Теоретичні основи управління капіталом, суть, цілі та функції такого управління розглядає І.А. Бланк¹, питання формування і використання інформації в ретроспективно-

му та перспективному аналізі капіталу висвітлюють Є.В. Мних, А.Д. Бутко, О.Ю. Большакова, Г.О. Кравченко, Г.І. Никонович². Наукові погляди щодо проведення фінансового аналізу розглянуті такими вченими, як: М.І. Баканов, А.Д. Шеремет³, Л.Н. Чечевицина⁴, Н.О. Русак, В.А. Русак⁵, А.Н. Ковальов, В.П. Привалов⁶, Г.В. Савицька⁷ й ін.

² Мних Є.В. Аналіз і контроль в системі управління капіталом підприємства /Є.В. Мних, А.Д. Бутко, О.Ю. Большакова, Г.О. Кравченко, Г.І. Никонович; за ред. Є.В. Мниха. – К.: КНТЕУ, 2005. – 232 с.

³ Экономический анализ: ситуации, тесты, примеры, задачи, выбор оптимальных решений, финансовое прогнозирование: [учеб. пособие] / под ред. М.И. Баканова, А.Д. Шеремета. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 656 с.

⁴ Чечевицина Л.Н. Экономический анализ: [учеб. пособие] / Л.Н. Чечевицина – Ростов н/Д: Изд-во «Феникс», 2001. – 448 с.

⁵ Русак В.А. Финансовый анализ субъекта хозяйствования: [Справ. пособие] В.А. Русак, Н.А. Русак. – М.: Высш. шк., 1997. – 310 с.

⁶ Ковалев А.Н. Анализ финансового состояния предприятия / А.Н. Ковалев, В.П. Привалов; Изд. 2-е, перераб. и дополн. – М.: Центр экономики и маркетинга, 1997. – 192 с.

⁷ Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: [учеб. пособие] / Г.В. Савицкая; 7-е изд., испр. – Мн.: Новое знание, 2002. – 704 с.

¹ Бланк И.А. Управление использованием капитала / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2002. – 656 с.

Отже, потреба в залученні додаткових фінансових ресурсів у галузі АПК зумовила необхідність пошуку нових джерел довгострокового фінансування. Вітчизняні банки під час кризи змушені були звертатися до зовнішніх ринків капіталу й нових фінансових інструментів залучення коштів, серед яких найпопулярнішими виявилися єврооблігації, а також ноти кредитної участі, що випускають іноземні банки під зобов'язання українських банків-позичальників. Проте недостатній рівень надійності та низька якість вітчизняних запози-

чень провокують подорожчання залучених ресурсів, високі кредитні ставки, що знижує ефективність такого поповнення капіталу. Для оптимізації процесів залучення коштів українськими банками й підприємствами АПК, поліпшення фінансової структури їхніх балансів та якості самого боргу, і, як результат, мінімізації ризиків та здешевлення запозичень може використовуватися механізм такої високоякісної фінансової техніки, як сек'юритизація активів (asset securitization), доволі популярної у практиці іноземних країн.

Розглянуто світовий досвід ефективних фінансових інструментів, які могли б використовуватися у фінансовій сфері сучасної української економіки.

Рассмотрен мировой опыт эффективных финансовых инструментов, которые могли бы использоваться в финансовой сфере современной украинской экономики.

An article deals with global experience of effective financial instruments that could be used to finance the current Ukrainian economy.

*

Н.Л. ЖУК, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник
А.В. БОДНАРЧУК, молодший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Комплексний економічний аналіз власного капіталу: методика проведення

Одним з елементів системи ефективного управління економікою в ринкових умовах є якість розробки та прийняття управлінських рішень щодо забезпечення рентабельності й ефективності використання власного капіталу. Важливого значення при реалізації цих завдань набуває економічний аналіз. Використання аналітичної інформації дає можливість своєчасно виявити та усунути недоліки у фінансовій діяльності підприємства, а також знайти резерви підвищення його стійкого розвитку.

Проблеми аналізу формування, функціонування й використання власного капіталу розглядалися науковцями протягом багатьох років. Теоретичні основи управління капіталом, суть, цілі та функції такого управління розглядає І.А. Бланк¹, питання формування і використання інформації в ретроспективно-

му та перспективному аналізі капіталу висвітлюють Є.В. Мних, А.Д. Бутко, О.Ю. Большакова, Г.О. Кравченко, Г.І. Никонович². Наукові погляди щодо проведення фінансового аналізу розглянуті такими вченими, як: М.І. Баканов, А.Д. Шеремет³, Л.Н. Чечевицина⁴, Н.О. Русак, В.А. Русак⁵, А.Н. Ковальов, В.П. Привалов⁶, Г.В. Савицька⁷ й ін.

² Мних Є.В. Аналіз і контроль в системі управління капіталом підприємства /Є.В. Мних, А.Д. Бутко, О.Ю. Большакова, Г.О. Кравченко, Г.І. Никонович; за ред. Є.В. Мниха. – К.: КНТЕУ, 2005. – 232 с.

³ Экономический анализ: ситуации, тесты, примеры, задачи, выбор оптимальных решений, финансовое прогнозирование: [учеб. пособие] / под ред. М.И. Баканова, А.Д. Шеремета. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 656 с.

⁴ Чечевицина Л.Н. Экономический анализ: [учеб. пособие] / Л.Н. Чечевицина – Ростов н/Д: Изд-во «Феникс», 2001. – 448 с.

⁵ Русак В.А. Финансовый анализ субъекта хозяйствования: [Справ. пособие] В.А. Русак, Н.А. Русак. – М.: Высш. шк., 1997. – 310 с.

⁶ Ковалев А.Н. Анализ финансового состояния предприятия / А.Н. Ковалев, В.П. Привалов; Изд. 2-е, перераб. и дополн. – М.: Центр экономики и маркетинга, 1997. – 192 с.

⁷ Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: [учеб. пособие] / Г.В. Савицкая; 7-е изд., испр. – Мн.: Новое знание, 2002. – 704 с.

¹ Бланк И.А. Управление использованием капитала / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2002. – 656 с.

Незважаючи на це, на сьогодні відсутні системні, комплексні методичні підходи до вирішення питання аналізу власного капіталу, який давав би комплексну об'єктивну оцінку процесів його формування та використання.

Метою статті є узагальнення методів та розробка схеми комплексного економічного аналізу власного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Методика проведення аналізу власного капіталу й оцінка одержаних результатів залежить від організаційно-правової форми підприємства та виду його економічної діяльності. Організаційно-правова форма визначає законодавче регулювання особливостей формування і використання власного капіталу та суттєво впливає на його структуру.

До основних цілей аналізу власного капіталу належить:

- виявлення основних джерел формування власного капіталу й визначення наслідків їх змін для фінансової стійкості підприємства;

- визначення правових, договірних і фінансових обмежень у розпорядженні поточним нерозподіленим прибутком;

- оцінка пріоритетності прав на одержання дивідендів;

- оцінка можливостей нарощування капіталу;

- визначення здатності організації до збереження капіталу;

- виявлення пріоритетності прав власників у разі реорганізації або ліквідації підприємства¹.

Аналіз складу власного капіталу дає змогу виявити його основні функції: забезпечення безперервності діяльності підприємства; гарантії захисту капіталу кредиторів та відшкодування збитків; участь у розподілі одержаного прибутку; участь в управлінні підприємством.

При аналізі власного капіталу можуть бути використані наступні методи:

Горизонтальний – визначає динаміку змін показників власного капіталу протягом аналізованого періоду.

Вертикальний – дає змогу виявити оптимальну структуру капіталу.

Порівняльний – передбачає зіставлення одержаних показників із плановими, середньогалузевими й показниками аналогічних підприємств-конкурентів.

Коефіцієнтний, який полягає в обчисленні та аналізі низки фінансових коефіцієнтів.

Перші два види методів передбачають лише констатацію фактів, не пояснюючи при цьому змін, які відбулися в підприємстві. Застосування тільки порівняльного аналізу власного капіталу, на нашу думку, недостатньо, оскільки крім порівняння з плановими показниками та показниками аналогічних підприємств-конкурентів необхідно знати причини й динаміку змін. Щодо коефіцієнтного методу, то науковцями пропонуються понад 40 різних показників, які використовуються для аналізу капіталу в цілому та власного капіталу зокрема. Проте більшість із них визначають капітал як цілісну величину, не враховуючи змін і впливу його складових.

Деякі автори виділяють показники, що характеризують складові власного капіталу, такі як: коефіцієнт страхування власного капіталу, коефіцієнт страхування статутного капіталу², частка статутного капіталу у власному³, різниця власного й статутного капіталу. Незважаючи на це, вони не розкривають суті та не дають можливості комплексно оцінити вплив складових власного капіталу на фінансову діяльність і стійкість підприємства.

Для організації оптимальної фінансової стратегії підприємства, пов'язаної з питаннями формування й ефективного використання власного капіталу і його складових, виникає необхідність проведення комплексного аналізу із застосуванням різноманітних прийомів і методик. На рисунку нами запропоновано схему комплексного аналізу власного капіталу сільськогосподарських підприємств.

¹ Пласкова Н.С. Экономический анализ: [учебник] / Н.С. Пласкова. – М.: Эксмо, 2007. – 704 с.

² Цал-Цалко Ю.С. Финансова звітність підприємства та її аналіз: [навч. посібник] / Ю.С. Цал-Цалко. – 2-ге вид., перероб., доп. – Житомир: ЖІТІ, 2001. – 300 с.

³ Русак В.А. Финансовый анализ субъекта хозяйствования: [справ. пособие] / В.А. Русак, Н.А. Русак – М.: Высш. шк., 1997. – 310 с.

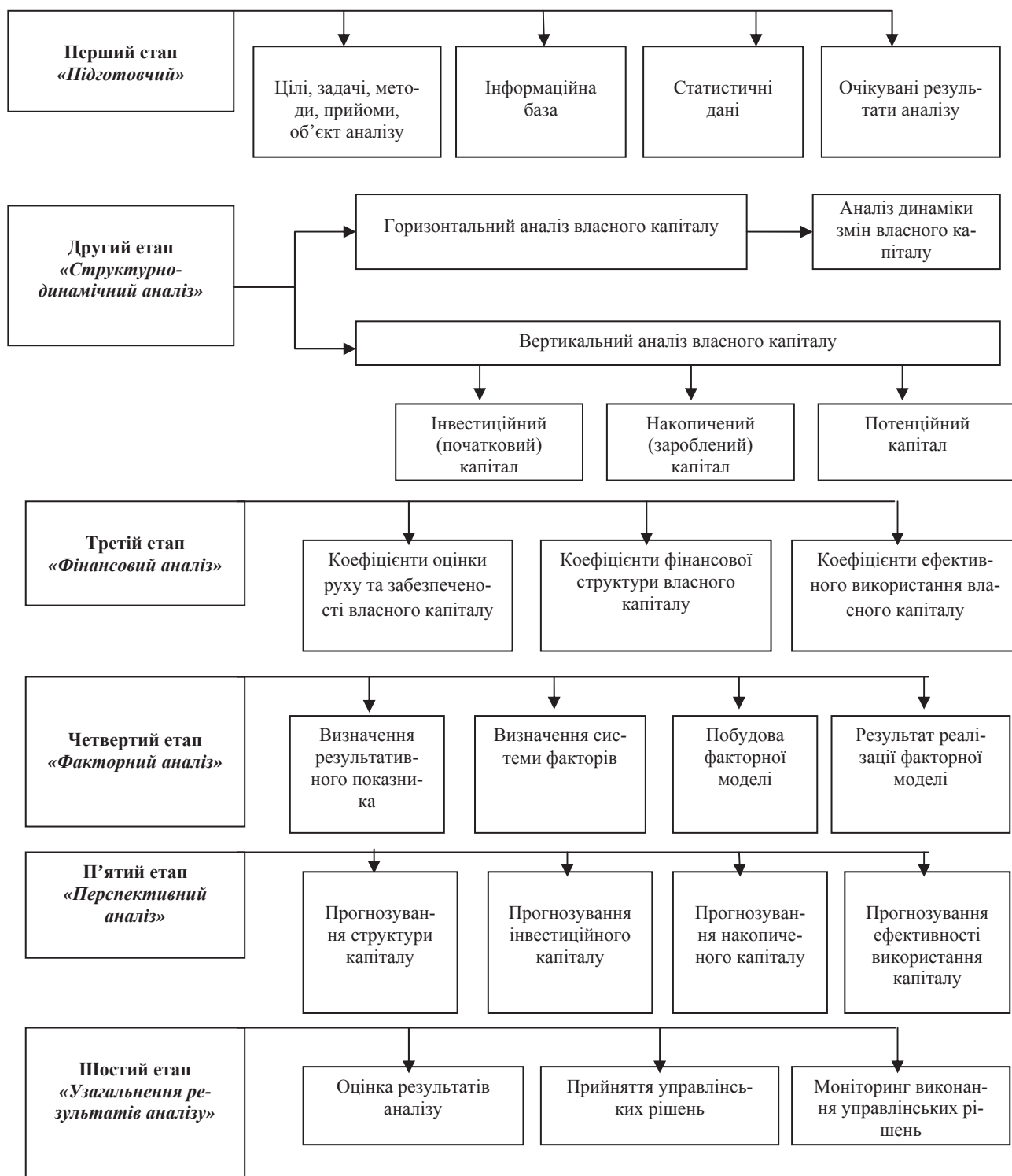

**Схема комплексного економічного аналізу власного капіталу
сільськогосподарських підприємств**

Комплексний аналіз власного капіталу – це систематизована сукупність аналітичних процедур, кожній з яких характерні своя інформаційна база та методи. Аналіз власного капіталу проводиться в кілька етапів.

На першому етапі комплексного аналізу власного капіталу сільськогосподарських підприємств визначається: об'єкт аналізу,

цілі, методи й прийоми, які необхідні для одержання кінцевих результатів комплексного аналізу. Основною метою першого етапу є вивчення факторів, які забезпечують підвищення ефективності використання капіталу і високий рівень рентабельності. На цьому ж етапі формується необхідна інформаційна база для ретроспективного та перс-

пективного аналізу. До інформаційної бази належать: бізнес-плани, інвестиційні програми й проекти, облікова інформація (фінансовий та управлінський облік) і статистичні дані.

На другому етапі проводиться структурно-динамічний аналіз, який показує якісні зміни в структурі власного капіталу, а також динаміку цих змін. Структурно-динамічний аналіз поділяється на вертикальний та горизонтальний. Вертикальний аналіз уможлиблює виявити оптимальну структуру капіталу. При цьому вивчається склад інвестиційного, накопиченого (заробленого) і потенційного капіталів, їх зміни за аналізований період. Динаміка змін показників визначається за допомогою горизонтального аналізу.

На третьому етапі проводиться фінансовий аналіз власного капіталу. Для цього використовується коефіцієнтний метод, відповідно до якого підбирають систему необхідних коефіцієнтів, які дають змогу оцінити рентабельність та ефективність використання власного капіталу.

На четвертому етапі будується факторна модель, тобто здійснюється факторний аналіз, основною метою якої є скорочення числа змінних (редукція даних) і визначення структури взаємозв'язку між змінними.

На п'ятому етапі визначають методiku проведення перспективного аналізу власного капіталу, що уможлиблює одержання прогнозних даних його компонентів.

Шостий етап передбачає узагальнення й оцінку результатів комплексного економічного аналізу власного капіталу. Одержані результати дають можливість прийняти ефективні управлінські рішення, направлені на ефективність накопичення і використання власного капіталу, а також залучення інвестиційного капіталу.

В основу побудови даної методологічної схеми було покладено принципи системності, комплексності та взаємозв'язку між етапами проведення комплексного аналізу власного капіталу.

Вивчення принципів формування й використання власного капіталу здійснюється в рамках ретроспективного аналізу з одночасним застосуванням перспективного аналізу.

Це зумовлено тим, що в умовах ринкової економіки підприємства приймають управлінські рішення з урахуванням минулих тенденцій та прогнозування перспективних напрямів розвитку підприємства.

Перспективний аналіз проводять із метою визначення можливих результатів господарської діяльності підприємства в майбутньому. Результати такого аналізу використовуються для розроблення стратегічних планів і попередньої оцінки результатів їх виконання. Його особливістю є дослідження можливостей досягнення бажаних результатів. Він є попереднім стосовно господарських процесів та має виявити найвигідніші альтернативні варіанти рішень. Ретроспективний — це аналіз, який виконують після завершення господарських операцій для контролю за виконанням управлінського рішення, виявлення невикористаних ресурсів і об'єктивної оцінки результатів діяльності підприємства. Проте незважаючи на відмінності, перспективний та ретроспективний аналізи взаємозв'язані: аналіз досягнутих результатів за минулі роки сприяє встановленню певних тенденцій, закономірностей, невикористаних можливостей, що дає змогу передбачити майбутнє. З іншого боку, порівняння досягнутих результатів із прогнозованими визначає рівень обґрунтованості прогнозів та досягнення бажаних результатів¹.

Застосування одночасно обох методів аналізу сприяє виявленню фактичного стану й одержанню перспективних даних для подальшого стійкого розвитку.

Отже, в результаті дослідження розглянуто методи аналізу власного капіталу та виявлено відсутність системних і комплексних методичних підходів до вирішення питання аналізу капіталу, який давав би комплексну об'єктивну оцінку процесів його формування та використання. У зв'язку з цим було розроблено схему комплексного аналізу, в основу якої покладений системний підхід для вивчення складових власного капіталу. Структура схеми представлена у вигляді систематизованої сукупності аналітичних процедур, кожній з яких характерна своя інфо-

¹ Кіндрацька Г.І. Економічний аналіз: теорія і практика: [підручник] / Г.І. Кіндрацька, М.С. Білик., А.Г. Загородній; за ред. проф. А.Г. Загороднього. — Львів: «Магнолія Плюс», 2006. — 428 с.

рмаційна база та методи. Використання запропонованої схеми комплексного економічного аналізу власного капіталу забезпечить комплексний підхід до аналізу фінансової стійкості підприємства, підвищить ефективність формування й використання складових власного капіталу та сприятиме удосконаленню системи управління.

Проте самої методики проведення комплексного аналізу власного капіталу для оп-

тимізації фінансової стратегії підприємства щодо власного капіталу замало. Оскільки вона є лише переліком етапів його проведення і має рекомендаційний характер щодо застосованих у ній методів. Практичне застосування даної схеми вимагає розробки факторної моделі аналізу власного капіталу. Побудова даної моделі є завданням для подальшого дослідження й удосконалення аналізу власного капіталу.

Розглянуто та узагальнено методи аналізу власного капіталу. Розроблено схему комплексного економічного аналізу власного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Рассмотрены и обобщены методы анализа собственного капитала. Разработана схема комплексного экономического анализа собственного капитала сельскохозяйственных предприятий.

An article considers and generalizes methods of analysis of equity and suggests the scheme of comprehensive economic analysis of equity farms.

*

**О.І. ДРЕБОТ, кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
Інститут агроекології і природокористування НААН**

Удосконалення обліку полезахисних лісосмуг і захисних насаджень

Ситуація в аграрному секторі економіки щодо обліку та наявності використання лісосмуг у різних зонах країни, оцінки їх екологічного стану і заходів збереження та поширення, як й інших екологостабілізуючих об'єктів агросистем і агроландшафтів, із часів початку земельної реформи в Україні (1990 р.), викликає занепокоєння. Під впливом різних підприємницьких устремлінь впливових органів влади та відомств ставлення до меліоративних об'єктів екологостабілізуючого призначення, у т. ч. гідроспруд, захисних лісосмуг і насаджень, різко змінилося.

Про це свідчить, зокрема, зміна показників площі за обліком земельних ресурсів України облікової категорії «Ліси та інші лісовкриті площі» та її підкатегорій нижчого рівня за Державним земельним кадастром України (ДЗК) і Державним лісовим кадастром України (ДЛК) на одну й ту ж дату (1996 р.). Так, виходить, що в ДЗК і ДЛК система обліку земельних ресурсів, у т. ч. полезахисних лісосмуг та захисних наса-

джень, здійснювалась уже на той час не за одними й тими ж ознаками, без урахування їхнього еколого-економічного змісту (табл.1). З даних таблиці видно, що об'єкти екологостабілізуючого, меліоративного призначення станом на 01.01.1996 року включені зі складу ДЛК. Розбіжності показані жирним шрифтом.

Питання сучасного стану, створення та розміщення захисних лісових насаджень, їхніх екологічних і меліоративних особливостей висвітлені у працях А.В. Коноваленка, А.П. Стадника, О.І. Коваліва, В.Ю. Юхновського, О.І. Пилипенка, О.Г. Бабіча, В.М. Малюги, М.О. Штофеля, А.М. Бобка та ін. Але питання їх обліку у Земельному кадастрі України у межах сільськогосподарських чи інших угідь ними не розглядаються. Тому й система сучасного їх обліку висвітлює об'єкти екологостабілізуючого призначення поза тими угіддями, які вони захищають. До того ж вони включені в ДЗК України до облікової категорії «Ліси та інші лісовкриті площі».

рмаційна база та методи. Використання запропонованої схеми комплексного економічного аналізу власного капіталу забезпечить комплексний підхід до аналізу фінансової стійкості підприємства, підвищить ефективність формування й використання складових власного капіталу та сприятиме удосконаленню системи управління.

Проте самої методики проведення комплексного аналізу власного капіталу для оп-

тимізації фінансової стратегії підприємства щодо власного капіталу замало. Оскільки вона є лише переліком етапів його проведення і має рекомендаційний характер щодо застосованих у ній методів. Практичне застосування даної схеми вимагає розробки факторної моделі аналізу власного капіталу. Побудова даної моделі є завданням для подальшого дослідження й удосконалення аналізу власного капіталу.

Розглянуто та узагальнено методи аналізу власного капіталу. Розроблено схему комплексного економічного аналізу власного капіталу сільськогосподарських підприємств.

Рассмотрены и обобщены методы анализа собственного капитала. Разработана схема комплексного экономического анализа собственного капитала сельскохозяйственных предприятий.

An article considers and generalizes methods of analysis of equity and suggests the scheme of comprehensive economic analysis of equity farms.

*

**О.І. ДРЕБОТ, кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
Інститут агроєкології і природокористування НААН**

Удосконалення обліку полезахисних лісосмуг і захисних насаджень

Ситуація в аграрному секторі економіки щодо обліку та наявності використання лісосмуг у різних зонах країни, оцінки їх екологічного стану і заходів збереження та поширення, як й інших екологостабілізуючих об'єктів агросистем і агроландшафтів, із часів початку земельної реформи в Україні (1990 р.), викликає занепокоєння. Під впливом різних підприємницьких устремлінь впливових органів влади та відомств ставлення до меліоративних об'єктів екологостабілізуючого призначення, у т. ч. гідроспруд, захисних лісосмуг і насаджень, різко змінилося.

Про це свідчить, зокрема, зміна показників площі за обліком земельних ресурсів України облікової категорії «Ліси та інші лісовкриті площі» та її підкатегорій нижчого рівня за Державним земельним кадастром України (ДЗК) і Державним лісовим кадастром України (ДЛК) на одну й ту ж дату (1996 р.). Так, виходить, що в ДЗК і ДЛК система обліку земельних ресурсів, у т. ч. полезахисних лісосмуг та захисних наса-

джень, здійснювалась уже на той час не за одними й тими ж ознаками, без урахування їхнього еколого-економічного змісту (табл.1). З даних таблиці видно, що об'єкти екологостабілізуючого, меліоративного призначення станом на 01.01.1996 року включені зі складу ДЛК. Розбіжності показані жирним шрифтом.

Питання сучасного стану, створення та розміщення захисних лісових насаджень, їхніх екологічних і меліоративних особливостей висвітлені у працях А.В. Коноваленка, А.П. Стадника, О.І. Коваліва, В.Ю. Юхновського, О.І. Пилипенка, О.Г. Бабіча, В.М. Малюги, М.О. Штофеля, А.М. Бобка та ін. Але питання їх обліку у Земельному кадастрі України у межах сільськогосподарських чи інших угідь ними не розглядаються. Тому й система сучасного їх обліку висвітлює об'єкти екологостабілізуючого призначення поза тими угіддями, які вони захищають. До того ж вони включені в ДЗК України до облікової категорії «Ліси та інші лісовкриті площі».

**1. Площа облікової категорії Земельних ресурсів «Ліси та інші лісовкриті площі»
за Державним земельним кадастром України на 1 січня 1996 р.**

Суб'єкти господарської діяльності	Площа земель загальна / суші), тис. га	З них: Ліси та інші лісовкриті (ЛВК) площі						
		усього	у тому числі					
			ліси		інші ЛВК площі			
			усього	з них вкриті лісовою рослинністю	усього	з них		
						п/з смуги	захисні насадження	чагарники
Україна, усього								
За ДЗК	60354,8/ 57936,2	10357,8	9413,8	8851,0	944,0	440,0	209,2	294,8
За ДЛК		10782,3	10039,7	9400,2	?	?	?	?
Різниця (ДЗК-ДЛК)		-424,5	-625,9	-549,2				

Зазначене врешті-решт призвело до того, що в обліку ДЗК України станом на 01.01.2011 року зміст цієї облікової категорії набув зовсім іншого вигляду (табл. 2). До того ж, без урахування визначеного Земельним кодексом України економічного призначення використання земельних ресурсів,

у т. ч. у межах земель сільськогосподарського призначення, насамперед підкатегорія «сільськогосподарські угіддя», що має виключно важливе екологічне значення з погляду охорони ґрунтів і сільськогосподарських культур від згубної дії вітрової й водної ерозії.

**2. Наявність лісів та інших лісовкритих площ станом на 01.01.2011 р.
(за ДЗК України, табл. 30)**

Назва адміністративно-територіальних одиниць	Загальна площа земель (суші), тис.га	Ліси та інші лісовкриті площі, тис. га							
		усього	вкриті лісовою рослинністю (без полезахисних лісосмуг та інших захисних насаджень)	у тому числі					
				інші лісовкриті площі					
				усього	з них:				
					полезахисних лісосмуг	інших захисних насаджень	чагарників	не вкриті лісовою рослинністю	інші лісові землі
По Україні	57931,3	10601,1	8238,7	2362,4	449,0	989,5	403,4	205,3	315,2

Легко помітити, що за зміною відповідних граф обліку підкатегорії «Інші лісовкриті площі» змінено їхній екологічний і меліоративний зв'язок із функціональним призначенням цих об'єктів у межах сільськогосподарських земель. До того ж, згідно з чинною Інструкцією із заповнення державної статистичної звітності з кількісного обліку земель (1998 р., зі змінами) у складі підкатегорії «Інші лісовкриті площі» всупереч екологічному стану, логічному змісту й економічному призначенню земельних ділянок внесена облікова категорія нижчого рівня «інші лісові землі». До них пропонується віднести площі ділянок «не вкриті лісовою рослинністю, які підлягають залісенню (згарища; насадження, що загинули; вирубки, галявини, пустирі, рідколісся тощо)». Це помилкова норма, бо згадані облікові підкатегорії мають нижчий рівень відносно загального «лісові землі», які є складовими частинами лісових екосистем.

Окремо зазначимо, що за наказом Державного агентства земельних ресурсів України відмінено складання облікової звітності про площі полезахисних лісових смуг та інших об'єктів меліоративного призначення. У зв'язку з цим дані про облікові категорії агролісомеліоративного призначення, не кажучи про інші об'єкти проведення агротехнічних і фітомеліоративних заходів, незаперечно, є не повністю достовірними й не висвітлюють на належному рівні стан агроекосистем у межах земель сільськогосподарського призначення. Агроекосистеми не набули належного наукового обґрунтування в умовах переходу землекористування на ринкові засади з визначенням для землекористувачів обтяжливих зобов'язань щодо охоро-

рони, захисту та реабілітації об'єктів природоохоронного призначення.

Як наслідок усього викладеного, досліджені впродовж багатьох десятиліть позитивні досягнення науки і практики щодо технологій створення й розміщення полезахисних лісових смуг і захисних насаджень як об'єктів екологостабілізуючого призначення, будівництво гідротехнічних об'єктів у складі фітомеліоративних заходів із відновлення родючості порушених ґрунтів тощо, залишилося без належної уваги, насамперед, з боку аграрної науки. Ділянки земельних угідь, що піддаються щорічно згубній дії вітрової та водної ерозії, з метою оцінки їхнього забезпечення об'єктами екологостабілізуючого призначення, що потребують меліоративного будівництва і відновлення родючості ґрунтів, залишаються належно не дослідженими. Проведення системних досліджень із цих питань, а також розроблення наукових пропозицій є можливим лише за умови їх здійснення науковими організаціями, що не пов'язані з підприємницькою діяльністю та не підпорядковані органам влади і відомствам виробничо-промислового призначення.

Поліпшення стану лісосмуг й інших об'єктів екологічного призначення у межах сільськогосподарських угідь має сприяти підвищенню їхньої ефективності, у т. ч. шляхом реабілітації існуючих і проведення нових заходів із меліоративного будівництва (реконструкції). Те ж саме стосується зменшення інтенсивності деградації ґрунтів в Україні, згубних для навколишнього природного середовища дефляційних процесів.

Про ефективність використання лісосмуг у різних природних зонах України можемо говорити поки що тільки на основі кількісного їхнього обліку по Україні, оскільки іншої інформації не маємо. Площа сільськогосподарських угідь по Україні за ДЗК на 01.01.2011 року становить 41576 тис. га, а площа полезахисних лісосмуг – 449 тис. га (табл. 2). Як видно з наведених даних, полезахисні лісосмуги у межах сільськогосподарських угідь по Україні займають лише 1,1 %. Облікова підкатегорія «Інші захисні насадження» (989,5 тис. га, 2,4 %) достовірно не відомо у складі яких угідь вона розмі-

щена. Облікові підкатегорії «не вкриті лісовою рослинністю» та «інші лісові землі» взагалі є складовими частинами облікової категорії «інші лісовкриті площі».

Насамкінець слід відзначити: облікова категорія «Ліси та інші лісовкриті площі» (англ. Forest and other wooded land) хоча й узгоджена зі Стандартною статистичною класифікацією землекористування ЄЕК ООН, але потребує певного уточнення з урахуванням національних чинників і особливостей господарювання. Останнє надзвичайно важливе з погляду на необхідність формування в Україні для обліку й моніторингу чітко визначеної системи інформаційних показників, що характеризують стан, використання та формування агроландшафтів у складі аграрного і лісогосподарського виробництва. До того ж англ. «other wooded land» можна перекласти на українську як «інших лісових угідь». Зрозуміло, що це не «інші лісовкриті площі». А термін «Forest and other wooded land» перекладається як «Ліси та інші лісовкриті землі». Останнє ближче до природного ресурсу «земля», ніж терміна «площа».

З урахуванням викладеного пропонується:

1. Передбачити в різних природно-кліматичних зонах країни вивчення стану й еколого-економічної ефективності використання лісосмуг та інших об'єктів екологостабілізуючого призначення за напрямом: дослідження еколого-економічного стану та використання полезахисних лісових смуг, інших об'єктів екологостабілізуючого призначення, порядку їх обліку, напрямів реабілітації існуючих та створення додаткових, спрямованих на підвищення продуктивності сільськогосподарських угідь, на охорону ґрунтів і навколишнього природного середовища, в умовах ринкових відносин господарювання.

2. Розробити у системі нормативно-правових актів, що стосуються використання земельних ресурсів, у т. ч. з надання земельних угідь на право власності та право постійного користування, а також із кількісного обліку земель, для всіх землекористувачів обтяжуючі обставини щодо охорони, збереження, реабілітації й створення додат-

ково необхідних об'єктів екологостабілізу-
ючого призначення з метою підвищення
продуктивності сільськогосподарських
угідь, ідентифікованої відповідальності зем-
лекористувачів за підтримання екологічної
рівноваги у межах своєї діяльності.

3. Опрацювати заходи щодо актуалізації
обліку об'єктів екологічного призначення че-

рез органи державної влади та органи місце-
вого самоврядування за всіма суб'єктами
сільськогосподарського виробництва, незале-
жно від форм власності й господарювання, з
подальшим використанням інформаційних
даних для розроблення наукових рекомендації
щодо приведення їх до оптимального рівня в
перспективі на 2015 – 2020 роки.

*Досліджено стан полезахисних лісосмуг та інших екологостабілізуючих об'єктів за ДЗК України (2011) з часів вве-
дення в дію Земельної реформи. Запропоновано низку невідкладних заходів із питань удосконалення обліку систем захисту
сільськогосподарських угідь і реабілітації екології у межах найбільш вразливих регіонів.*

*Исследовано состояние полезащитных лесополос и других экологостабилизирующих объектов по Государственно-
му земельному кадастру Украины (2011) со времени ввода в действие Земельной реформы. Предложен ряд неотложных
мер усовершенствования систем учета и защиты сельскохозяйственных угодий, реабилитации экологии в пределах наибо-
лее уязвимых регионов.*

*An article studies the land shelterbelts and other objects of ecology that stabilize the environment, according of the State
Land Cadastre of Ukraine (2011) since the start of the land reform and suggests a number of urgent measures to improve the ac-
counting, protection of agricultural land and rehabilitation of ecology within the most vulnerable regions.*

* * *

Д.Ю. СОЛОВЕЙ, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Забезпеченість сільського господарства паливно-енергетичними ресурсами

Україна значною мірою залежить від імпорту енергетичних ресурсів: імпортує близько 75% необхідного природного газу та 85% сирової нафти й нафтопродуктів. Це створює суттєві загрози для енергетичної та національної безпеки держави. Вона входить до десяти країн з найбільшим споживанням енергетичних ресурсів, виробляючи при цьому невелику частку сукупного світового продукту. Суттєвими загрозами в енергетичній сфері є критичне звуження можливостей задоволення потреб країни в сировинних і енергетичних ресурсах, відсутність механізмів пристосування економічної системи до зменшення запасів та їх подорожчання, а також відсутність надійної диверсифікації зовнішніх джерел постачання й маршрутів їх транспортування¹.

Для стабільного функціонування сільськогосподарського виробництва необхідне надійне забезпечення його паливно-енергетичними ресурсами. Потреба внутрі-

шнього ринку України в пальному оцінюється на рівні 11 млн т, у тому числі технологічна потреба для сільського господарства – понад 2 млн т². Тому проблема забезпечення аграрного виробництва паливно-енергетичними ресурсами є важливою та актуальною.

Питанням використання паливно-енергетичних ресурсів у сільськогосподарському виробництві присвячені роботи Є.А. Бузовського, В.І. Гавриша, Г.М. Калетніка, В.В. Ковриги, М. Корчемного, Ж.К. Сідневої й багатьох інших.

Мета статті – визначення шляхів найповнішого забезпечення технологічної потреби сільгосптоваровиробників у паливно-енергетичних ресурсах та підвищення ефективності їх використання.

Протягом останніх п'яти років споживання паливно-енергетичних ресурсів у сільському господарстві в цілому по Україні мало майже стабільний характер (табл. 1).

1. Споживання палива у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві України

Показник	Рік					2010 р. до 2006 р., %
	2006	2007	2008	2009	2010	
Усього, млн т у.п.	3,1	2,9	3,1	2,7	3,1	100
Вугілля, млн т	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	100
Газ природний, млрд м ³	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6	100
Бензин моторний, тис. т	317,1	299	288,5	216	231,6	73,0
Газойлі (паливо дизельне), тис. т	1153,8	1173,8	1232,9	1137,3	1224,1	106,1
Мазути топкові важкі, тис. т	7,7	6	6	4,2	2,5	33,1
Гас, тис. т	0,2	0,3	0,4	0,2	0,3	144,6
Пропан і бутан скраплені, тис. т	3,3	5	8,6	9,2	11,3	341,2
Дрова для опалення, тис. м ³	221,6	185,9	169,9	126,6	187,1	84,4

Джерело: Статистичний щорічник України. Державний комітет статистики України. – К., 2006-2010 рр.

¹ Калетнік Г.М. Біопаливо. Продовольча, енергетична та екологічна безпека України [монографія] / Г.М. Калетнік. – К.: „Хай-Тек Прес”, 2010. – С.357.

² Лузан Ю.Я. Перспективи створення самозабезпечувальної енергетичної системи ведення сільськогосподарського виробництва / Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2010. – №4. – С.45.

У 2010 році сільським господарством було спожито 3,1 млн т у.п., у тому числі вугілля – 0,1 млн т, газу природного 0,6 млрд м³, порівняно з 2006 роком споживання вугілля та газу природного залишилося на попередньому рівні. Зменшилося споживання бензину моторного на 27 %, дещо збільшилося споживання дизпалива – на 6,1 %. У 3,4 раза зросло споживання пропану і бутану скраплених, що може бути пояснено збільшенням попиту на цей вид палива як у виробництві, так і в споживанні населенням у побуті.

Вартість пально-мастильних матеріалів стрімко зростає. За період 2007-2011 років середня оптова ціна бензину зросла у

3,2 раза й становила на початок 2011 року 9980 грн/т. Ціна дизпалива зросла у 2,4 раза і на початок 2011 року дорівнювала 8750 грн/т. Збільшення вартості пального є однією з причин зменшення обсягів його споживання.

Динаміку споживання електроенергії у сільському господарстві України за 2006-2010 роки наведено в таблиці 2. Споживання електроенергії щорічно становить 3,2–3,3 млрд кВт-год, або 2–2,2 % від загальної кількості спожитої в Україні. Тарифи на електроенергію для сільськогосподарських товаровиробників за 2007-2010 роки підвищилися у 2 рази й на початок 2010 року становили 64,28 коп. за 1 кВт-год.¹

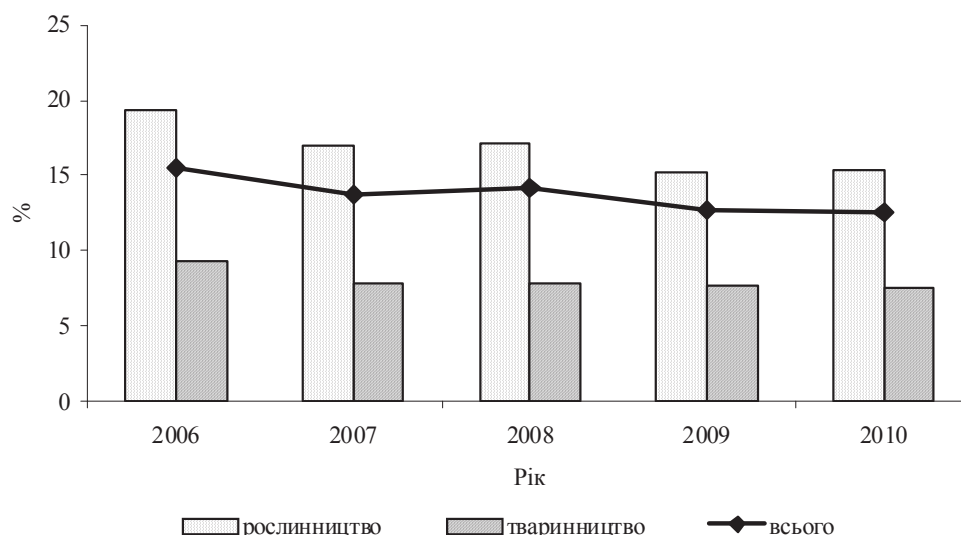
2. Споживання електроенергії у сільському господарстві, лісовому і рибному господарстві та мисливстві, млрд кВт-год

Показник	Рік				
	2006	2007	2008	2009	2010
Спожито електроенергії, млрд кВт-год	3,3	3,3	3,2	3,2	3,3
Частка електроенергії від спожитої в Україні, %	2,1	2,0	2,0	2,2	2,0

Джерело: Статистичний щорічник України. Державний комітет статистики України. – К., 2006-2010 рр.

У структурі собівартості виробництва аграрної продукції у сільськогосподарських підприємствах за 2006-2010 роки витрати на нафтопродукти, електроенергію і пальне зменшилися з 15,5% у 2006 році до 12,6% у 2010-му, в рослинництві – відповідно з 19,4 до 15,3%, у тваринництві – з 9,3 до 7,5%.

(рис.). Зниження частки енергоносіїв у структурі собівартості продукції пояснюється тим, що частина підприємств, не маючи необхідних коштів для закупівлі пального, знижує кількість виконуваних технологічних операцій, а фінансово спроможні – впроваджують енергоощадні технології.

Частка нафтопродуктів, електроенергії і палива в структурі собівартості виробництва продукції у сільськогосподарських підприємствах

¹ Витрати та ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах (моніторинг) / [Воскобійник Ю.П., Шпикуляк О.Г., Камінський І.В. та ін.]; за ред. Ю.П.Воскобійника. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С.301.

За 2006-2010 роки енергоємність ВВП для сільського господарства, мисливства та лісового господарства зменшилася із 0,08 кг

у.п./грн до 0,04 кг у.п./грн. Це вказує на позитивні зрушення в ефективності споживання паливно-енергетичних ресурсів (табл. 3).

3. Енергоємність ВВП для сільського господарства, мисливства та лісового господарства в Україні, кг у.п./грн

Показник	Рік				
	2006	2007	2008	2009	2010
Енергоємність ВВП сільського господарства, кг у.п./грн	0,08	0,06	0,05	0,04	0,04

Джерело: Власні розрахунки.

Технологічна потреба сільгосптоваровиробників у пальному на 2011 рік становила близько 1,38 млн т дизпалива і 368 тис. т бензину, в тому числі на період осінніх польових робіт – 498,1 тис. т дизпалива й 124,9 тис. т бензину. Для виконання осінніх польових робіт сільгосптоваровиробниками придбано: дизпалива – 562,6 тис. т (113 % до потреби на період осінніх польових робіт); бензину (А-76, А-80) – 146,8 тис. т (115 % до потреби на період осінніх польових робіт).

Нині на ринку пально-мастильних матеріалів є достатня кількість пропозицій пального. Проблема існує лише в низькій купівельній спроможності аграріїв. Важливим також є питання стабілізації цін на пальне в напружені періоди сільськогосподарських робіт.

Досягнення визначеної мети можливе за рахунок зниження споживання традиційних енергоносіїв з розрахунку на у.о. ВВП шляхом запровадження заходів енергозбереження та заміни їх частини на альтернативні види пального. Для цього необхідно:

підвищити ефективність використання паливно-енергетичних ресурсів;

впроваджувати енергозберігаючі технології, нові моделі енергозберігаючої техніки, альтернативні джерела енергії й види пального;

розробити систему законодавчих актів, норм і правил, які б регулювали забезпечення сільськогосподарського виробництва паливно-енергетичними ресурсами, зокрема механізм стабілізації цін на пально-мастильні матеріали у найбільш напружені періоди виконання сільськогосподарських робіт шляхом продажу сільгосптоваровиро-

бникам пального із держрезерву за доступними цінами;

знижити рівень розораності сільськогосподарських угідь виведенням з орних земель еродованих схилів крутизною понад 3°, заболочених, піщаних і заплавлених земель, розмістивши на них луки-пасовища, окультурені сіножаті, садові насадження та виноградники;

розширювати мінімізацію обробітку ґрунту зменшенням кількості технологічних операцій, їх суміщенням та застосуванням технологій мінімальної обробітку ґрунту і прямого посіву;

оптимізувати структуру посівних площ та сівозмін;

досягти значної економії палива за рахунок здійснення інженерно-технічних заходів, зокрема, вдосконалення структури машинно-тракторного парку, забезпечення раціонального агрегування тракторів¹.

Важливим напрямом розвитку альтернативних джерел енергії в Україні є біоенергетика, економічно доцільний потенціал якої оцінюється близько 24 млн т умовного палива на рік. З біомаси можна одержувати біогаз (в основному метан), біодизель і біоетанол.

Для розвитку ринку біопалива в Україні потрібні капіталовкладення у створення власної науково-виробничої бази, фінансова підтримка, розробка цільових програм та введення ліберальних податків.

Спиртова галузь нашої країни має велику кількість заводів, потужності яких недован-

¹ Бузовський С.А. Напрями сільськогосподарського виробництва, зорієнтовані на енергозаощадження / С.А. Бузовський, В.А. Скрипниченко // Формування ринкових відносин в Україні: 36. наук. праць. – Вип. 2. – К.: НДЕІ, 2009. – 174 с.

тажені. Тому вони можуть зайняти важливу нішу виробництва біоетанолу.

Потенційні можливості України дають змогу забезпечити до 2020 року виробництво за рік: біоетанолу – близько 4,5-5 млн т, біодизеля – близько 6 млн т, біогазу – близько 10 млрд м³. В Україні частка використання біопалива до 2020 року повинна досягти 20% від загального обсягу споживання пального¹.

Отже, своєчасне й повніше забезпечення технологічної потреби сільгосптоваровиро-

бників у паливно-енергетичних ресурсах можна досягти за рахунок впровадження нових інноваційних технологій вирощування сільгосппродукції, розробки і запровадження нової техніки, використання альтернативних джерел енергії та видів пального. В результаті реалізації запропонованих заходів слід очікувати зниження собівартості продукції, підвищення ефективності виробництва, зменшення втрат при збиранні врожаю.

Проаналізовано стан забезпечення сільського господарства України паливно-енергетичними ресурсами у відповідності з технологічними потребами. Визначено шляхи підвищення ефективності їх використання, зменшення залежності держави від імпорту енергоносіїв.

Проанализировано состояние обеспечения сельского хозяйства Украины топливно-энергетическими ресурсами в соответствии с технологическими потребностями. Определены пути повышения эффективности их использования, уменьшения зависимости государства от импорта энергоносителей.

An article studies the current state of fuel and energy security of agriculture in Ukraine, considering the level of supply with the fuel and energy resources corresponding to the technological needs. The guidelines for enhancement of the efficiency level of usage of these resources and reduction of state dependence on fuel and energy import are suggested.

* * *

¹ Калетнік Г.М. Біопаливо. Продовольча, енергетична та екологічна безпека України:[монографія] / Г.М. Калетнік. – К.: „Хай-Тек Прес”, 2010. – С.499.

*Л.І. МИХАЙЛОВА, доктор економічних наук, професор
О.В. ГАЛКІН, аспірант**

Сумський національний аграрний університет

Контролювання діяльності сільськогосподарських підприємств

Контролювання діяльності підприємств у галузі сільського господарства нині забезпечує зворотний зв'язок, так необхідний в економіці України, систематичним порівнянням запланованих і фактично одержаних результатів, що, в свою чергу, зумовлює прийняття ефективних управлінських рішень при керуванні організацією. Добре організована система контролювання сприяє активному залученню іноземного капіталу у вітчизняні підприємства. Більше того, контроль в організації не повинен мати надзвичайний характер, бути тимчасовим заходом, спрямованим на усунення виявлених недоліків, а навпаки – сформованим як безперервно функціонуюча, добре виважена та науково обґрунтована система спостереження й перевірки процесів, що відбуваються в сільськогосподарських підприємствах.

Питання контролювання діяльності сільськогосподарських підприємств є об'єктом дослідження зарубіжних, вітчизняних учених і політиків, зокрема таких, як: М. Альберт, В. Бурцев, Ф. Бутинець, Р. Дафт, Д. Деченсо, Є. Калюга, М. Мескон, Л. Нападовська, В. Пантелеєв, М. Пецкович, Р. Сагайдак, П. Стівен, Ф. Хедоурі тощо. Проте й на нинішній час виникає багато питань, що потребують детальнішого вивчення, або є такими, що взагалі не знайшли висвітлення у роботах видатних науковців.

Мета статті – дослідження процесів контролювання діяльності сільськогосподарських підприємств, які більш поглиблено вивчалися в суб'єктах господарювання Полтавської області.

За підсумками першого півріччя 2011 року в рейтингу розвитку агропромислового комплексу України Міністерства аграрної політики та продовольства України Полтавська область посіла перше місце¹. Лідерство Полтавщини серед інших областей України саме в галузі сільського господарства – це результат наполегливої праці, спільних зусиль усіх, хто причетний до сільськогосподарської галузі, зокрема: керівників господарств, спеціалістів, рядових працівників, тобто тих, від кого залежить якісне виконання прийнятих рішень і поставлених завдань². Визначальним є й те, що протягом усього періоду було забезпечено ритмічне функціонування галузей рослинництва і тваринництва, системні заходи щодо вдосконалення технологій вирощування сільськогосподарських культур, поліпшення технічної бази, реалізації програм розвитку тваринництва, ряду комплексних програм та запровадження низки інвестиційних проєктів у галузі сільського господарства.

За результатами проведених нами досліджень було з'ясовано, що наприкінці 2011 року за розподілом суб'єктів Єдиного державного реєстру підприємств і організацій України у Полтавській області за видами економічної діяльності частка підприємств, що спеціалізуються на сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві, ри-

* Науковий керівник – Л.І. Михайлова, доктор економічних наук, професор.

¹ Удовіченко О. В. Ми послідовно примножуємо здобутки полтавських аграріїв [Електронний ресурс] / О. В. Удовіченко // Зоря Полтавщини. – 2011. – № 146. – Режим доступу: <http://www.adm-pl.gov.ua/main/news3/detail/914.htm>.

² Галкін О. В. Контролювання діяльності сільськогосподарських підприємств органами Державної податкової адміністрації в Полтавській області / О. В. Галкін // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Сучасні проблеми розвитку сільських територій: [зб. наук. пр.] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; редкол.: В.С. Кравців (відп. ред.). – Львів, 2011. – Вип. 6 (92). – С. 298–304.

бальстві та рибництві становила 10,4% від загальної кількості підприємств, опанувавши при цьому п'яту позицію. Проте враховуючи вищенаведену інформацію, необхідно акцентувати увагу на тому, що кількість зареєстрованих і дійсно функціонуючих сільськогосподарських підприємств кардинально різняться. Так, наприкінці 2011 року за організаційно-правовими формами господарювання на Полтавщині саме у сільському господарстві найбільшу кількість діючих підприємств налічували фермерські господарства – 1603 од., тобто 67,8% від загальної кількості підприємств даної галузі. Зокрема, такі райони як Глобинський, Полтавський, Козельщинський, Великобагачанський та Кобеляцький істотно вирізняються за найбільшою кількістю функціонуючих сільськогосподарських підприємств даної форми власності.

Нині актуальним постає питання організації належного контролювання діяльності сільськогосподарських підприємств. При цьому слід зазначити, що періодичність контролю останніх стосовно галузі рослинництва поступово зростає і перевірки відбуваються майже у десять разів частіше, ніж стосовно галузі тваринництва. Це пояснюється зменшенням кількості функціонуючих підприємств у тваринництві, а також обсягів реалізованої ними продукції, середньорічної чисельності персоналу підприємств даної галузі.

У процесі контролювання діяльності сільськогосподарських підприємств різних форм власності, особливо в галузі рослинництва, протягом останніх п'яти років органами Державної податкової адміністрації були виявлені порушення норм податкового та валютного законодавства, а також порушення щодо обігу готівкових коштів (табл. 1). Так, у сільськогосподарських підприємствах Полтавської області, що функціонують у різних формах господарських товариств, порушення норм податкового законодавства, зокрема податку на прибуток, у 2011 році було зафіксовано майже в 3,5 раза більше, ніж у 2007 році, проте абсолютно протилежна ситуація відбувалася в приватних підприємствах, що спеціалізуються на

виращуванні продукції рослинництва, де рівень порушень скоротився в 2011 році порівняно з 2007 роком на 1,3 тис. грн. Особливо необхідно відзначити стрімке зростання порушень стосовно податку на додану вартість у фермерських господарствах у 2011 році, що майже в 6 разів збільшилося, щодо 2007 року. Так, у ході перевірок органами Державної податкової адміністрації в Полтавській області було виявлено, що окремі господарюючі суб'єкти не включали до податкових зобов'язань загальної Декларації з податку на додану вартість по розрахунках із бюджетом поставку сільськогосподарської продукції невласного виробництва. Порівняно з 2007 роком у 2011-му в 1,5 раза більше було реалізовано сільськогосподарської продукції тіньовим шляхом за готівкові кошти. Більше того, цю виручку не було відображено у податковій звітності, а грошові надходження відповідно не оприбутковано в касі, що й зумовило порушення норм обігу готівкових коштів у підприємствах майже всіх форм власності.

Доцільно відзначити позитивні моменти проведених перевірок зовнішніми суб'єктами контролю. Так, у господарських товариствах, що спеціалізуються на виращуванні продукції рослинництва, відбулося значне зменшення порушень щодо податку з доходів фізичних осіб; земельного податку та порушення вимог валютного законодавства, зокрема на 91,7 тис. грн; 3,9 тис. грн і 67 тис. грн відповідно. Таку тенденцію можна пояснити можливим результативним запровадженням внутрішнього контролю в підприємствах даної форми власності.

Відповідно до виявлених порушень за результатами планових перевірок із питань дотримання вимог податкового, валютного й іншого законодавства сільськогосподарським підприємствам було донараховано податок на додану вартість у сумі 17883 тис. грн; за матеріалами деяких перевірок щодо посадових осіб сільськогосподарських підприємств різних форм власності порушено кримінальні справи за ознаками злочину ч. 1 ст. 366 та ч. 3 ст. 212 Кримінального кодексу України.

**1. Порушення, виявлені в сільськогосподарських підприємствах у галузі
рослинництва в ході планових перевірок, проведених органами Державної
податкової адміністрації в Полтавській області**

Порушення	Рік								Відхилення 2011 р. від 2007 р. (+; -)			
	2007				2011							
	Форма власності											
	ТОВ	ПП	ФГ	ДП	ТОВ	ПП	ФГ	ДП	ТОВ	ПП	ФГ	ДП
1) Податкового за- конодавства, тис. грн, в тому числі:	1581,4	242,8	31,9	40,8	4439,4	451,7	6227,5	207,1	2858,0	208,9	6195,6	166,3
податку на прибу- ток, тис. грн	158,1	1,3	-	-	515,2	-	-	-	357,1	-1,3	-	-
податку на додану вартість, тис. грн	1002,6	144,5	18,7	22,8	3599,1	369,7	6063,8	187,2	2596,5	225,2	6045,1	164,4
податку з доходів фізичних осіб, тис. грн	367,5	86,7	13,2	18,0	275,8	82,0	163,7	19,9	-91,7	-4,7	150,5	1,9
земельного податку (орендної плати за землю), тис. грн	53,2	10,3	-	-	49,3	-	-	-	-3,9	-10,3	-	-
2) Валютного зако- нодавства, тис. грн	95,6	-	-	-	28,6	-	-	-	-67,0	-	-	-
3) Обігу готівкових коштів, тис. грн	283,5	23,5	19,0	14,1	86,9	38,9	-	6,0	-196,6	15,4	-19,0	-8,1
Усього	1960,5	266,3	50,9	54,9	4554,9	490,6	6227,5	213,1	2594,4	224,3	6176,6	158,2

Джерело: Власні дослідження авторів.

Враховуючи вищенаведену інформацію, ми вважали за необхідне з'ясувати, які фактори впливають на рішення органів державної податкової адміністрації Полтавщини проводити зовнішнє контролювання підприємств у сільському господарстві у вигляді планових перевірок. Дослідження показали, що найбільш вагомою ознакою включення сільськогосподарського підприємства до плану-графіка проведення документальних планових перевірок є характеристики певних платників податків, які мають ризик щодо несплати податків і зборів, невиконання іншого законодавства, контроль за якими покладено на органи державної податкової служби¹. Крім того, існують також певні підстави щодо включення до стратегічних напрямів контрольно-перевірочної роботи, серед них: 1) невідповідність показників макроекономічного розвитку економіки

України чи окремого регіону відповідним показникам певної галузі чи сукупності підприємств у складі фінансово-промислової групи; 2) невідповідність росту валових витрат валовим доходам підприємств галузі; 3) зменшення надходжень до бюджету в цілому або частині окремих податків по галузі чи фінансово-промислової групи регіону, в тому числі зменшення середньогалузевого або середньогрупового рівня податкової віддачі; 4) збільшення кількості збиткових підприємств чи з низьким рівнем податкової віддачі серед тих, що належать до певної галузі економіки або фінансово-промислової групи; 5) невиконання фінансових планів підприємствами-монополістами у частині розрахунків з бюджетом; 6) виплата заробітної плати нижче розміру середньомісячної заробітної плати по галузі та в регіоні (за показниками форми № 1ДФ); 7) наявність інформації про можливе застосування схем мінімізації сплати податків тощо².

¹ Галкин А.В. Внутренний контроль: проблемы, критерии эффективности и значение в управлении сельскохозяйственным предприятием / А.В. Галкин // Научное обеспечение агропромышленного производства: материалы Междунар. науч.-практ. конф. студентов, аспирантов и молодых учёных (Курск, 25-27 января 2012 г.); Ч. 1 / Министерство сельского хозяйства Российской Федерации, ФГБОУ ВПО Курская государственная сельскохозяйственная академия им. проф. И.И. Иванова. – Курск: Изд-во Курск. гос. с.-х. акад, 2012. – С. 140–142.

² Методичні рекомендації щодо складання плану-графіка проведення документальних планових перевірок суб'єктів господарювання [Електронний ресурс]: наказ ДПА України від 1 квітня 2011 р. № 190 зі змінами і доповненнями. – Режим доступу: <http://www.profiwins.com.ua/uk/letters-and-orders/gna/1945-190.html>.

Необхідно також зазначити, що періодичність проведення таких перевірок визначається залежно від ступеня ризику їхньої діяльності, який поділяється на високий, середній і незначний. Платники податків із незначним ступенем ризику включаються до плану-графіка не частіше, ніж раз на три календарних роки, середнім – не частіше, ніж раз на два календарних роки, високим – не частіше одного разу на календарний рік. Так, на початку 2011 року з урахуванням внесених змін щодо встановлення ступеня ризику суб'єктів господарювання юридичних осіб, зокрема сільськогосподарських підприємств, у високому ступені ризику враховуються дев'ять основних критеріїв, у середньому – сімнадцять, у незначному – лише шість.

Щоб дослідити, яким чином обирається сільськогосподарське підприємство Полтав-

ської області на практиці для проведення безпосереднього зовнішнього державного контролю, нами було сформовано дві основні групи суб'єктів господарювання – юридичних осіб, що спеціалізуються на вирощуванні зернових та технічних культур. Так, до першої групи увійшли сільськогосподарські підприємства у галузі рослинництва, загальний обсяг поставок щодо податку на додану вартість яких більше 100 млн грн; до другої – до 100 млн грн відповідно. Необхідно підкреслити й те, що було обрано сільськогосподарські підприємства різних районів Полтавщини. Відповідно до зазначених вище ступенів ризику ми розподілили досліджувані підприємства та спробували спрогнозувати ймовірність перевірок на досліджуванних об'єктах у 2012 році (табл. 2).

2. Визначення ступеня ризику сільськогосподарських підприємств Полтавської області, що спеціалізуються у галузі рослинництва, для вибору об'єктів зовнішнього державного контролю, 2012 р.

№ п/п	Назва підприємства	Назва ДПІ, що здійснюватиме зовнішній контроль	Загальний обсяг поставки по ПДВ за 2011 р., тис. грн	Кількість критеріїв ризику певної категорії			
				високої	середньої	незначної	всього
1 група сільськогосподарських підприємств (обсяг поставок по ПДВ більше 100 млн грн)							
1	ПрАТ “Райз-Максимко”	Лохвицька міжрайонна ДПІ	1801983,5	2	2	1	5
2	ТОВ АФ “Добробут”	Кременчуцька об’єднана ДПІ (Козельщинське відділення)	457954,7	1	1	0	2
3	ТОВ ІПК “Полтавазернопродукт”	Кременчуцька об’єднана ДПІ (Глобинське відділення)	329545,4	1	2	2	5
4	ТОВ “Бурат-Агро”	Полтавська міжрайонна ДПІ (Решетилівське відділення)	223279,3	2	1	1	4
5	ТОВ “Повстиагро-альянс”	Лубенська об’єднана ДПІ (Пирятинське відділення)	111979,2	1	0	1	2
2 група сільськогосподарських підприємств (обсяг поставок по ПДВ до 100 млн грн)							
1	ТОВ “Агрофірма “Маяк”	Гадяцька міжрайонна ДПІ (Котелевське відділення)	95715,6	0	1	1	2
2	ТОВ “Стандарт-Агро”	Гадяцька міжрайонна ДПІ	78589,6	0	3	2	5
3	ТОВ “Компанія Фарм-ко”	Карлівська міжрайонна ДПІ (Машівське відділення)	68770,0	3	0	1	4
4	ТОВ “Савинці”	Миргородська об’єднана ДПІ	52895,5	3	2	0	5

Джерело: Власні дослідження автора.

Аналізуючи дані таблиці 2, можна зазначити, що у 2012 році в сільськогосподарських підприємствах першої й другої груп, таких як: ПрАТ “Райз-Максимко” Лохвицької міжрайонної ДПІ, ОВ ІПК “Полтавазернопродукт” Кременчуцької об’єднаної ДПІ Глобинського відділення, ТОВ “Бурат-Агро” Полтавської міжрайонної ДПІ Решетилівського відділення, ТОВ “Стандарт-Агро” Гадяцької міжрайонної ДПІ, ТОВ “Компанія Фармко” Карлівської міжрайонної ДПІ Машівського відділення, ТОВ “Савинці” Миргородської об’єднаної ДПІ обов’язково проводитиметься зовнішнє державне контролювання, тому що кількість критеріїв ризику певної категорії перевищує три одиниці. Так, у ПрАТ “Райз-Максимко” при розрахунку критеріїв високої категорії ризику було виявлено, що платник згідно із системою автоматизованого зіставлення має розбіжності понад 100 тис. грн заниження податкового зобов’язання та завищення податкового кредиту, зокрема на суму 639,5 тис. грн і 1130,6 тис. грн. Аналогічна ситуація відбувається в ТОВ ІПК “Полтавазернопродукт”, ТОВ “Компанія Фармко” та ТОВ “Савинці”. Наступним поширенням порушенням сільськогосподарських підприємств у галузі рослинництва, що спонукає до зовнішнього державного контролювання, є наявність відносин із контрагентами, які знаходяться в розшуку, не звітують, збанкрутували й заборгували понад 500 тис. грн. Відповідно в ТОВ “Бурат-Агро”, ТОВ “Компанія Фармко” і ТОВ “Савинці” даний критерій ризику становив 510,9; 590,3 та 642,7 тис. грн. Доволі значні порушення стосовно критерію середньої категорії ризику упродовж 2011 року мали місце як у сільськогосподарських підприємствах першої, так і другої груп. Найбільшу кількість порушень даної категорії було виявлено в ТОВ “Стандарт-Агро” Гадяцької міжрайонної ДПІ, де обсяги операцій із пов’язаними особами або неплатниками податку на прибуток перевищують 10% суми скоригованих валових витрат, зокрема на 91,0 тис. грн, а також коригування платником податків звітності з ПДВ в обсягах 10% і більше податкового кредиту становило 50,9 тис. грн.

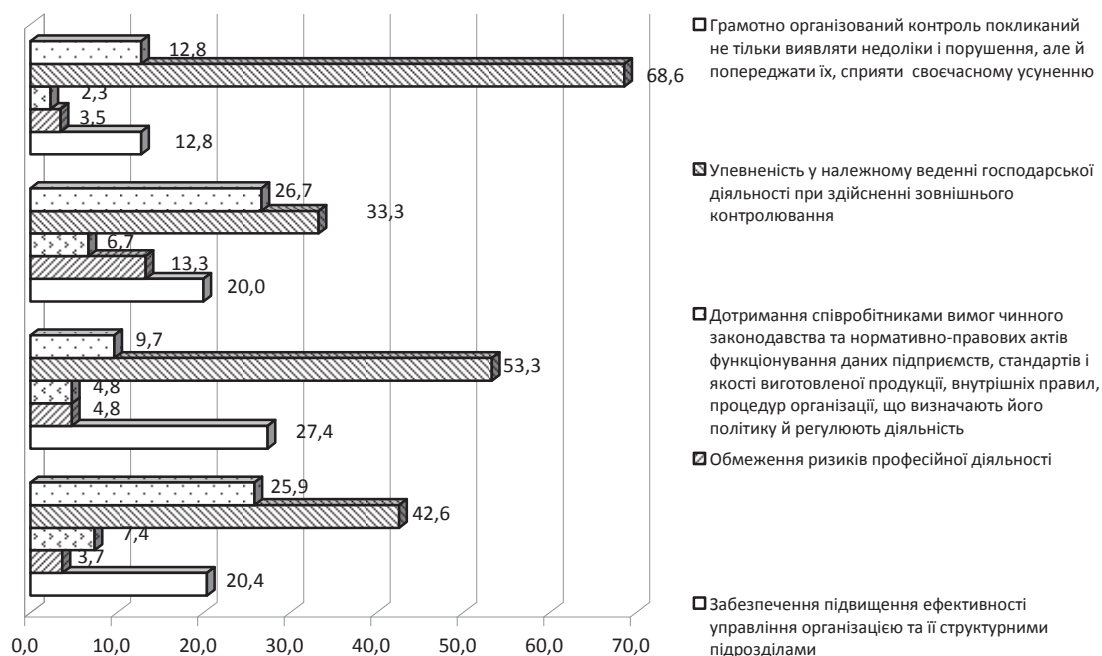
В умовах жорсткої конкурентної боротьби керівники сільськогосподарських підприємств намагаються побудувати таку систему управління організацією, яка б сприяла виконанню поставлених цілей засновників фірми та допомагала підприємству зайняти власну нішу на ринку товарів чи послуг. На нашу думку, для втілення такої мети необхідно, передусім, раціонально сформувати керівний апарат управління, який сприятиме виробництву якісної продукції, збільшенню реалізації виготовленої продукції й наданих послуг у галузі сільського господарства на внутрішніх і зовнішніх ринках тощо. Особливе місце у даному ланцюгу належить внутрішньому контролю діяльності в сільськогосподарському підприємстві, без здійснення якого вищезазначені положення не матимуть сенсу. Щоб спрогнозувати, яким чином у сільськогосподарському підприємстві наявність процесу контролювання впливатиме на ефективність діяльності організації, ми застосували метод експертних оцінок як один із логіко-евристичних методів дослідження. Зокрема, проведене експертне опитування на національному та міжнародному рівнях, респондентами виступили 217 осіб таких груп: 1) керівники сільськогосподарських підприємств з іноземними інвестиціями та без іноземного капіталу окремих районів Полтавської, Харківської й Сумської областей; 2) науковці; 3) молоді спеціалісти окремих вищих навчальних закладів України та Російської Федерації (випускники економічних спеціальностей Кримського державного гуманітарного університету, Полтавської державної аграрної академії, Сумського національного аграрного університету, Курської державної сільськогосподарської академії ім. проф. І.І. Іванова).

За результатами дослідження проблематики контролю дійшли висновку, що внутрішнє контролювання діяльності підприємств у галузі сільського господарства має розглядатися як постійно діюча система, що включає такі складові, як визначення контрольованих параметрів і об’єктів контролю, встановлення “критичних” точок контролю, де ризик виникнення помилок, хибних та інших небажаних явищ особливо великий. На питання: “Що спонукає власників органі-

зації здійснювати внутрішнє контролювання діяльності підприємств у галузі сільськогосподарства?» 42,6% керівників сільськогосподарських підприємств з іноземними інвестиціями, 53,3 – керівників сільськогосподарських підприємств без іноземного капіталу і 68,6% молодих спеціалістів виділили впевненість, що проведення внутрішнього контролю в організації забезпечує позитивні результати здійснення зовнішнього контролювання державними органами, що в сукупності, на їхню думку, формує репутацію організації на перспективу (рис.).

Проте серед респондентів групи науковців думки розділилися майже навпіл та понад 20% опитуваних вважають невід’ємними елементами, що спонукають власників агрофірм

запроваджувати внутрішнє контролювання в підприємствах: 1) впевненість у позитивних результатах при здійсненні зовнішнього контролювання державними органами; 2) забезпечення підвищення ефективності управління організацією та її структурними підрозділами; 3) грамотно організований контроль покликаний не тільки виявляти недоліки і порушення, але й попереджати їх, сприяти своєчасному усуненню. Вважаємо, що позиція респондентів даної групи обґрунтована, оскільки виявлені недоліки є сигналом про ймовірну проблему, пов’язану з відсутністю або неправильною роботою контролю, і цей сигнал вимагає глибокого аналізу окреслених причин та відповідного покарання винних.

Чинники, які спонукають власників організацій здійснювати внутрішнє контролювання за діяльністю підприємств у галузі сільського господарства

Джерело: Власні дослідження авторів на основі проведеного експертного опитування на міжнародному й національному рівнях.

Продовжуючи думку даної групи респондентів, 13,3% із них зазначали про ймовірність обмеження ризиків професійної діяльності та майже 7% впевнені, що запровадження внутрішнього контролювання обов’язково сприятиме дотриманню співробітниками фірм у галузі сільського господарства вимог чинного законодавства та нормативно-правових актів функціонування даних підприємств, стандартів і якості вигото-

вленої продукції, внутрішніх правил, процедур організації, що визначають його політику й регулюють діяльність¹. Таку позицію респондентів можна пояснити тим, що внутрішнє контролювання сільськогосподарських підприємств здійснюється безпосередньо персоналом, тому саме він виступає йо-

¹ Галкін О. В. Дослідження стану системи контролювання на сільськогосподарських підприємствах України / О. В. Галкін // Вісн. Сумського національного аграрного університету. Серія “Економіка та менеджмент”. – 2011. – № 9 (50). – С. 150–154.

го складовим ланцюгом, а не лише керівні документи, правила та процедури. Більше того, 5-7% групи опитуваних керівників сільськогосподарських підприємств підкреслили, що внутрішнє контролювання має реалізовуватися безупинно в ході процесу управління, причому не тільки спеціальними контрольними службами організації, а й усіма іншими її співробітниками сільськогосподарського підприємства.

Узагальнюючи висловлені позиції опитуваної вибірки респондентів, можна говорити про те, що до елементів системи саме внутрішнього контролю в сільськогосподарських підприємствах мають належати такі ключові аспекти, як дотримання: умов замовників продукції; внутрішніх обмежень при організації процесу виробництва сільськогосподарської продукції; розрахункових нормативів і показників, встановлених у підприємстві; заходів, спрямованих на запобігання неправомірного використання службової інформації при здійсненні професійної діяльності на ринку сільськогосподарської продукції; заходів щодо зниження ризиків, пов'язаних з діяльністю сільськогосподарських підприємств; заходів, спрямованих на запобігання конфлікту, а при наявності конфлікту інтересів – дотримання пріоритету інтересів клієнта; правильність оформлення первинних документів внутрішнього обліку, ведення облікових реєстрів, відображення операцій із сільськогосподарською продукцією в системі внутрішнього обліку, відповідність укладених договорів законодавству України; складання й подання звітності сільськогосподарських підприємств відповідно до вимог чинного законодавства країни тощо.

Наведений перелік елементів внутрішнього контролювання в цілому розкриває зміст роботи і характер відповідальності контролера в сільськогосподарському підприємстві. Проте слід зазначити, що останніми роками законодавство України активно розвивається, регламентуються нові аспекти діяльності підприємств, встановлюються нові правила й норми щодо їх функціонування. Зокрема, створення правового механізму протидії легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, встановлення

обов'язків покупця сільськогосподарської продукції пред'являти до продавця додаткові вимоги стосовно дотримання та виконання відповідних функцій. Даний факт не може не позначитися й на постійних змінах механізму ведення внутрішнього контролю. Насамперед, це стосується контролера, який здійснює постійний моніторинг, проводить правову оцінку нового законодавства і встановлює, чи мають його норми відношення до діяльності сільськогосподарського підприємства.

Отже, за проведеними дослідженнями можна зробити наступні висновки: 1. Чим частіше відбувається зовнішній державний контроль сільськогосподарських підприємств Полтавської області у галузі рослинництва, зокрема органами державної податкової адміністрації, тим швидше об'єкти контролювання усвідомлюють важливість створення внутрішньої системи контролю в організації. Так, якщо має місце іноземне інвестування підприємств у сільському господарстві Полтавщини, то неодмінною умовою інвестора при вкладенні зарубіжного капіталу в організацію є проведення міжнародного аудиту. Саме такий аудит для іноземного інвестора є гарантом доцільності й ефективності вкладення коштів. А з 2012 року функціонуватимуть спеціалізовані аудиторські фірми, результати перевірок яких податкові інспекції повинні враховувати при здійсненні зовнішнього контролю в сільськогосподарському підприємстві.

2. Дослідження щодо визначення факторів впливу на вибір об'єкта для зовнішнього державного контролювання, зокрема залежно від ступеня ризику сільськогосподарських підприємств Полтавської області, що спеціалізуються у галузі рослинництва, для здійснення зовнішнього державного контролю у 2012 році, дає змогу стверджувати, що незалежно від обсягу поставок по ПДВ, суб'єкти господарювання порушують однаковою мірою норми законодавства, що регулює діяльність підприємств усіх форм власності. Функціонуючі фірми у галузі рослинництва спонукають власноруч до проведення зовнішнього державного контролювання, нехтуючи обмеженнями, встановленими для законної їхньої діяльності. На на-

шу думку, ситуація, що відбувається в сільськогосподарських підприємствах, зокрема Полтавської області, формує підґрунтя для запровадження системи внутрішнього контролю в підприємствах усіх форм власності.

3. За результатами експертного опитування на національному та міжнародному рівнях із застосуванням експертного методу було виявлено, що власників організацій, які функціонують на ринку сільськогосподарської продукції, спонукає здійснювати внутрішнє контролювання діяльністю необхідність забезпечення впевненості у позитивних результатах, одержаних при здійсненні зовнішнього контролювання державними органами, що, на їхню думку, формує репутацію організації на перспективу. Проте доводиться констатувати той факт, що наразі проблема створення ефективно функціонуючого внутрішнього контролю сільськогосподарських підприємств як одного із найважливіших чинників ефективного їх управління, незважаючи на всю її актуальність, багато в чому залишається не повною мірою усвідомленою як із правової позиції, так і в плані її практичної реалізації.

Таким чином, виконане дослідження дає змогу стверджувати, що в умовах стрімкого розвитку інтеграційних процесів в аграрному секторі економіки України, що характеризуються злиттям та поглинанням господарюючих суб'єктів через посилення конкуренції на ринках основних видів продукції сільського господарства, контролювання діяльності сільськогосподарських підприємств є чинником збереження й забезпечення їхніх стійких позицій як функціонуючих суб'єктів. Перш за все внутрішнє контролювання діяльності стає нагальним для уникнення подальших проблем у взаємовідносинах із зовнішніми контролюючими органами; результати постійного контролювання стають передумовою одержання об'єктивної інформації власниками (засновниками) підприємств про його реальний фінансовий стан і результати господарської діяльності та створюють інформаційне забезпечення вищого менеджменту підприємств для прийняття ефективних управлінських рішень, а також формують інформаційну базу потенційним інвесторам про суб'єкти господарювання.

Досліджено діяльність функціонуючих сільськогосподарських підприємств Полтавської області, проаналізовано контролювання їх органами Державної податкової адміністрації з урахуванням форм власності. На основі власних досліджень визначено ступінь ризику сільськогосподарських підприємств, що спеціалізуються у галузі рослинництва, для вибору об'єктів зовнішнього державного контролю у 2012 році; обґрунтовано узагальнену оцінку експертного опитування, що було проведено автором на міжнародному та національному рівнях стосовно досліджуваної проблематики.

Исследована деятельность функционирующих сельскохозяйственных предприятий Полтавской области, проанализировано контролирование их органами Государственной налоговой администрации с учётом форм собственности. На основе собственных исследований определена степень риска сельскохозяйственных предприятий, специализирующихся в отрасли растениеводства, для выбора объектов внешнего государственного контроля в 2012 году; обоснована обобщённая оценка экспертного опроса, проведенного автором на международном и национальном уровнях относительно исследуемой проблематики.

The activity of Poltava region's operating agricultural enterprises is studied in the article; the controlling of agricultural enterprises by the state tax administration taking into account their form of ownership is analysed. Based on the authors' own research the risk of agricultural enterprises specializing in the field of plant growing in Poltava region to select objects outside of state control in 2012 is determined; the evaluation of the expert interviews that were conducted by the authors on the international and national levels concerning the investigated problem are generalized.

* * *

В.П. РЯБОКОНЬ, доктор економічних наук,
член-кореспондент НААН, головний науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Соціально-економічні проблеми зайнятості сільського населення

В умовах ринкової ресурсодефіцитної економіки вирішальна роль у розвитку сільсько-господарського виробництва належить трудовим ресурсам – носіям живої праці, забезпечення якими знаходиться в прямій залежності від наявності та зайнятості сільського населення. Причому попит на робочу силу, як правило, визначається неринковими факторами.

У сучасних умовах загальний стан ринку праці на селі невтішний. Село є базою відтворення трудових ресурсів сільського господарства. Між тим в більшості сільських населених пунктів несприятливі демографічні процеси призвели до відчутних кількісних та якісних обмежень пропозиції трудових ресурсів на ринку праці. Порівняно з 1991 роком чисельність сільського населення зменшилася на 2,6 млн осіб, а з 2001 по 2012 рік на – 1,8 млн, або на 11,2%. Середня тривалість життя селян становить 66,8 року, в т.ч. чоловіків – 61 рік. Депопуляція (у 2011 р. чисельність померлих перевищила народжених на 79,9 тис. осіб) є однією з причин руйнування сільської поселенської мережі. Щороку з карти України зникає до 26 сіл, а третина сільських населених пунктів знаходиться за межею самовідтворення. Зміни в розвитку демографічних процесів призвели до зниження темпів природного руху населення, що обмежило можливості його оптимального відтворення в майбутньому.

З кожним роком на селі збільшується чисельність людей похилого віку. Так, на початок 2011 року сільських жителів старше 60 років було 23,3%, а міських – 19,7%. Всього в сільській місцевості станом на 1.01.2012 року проживало 30% пенсіонерів із усієї чисельності, які були на обліку в Пенсійному фонді, а дітей до 15 років – лише 15,6%. Більше четвертої частини сільських жителів (26,5%) пенсійного віку. На 1000 осіб працездатного віку

припадає 780 непрацездатного, а у Вінницькій, Хмельницькій, Чернігівській областях відповідно – 886, 931, 1025 осіб.

У 48% домогосподарств зовсім немає працюючих осіб, 25,8% – складаються з однієї особи, 27% – із двох, у тому числі працюючих – відповідно 12,1 та 13,5%. Середня чисельність працюючих із розрахунку на одне домогосподарство дорівнює 0,8 особи. Коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена домогосподарства становить 3,28% члена домогосподарств у віці старшому за працездатний і лише 15,3% – віком до 16 років. Середній вік голів домогосподарств: для чоловіків – 55 і для жінок – 62 роки.

Складна демографічна ситуація в сільській місцевості має як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Значною мірою вона викликана серйозними прорахунками у проведенні аграрних реформ, що негативно позначилося як на формуванні кадрового потенціалу, так і в цілому на зайнятості сільського населення. Під час запровадження аграрних реформ проблеми зайнятості фактично не були враховані. Тільки на першому етапі аграрних реформ (1990-1999 рр.) чисельність зайнятих в аграрному секторі скоротилася на 1,3 млн осіб, або на 56% від загальної чисельності трудових ресурсів села. І уже у 2000 році рівень безробіття в сільській місцевості перевищив середнє значення по Україні. Останніми роками ситуація із трудовою зайнятістю сільського населення погіршується.

В аграрному секторі під час формування нових ринкових відносин створюється ринок праці, причому цей процес проходить досить специфічно в умовах зламу старих підходів і понять щодо ролі праці в сільському господарстві. По-перше, змінюються зміст та форми праці, долається розрив між економікою й індивідуальним життям трудівника, повною

мірою розкриваються можливості діяти за своїми економічними інтересами.

По-друге, в умовах ринку проявляється свобода сільського трудівника, його зв'язок із землею, вільне ведення господарства, що в кінцевому підсумку характеризує основу справжніх аграрних відносин¹.

Важливою методологічною посилкою формування ринку праці на селі можна вважати наявність двох взаємозв'язаних проблем: соціально-демографічної та виробничої. Соціально-демографічна проблема полягає в тому, що село як вихідний елемент територіальної поселенської структури забезпечує оптимальні умови життєпроживання і відтворення лише при певній чисельності населення; виробнича – в тому, що аграрне виробництво за техніко-технологічною суттю розвивається з чітко вираженою тенденцією до зменшення робочих місць і різкого скорочення потреб у праці, особливо жінок, із цілорічною зайнятістю. Якщо раніше аграрне виробництво переважно з ручною працею забезпечувало роботою всіх сільських трудівників, то нині становить докорінно змінилося. Не можна не погодитися з висновками відомих вчених економістів про те, що „техніко-технологічне переоснащення окремих виробничих структур, досягнуті на цій основі підвищення продуктивності праці та вивільнення працівників у корпоративному секторі агропродовольчої сфери супроводжується посиленням диспаритету в доходах різних верств населення, монокультуризацією сільськогосподарського виробництва, зростанням техногенного навантаження на екосистеми та витісненням селян до низькодохідного неформального сектору сільської економіки, що в цілому веде до деградації людського капіталу села при падінні зайнятості сільських жителів”².

Регулювання ринку праці в сільській місцевості має свої особливості. На відміну від умов ринкового господарства, що функціонує на власній основі, раціоналізація економічних зв'язків на макрорівні в перехідний період супроводжується стихійним руйнуванням колишніх галузевих і міжгалузевих комплексів. Обсяги виробництва й попит на робочу силу скорочуються за гіперкризовим варіантом, що

далеко виходить за межі кризових процесів, які вписуються в модель циклічних коливань виробництва. Для розв'язання проблеми регулювання ринку сільськогосподарської праці принципово важливо зафіксувати визначальну роль великих структурних зрушень як основного фактора формування попиту та пропозиції на ринку праці (як у кількісному, так і в якісному й територіальному аспектах).

У сільському господарстві зайнято понад 3 млн осіб. Порівняно з іншими галузями чисельність зайнятих найнижча і становить лише 3,5% до числа найманих працівників підприємств, установ та організацій, причому у 2011 році порівняно з 2000-м чисельність найманих працівників у сільському господарстві скоротилася на 2032,9 осіб, або на 73,8%. З урахуванням механічного й природного руху населення можна зробити висновок, що тільки за рахунок дії цих двох чинників чисельність безробітних на селі зростає швидкими темпами. У 2010 році в сільській місцевості нараховувалося 493,5 тис. безробітних у працездатному віці, з них 23,6% з неповною, базовою і повною вищою освітою (табл. 1).

Рівень безробіття в сільській місцевості у 2010 році становив 7,1%, у тому числі серед молоді віком 35 років – 50,1% (табл. 2). А з урахуванням прихованого безробіття, чисельності тих осіб, які працюють неповний робочий день, перебувають у вимушених відпустках, не можуть стати на облік у центрі зайнятості, ці цифри значно більші. Причому 36,4% вивільнені з економічних причин, 27,9 – звільнені за власним бажанням, 16,7% не працевлаштовані після закінчення вузів. У 2010 році з сільського господарства вивільнено 43,1% жінок до загальної чисельності. Водночас попит на робочу силу в сільському господарстві у 2010 році становив лише 2,7 тис. осіб, у т.ч. кваліфікованих робітників – 0,7 тис. На одну вакантну посаду претендувало 32 кваліфікованих робітники.

Характерно, що 39,9% сільського населення вважається самозайнятим. Це в основному та категорія жителів села, які займаються особистим господарством. Причому згідно зі ст. 8 Закону України „Про особисте селянське господарство” члени особистих селянських господарств належать до зайнятого населення за умови, що робота у цьому господарстві для них є основною. Але ні в даному Законі, ні в наступних законодавчих актах не визначено, хто повинен установити, чи є робота в особи-

¹ Рябоконт В.П. Особливості формування аграрного ринку праці / В.П. Рябоконт // Економіка АПК. – 2012. – № 3. – С. 90.

² Гесць В. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) / В. Гесць, В. Юрчишин, О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України. – 2011. – № 12. – С. 5.

стому господарстві основною. Згідно зі ст. 4 Закону України „Про зайнятість населення” особи, які забезпечують себе роботою самостійно (в тому числі члени особистих селянських господарств), належать до зайнятого населення. Всі безробітні, у яких є хоч одна сота гектара землі для ведення особистого селянського господарства або земельний пай, вважаються зайнятими і не мають права ста-

вати на облік у центрі зайнятості. До цієї категорії належать і ті особи, які раніше жили в селі, але працювали у підприємствах, установах у райцентрах, містах і вимушено стали безробітними. Таким чином, автоматично було розв’язано проблему зайнятості чималої чисельності людей. Вимушене безробіття – прямі економічні втрати суспільства.

1. Освітній рівень економічно активного населення

Показник	Економічно активне населення у віці 15-70 років, тис. осіб					
	Усього		у тому числі			
			зайняті		безробітні	
	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість
Усього населення	15083,9	6967,7	13791,8	6474,2	1292,1	493,5
у тому числі мають освіту:						
повну вищу	4959,7	733,3	4608,9	694,2	350,8	39,1
базову вищу	151,3	80,1	126,2	71,3	25,1	8,8
неповну вищу	3495,8	1032,3	3227,4	963,5	268,4	68,8
повну загальну середню	5902,2	3993,1	5315,0	3683,2	587,2	309,9
базову загальну середню	554,5	1049,7	493,9	982,9	60,6	66,8
початкову загальну або не мають освіти	20,4	79,2	20,4	79,1	-	-

Джерело: Економічна активність населення України: Стат. збірник, 2011 р. – С. 62.

2. Економічна активність населення у 2010 році

Показник	Економічно активне населення у віці 15-70 років, тис. осіб						Економічно неактивне населення у віці 15-70 років, тис. осіб		Рівень економічної активності, %		Рівень зайнятості, %		Рівень безробіття, %	
	Усього		у тому числі											
			зайняті		безробітні									
	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість	міські поселення	сільська місцевість
Усього населення у тому числі за віковими групами, років:	15083,9	6967,7	13791,8	6474,2	1292,1	493,5	9213,3	3362,2	62,1	67,5	56,8	62,7	8,6	7,1
15-24	1659,3	989,4	1324,1	864,8	335,2	124,6	2838,9	1053,0	36,9	48,4	29,4	42,3	20,2	12,6
25-29	2235,2	738,5	2004,0	676,7	231,2	61,8	534,0	214,6	80,7	77,5	72,4	71,0	10,3	8,4
30-34	2034,3	767,0	1872,9	706,1	161,4	60,9	376,3	181,6	84,4	80,9	77,7	74,4	7,9	7,9
35-39	1966,2	823,7	1822,9	751,9	143,3	71,8	302,8	151,2	86,7	84,5	80,3	77,1	7,3	8,7
40-49	3805,7	1700,8	3544,6	1589,4	261,1	111,4	700,1	301,9	84,5	84,9	78,7	79,4	6,9	6,5
50-59	2869,2	1305,7	2709,6	1242,7	159,6	63,0	1731,2	545,2	62,4	70,5	58,9	67,1	5,6	4,8
60-70	514,0	642,6	513,7	642,6	0,3	-	2730,0	914,7	15,8	41,3	15,8	41,3	0,1	-
15-64	14927,7	6621,1	13635,6	6127,6	1292,1	493,5	7770,4	2809,4	65,8	70,2	60,1	65,0	8,7	7,5
працездатного віку	14129,0	6091,7	12838,3	5598,2	1290,7	493,5	5658,3	2219,7	71,4	73,3	64,9	67,4	9,1	8,1
старше працездатного віку	954,9	876,0	953,5	876,0	1,4	-	3555,0	1142,5	21,2	43,4	21,1	43,4	0,1	-

Джерело: Економічна активність населення України 2010: Стат. збірник 2011 р. – С. 58.

Однією із форм самозайнятості є нерегламентована зайнятість, якою охоплено за неповними даними понад мільйон осіб. В основному це люди, які займаються такою діяльністю вимушено, зокрема підприємці, які мають незареєстрований бізнес, приховують свої прибутки від оподаткування, а також особи, орієнтовані на нерегламентовану діяльність за будь-яких умов. Така зайнятість негативно впливає на економіку й ринок праці, оскільки призводить до збере-

ження безробіття у прихованому вигляді, протидіє прояву його у відкритій формі, гальмує реформування економіки, відволікає частину працездатного населення від праці.

Причини безробіття сільського населення пов’язані, передусім, із негативними процесами в розвитку сільськогосподарського виробництва. Після трансформаційних перетворень в аграрному секторі значно зменшилися площі під трудомісткими культурами. Новим господарям, які прибрали до рук

земельні паї, вигідніше стало займатися вирощуванням зернових та олійних культур, які приносять більші прибутки при менших витратах. Крім того, відбувся різкий спад у розвитку тваринництва. За двадцять років більше як у п'ять разів зменшилося поголів'я худоби, в три рази – корів, майже у два з половиною – свиней. Знову ж таки більшість власників не зацікавлені займатися тваринницькою галуззю, яка потребує значних капіталовкладень і трудових затрат. Для них головне – земля й скороспілі прибутки, а соціальний розвиток села, люди, які там проживають, – зайвий баласт. Крім того, створені нові холдингові компанії, які володіють уже не десятками, а сотнями тисяч гектарів землі, мають у своєму розпорядженні високопотужну техніку, яка потребує незначної кількості кваліфікованих спеціалістів і робітників. Слід враховувати й те, що практично в половині сільських населених пунктів (14 тис.) немає жодних виробничо-управлінських підрозділів або інших суб'єктів господарської діяльності.

Негативний вплив на формування зайнятості на селі має і те, що праця тут знецінюється та матеріальна винагорода за неї не задовольняє потреб населення. Рівень оплати праці в сільському господарстві майже на 40% нижчий за середній по економіці країни. В структурі доходів оплата праці складає лише 32,5%. За даними соціологічного дослідження сукупний дохід на одного члена сільської сім'ї дорівнює 766 грн, тоді як сукупний дохід жителів міст – 1127 грн. За межею бідності знаходиться 16,8% сільських домогосподарств, у 48,8% – сукупні витрати не перевищували рівня прожиткового мінімуму. Зайнятість на селі безпосередньо залежить і від соціальної сфери. В сільській місцевості обмежений доступ до базових можливостей розвитку особистості: освіти, медичного, побутового, транспортного обслуговування, нормальних життєвих умов. Сільське населення живе в обмеженому інформаційному просторі.

Такий стан призводить до вимушених міграційних процесів серед сільського населення. Переміщення, зокрема, трудових ресурсів із сільського господарства здійснюється у формі непланового, нерегульованого процесу. У 2010 році із цієї галузі вибуло 56,2% селян до середньооблікової чисельності штатних працівників, у т.ч. 53,9% вибули з причини плінності. Причому із села вибу-

ває в основному молодь, на частку якої припадає 2/3 мігрантів. Найвища міграція із села в місто спеціалістів таких дефіцитних професій, як будівельники, механіки, електромонтери, робітники по ремонту техніки. Нові структурні підрозділи в сільському господарстві не зацікавлені у випускниках сільськогосподарських ліцеїв, яким потрібен певний час на освоєння набутої професії. Щорічна плінність серед випускників ліцеїв становить майже половину. Таким чином, кошти, які виділяються на підготовку робітничих кадрів для села, перекачуються в інші галузі. Вимагає серйозних структурних змін і сама підготовка кадрів для сільського господарства, яка не відповідає вимогам ринкової економіки. Кадрові робітники сільського господарства повинні мати поряд із середньою загальною освітою необхідний арсенал знань з агрономії, зооветеринарії в поєднанні з основами знань механізатора широкого профіля, економіста-організатора, менеджера та маркетолога.

Останніми роками значно поширилася тимчасова трудова міграція. Українське село виступає експортером робочої сили в країни зарубіжжя. Так, за обсягом залучення тимчасової робочої сили, зокрема в Росію, на першому місці – промисловість, далі – будівництво, сільське господарство, транспорт. У професійній структурі мігрантів переважають масові робітничі професії, за віком – це люди молодшого й середнього віку (до 40 років).

Відносно розміщення й ефективного використання трудових ресурсів дія неофіційного ринку робочої сили є руйнівною, оскільки підривається мотивація до праці в громадському секторі аграрного виробництва, не забезпечується соціальний захист, приховуються доходи сільських жителів.

Отже, для ринку робочої сили в аграрному секторі характерні нераціональна зайнятість населення, наявність неофіційного прихованого безробіття, низькі рівні продуктивності праці, її оплати, різке падіння мотивації, престижності та привабливості аграрної праці, недосконалість трудових відносин, недостатньо ефективна система соціального захисту селян.

Треба віддати належне, що у розв'язанні проблеми зайнятості чималу роль відіграють суб'єкти сільськогосподарського підприємництва, які нині забезпечили роботою 595 тис. найманих працівників (18,1% зайнятих у сільському господарстві). Однак обсяги їх

формування поки що не можуть забезпечити повної зайнятості сільського населення.

У цілому стан зайнятості населення в сільській місцевості може бути охарактеризований як негативний. У зв'язку з цим з особливою гостротою стоїть завдання ведення продуктивної аграрної державної політики. Державна політика зайнятості в сільській місцевості має бути спрямована на забезпечення повної зайнятості наявних тут трудових ресурсів, залучення в агропромислову сферу, в систему агробізнесу трудових ресурсів із міст, стимулювання переміщення в село промислової переробки сільськогосподарської сировини, інших видів сільськогосподарської діяльності. Серед головних заходів – розміщення держзамовлень, закупівля державою сільгосппродукції, пряме державне інвестування, дотації та компенсаційні виплати, часткове регулювання цін, диференціація податкових ставок й ін.

Роль держави в регулюванні зайнятості сільського населення повинна бути визначальною, причому не тільки в організації служб зайнятості, які покликані забезпечувати головним чином нормальні ринкові процеси в сфері праці, але і в розв'язанні масштабних соціоекономічних проблем.

Стратегічним завданням у розв'язанні проблем зайнятості сільського населення є нарощування обсягів сільськогосподарського виробництва, розвиток трудомістких галузей на основі новітніх інноваційних технологій та індустріальних форм господарства: підвищення ефективності й зміцнення особистих господарств населення, об'єднання і кооперування їх між собою, з фермерськими господарствами, обслуговуючими та переробними підприємствами; розширення соціальної інфраструктури, створення на цій основі нових робочих місць; розвиток малого і середнього бізнесу несільськогосподарського спрямування (ремонт, будівництво, транспортні, побутові послуги, зелений туризм, швейні майстерні, народні промисли); розвиток сільської коо-

перації, створення кооперативів по технічному обслуговуванню з переробки, зберігання та збуту продукції; комплексне розв'язання завдань із підготовки кадрів для сільської місцевості, їх професійної підготовки і перепідготовки, збалансованості попиту та пропозиції на ринку праці.

В розроблених Мінагрополітики України, вченими ННЦ „Інститут аграрної економіки” Стратегічних напрямках розвитку сільського господарства України на період до 2020 року визначено конкретні завдання, які необхідно розв'язати щодо зайнятості сільського населення. Зокрема, для досягнення стратегічних цілей передбачається: опрацювати й реалізувати Національну програму демографічного розвитку села, органічного поєднання продуктивних сил, економічних відносин із соціально-економічним розвитком сільських територій; розробити Програму зайнятості з визначенням пріоритетних заходів щодо перерозподілу зайнятого населення на селі між різними галузями сільськогосподарського виробництва, трудонедостатніми та трудонадлишковими територіями; забезпечити зростання рівня доходів сільського населення, в тому числі заробітної плати до її середнього рівня в інших галузях економіки; змінити законодавчо визначений статус членів особистих селянських господарств із метою стимулювання їхньої діяльності й залучення до системи загальнодержавного соціального та пенсійного страхування; зберегти та розвивати мережі загальної, професійної й позашкільної освіти, лікувально-оздоровчого, медичного, культурного і комунально-побутового обслуговування.

Практична реалізація стратегічних напрямів дасть змогу успішно розв'язати проблеми як нарощування обсягів та ефективності розвитку сільського господарства, так і створення необхідних умов для життєдіяльності сільського населення, що сприятиме його повній зайнятості й стабілізації трудових ресурсів в аграрній сфері.

Проведено аналіз і запропоновано шляхи розв'язання проблем зайнятості сільського населення, вирішення яких сприятиме підвищенню ефективності розвитку сільського господарства та соціального захисту населення.

Проведен анализ и предложены пути решения проблем занятости сельского населения, решения которых будет способствовать повышению эффективности развития сельского хозяйства и социальной защиты населения.

An article studies the problems of employment of residents of rural areas and suggests solutions to these problems. The suggested guidelines can lead to enhancement of the agrarian efficiency level and improvement of social security of population.

*

Сутність домогосподарств в економічній системі

Визначальною умовою переходу до ринкової економіки є формування суб'єктів ринкових відносин. Надзвичайно важливе місце у ринковій системі належить домашнім господарствам.

Під домашнім господарством мають на увазі економічний суб'єкт, який складається з одного або більшої кількості індивідів, що спільно здійснюють господарську діяльність і мають спільний бюджет. Становище домогосподарств, їхня роль у системі економічних відносин постійно змінюється, адже їх розвиток залежить від рівня розвитку продуктивних сил.

Розвиваючись разом з останніми, вони активно впливають на розвиток економічної системи через свої потреби та інтереси. Водночас у певній історичній системі економічних відносин домогосподарства займають різне становище, що зумовлює характер їхньої діяльності й свідчить про актуальність обраної проблеми та необхідність її вивчення.

Дослідження сучасних тенденцій функціонування домогосподарств в умовах ринкової економіки посідають чільне місце в колі інтересів Є. Болотіної, Н. Іванової, М. Зайця, О. Міроненко, М. Муслів, В. Радіонов, М. Романовського та ін.

Участь домогосподарства у фінансових відносинах спровокувала необхідність дослідження місця й ролі даного суб'єкта у складі фінансової системи, що знайшло безпосереднє відображення у працях С. Белозьорова, Н. Героніної, В. Глухова, Т. Кізима, В. Суркіна, С. Юрія та ін. У наукових дослідженнях цих авторів аналізується домашнє господарство як суб'єкт економічних відносин, вивчаються фінанси домогосподарств, наводиться їхня функціональна характеристика, вагоме місце відводиться вивченню формування бюджету домогоспо-

дарства в сучасних умовах (склад доходів і напрямів витрат). При підготовці статті були використані теоретичні та аналітичні матеріали інтернет-ресурсів: [Http://economy.ru/](http://economy.ru/), [Http://financy.ru/](http://financy.ru/), [Http://www.gumer.info.ru/bibliotec_Buks/](http://www.gumer.info.ru/bibliotec_Buks/).

Актуальність обраної теми пояснюється тим, що домогосподарства, ставши суб'єктом економіки, через свої фінанси беруть активну участь у всіх економічних процесах нашого суспільства й становлять головну силу у виробництві та розподілі товарів і послуг. Дослідження обраної теми також дає можливість оцінити формування доходів та витрат домогосподарства.

У ході історичної еволюції домогосподарство зазнало суттєвих змін. Протягом тисячоліть воно було приречене на ведення натурального сімейного виробництва. Все необхідне для задоволення матеріальних потреб здобували, виробляли члени родини. За таких умов домогосподарство практично не мало залишків продукції для продажу, а відповідно – коштів для «широкого» придбання потрібних промислових товарів. Воно фактично майже не користувалося товарами, послугами інших виробників.

У процесі подальшого розвитку продуктивних сил суспільства та ринкових відносин суттєво змінювалися й економічні функції домогосподарства. Поступово економічний прогрес об'єктивно призводив до того, що домогосподарствам було вигідніше відмовлятися від ведення натурального виробництва. Для них ефективнішою виявилася участь у розгалуженій системі суспільного поділу праці та її кооперуванні, ніж самозабезпечення навіть первинних потреб (в їжі, одязі, житлі), в тому числі шляхом малопродуктивної праці у традиційному підсобному

господарстві. Про це переконливо показує досвід економічно розвинутих країн¹.

Наприклад, згідно з американською статистикою 80 млн домашніх господарств виробляють менше 4 % ВВП, а споживають понад 70 % його обсягу. Це дає змогу зробити висновок про те, що сім'я є важливим споживачем. Разом із тим вона – базова пріоритетна одиниця суспільного життя, в ній відбувається розвиток самої людини, формується її індивідуальність.

Однією з важливих проблем, що постали перед державою в умовах трансформаційних перетворень, є необхідність перегляду та зміни підходів щодо взаємодії держави і громадян. Саме відносини людини й суспільства визначають ступінь розвитку держави, рівень її демократизації та добробуту, оскільки розвиток людини як економічного суб'єкта зумовлюється еволюцією всієї економічної й фінансової теорії, а розвиток цивілізації є розвитком людини та її потреб².

В умовах ринкових відносин роль домашніх господарств в економічному розвитку суспільства значно зростає. Це визначається такими чинниками:

домогосподарства беруть активну участь у кругообігу ринкової економіки як самостійні незалежні суб'єкти господарювання, які мають власні потреби й інтереси. Приватна власність надає домогосподарствам право користуватись і розпоряджатися ресурсами, укладати будь-які угоди, використовувати будь-які придбані ресурси та реалізувати вироблювану продукцію, виходячи з власних інтересів;

домогосподарства одночасно діють як виробники (продавці) і як споживачі (покупці). На ринку ресурсів домогосподарства пропонують працю та підприємницькі здібності, землю, капітал. На ринку споживчих благ вони визначають свій попит на них;

задоволення потреб домогосподарств у різноманітних товарах і послугах є метою національного виробництва, а попит на них

цього економічного суб'єкта є одним із найвагоміших компонентів сукупного попиту;

частина доходу, що залишається невикористаною домогосподарствами при витратах на поточні споживчі потреби, накопичується й може стати потужним джерелом формування фінансових ресурсів держави.

Отже, домогосподарства як суб'єкти ринкових відносин проявляють три основних види економічної діяльності: пропонують чинники виробництва, споживають частину одержаного доходу і заощаджують.

У національній економіці домашні господарства є постачальниками на ринок ресурсів праці. Кожна людина є власником робочої сили, носієм знання, виробничого досвіду. Вона має вільно розпоряджатися своєю продуктивною силою, використовувати її цінності у власних інтересах. Праця людини спрямована на створення необхідних для задоволення особистих і суспільних потреб, а також матеріальних та духовних благ.

Науково-технічний прогрес підвищує роль праці людини в суспільному виробництві й висуває нові, значно вищі вимоги до кожного працівника, до його кваліфікації та відповідності. Сучасний технічний прогрес вимагає робітника висококваліфікованого, творчого, вільного, тому й праця має бути вільною, матеріально забезпеченою. Завдання полягає в тому, щоб забезпечити найраціональніше, найефективніше використання людських ресурсів із метою досягнення максимального задоволення матеріальних потреб людини, що швидко зростають.

При цьому треба мати на увазі, що внесок домогосподарств у ресурсний потенціал національної економіки не обмежується людською працею. Домогосподарства можуть мати у своєму розпорядженні засоби виробництва (господарські будівлі, житлові будинки, землю, машини та виробниче обладнання, комп'ютери, транспортні засоби, сировину, матеріали тощо) і використовувати їх на свій розсуд. Застосовуючи це майно з метою виробництва товарів та послуг, домогосподарства ставлять на службу інтересам національної економіки такий важливий ре-

¹ Засць М. В. Фінанси підприємств: підручник / під ред. М. В. Зайця. – М.: Фінанси і статистика, 2004. – 196 с.; Романовський М. В. Фінанси. Грошовий обіг і кредит: навч. посіб. / під ред. М. В. Романовського. – М.: Юрайт, 2006. – 426 с.

² Поляк Г. Б. Фінанси. Грошовий обіг. Кредит: підручник для вузів / під ред. проф. Г. Б. Поляка. – М.: ЮНІТИ-ДАНА, 2006. – 512 с.; Радіонова В. М. Фінанси: підручник / Під ред. В. М. Радіонової. – М.: Фінанси і статистика, 2005. – 370 с.

курс, як капітал і здібності до підприємництва¹.

Домогосподарства можуть постачати національному виробництву, крім трудових ресурсів та капіталу, й грошові надходження. Вони вносять гроші в банки, купують акції та облігації публічних акціонерних товариств і банків.

Останніми роками одним із важливих факторів збільшення доходів домогосподарств (особливо західних областей України) стала трудова міграція за кордон. Статистика показує, що у середньому один мігрант, який перебуває в Італії, щорічно пересилає додому близько 6 тис. дол. США, а по Карпатському регіону (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська і Чернівецька області) щорічні доходи тільки сільських домогосподарств від трудових мігрантів сягають 9 тис. дол. США. Якщо взяти до уваги той факт, що масштаби зовнішньої трудової міграції становлять 14-15 % від загальної чисельності населення, можна стверджувати, що доходи від трудової міграції у сучасних умовах є суттєвим джерелом формування сукупних доходів домогосподарств. Заробітки трудових мігрантів витрачаються насамперед на поліпшення житлових умов, освіту, медичне обслуговування, придбання автомобілів, складної побутової техніки, тобто кошти в основному витрачаються на споживання. Ринки житла, освітніх послуг, автомобілів відчують настільки сильний приплив коштів трудових мігрантів, що ціни на них стають невиправдано високими. Проте, на жаль, інвестиційний потенціал величезних коштів, зароблених за кордоном, в Україні практично не використовується².

Фінансовий стан домогосподарств найдоцільніше було б оцінювати за розміром доходу на одного члена домогосподарства, адже саме цей показник є найбільш об'єктивним і доволі просто інтерпретується (чим вищий рівень доходів на одного члена домо-

господарства, тим кращим вважається його фінансовий стан). Проте як показує світовий та вітчизняний досвід, для більш точної оцінки реального фінансового стану домогосподарства доцільніше використовувати не стільки рівень доходів (частину яких під час проведення обстеження можна приховати), скільки рівень грошових витрат. Статистика показує, що в середньому витрати населення України перевищують його доходи на 42 %, а величина тіньових доходів із розрахунку на одну особу становить 45 грн на місяць. Тобто за доволі скромними підрахунками загальна сума таких доходів сягає близько 7 млрд грн на рік. Тому уряд має докласти якнайбільше зусиль для того, щоб максимально вивести з «тіні» доходи громадян і залучити їх до економічного обороту. Від таких дій у вигазі буде й держава, й населення³.

Провідною функцією домогосподарств виступає споживання, що утворює найважливішу складову частину ефективного попиту, зростання якого стимулює збільшення обсягу національного виробництва нових товарів та послуг. У домогосподарствах формуються обсяг і структура поточного споживання, що характеризується загальним споживчим бюджетом, житловим та накопиченим майном⁴.

Домогосподарства мають повсякчас розв'язувати важливу проблему – як за наявної структури споживання і доходів знайти такий оптимальний набір споживчих благ, який найповніше відповідав би їхнім потребам. Отже, функція споживання показує відношення споживчих витрат домогосподарств до їх сумарного доходу. Сутність функції заощадження виражається в тому, що домогосподарства для придбання нових споживчих благ повинні заощаджувати певну частку одержаних доходів.

У сучасних умовах розвитку вітчизняної економіки домогосподарство як економічна одиниця господарювання стає дедалі вагомішим суб'єктом фінансових відносин, взаємодіючи з державою, підприємствами й організаціями, а також інститутами фінан-

¹ Жильцов Є. М. Економіка громадського сектору: навч. посіб. / за ред. проф. Є. М. Жильцова, Лафер Ж.Д. — М.: ТЕИС, 2004. — 356 с.; Добринін А. І., Тарасевич Л. С. Економічна теорія. / за редак. д.е.н. А.І. Добриніна, д.е.н. Л.С.Тарасевича. — СПб: Видавництво «Пітер Паблішинг», 2003. — 480 с.

² Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / [за ред. С.В. Мочерного]. — Львів: Світ, 2005. — Т.1. — 616 с.

³ http://globalteka.ru/referat/doc_details/1942-1.html

⁴ http://globalteka.ru/referat/doc_details/1942-1.html

сового ринку. Взаємозв'язок фінансів домогосподарств із державними фінансами виявляється передусім у сплаті податків фізичними особами до бюджету та державних цільових фондів, а також у формі грошових виплат (пенсії, допомоги, фінансування послуг і пільг), що здійснюються з бюджету й відповідних фондів.

Фінанси домогосподарств в умовах розвинутих ринкових відносин беруть участь у кругообігу капіталу та охоплюють частину процесу виробництва. Проте на відміну від фінансів комерційних підприємств і організацій, що мають вирішальне значення у створенні, первинному розподілі та використанні вартості валового внутрішнього продукту і національного доходу, фінанси домогосподарств у сучасних умовах вітчизняної економіки не є пріоритетною ланкою фінансової системи та відіграють епізодичну, хоча й важливу, роль у загальній сукупності фінансових відносин.

Домогосподарства підтримують численні та різноманітні фінансові зв'язки з усіма секторами економіки, тому аналіз фінансового стану домогосподарств неможливо здійснювати ізольовано від фінансів інших секторів економіки, особливо від фінансів держави.

У країнах із розвинутою ринковою економікою важливою функцією фінансів домогосподарств є інвестиційна, яка зумовлена тим, що

останні – один із важливих постачальників фінансових ресурсів для економіки, де чверть національних заощаджень формується саме за рахунок заощаджень громадян. Участь фізичних осіб в інвестиційних процесах в Україні характеризується доволі низьким рівнем, незначні обсяги тимчасово вільних коштів (заощаджень) населення спричинені низьким рівнем доходів, який зумовлює незначну схильність до заощаджень і значну недовіру до інститутів заощадження (банків, інвестиційних компаній, недержавних пенсійних фондів, страхових компаній), низький рівень розвитку ощадних інституцій тощо.

Домогосподарство, діючи як мікросистема всередині економічної системи держави, зіставляє безліч власних індивідуальних рішень із нагальними потребами, тому за цих умов особливо важливі кількісна та якісна оцінки наявних у розпорядженні домогосподарства фінансових ресурсів, що є визначальною складовою його автономії¹.

Фінансові ресурси домогосподарства – грошові надходження (власні й залучені), що перебувають у його розпорядженні та призначені для виконання фінансових зобов'язань і здійснення різного роду витрат (виробничих та споживчих). Вони включають грошові доходи, вартість продукції з особистого підсобного господарства, пільги й субсидії, а також інші надходження (табл. 1).

1. Структура сукупних доходів із розрахунку на одне домогосподарство

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011р. до 2007 р. (+;-)
Сукупні ресурси в середньому за місяць із розрахунку на одне домогосподарство, грн	2012,1	2892,8	3015,3	3469,1	3841,7	1829,6
Структура сукупних ресурсів домогосподарств, %						
Грошові доходи	89,0	87,9	88,5	90,1	89,9	0,9
оплата праці	50,6	49,4	47,9	47,9	49,3	-1,3
доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	5,2	5,3	5,1	6,2	4,6	-0,6
доходи від продажу сільськогосподарської продукції	3,6	3,3	2,9	3,4	3,2	-0,4
пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	23,0	23,1	26,0	25,9	25,5	2,5
грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	6,6	6,8	6,6	6,7	7,3	0,7
Вартість спожитої продукції, одержаної з особистого підсобного господарства й від самозаготівель	4,8	4,0	4,6	4,8	4,5	-0,3
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	0,7	0,5	0,6	0,5	0,6	-0,1

¹ http://globalteka.ru/referat/doc_details/1942-1.html

Пільги безготівкові на оплату товарів і послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	0,5	0,5	0,6	0,5	0,5	-
Інші надходження	5,0	7,1	5,7	4,1	4,5	-0,5

Як показують дані таблиці, у 2011 році порівняно з 2007 роком грошові доходи домогосподарства зменшилися по таких статтях як: заробітна плата на 1,3%; доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості на 0,6%; від реалізації сільськогосподарської продукції на 0,4%. Зниження рівня основних видів доходів домогосподарств показує про зростання безробіття в Україні та зменшення чисельності працездатного населення¹.

Отже, грошовий потік характеризує ступінь фінансової стійкості домогосподарства, його фінансову силу й фінансовий потенціал. Загалом фінансовий добробут домогосподарства багато в чому залежить від припливу грошових надходжень, які забезпечують покриття його зобов'язань. Як видно із даних таблиці 2, у 2011 році порівняно з 2007 роком стрімкого зростання витрат у домогосподарствах не відбувалося.

2. Структура сукупних витрат із розрахунку на одне домогосподарство

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011р. до 2007 р. (+;-)
Сукупні витрати в середньому за місяць із розрахунку на одне домогосподарство, грн	1722,0	2590,4	2754,1	3072,7	3456,0	1734
Структура сукупних витрат домогосподарств, %						
Споживчі сукупні витрати	90,0	86,2	87,8	90,0	90,2	0,2
продукти харчування та безалкогольні напої	51,4	48,9	50,0	51,6	51,3	-0,1
алкогольні напої, тютюнові вироби	2,6	2,2	3,2	3,3	3,4	0,8
непродовольчі товари та послуги	36,0	35,1	34,6	35,1	35,5	-0,5
в тому числі						
одяг і взуття	5,9	5,9	5,6	6,1	5,8	-0,1
житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	10,9	9,1	9,4	9,3	9,6	-1,3
предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	2,9	2,8	2,3	2,4	2,2	-0,7
охорона здоров'я	2,5	2,7	3,1	3,1	3,1	0,6
транспорт	3,4	4,0	3,8	3,7	4,0	0,6
зв'язок	2,6	2,3	2,5	2,7	2,6	-
відпочинок і культура	2,4	2,5	1,8	1,8	2,0	-0,4
освіта	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	-
ресторани та готелі	2,3	2,4	2,5	2,4	2,5	0,2
різні товари і послуги	1,8	2,1	2,3	2,3	2,4	0,6
Неспоживчі сукупні витрати	10,0	13,8	12,2	10,0	9,8	-0,2

Сприйняття населенням соціально-економічних перетворень і змін, що відбуваються у суспільстві, є стратегіями домогосподарств, які не обов'язково усвідомлюються й реалізуються людьми як заздалегідь сплановані варіанти дій. Значною мірою такі стратегії складаються стихійно, однак під впливом певних обставин у домогосподарствах формуються деякі типові форми адаптації (пристосування) до соціально-економічних змін. В Україні типові форми адаптації є „стратегіями виживання”. Вітчизняні вчені виділяють кілька ос-

новних моделей стратегій виживання, що фіксують діапазон можливих варіантів поведінки.

1. Зменшення споживання.
2. Перехід до самозабезпечення.
3. Пошук додаткової роботи.
4. Заснування власного бізнесу.
5. Тіньова діяльність.
6. Використання соціальних зв'язків.

Наведений перелік стратегій фіксує діапазон можливих варіантів поведінки. Проте у чистому вигляді ці стратегії застосовуються досить рідко. Часто домогосподарство

¹ Статистичний щорічник України за 2011 рік / [за ред. О. Г. Осауленка]. – К.: ТОВ Вид-во «Консультант», 2011. – 552 с.

(і навіть одна людина) використовує кілька стратегій поведінки одночасно.

Отже, успішність адаптації домогосподарства до швидкозмінних умов ринку залежить від уміння обирати найдоцільнішу стратегію поведінки. Однак при цьому необхідно враховувати, що не завжди сім'я або людина має змогу зробити вільний вибір з усього окресленого спектра дій через брак або недостатність освіти, здоров'я, кваліфікації, досвіду та ін.

Узагальнюючи наведене вище можна зробити висновок, що економічне становище домашніх господарств суттєво впливає на стан фінансової системи країни, кількісні та якісні параметри інвестиційних процесів, а також на динаміку ринку товарів і послуг.

Для раціонального формування та використання фінансових ресурсів домашніх господарств із метою стабілізації національної економічної системи на етапах кризового і посткризового розвитку необхідні зміни в державному й ринковому регулюванні фінансовими відносинами всіх учасників ринку.

Найважливішою передумовою успіху в розв'язанні проблеми формування та використання фінансових ресурсів домашніх господарств у національній економічній системі є чітка структуризація основних доходів цих господарств, визначення особливостей зміни структури заощаджень, а також факторів, що впливають на форми їх організації.

Доведено, що домашнє господарство є одним з найактивніших суб'єктів економічних відносин суспільства, оскільки саме в ньому виникають первинні економічні потреби, формуються первинні економічні інтереси, які стимулюють розвиток суспільного виробництва.

Доказано, что домашнее хозяйство является одним из активных субъектов экономических отношений общества, поскольку именно в нем возникают первичные экономические потребности, формируются первичные экономические интересы, которые стимулируют развитие общественного производства.

An article states that housekeeping is one of the most active of the economic relations of society, because primary economic needs appear in it and it triggers the formation of the primary economic interests that encourage the development of social production.

*

В.В. ТАРАСОВА, доктор економічних наук, професор
І.М. КОВАЛЕВСЬКА, здобувач, завідувач лабораторії
Житомирський національний агроекологічний університет

Кореляційний аналіз стану охорони здоров'я населення України

Вітчизняна сучасна медико-демографічна ситуація характеризується негативними тенденціями захворюваності, інвалідизації, тривалості життя, смертності населення та стану охорони здоров'я. Її ознаками є: послідовне скорочення чисельності населення, насамперед під впливом падіння народжуваності й подальшого зростання смертності, коефіцієнти якої в 2005-2010 роках у 1,5-2,4 раза перевищували коефіцієнти народжуваності; погіршення здоров'я всіх вікових категорій населення; зменшення тривалості життя, погіршення умов розвитку системи охорони здоров'я. Негативна динаміка медико-демографічних ситуацій потребує ви-

світлення різних аспектів впливу несприятливих факторів середовища життєдіяльності населення на тенденції розвитку стану охорони здоров'я населення в різних регіонах України.

Оцінка загального стану розвитку системи охорони здоров'я проведена нами на базі інтегральних показників агрегуванням показників як стану забруднення довкілля, так і соціально-економічних. Для виявлення взаємозв'язків проводилася комплексна оцінка систем усіх факторних і результативних показників. Основоположниками цієї оцінки є провідні зарубіжні та вітчизняні вчені Росії (Ноткін А., Рябцев В., Свободін В., Струмі-

(і навіть одна людина) використовує кілька стратегій поведінки одночасно.

Отже, успішність адаптації домогосподарства до швидкозмінних умов ринку залежить від уміння обирати найдоцільнішу стратегію поведінки. Однак при цьому необхідно враховувати, що не завжди сім'я або людина має змогу зробити вільний вибір з усього окресленого спектра дій через брак або недостатність освіти, здоров'я, кваліфікації, досвіду та ін.

Узагальнюючи наведене вище можна зробити висновок, що економічне становище домашніх господарств суттєво впливає на стан фінансової системи країни, кількісні та якісні параметри інвестиційних процесів, а також на динаміку ринку товарів і послуг.

Для раціонального формування та використання фінансових ресурсів домашніх господарств із метою стабілізації національної економічної системи на етапах кризового і посткризового розвитку необхідні зміни в державному й ринковому регулюванні фінансовими відносинами всіх учасників ринку.

Найважливішою передумовою успіху в розв'язанні проблеми формування та використання фінансових ресурсів домашніх господарств у національній економічній системі є чітка структуризація основних доходів цих господарств, визначення особливостей зміни структури заощаджень, а також факторів, що впливають на форми їх організації.

Доведено, що домашнє господарство є одним з найактивніших суб'єктів економічних відносин суспільства, оскільки саме в ньому виникають первинні економічні потреби, формуються первинні економічні інтереси, які стимулюють розвиток суспільного виробництва.

Доказано, что домашнее хозяйство является одним из активных субъектов экономических отношений общества, поскольку именно в нем возникают первичные экономические потребности, формируются первичные экономические интересы, которые стимулируют развитие общественного производства.

An article states that housekeeping is one of the most active of the economic relations of society, because primary economic needs appear in it and it triggers the formation of the primary economic interests that encourage the development of social production.

*

В.В. ТАРАСОВА, доктор економічних наук, професор
І.М. КОВАЛЕВСЬКА, здобувач, завідувач лабораторії
Житомирський національний агроекологічний університет

Кореляційний аналіз стану охорони здоров'я населення України

Вітчизняна сучасна медико-демографічна ситуація характеризується негативними тенденціями захворюваності, інвалідизації, тривалості життя, смертності населення та стану охорони здоров'я. Її ознаками є: послідовне скорочення чисельності населення, насамперед під впливом падіння народжуваності й подальшого зростання смертності, коефіцієнти якої в 2005-2010 роках у 1,5-2,4 раза перевищували коефіцієнти народжуваності; погіршення здоров'я всіх вікових категорій населення; зменшення тривалості життя, погіршення умов розвитку системи охорони здоров'я. Негативна динаміка медико-демографічних ситуацій потребує ви-

світлення різних аспектів впливу несприятливих факторів середовища життєдіяльності населення на тенденції розвитку стану охорони здоров'я населення в різних регіонах України.

Оцінка загального стану розвитку системи охорони здоров'я проведена нами на базі інтегральних показників агрегуванням показників як стану забруднення довкілля, так і соціально-економічних. Для виявлення взаємозв'язків проводилася комплексна оцінка систем усіх факторних і результативних показників. Основоположниками цієї оцінки є провідні зарубіжні та вітчизняні вчені Росії (Ноткін А., Рябцев В., Свободін В., Струмі-

лін С.), Білорусі (Лич Г., Мартинкевич Ф., Писарцов В.), Литви й Латвії (Пошкус Б., Калниньш А.), України (Андрійчук В., Вітлинський В., Кулинич О., Пасхавер Б., Тарасова В., Тринько Р., Юзефович А. та ін.)¹.

Мета статті – вивчення методики комплексної оцінки взаємозв'язків екологічного стану регіонів зі станом здоров'я населення. Основне завдання комплексної оцінки в конкретних регіонах полягало у виявленні комплексу несприятливих факторів, що становлять необхідний вихідний матеріал для прогнозування можливих негативних наслідків стану здоров'я, та кількісній оцінці їх кореляції на базі комп'ютерної технології МО Excel, спрямованої на виявлення регіонів із ризиковими ситуаціями з метою ліквідації, попередження і компенсації цих наслідків.

Статистичне дослідження при оцінці стану охорони здоров'я населення та виявленні регіонів із ризиковими ситуаціями за багаторічними даними (2005-2010 рр.) проводилося за допомогою кореляційно-регресійного аналізу, який дав змогу не тільки виявити найбільш щільні взаємозв'язки, але й встановити найвагоміші ознаки для регресійного аналізу і побудови регресійних моделей для прогнозування.

Алгоритм комплексної оцінки мав такі етапи:

1) відбір систем показників, що складаються з чотирьох груп:

система показників забруднення природних сфер довкілля (Зпс) – деградація земель, екологічний стан водних об'єктів і атмосферного повітря, загальне забруднення довкілля за рахунок утворення й накопичення відходів;

система показників стану захворюваності населення (Сз) – чисельність народжених, померлих, потерпілих від виробничого травматизму, загиблих від виробничого травматизму, захворювання на туберкульоз, кількість відвідувань за зміну амбулаторно-поліклінічних закладів;

система показників демографічної ситуації (Дс) – коефіцієнти смертності, народжуваності, природного скорочення населення, міграційного приросту;

система показників охорони здоров'я населення (Охз) – чисельність лікарів, середнього медперсоналу, лікарняних ліжок, ємність медичних закладів;

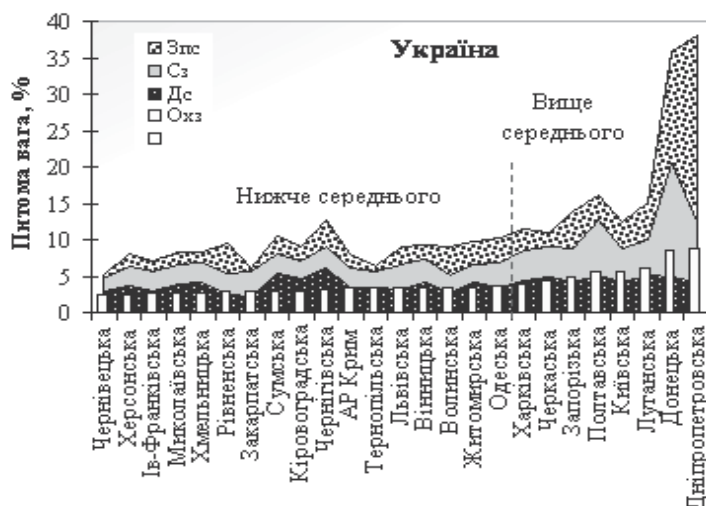
2) визначення питомих рівнів усіх названих показників за середніми даними 2005-2010 років: $d_{ij} = x_{ij} / \sum x_{ij} \cdot 100$;

3) інтегрування систем показників кожної групи: $Id_{ij} = \sum d_{ij} / n$;

4) побудова матриці парних коефіцієнтів кореляції між інтегральними показниками Охз, Дс, Сз, Зпс і виявлення взаємозв'язків між ними.

Як показують дослідження, стан розвитку системи охорони здоров'я (Охз) найбільш тісно пов'язаний зі станом захворюваності населення (Сз) та станом забруднення природних сфер (Зпс). Щільність зв'язку між усіма ознаками наведена в матриці. Форма залежності Охз від факторних ознак Дс, Сз, Зпс наведена на рисунку, що показує наявність прямолінійної форми залежності стану охорони здоров'я від названих факторів, а також вагомість кожного з них. Найвагомішим фактором є демографічна ситуація в регіонах (високий шар на діаграмі). Висота цього шару майже однакова по всіх регіонах із незначною варіацією, що свідчить про однакові рівні показника Охз. Тому в матриці парної кореляції щільність його зв'язку зі станом охорони здоров'я найнижча ($r = 0,369$) проти інших факторних показників, що мають вищу щільність зв'язку, але меншу вагомість. Візуально вагомість фактора Сз менша за попередній (Дс), але вища за наступний фактор (Зпс). Кількісним вираженням вагомості факторів є коефіцієнти регресії (b) аналітичного рівняння регресії досліджених ознак, що побудовано за комп'ютерною програмою МО Ехсе.

¹ Лыч Г. Комплексный подход к определению показателей / Г. Лыч // Экономика сел. хоз-ва. – 1979. – № 3. – С. 61-64; Мартинкевич Ф. Критерии эффективности социалистического производства / Ф. Мартинкевич, М. Кунявский // Вопросы экономики. – 1974. – № 12. – С. 111-115; Андрійчук В. Методологические и методические вопросы определения аграрного потенциала с.-х. предприятий и регионов / В. Андрійчук // Экономика Сов. Украины. – 1981. – №9. – С. 53-59; Кулинич О.І. Теорія комплексних статистичних коефіцієнтів / О.І. Кулинич // Комплексна статистична оцінка управлінської та господарської діяльності: зб. наук. пр. – Хмельницьк: Хмельницький університет управління та права, 2006. – С. 5-11; Пасхавер Б. Интегральный показатель эффективности сельскохозяйственного производства / Б. Пасхавер // Вопросы экономики. – 1979. – № 10. – С. 67-77; Тарасова В.В. Ресурсоемність та землеємність в аграрному секторі АПК України / В.В. Тарасова. – К.: Вид-во ННЦ „Інститут аграрної економіки”, 2009. – 296 с.

Матриця парної кореляції				
	Охз	Дс	Сз	Зпс
Охз	1			
Дс	0,369	1		
Сз	0,866	0,331	1	
Зпс	0,859	0,204	0,714	1

Залежність стану охорони здоров'я від забруднення природних сфер, стану захворюваності та демографічного стану населення

Сукупний коефіцієнт кореляції має дуже високу щільність залежності показника стану охорони здоров'я від розглянутих факторів ($R=0,988$) і показує, що 97,6% ($R^2=0,976$) загальної варіації результативного показника залежать від дії цих факторів та лише 2,4% становлять випадкові фактори. Високу надійність і значимість цієї залежності та адекватності лінійної регресійної моделі підтверджує критерій Фішера ($F=296$), що набагато перевищує табличні (критичні $F_{0,05}=3,05$) його значення.

Аналітичне рівняння регресії, побудоване за визначеними коефіцієнтами регресії, має вираз: $Охз = 0,53Дс + 0,29Сз + 0,16Зпс$. Надійність коефіцієнтів регресії підтверджується t-критеріями Ст'юдента, величини яких по кожному фактору ($t_1=8,2$; $t_2=3,8$; $t_3=4,0$) перевищують табличні значення ($t_{0,05}=2,06$).

На основі рівняння регресії визначаються можливі рівні показника охорони здоров'я, яких можна досягти в кожному регіоні при заданих параметрах. За цими даними виявлено перевищення фактичного стану охорони здоров'я над можливим (табл.).

Перевищення фактичного стану охорони здоров'я над можливим у регіонах України за 2005-2010 рр.

Групи за рівнем охорони здоров'я, %	Область	Питома вага стану охорони здоров'я, %		Відхилення фактичного від можливого	
		фактичний	можливий	абсолютне	відносне, %
	Україна	3,64	4,32	-0,69	-15,9
I – <10	Вінницька	3,39	3,46	-0,07	-2,0
II – 10-20	Донецька	8,52	9,57	-1,05	-11,0
	Миколаївська	2,77	3,17	-0,40	-12,6
	Хмельницька	2,78	3,18	-0,40	-12,6
	Кіровоградська	3,02	3,49	-0,47	-13,5
	Херсонська	2,44	3,04	-0,60	-19,6
III – 20-30	Сумська	2,99	4,04	-1,05	-26,0
IV – >30	Чернігівська	3,17	4,65	-1,48	-31,8

Перевищення фактичного стану охорони здоров'я над можливим в кожному регіоні визначено порівнянням фактичного стану охорони здоров'я з теоретично можливим (при даних умовах життєдіяльності) абсолютні й відносні відхилення від можливого рівня. Від'ємні відхилення свідчать про перевищення фактичного стану охорони здоров'я над можливим і вищу небезпеку стану

охорони здоров'я ніж очікувалося. Чим більшим є ступінь перевищення можливих рівнів охорони здоров'я, тим вищим є ризик небезпеки екологічної й санітарно-епідемічної ситуації, різного виду захворювань, епідемій та смертності. Такий ризиковий стан спостерігається в Чернігівській (ризик становить – 31,8%), Сумській (– 26,0%) і Херсонській (– 19,6%) областях.

На підставі проведеного кореляційно-регресійного аналізу можна не тільки прогнозувати на найближчі роки рівні забруднення й захворюваності, але й визначати економічний збиток від виплат засобів на медичне обслуговування та працевтрат.

Отже, дані досліджень показують надмірність техногенного навантаження на довкілля в індустріально-промислових регіо-

нах, низький рівень природно-техногенної безпеки, незадовільну екологічну й санітарно-епідемічну ситуацію, пов'язані з недосконалою стратегією господарювання та значними диспропорціями у використанні території деформованою структурою економіки багатьох регіонів із переважанням екологічно небезпечних виробництв.

Розглянуто результати комплексної статистичної оцінки стану охорони здоров'я залежно від екологічних і соціально-економічних умов із використанням системного підходу до формування інформаційної бази показників та бази інтегральних показників, визначених за методом питомої участі.

Рассмотрены результаты комплексной статистической оценки состояния здравоохранения в зависимости от экологических и социально-экономических условий с использованием системного подхода к формированию информационной базы показателей и базы интегральных показателей, определенных по методу удельного участия.

An article provides the results of a comprehensive statistical evaluation of health care based on a complex of environmental and socioeconomic factors using a systematic approach towards the formation of data base of integrated indicators identified with the method of the specific engagement.

* * *

О.Д. ВИТВИЦЬКА, доктор економічних наук, доцент
О.Б. СЛИВІНСЬКА, аспірант*

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Інтегральна оцінка інноваційного потенціалу аграрних підприємств

Розвиток наукової сфери, ефективність наукової діяльності залежать, передусім, від наявності та використання науково-технічного потенціалу, ступеня запровадження у виробництво результатів наукових досліджень, інтенсивності інноваційних процесів.

Поняття науково-технічного потенціалу використовується для характеристики здатності системи створювати новинки взагалі, тоді як інноваційний потенціал відображає можливості використання наявних інновацій як усередині, так і за межами системи. Важливим моментом у визначенні поняття науково-технічного потенціалу вважається пропорція його співвідношення з науковим та технічним потенціалом^{*}

Проводячи розмежування між поняттями науково-технічного й інноваційного потенціалу, слід відзначити їхній певний взаємозв'язок. По-перше, науково-технічний сектор за всіх обставин має значний ступінь інноваційності, оскільки створює нову продукцію. Ступінь цієї інноваційності визначається тим, наскільки продукція цієї сфери потрібна потенційним споживачам. По-друге, науково-технічний сектор національної економіки є споживачем значної частини нововведень, створюваних усередині і за межами макроекономічної системи, що також збільшує ступінь його інноваційності. По-третє, науково-технічний сектор є однією з основ інноваційної діяльності в будь-якій виробничо-господарській системі незалежно від рівня її складності. Тому науково-технічний сектор є важливим параметром інноваційного потенціалу будь-якого вироб-

ничо-економічного сектору, що зумовлює можливості його ефективного розвитку й функціонування.

Теоретико-методологічні основи інноваційного потенціалу України змістовно представлені в роботах В. Гейця, Г. Доброва, М. Маліка, В. Семиноженка, Л. Федулової; практичне вирішення проблем інноваційного потенціалу України знайшли відображення в працях О. Бутнік-Сіверського, О. Дація, О. Крисального, М. Кропивка, І.Топіхи; статистичному моделюванню соціально-економічних показників присвячені дослідження С.А. Айвазяна, А.М. Єріної, М.І. Скрипниченко.

Мета статті – визначити інтегральну оцінку інноваційного потенціалу аграрних підприємств з використанням факторного аналізу.

Моделювання інтегрального показника (індексу), що характеризує один чи кілька аспектів соціально-економічних явищ, ґрунтується на методології одержання одного узагальнюючого індикатора, який представляє (вміщує характеристики) одночасно кілька різних властивостей досліджуваного об'єкта. Як правило, завдання побудови *інтегрального показника* впливає з необхідності одержання деякого умовного вимірника (чи способу вимірювання) такої властивості об'єкта, яку неможливо безпосередньо виміряти. Тобто, мова йде про *латентну* змінну, що не піддається безпосередньому кількісному вимірюванню (для неї не існує об'єктивно зумовленої шкали).¹

Узагальнюючи міжнародний та український досвід розрахунків інтегрального по-

* Науковий керівник – О.Д. Витвицька, доктор економічних наук, доцент.

¹ Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування / А.М. Єріна. – К.: КНЕУ, 2001. – С.12-15.

казника, бачимо, що методологія його побудови зводиться до одержання спеціального роду окремих індивідуальних критеріїв, тобто *інтегральний показник* – це загальна агрегована характеристика f однієї латентної чи кількох властивостей об'єкта, які у свою чергу визначаються сукупністю (набором, множиною) окремих індивідуальних критеріїв (ознак), що задаються змінними, які можна ідентифікувати й виміряти $x_1, x_2, \dots, x_n$.

Актуальність конструювання *інтегрального показника* для різних соціально-економічних явищ і процесів пояснюється тим, що їхні властивості, як правило, характеризуються великою множиною ознак ($m > 2$), а отже на практиці при упорядкуванні цих одиниць сукупності часто виникає необхідність агрегування всіх ознак множини x в одну *інтегральну оцінку* G_j . Така оцінка геометрично інтерпретується як точка у багатовимірному просторі, координати якої вказують на масштаб або позицію j -ї одиниці. Алгебраїчно значення ознак для j -ї одиниці сукупності представляються вектором $X_j = |x_1, x_2, \dots, x_m|$, а агрегування їх означає перетворення вектора в скаляр.

Агрегування ознак ґрунтується на так званій теорії «адитивної цінності», згідно з якою цінність цілого дорівнює сумі цінностей його складових. Такий підхід, наприклад, реалізовано при визначенні рейтингів на основі експертних оцінок, представлених рангами або балами. Якщо ознаки множини X мають різні одиниці вимірювання, то адитивне агрегування потребує приведення їх до однієї основи, тобто попередньої *стандартизації*. Вектор первинних значень ознак $X_j = |x_1, x_2, \dots, x_m|$ замінюється вектором стандартизованих значень $Z_j = |z_1, z_2, \dots, z_m|$.

Визначення ваг за факторними навантаженнями базується на застосуванні факторного аналізу для побудови узагальнюючих індикаторів і логіці використання універсального методичного забезпечення для вирішення комплексної задачі. Основна ідея визначення ваг полягає у визначенні внеску кожного фактора до загальної дисперсії (по всіх факторах, включаючи латентні), яка дорівнює 100 %. Алгоритм передбачає три послідовних кроки:

1) розрахунок добутку факторного навантаження $|f|_i$ та частки загальної дисперсії, яку він пояснює q_i :

$$q_i = |f|_{ik} d_k;$$

2) розрахунок суми одержаних добутків по всіх факторах:

$$\sum_i q_i;$$

3) розрахунок внеску кожного фактора до зазначеної суми, тобто власне ваги i -го фактора у загальній моделі:

$$W_i = \frac{q_i}{\sum_i q_i}.$$

Формування початкового набору індивідуальних критеріїв властивостей інтегрального показника проводиться експертно, хоча й часто його здійснюють за допомогою методів багатовимірного статистичного аналізу, а саме методу головних компонент. Проте незалежно від обраного методу чи схеми структуризації системи статистичних показників, ряд авторів, і зокрема С.А. Айвазян, наголошують на необхідності керуватися наступними вимогами:¹

- представництво, відповідно до якого у даному переліку мають бути представлені всі основні показники категорії, що розглядається;

- інформаційна доступність, відповідно до якої ті показники й окремі індивідуальні критерії, що використовуватимуться у подальшому, мають бути доступними для їх статистичної реєстрації та повинні входити у перелік офіційних статистичних показників (або бути розрахованими на основі значень останніх);

- інформаційна достовірність, згідно з якою статистичні дані та критерії, що використовуються, мають адекватно відображати стан чи окремий аспект інтегрального показника.

Для інтегральної оцінки інноваційного потенціалу визначимо індекси таких показників, як: чисельність працівників, які виконують науково-технічні роботи; обсяг наукових і науково-технічних робіт; обсяг фі-

¹ Айвазян С.А. К методологии измерения синтетических категорий качества жизни населения/ С.А. Айвазян // Экономика и математические методы. – 2003. – №2. – Т. 39. – С.33-53.

нансування науково-технічних робіт; кількість наукових організацій міжнародного співробітництва; кількість підприємств, що впроваджували інновації; кількість підпри-

ємств, що реалізували інноваційну продукцію за кордон.

У таблиці 1 наведено значення індексів цих показників.

1. Значення індексів

Рік	i_1 (індекси чисельності працівників, які виконують науково-технічні роботи)	i_2 (індекси обсягу наукових та науково - технічних робіт)	i_3 (індекси обсягу фінансування науково-технічних робіт)	i_4 (індекси кількості наукових організацій міжнародного співробітництва)	i_5 (індекси кількості підприємств, що впроваджували інновації)	i_6 (індекси кількості підприємств, що реалізували інноваційну продукцію за кордон)
2001	1	1	1	1	1	1
2002	0,932	1,058	1,111	1,033	1,010	1,021
2003	0,953	1,150	1,093	1,039	1,008	1,018
2004	0,931	1,051	1,028	1,298	1,009	1,139
2005	0,909	1,243	1,287	1,318	0,751	1,296
2006	0,911	1,105	1,054	1,284	0,967	1,377
2007	0,845	0,968	0,872	1,274	0,702	1,257
2008	0,894	0,941	0,975	1,365	0,896	1,435
2009	0,817	1,028	0,978	1,498	0,795	1,307
2010	0,795	0,987	1,011	1,782	0,777	1,304

Визначаємо значення ваг за факторними навантаженнями (f_{ik}) із застосуванням методу головних компонент факторного аналізу (табл. 2).

Метод головних компонент дає змогу визначити лінійні комбінації вихідних факторних ознак, які забезпечують максимальну кумулятивну дисперсію $\sum_k d_k \cdot d_k$ – процент

загальної дисперсії ознак – симптомів (індексів), який пояснюють відповідні головні компоненти;

f_{ik} – факторне навантаження (коефіцієнт парної кореляції між i -м показником (індексом) та k -ю головною компонентою).

2. Факторні навантаження

	Компоненти		q_i	Значення ваг W_i
	1	2		
i_1	-0,937890	0,132241	52,47905	0,221130609
i_2	-0,483245	-0,842676	23,65777	0,09968659
i_3	-0,475014	-0,845495	23,73693	0,10002013
i_4	0,887641	-0,230307	49,6674	0,209283159
i_5	-0,786894	0,334024	44,03019	0,185529692
i_6	0,781890	-0,278227	43,75018	0,18434982
		$\sum_i q_i$	237,3215	
Частка дисперсії, яку пояснює компонента, %, d_k	55,9543834637612	28,0745888010538		1

Значення факторних навантажень (f_{ik}) індексів наведені в таблиці 3.

3. Матриця коефіцієнтів (факторних навантажень) компонент

Індекс	Компонента	
	1	2
i_1	-0,937890*	0,132241
i_2	-0,483245	-0,842676*
i_3	-0,475014	-0,845495*
i_4	0,887641*	-0,230307
i_5	-0,786894*	0,334024
i_6	0,781890*	-0,278227

Примітка. Зірочкою позначено індекси, які визначають назву кожної компоненти, тобто мають найбільший вплив на неї.

Значення даних показників – перша складова розрахунку ваг, а саме $|f|_{ik}$, другий компонент – d_k – одержуємо з таблиці 4.

Кумулятивна частка дисперсії, яку пояснюють одержані компоненти, дорівнює 84%. Тобто ці компоненти пояснюють 84% вихідних показників (кумулятивна частка дисперсії має бути вищою за 75%), значення власних чисел одержаних компонент відповідають умові $\lambda_k \geq 1$, ці компоненти містять

високі факторні навантаження ($|f|_{ik} \geq 0,7$), що свідчить про можливість застосування одержаних головних компонент із метою визначення вагових коефіцієнтів інтегрального показника.

У результаті перемноження одержуємо добуток значень факторних навантажень кожної компоненти $|f|_{ik}$ та відсотка загальної дисперсії, яку вона пояснює d_k , що дає змогу визначити ваги індексів (табл. 5)

4. Повна пояснювальна дисперсія

Компонента	Частка дисперсії, яку пояснює компонента, % (d_k)	Кумулятивна частка дисперсії, яку пояснюють компоненти, %	Значення власних чисел одержаних компонент λ_k
1	55,9544	55,9544	3,357263
2	28,0746	84,029	1,684475

5. Розрахунок ваг індексів

Індекс	Коефіцієнт q_i	Значення ваг W_i
i_1	52,47905	0,221130609
i_2	23,65777	0,09968659
i_3	23,73693	0,10002013
i_4	49,6674	0,209283159
i_5	44,03019	0,185529692
i_6	43,75018	0,18434982
Сума	237,3215	

Отже, інтегральний показник виглядатиме наступним чином:

$$I = 0,221i_1 + 0,099i_2 + 0,1i_3 + 0,209i_4 + 0,185i_5 + 0,184i_6. \quad (1)$$

6. Інтегральні показники

Рік	i_1	i_2	i_3	i_4	i_5	i_6	Ind
	0,221131	0,099687	0,10002	0,209283	0,18553	0,18435	
2001	0,221131	0,099687	0,10002	0,209283	0,18553	0,18435	1
2002	0,206094	0,105468	0,111122	0,21619	0,187385	0,188221	1,01448
2003	0,210737	0,11464	0,109322	0,217445	0,187014	0,187668	1,026826
2004	0,205873	0,104771	0,102821	0,27165	0,187199	0,209974	1,082287
2005	0,201008	0,12391	0,128726	0,275835	0,139333	0,238917	1,107729
2006	0,20145	0,110154	0,105421	0,26872	0,179407	0,25385	1,119001
2007	0,186855	0,096497	0,087218	0,266627	0,130242	0,231728	0,999166
2008	0,197691	0,093805	0,09752	0,285672	0,166235	0,264542	1,105464
2009	0,180664	0,102478	0,09782	0,313506	0,147496	0,240945	1,082909
2010	0,175799	0,098391	0,10112	0,372943	0,144157	0,240392	1,132801

Розрахункові значення інтегрального показника за 2001–2010 роки наведено нижче (табл. 7).

Значення інтегральної оцінки знаходиться в межах від 0 до 1. Виходячи з вищенаведених розрахунків, можна зробити висновок, що упродовж досліджуваного періоду інтегральна оцінка інноваційного потенціалу характеризує постійне збільшення

показників інноваційної діяльності, за винятком 2007 року, коли значення інтегрального показника менше 1. Незважаючи на те, що нині все менше використовуються мотиваційні механізми для залучення інтелектуальних ресурсів зі значень інтегрального показника бачимо, що в 2010 році була суттєва динаміка розвитку інноваційного потенціалу підприємства.

7. Розрахункові значення інтегрального показника

Рік	<i>I</i>
2001	1
2002	1,01448
2003	1,026826
2004	1,082287
2005	1,107729
2006	1,119001
2007	0,999166
2008	1,105464
2009	1,082909
2010	1,132801

Отже, запропонована нами методика базується на використанні системи показників для інтегральної оцінки інноваційного потенціалу підприємства на основі факторного аналізу. Запропонована система включає збалансований перелік показників, які до-

зволяють об'єктивно визначити складові інноваційного потенціалу підприємства, встановити динаміку і взаємозв'язок індивідуальних та загальних тенденцій інноваційного розвитку аграрних підприємств.

Визначено інтегральну оцінку інноваційного потенціалу аграрних підприємств. Запропонована система включає збалансований перелік показників, які дозволяють об'єктивно визначити складові інноваційного потенціалу підприємства.

Определена интегральная оценка инновационного потенциала аграрных предприятий. Предложенная система включает сбалансированный перечень показателей, позволяющих объективно определить составляющие инновационного потенциала предприятия.

An article provides the integral estimation of innovative potential of agricultural enterprises. The proposed system includes a balanced list of metrics that can objectively determine the components of the innovation capacity of enterprises

*

**П.І. ШАРАН, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Інститут розведення і генетики тварин НААН**

Методичні та практичні аспекти інтенсивності відтворення великої рогатої худоби м'ясних порід

Підвищення інтенсивності відтворення стада – один із основних шляхів збільшення поголів'я великої рогатої худоби м'ясного напрямку продуктивності, обсягів виробництва високоякісної яловичини та зниження її собівартості. Останнє зумовлене тим, що витрати на утримання всіх корів і нетелей, у тому числі й тих, що впродовж року не народили телят, повністю переносяться на собівартість одержаного приплоду.

Для аналізу та оцінки плодючості великої рогатої худоби користуються такими показниками: тривалість періоду між отеленнями, днів; вихід телят на 100 корів, або на 100 корів і нетелей, голів. Середнє значення цих показників не завжди достовірно відображає фактичні результати плодючості худоби.

Наприклад, збільшують показник відтворення ті корови, які теляться двічі за рік (у січні-лютому, листопаді-грудні). Також формально можна підвищити вихід телят від 100 корів за рахунок телят-двійнят, оскільки в окремі роки кількість корів, які народили двійню, може сягати до 5%¹.

Нерідко у звітність записують народження телят від корів, хоча фактично вони одержані від нетелей. Подібні розрахунки приводять до штучного збільшення виходу телят на 100 корів. Цей показник також може бути заниженим через вибуття корів у першому кварталі поточного року.

¹ Ткачук В.Н. Анализ воспроизводства в стаде мясного скота украинской мясной породы / В.Н. Ткачук, Д.Т. Винничук / Вісн. аграр. науки. – 1995. – № 8. – С. 34-40.

7. Розрахункові значення інтегрального показника

Рік	<i>I</i>
2001	1
2002	1,01448
2003	1,026826
2004	1,082287
2005	1,107729
2006	1,119001
2007	0,999166
2008	1,105464
2009	1,082909
2010	1,132801

Отже, запропонована нами методика базується на використанні системи показників для інтегральної оцінки інноваційного потенціалу підприємства на основі факторного аналізу. Запропонована система включає збалансований перелік показників, які до-

зволяють об'єктивно визначити складові інноваційного потенціалу підприємства, встановити динаміку і взаємозв'язок індивідуальних та загальних тенденцій інноваційного розвитку аграрних підприємств.

Визначено інтегральну оцінку інноваційного потенціалу аграрних підприємств. Запропонована система включає збалансований перелік показників, які дозволяють об'єктивно визначити складові інноваційного потенціалу підприємства.

Определена интегральная оценка инновационного потенциала аграрных предприятий. Предложенная система включает сбалансированный перечень показателей, позволяющих объективно определить составляющие инновационного потенциала предприятия.

An article provides the integral estimation of innovative potential of agricultural enterprises. The proposed system includes a balanced list of metrics that can objectively determine the components of the innovation capacity of enterprises

*

**П.І. ШАРАН, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
Інститут розведення і генетики тварин НААН**

Методичні та практичні аспекти інтенсивності відтворення великої рогатої худоби м'ясних порід

Підвищення інтенсивності відтворення стада – один із основних шляхів збільшення поголів'я великої рогатої худоби м'ясного напрямку продуктивності, обсягів виробництва високоякісної яловичини та зниження її собівартості. Останнє зумовлене тим, що витрати на утримання всіх корів і нетелей, у тому числі й тих, що впродовж року не народили телят, повністю переносяться на собівартість одержаного приплоду.

Для аналізу та оцінки плодючості великої рогатої худоби користуються такими показниками: тривалість періоду між отеленнями, днів; вихід телят на 100 корів, або на 100 корів і нетелей, голів. Середнє значення цих показників не завжди достовірно відображає фактичні результати плодючості худоби.

Наприклад, збільшують показник відтворення ті корови, які теляться двічі за рік (у січні-лютому, листопаді-грудні). Також формально можна підвищити вихід телят від 100 корів за рахунок телят-двійнят, оскільки в окремі роки кількість корів, які народили двійню, може сягати до 5%¹.

Нерідко у звітність записують народження телят від корів, хоча фактично вони одержані від нетелей. Подібні розрахунки приводять до штучного збільшення виходу телят на 100 корів. Цей показник також може бути заниженим через вибуття корів у першому кварталі поточного року.

¹ Ткачук В.Н. Анализ воспроизводства в стаде мясного скота украинской мясной породы / В.Н. Ткачук, Д.Т. Винничук / Вісн. аграр. науки. – 1995. – № 8. – С. 34-40.

Тривалість періоду між отеленнями характеризує темпи народжуваності й визначається кількістю днів між двома (попереднім і наступним) отеленнями однієї корови. Це має значення для оцінки відтворення дорослих корів. Приймати за основу аналізу плодючості корів середню тривалість періоду між отеленнями недоцільно, оскільки мова йде про регулярну фактичну тільність корів.

Показник тривалості періоду між отеленнями – поняття зоотехнічне. На відміну від економічних показників він характеризує окрему тварину, а не їхню групу. Тому оцінка за допомогою цього показника всього стада є некоректною. Другий показник – вихід телят на 100 корів, або на 100 корів і нетелей – необхідний при плануванні розвитку скотарства, а також при оцінці виробничо-господарської діяльності ферми великої рогатої худоби.

Для досягнення більшої точності розрахунку плодючості стада корів нами запропонована наступна формула¹:

$$B_m = \frac{H_m - H_{m_1} - (H_{m_2} : 2)}{П_k} \cdot 100, \quad (1)$$

де B_m – вихід телят на 100 корів за звітний рік, гол.;

H_m – кількість народжених телят за звітний рік, гол.;

H_{m_1} – кількість телят від корів, які поповнили стадо, гол.;

H_{m_2} – кількість телят-двійнят, гол.;

$П_k$ – кількість поголів'я корів на 1 січня звітного року, гол.

Отже, при розрахунках виходу телят на 100 корів доцільно користуватися даними офіційної статистики про кількість корів на 1 січня звітного року. В чисельник формули необхідно включати кількість новонароджених телят від наявних корів на вказану дату за мінусом кількості телят від корів, які впродовж року поповнили стадо, та половини кількості телят-двійнят. Показник, одержаний таким способом, не залежатиме від збільшення кількості корів, телят-двійнят і вибракуваних тварин основного стада.

Загальновідомо, що вихід телят знижується через неплідність корів. Чим більший період неплідності, тим нижчий вихід телят та рівень економічних показників ферми з розведення корів м'ясних порід. Щоб контролювати вплив неплідності на економіку галузі, насамперед необхідно правильно визначити прямі непродуктивні витрати коштів, спричинені неплідністю маточного поголів'я худоби м'ясних порід.

Для визначення розміру непродуктивних витрат від утримання неплідних корів і телиць м'ясних порід визнаної методики не існує. Є спроби окремих учених визначати збитки від неплідності корів (телиць), враховуючи наступні складові².

вартість живої маси недоодержаного приплоду телят за цінами на дорослу рогату худобу;

витрати коштів на кількість доз сперми бугаїв, використаної понад норму на штучне осіменіння маток, які неодноразово “перегулювали”;

утримання корів (телиць) понад оптимальний сервіс-період (більше 80 днів).

При використанні вказаних методичних підходів штучно завищується сума непродуктивних витрат. Крім того, обчислювати вартість приплоду за цінами на дорослу худобу некоректно, бо витрати на новонароджених телят значно вищі, ніж на вирощений молодняк живою масою 350-400 кг.

Брати до уваги вартість витрат доз сперми понад норму на штучне осіменіння корів, які “перегуляли”, а також витрати коштів на утримання корів більше оптимального сервіс-періоду означає їхній подвійний рахунок, бо перші увійшли до складу витрат на утримання корови, а другі – до витрат, віднесених на вирощування теляти від народження до відлучення.

Вказані недоліки значною мірою усуває запропонована методика визначення непродуктивних витрат на утримання неплідних корів і телиць м'ясних порід. Суть її зводиться до використання двох обґрунтованих підходів – біологічного та економічного.

¹ Шаран П.І. Методичні підходи до оцінки плодючості корів / П.І. Шаран, С.Ю. Демчук / Тезиси докладов междунар. науч.-практ. конф., посвященной 60-летию науки Беларуси (23-23 октября 2009 г.). – Жодино, 2009. – С. 169-171.

² Рекомендації по поліпшенню відтворення худоби великих м'ясних порід української селекції / Міністерство агропромислового комплексу України, Українська академія аграрних наук, Інститут тваринництва, Харківський зооветеринарний інститут. – Х., 1999. – 20 с.

Перший характеризує метод визначення періоду непродуктивних витрат на утримання неплідних корів і телиць м'ясних порід, другий відображає грошову оцінку постійних витрат виробничих ресурсів, які непродуктивно використовуються при неплідності маточного поголів'я великої рогатої худоби м'ясного напрямку продуктивності.

Відомо, що за сприятливих умов догляду та утримання кожна фізіологічно здорова корова здатна впродовж року (365 днів) народити теля при середньому періоді тривалості тільності 285 днів. Отже, непродуктивними можна вважати постійні витрати на утримання корів, які не запліднилися після отелення через 80 днів (365 днів – 285 днів).

Середнім віком першого отелення телиць переважної більшості м'ясних порід прийнято вважати 27 міс. Тому витрати на кожен день утримання телиць віком понад 18 міс. вважаються непродуктивними (27 міс. – 9 міс.).

До постійних витрат, тобто таких, кількість яких залишається незмінною незалежно від обсягів виробленої продукції, доцільно відносити витрати на:

оплату праці постійних працівників (Опп);
відрахування на соціальні заходи від оплати праці постійних працівників (Всз);
підтримуючі корми (Впк);
підстилку (Вп);
засоби захисту тварин (Взт);
амортизацію основних засобів (Аоз);
витрати на електроенергію (Ве);
поточний ремонт основних засобів (Впр);
водопостачання (Ввп);
інші витрати (Ві).

Витрати оцінюються за фактичними даними бухгалтерського обліку відповідних аграрних формувань, а в разі їхньої відсутності – за нормативами з розрахунку на один кормо-день утримання неплідних корів після 80 днів тривалості сервіс-періоду, а неплідних телиць – після 18-місячного віку. Від загальних витрат вираховується вартість побічної продукції (Впб), одержана від неплідних корів і телиць, оцінена за ринковими цінами.

Отже, непродуктивні витрати на утримання неплідних корів та телиць м'ясних порід Нвм визначаються за формулою¹:

$$\text{Нвм} = (\text{Опп} + \text{Всз} + \text{Впк} + \text{Вп} + \text{Взт} + \text{Аоз} + \text{Ве} + \text{Впр} + \text{Ввп} + \text{Ві}) - \text{Впб}. \quad (2)$$

Параметри розрахованих економічних елементів постійних непродуктивних витрат на утримання неплідних корів і телиць м'ясних порід наведені у таблиці 1.

Для обчислення суми непродуктивних витрат на утримання неплідних корів (телиць) необхідно спочатку визначити період їхньої непродуктивності. Наприклад, у стаді, в якому на початок року було 130 корів, народилося за рік 120 телят, у т.ч. 4 двійні, від корів, які поповнили стадо впродовж року, одержано 12 гол. приплоду. Отже, вихід телят на 100 корів становить 83 гол. $(122 \text{ телят} - 12 \text{ телят} - (4 \text{ телят} \div 2) \div 130 \text{ корів}) \div 100$, що припадає на 1 корову 0,83 гол.

Період неплідності корів обчислюється за різницею між фактичним міжотельним періодом та оптимальним (365 днів). При наявності інформації про вихід телят на 100 корів для визначення періоду неплідності можна скористатися формулою:

$$\text{Пнк} = (365 \div \text{ВТ}) \times 100 - 365, \quad (3)$$

де 365 – оптимальний міжотельний період корови, днів;

ВТ – фактичний вихід телят на 100 корів, гол.

Тобто, в нашому прикладі середній термін неплідності корови дорівнює 75 днів $(365 \div 0,83) - 365$ днів), а непродуктивні витрати на її утримання за вказаний період 457,5 грн $(75 \text{ днів} \times 6,1 \text{ грн})$.

Для розрахунку непродуктивних витрат на неплідних телиць необхідно мати інформацію про дату народження телиці й вік введення її у стадо. Наприклад, у картці племінної корови (телиці) (форма №2 м'яс.) записано: телиця Мавка 4537 народилася 1 січня 2009 року, дата плідного осіменіння – 1 січня 2011 року. Тобто, вказана телиця плідно осіменилася у 24 міс. Період її неплідності – 6 міс. $(24 \text{ міс.} - 18 \text{ міс.})$, або 182,4 кормо-дня $(30,4 \text{ днів} \times 6 \text{ міс.})$, а розмір непродуктивних витрат на її утримання – 853,63 грн $(182,4 \text{ кормо-дня} \times 4,68 \text{ грн})$.

¹ Шаран П.І. Методика визначення непродуктивних витрат на утримання неплідних корів і телиць м'ясних порід / П.І. Шаран // Розведення і генетика тварин : міжвід. темат. наук. зб. / УААН, ІРГТ. – К. : Аграр. наука, 2010. – Вип. 44. – С. 207-210.

1. Калькуляція постійних непродуктивних витрат на утримання неплідних корів і телиць м'ясних порід (з розрахунку на 1 кормо-день)

Статті витрат	Вид маточного поголів'я			
	корови		телиці парувального віку	
	витрати у вартісному виразі, грн	структура витрат, %	витрати у вартісному виразі, грн	структура витрат, %
Оплата праці	2,27	24,2	1,55	20,5
Відрахування на соціальні заходи	0,85	9,1	0,58	7,7
Підтримуючі корми	3,60	38,4	3	39,7
Підстилка	1,10	11,7	0,88	11,6
Засоби захисту тварин	0,38	4,1	0,38	5,0
Амортизація	0,17	1,8	0,17	2,2
Поточний ремонт	0,09	1,0	0,09	1,2
Водопостачання	0,80	8,5	0,8	10,6
Інші витрати	0,11	1,2	0,11	1,5
Непродуктивні постійні виробничі витрати	9,37	100,0	7,56	100,0
Витрати на побічну продукцію (вираховуються)	3,29		2,88	
Повні непродуктивні витрати	6,08		4,68	

Непродуктивні витрати на утримання неплідної корови (телиці) мають бути віднесені на собівартість новонародженого приплоду. За чинною методикою собівартість однієї голови приплоду, одержаного від корів м'ясних порід, визначають діленням суми річних витрат на утримання корів і нетелей на кількість голів приплоду¹. Цей методичний підхід не враховує приріст живої маси корів першого, другого й третього отелень, що завищує витрати на приплід. Оскільки за багаторічними дослідженнями доведено: в середньому за період тільності первістка додає у живій масі 80 кг, корова другого отелення – 50 кг, третього – 30 кг². У зв'язку з цим собівартість новонародженого теляти, одержаного від корів першого, другого і третього отелень визначається в такій послідовності. Спочатку розраховують витрати на 1 кг приросту живої маси (Сжм1). Для цього використовують формулу:

$$Сжм1 = В365 \div \Delta Жмкт, \quad (4)$$

де В365 – сума витрат коштів на утримання корови впродовж року, грн;

$\Delta Жмкт$ – приріст живої маси корови за рік та теляти за період тільності матері, кг.

Потім обчислюють собівартість 1 гол. новонародженого приплоду корів м'ясних по-

рід першого-третього отелень (Стк1-3) за формулою:

$$Стк1-3 = Вкт \times Жмт, \quad (5)$$

де Вкт – витрати коштів на 1 кг приросту живої маси корови й теляти, грн;

Жмт – жива маса 1 гол. приплоду м'ясних корів, кг.

За нашими розрахунками нормативні витрати на утримання первістки впродовж року (за вирахуванням вартості побічної продукції) становлять 2392,5 грн, що дорівнює 21,75 грн на 1 кг приросту живої маси корови (80 кг) і теляти (30 кг) – 2392,5 грн : 110 кг.

Отже, вартість 1 гол. приплоду середньою живою масою 30 кг дорівнюватиме 652,5 грн (21,75 грн $\times$ 30 кг) за умови, якщо від 100 корів одержано 100 телят упродовж року.

Собівартість 1 гол. приплоду при оптимальному міжотельному періоді (365 днів) – 652,5 грн є базовою. Якщо міжотельний період збільшено, то до базової собівартості 1 гол. необхідно додати розмір непродуктивних витрат на утримання неплідних корів, який розраховують за формулою:

$$Нвм = Стк1-3 + (Нвкд \times Пнк), \quad (6)$$

де Нвм – непродуктивні витрати на утримання неплідної корови з подовженим міжотельним періодом;

Нвкд – непродуктивні витрати на утримання корови впродовж 1 кормо-дня, грн;

Пнк – період неплідності корів (телиць), кормо-дні.

¹ Постанова Кабінету Міністрів України від 23.04.1996 р. № 452 «Про затвердження Типового положення з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств. Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/452-96-p/page>

² Результати комплексної індивідуальної оцінки великої рогатої худоби м'ясних порід і типів суб'єктів плеїнної справи у тваринництві України за 2009 рік; за ред. А.Є. Почукаліна. – К : Арістей, 2010. – 124 с.

Користуючись формулою 3 знаходимо, що при виході 95 телят на 100 корів міжотельний період становитиме 384 дні $[(365 \text{ днів} \div 95 \text{ телят}) \times 100]$, а період неплідності – 19 днів $(384 \text{ дні} - 365 \text{ днів})$, загальні непродуктивні витрати – 115,9 грн $(19 \text{ днів} \times 6,1 \text{ грн})$ (непродуктивні витрати на 1 кормо-день), а з розрахунку на 1 теля – 23,2 грн $(115,9 \text{ грн} \div 5 \text{ телят})$. Отже, собівартість 1 гол. приплоду при виході 95 телят на 100 корів дорів-

нюватиме 675,7 грн $[652,5 \text{ грн (базова собівартість 1 гол. приплоду при виході 100 телят на 100 корів)} + 23,2 \text{ грн (непродуктивні витрати на одне теля з кожних 95 гол., одержаних від 100 корів)}]$.

За вказаними методичними підходами сформовано таблицю 2, яка відображає вплив рівня відтворення корів м'ясних порід на збільшення вартості 1 гол. приплоду.

2. Вплив рівня відтворення корів м'ясних порід на збільшення вартості 1 гол. приплоду

Вихід телят на 100 корів, гол.	Тривалість міжотельного періоду, днів	Період неплідності (яловості)*, днів	Непродуктивні витрати, грн		Собівартість 1 гол. приплоду, грн	Темп збільшення собівартості 1 гол. приплоду, %
			усього	на 1 теля		
100	365	0	0	0	652,5	100,0
95	384	19	115,9	23,2	675,7	103,5
90	406	41	250,1	50,0	725,7	111,2
85	429	64	390,4	78,1	803,8	123,2
80	456	91	555,1	111,0	914,8	140,2
75	487	122	744,2	148,8	1063,6	163,0
70	521	156	951,6	190,3	1253,9	192,0
65	561	196	1195,6	239,1	1493,0	228,2
60	608	243	1482,3	296,4	1789,4	274,2
55	664	299	1823,9	364,8	2154,2	330,1
50	730	365*	2226,5	445,3	2599,5	398,4

При аналізі даних, розміщених у таблиці 2, можна бачити чітку тенденцію до зростання витрат на 1 гол. приплоду. Останнє також негативно впливає не лише на рівень збільшення витрат на живу масу теляти при від-

лученні, але й при реалізації. Крім того, зниження рівня виходу телят на 100 корів зменшує обсяг реалізації живої маси, що призводить до зниження чистого доходу, прибутку та рівня рентабельності (табл. 3).

3. Залежність ефективності розведення м'ясної худоби від рівня виходу телят з розрахунку на 100 корів

Вихід телят на 100 корів, гол.	Реалізовано надремонтного молодняка		Чистий дохід (виручка від реалізації), грн	Витрати на одне теля, грн		Собівартість реалізації живої маси надремонтного молодняка, грн	Прибуток, грн	Рентабельність, %
	гол.	живої маси, ц		до відлучення, (жива маса 194 кг)	від народження до реалізації на м'ясо (жива маса 460 кг)			
100	68	312,8	453560	3352,5	6008,5	408578	44982,0	11,0
95	62	285,2	413540	3375,7	6031,8	373971,6	39568,4	10,6
90	57	262,2	380190	3425,7	6081,7	346656,9	33533,1	9,7
85	52	239,2	346840	3503,8	6159,8	320309,6	26530,4	8,3
80	47	216,2	313490	3614,8	6270,8	294727,6	18762,4	6,4
75	43	197,8	286810	3763,6	6419,6	276042,8	10767,2	3,9
70	37	170,2	246790	3953,9	6609,9	244566,3	2223,7	0,9
65	32	147,2	213440	4193,0	6849,0	219168	-5728	-0,3
60	27	124,2	180090	4489,4	7145,4	192925,8	-12835,8	-6,6
55	24	110,4	160080	4854,2	7510,2	180244,8	-20164,8	-11,2
50	22	101,4	147030	5299,5	7955,5	175021	-27991	-16,0

Отже, за умови середньодобового приросту живої маси теляти 776 г при відлученні у 210 днів, від відлучення до 18 міс. – 790 г, що забезпечує живу масу 1 гол. 460 кг, розміру реалізаційної ціни 1 ц живої маси

1450 грн нижньою межею прибутковості корів буде та група, від якої одержано по 70 телят, з яких 37 голів реалізовано. Тому стверджуючи про факт впливу на ефективність розведення м'ясної худоби рівня вихо-

ду телят на 100 корів, необхідно цей базовий чинник нерозривно зв'язувати з кількістю реалізованого поголів'я надремонтного молодняку для забою на м'ясо і племінні цілі після забезпечення відтворення власного стада (простого чи розширеного). Найповніше характеризує зв'язок кількості реалізованого поголів'я її відношення до виходу на 100 корів, тобто «частка продажу поголів'я надремонтного молодняку». При простому відтворенні стада м'ясної худоби найбільше її значення – 68% – може бути при виході 100 телят на 100 корів, найменше – 44 % – при зниженні рівня відтворення у два рази.

4. Динаміка прибутку з розрахунку на 1 ц реалізованої живої маси, 1 гол. надремонтного молодняку, на 1 корову залежно від частки його продажу (виходу телят на 100 корів і кількості реалізованого поголів'я бугайців та телиць)

Вихід телят на 100 корів, гол.	Реалізовано надремонтного молодняку, гол.	Частка продажу, % (гр. 2: 1 гр.) × 100	Одержано прибутку, грн				
			на 1 корову		на 1 ц живої маси		на 1 теля, грн
			грн	темп збільшення, зменшення (+,-), %	грн	темп збільшення, зменшення (+,-), %	
1	2	3	4	5	6	7	8
100	68	68	449,8	100,0	143,8	100,0	661,6
95	62	65	395,7	88,0	138,7	96,5	638,2
90	57	63	335,3	74,5	122,9	88,9	588,3
85	52	61	265,3	59,8	110,9	77,1	510,2
80	47	59	187,6	41,7	86,8	60,3	399,2
75	43	57	107,7	23,9	54,4	37,8	250,4
70	37	53	22,2	4,9	13,1	9,1	60,1
65	32	49	-57,3	-100,0	-38,9	-100,0	-179
60	27	45	128,4	-224,1	-103,3	-265,6	-415,4
55	24	44	201,5	351,8	-182,6	-469,4	-840,2
50	22	44	279,9	486,7	-276	-709,3	-1272,3

Разом із тим слід визнати, що відносний показник «частка продажу» не повністю характеризує ефективність відтворення, під якою слід розуміти «обсяг реалізації живої маси надремонтного молодняку для забою на м'ясо з розрахунку на одну корову»¹, кг. Вказаний показник відображає крім кількості збережених і проданих телят їхню живу масу, тобто продуктивність. При середньодобовому прирості живої маси від народження до реалізації для забою на м'ясо 800 г у 18 міс. ліміти цього показника максимальні – 313 кг, мінімальні – 101,4 кг залежно від виходу телят та частки продажу, при забезпеченні продуктивності 1000 г із розра-

За умови середньодобового приросту живої маси молодняку м'ясного напрямку продуктивності 800 г від народження до реалізації для забою на м'ясо у 18 міс. і реалізації 1 гол. живою масою 460 кг за ціною 1450 грн з розрахунку на 1 ц проданої худоби, галузь може бути прибутковою, якщо частка продажу дорівнюватиме 53%. Тобто тоді, коли з одержаних та збережених із розрахунку на 100 корів 70 телят, 37 з них буде реалізовано. Чим вища частка продажу, тим більший розмір прибутку на 1 корову, на 1 ц приросту живої маси і на 1 теля (табл. 4).

хунку на одну добу – відповідно 392,5 і 127 кг з розрахунку на 1 корову.

Отже, основними показниками інтенсивності відтворення великої рогатої худоби м'ясних порід є:

- плодючість (вихід телят на 100 корів на початок року, гол.);
- собівартість 1 гол. приплоду, грн;
- кількість реалізованого надремонтного молодняку, гол.;
- обсяг реалізованої живої маси, кг;
- витрати на 1 теля до відлучення, грн;
- витрати на 1 теля від народження до реалізації на плем'я і для забою на м'ясо, грн;
- прибуток на 1 корову грн;
- прибуток на 1 ц живої маси, грн;
- прибуток на 1 теля, грн.

На нашу думку, на найближчі 5-10 років, коли буде створено міцну кормову базу га-

¹ Берг Р. Т. Мясной скот. Концепция роста / Р.Т. Берг, Р.М. Баттерфилд ; пер. с англ. и предисл. Д. В. Карликова – М. : Колос, 1979. – 280 с.

лузі, освоєно енергозберігаючі ресурсні технології орієнтиром для переважної більшості аграрних формувань із розведення м'ясної худоби може слугувати наступна величина ефективності відтворення – 239 кг реалізованої живої маси надремонтного молодняку з розрахунку на середньорічну корову. Його можна досягти за умови продажу кожної із 61 гол. з розрахунку на 100 корів живою масою 460 кг у 18 міс. До речі, цього рубежу досягають упродовж кількох останніх років у племінних господарствах із розведення м'ясної худоби: селянсько-фермерського господарства «Серпанок» Рівненської, «Мрія» Сумської, приватної фірми «Білаки» Львівської областей. На перспективу для

забезпечення рентабельності на рівні 35 % ефективність відтворення м'ясної худоби має бути підвищена на 25,5 %. Тобто розмір реалізованої живої маси надремонтного молодняку з розрахунку на середньорічну корову необхідно довести до 300 кг. Отже, йдеться про підвищення середньодобового приросту живої маси молодняку від народження до реалізації до 1000 г у 18 міс., що забезпечить у цьому віці живу масу 1 гол. 578 кг із кожних 52 проданих голів, тобто вихід телят на 100 корів має бути 85 гол. Лише за цих умов спеціалізоване м'ясне скотарство стане конкурентоспроможним і займе свою вагому нішу на ринку доступної для населення високоякісної яловичини.

Проведено економіко-біологічне обґрунтування власних методичних підходів до практичних напрямів оцінки відтворення великої рогатої худоби м'ясних порід.

Осуществлено экономико-биологическое обоснование собственных методических подходов к практическим направлениям оценки воспроизводства крупного рогатого скота мясных пород.

The economic and biological grounds of our methodological approaches towards practical directions of beef cattle reproduction estimation are given.

*

**Л.І. КУРИЛО, кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
Т.П. ПАВЛОЦЬКА, науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”**

Договірні відносини у сфері інтелектуальної власності

На нинішньому етапі основна маса товаровиробників має свободу у виборі партнерів у господарських зв'язках, у комерціалізації результатів своєї діяльності, які на ринку реалізуються на договірних засадах.

Статтею 1107 Цивільного кодексу України передбачено низку договорів (та/чи інших правовстановлюючих документів), на підставі яких здійснюється розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, а саме:

ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності;

ліцензійний договір;

договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності;

договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності;

інший договір щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності.

Економіко-правові аспекти інтелектуальної власності досліджували О.Б. Бутнік-Сіверський, С.А. Володін, І.І. Дахно, В.Г. Зінов, В.М. Жук, О.А. Підпригора, О.Д. Святоцький, С.О. Тивончук, О.Г. Шпикуляк та ін. Однак питання договірних зобов'язань щодо продуктів інтелектуальної діяльності потребують подальшого дослідження, що зумовлює мету статті.

Науковцями відзначається, що практика передачі прав на патент передбачає такі види ліцензійних угод:

лузі, освоєно енергозберігаючі ресурсні технології орієнтиром для переважної більшості аграрних формувань із розведення м'ясної худоби може слугувати наступна величина ефективності відтворення – 239 кг реалізованої живої маси надремонтного молодняку з розрахунку на середньорічну корову. Його можна досягти за умови продажу кожної із 61 гол. з розрахунку на 100 корів живою масою 460 кг у 18 міс. До речі, цього рубежу досягають упродовж кількох останніх років у племінних господарствах із розведення м'ясної худоби: селянсько-фермерського господарства «Серпанок» Рівненської, «Мрія» Сумської, приватної фірми «Білаки» Львівської областей. На перспективу для

забезпечення рентабельності на рівні 35 % ефективність відтворення м'ясної худоби має бути підвищена на 25,5 %. Тобто розмір реалізованої живої маси надремонтного молодняку з розрахунку на середньорічну корову необхідно довести до 300 кг. Отже, йдеться про підвищення середньодобового приросту живої маси молодняку від народження до реалізації до 1000 г у 18 міс., що забезпечить у цьому віці живу масу 1 гол. 578 кг із кожних 52 проданих голів, тобто вихід телят на 100 корів має бути 85 гол. Лише за цих умов спеціалізоване м'ясне скотарство стане конкурентоспроможним і займе свою вагому нішу на ринку доступної для населення високоякісної яловичини.

Проведено економіко-біологічне обґрунтування власних методичних підходів до практичних напрямів оцінки відтворення великої рогатої худоби м'ясних порід.

Осуществлено экономико-биологическое обоснование собственных методических подходов к практическим направлениям оценки воспроизводства крупного рогатого скота мясных пород.

The economic and biological grounds of our methodological approaches towards practical directions of beef cattle reproduction estimation are given.

*

**Л.І. КУРИЛО, кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
Т.П. ПАВЛОЦЬКА, науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”**

Договірні відносини у сфері інтелектуальної власності

На нинішньому етапі основна маса товаровиробників має свободу у виборі партнерів у господарських зв'язках, у комерціалізації результатів своєї діяльності, які на ринку реалізуються на договірних засадах.

Статтею 1107 Цивільного кодексу України передбачено низку договорів (та/чи інших правовстановлюючих документів), на підставі яких здійснюється розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, а саме:

ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності;

ліцензійний договір;

договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності;

договір про передання виключних майнових прав інтелектуальної власності;

інший договір щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності.

Економіко-правові аспекти інтелектуальної власності досліджували О.Б. Бутнік-Сіверський, С.А. Володін, І.І. Дахно, В.Г. Зінов, В.М. Жук, О.А. Підпригора, О.Д. Святоцький, С.О. Тивончук, О.Г. Шпикуляк та ін. Однак питання договірних зобов'язань щодо продуктів інтелектуальної діяльності потребують подальшого дослідження, що зумовлює мету статті.

Науковцями відзначається, що практика передачі прав на патент передбачає такі види ліцензійних угод:

виключна ліцензія (за нею може передаватися право на виключне використання винаходу в межах, що зазначаються у договорі, при цьому зберігається за ліцензіатом право на його використання у тій частині, що у договорі не вказана);

невиключна ліцензія (відповідно до такого договору ліцензіар, надаючи право на використання об'єкта промислової власності, зберігає за собою всі права, що підтверджені охоронним документом, у тому числі й на надання ліцензії третім особам);

відкрита ліцензія (власник патенту може подати заяву до Патентного відомства про надання будь-якій особі права на використання винаходу);

невиключна примусова ліцензія (якщо власник патенту протягом 4-х років не використовував патент або відмовляється укласти ліцензійну угоду, будь-яка особа, що бажає використати винахід, може звернутися з таким проханням до Вищої патентної палати)¹.

Ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності може бути виключною, одиничною, невиключною, а також іншого виду, що не суперечить закону.

Ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності відповідно до статті 1108 Цивільного кодексу України може оформлятися як окремий документ або бути складовою частиною ліцензійного договору.

Особа, яка має виключне право дозволяти використання об'єкта права інтелектуальної власності (ліцензіар), може надати іншій особі (ліцензіату) письмове повноваження, яке дає їй право на використання цього об'єкта в певній обмеженій сфері (ліцензія на використання об'єкта права інтелектуальної власності). Виключна ліцензія видається лише одному ліцензіату і виключає можливість використання ліцензіаром об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, та видачі ним іншим особам ліцензій на використання цього об'єкта у зазначеній сфері. Одинична ліцензія видається лише одному ліцензіату і виключає можливість видачі ліцензіаром іншим особам ліцензій на використання об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що

обмежена цією ліцензією, але не виключає можливості використання ліцензіаром цього об'єкта у зазначеній сфері.

Невиключна ліцензія не виключає можливість використання ліцензіаром об'єкта права інтелектуальної власності у сфері, що обмежена цією ліцензією, та видачі ним іншим особам ліцензій на використання цього об'єкта у зазначеній сфері.

За згодою ліцензіара, наданою у письмовій формі, ліцензіат може видати письмове повноваження на використання об'єкта права інтелектуальної власності іншій особі (субліцензію).

Вважається, що за ліцензійним договором надається невиключна ліцензія, якщо інше не встановлено ліцензійним договором.

Наступним типом договору, який буде нами розглянуто, є договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності. За цим договором одна сторона (творець) зобов'язується створити об'єкт права інтелектуальної власності відповідно до вимог іншої сторони (замовника) та в установленний термін. Договір про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності повинен визначати способи й умови використання цього об'єкта замовником. Оригінал твору, створеного за замовленням, переходить у власність замовника. При цьому майнові права інтелектуальної власності на цей твір залишаються за його автором, якщо інше не встановлено договором. Умови договору про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності, що обмежують право творця цього об'єкта на створення інших об'єктів, є непотрібними.

Щодо передачі прав на патент, то слід зазначити, що відповідно до статті 28 Закону України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» права, що впливають із патенту, діють від дати публікації відомостей про його видачу. Патент надає його власнику виключне право використовувати винахід (корисну модель) на свій розсуд, якщо таке використання не порушує прав інших власників патентів.

Взаємовідносини при використанні винаходу (корисної моделі), патент на який належить кільком особам, визначаються угодою між ними. У разі відсутності такої угоди кожний власник патенту може викорис-

¹ Асфандиаров Б. М. Право интеллектуальной собственности / Б. М. Асфандиаров, В. И. Казанцев. – М.: Издательство «Экзамен», 2003. – 160 с.

товувати винахід (корисну модель) на свій розсуд, але жоден із них не має права давати дозвіл (видавати ліцензію) на використання винаходу (корисної моделі) та передавати право власності на винахід (корисну модель) третій особі без згоди інших власників патенту.

Власник патенту може передавати на підставі договору право власності на винахід (корисну модель) будь-якій особі, яка стає його правонаступником, а щодо секретного винаходу (корисної моделі) – тільки за погодженням із Державним експертом.

Отже, фізична або юридична особа може використовувати винахід лише за згодою власника патенту на основі ліцензійної угоди.

Відповідно до вищезазначеного Закону України договір про передачу права власності на винахід (корисну модель) і ліцензійний договір вважаються дійсними, якщо вони укладені у письмовій формі й підписані сторонами. Сторона договору має право на офіційне загальнодоступне інформування інших осіб про передачу права власності на винахід (корисну модель) або видачу ліцензії на використання винаходу (корисної моделі). Таке інформування здійснюється шляхом публікації в офіційному бюлетені відомостей в обсязі та порядку, встановлених Установою, з одночасним внесенням їх до Реєстру. За опублікування зазначених відомостей і запропонованих стороною договору змін до відомостей про видачу ліцензії сплачуються збори.

Крім того, розглядаючи договори у сфері інтелектуальної власності, слід торкнутися договорів на створення й передачу науково-технічної продукції. Так, відповідно до статті 331 Господарського кодексу України за договором на створення і передачу науково-технічної продукції одна сторона (виконавець) зобов'язується виконати обумовлені завданням іншої сторони (замовника) науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (далі – НДДКР), а замовник зобов'язується прийняти виконані роботи (продукцію) й оплатити їх. Предметом договору на передачу науково-технічної продукції може бути модифікована науково-технічна продукція, якою є завершені науково-дослідні, проектні, конструкторські, технологічні роботи та послуги, створення дослідних зразків або партій виробів, необхідних для

проведення НДДКР згідно з вимогами, погодженими із замовниками, що виконуються чи надаються суб'єктами господарювання (науково-дослідними, конструкторськими, проектно-конструкторськими і технологічними установами, організаціями, а також науково-дослідними та конструкторськими підрозділами підприємств, установ і організацій тощо).

Договір можна укласти на виконання комплексу робіт – від дослідження до запровадження у виробництво науково-технічної продукції, а також на її подальше технічне супроводження (обслуговування). Якщо науково-технічна продукція є результатом ініціативних робіт, договір укладається на її передачу, включаючи надання послуг на її запровадження та освоєння.

Договори на створення і передачу науково-технічної продукції для пріоритетних державних потреб та за участі іноземних суб'єктів господарювання укладаються й виконуються в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України відповідно до закону.

Договори про створення за замовленням і використання об'єкта права інтелектуальної власності, а також договори на створення й передачу науково-технічної продукції набувають надзвичайної актуальності.

У межах реалізації інвестиційного проекту створюються селекційні інновації на замовлення провідних іноземних фірм. За інформацією Інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва НААН, зокрема у Російській Федерації вже функціонують чотири регіональні представництва. Тільки останніми роками за рахунок наукової кооперації створено серію селекційних інновацій з підвищеним трансферним потенціалом¹.

Селекційне досягнення в галузі племінного тваринництва визнається винаходом у встановленому законодавством порядку, тому до договірних зобов'язань щодо селекційних досягнень у галузі племінного тваринництва застосовуються норми щодо винаходів.

Щодо охорони прав на сорт рослин і регулювання таких договірних відносин, то особа, яка створила сорт, визнається його автором. Вона набуває особисті немайнові

¹ Методологія трансферу інновацій в агропромислове виробництво. – Х.: Українська академія аграрних наук, Центр наукового забезпечення АПВ Харківської області, 2009. – С. 9.

права інтелектуальної власності на сорт рослин від дати державної реєстрації прав на сорт. Особисті немайнові права інтелектуальної власності на сорт рослин не відчужуються, не передаються та діють безстроково.

Відповідно до статті 39 Закону України «Про охорону прав на сорти рослин» майновими правами інтелектуальної власності на сорт рослин є право володільця патенту на використання сорту і виключне право на дозвіл чи заборону використання сорту іншими особами. Це виключне право полягає в тому, що ніхто без дозволу володільця патенту не може вчиняти щодо посадкового матеріалу сорту такі дії:

- а) виробництво або відтворення (з метою розмноження);
- б) доведення до кондиції з метою розмноження;
- в) пропонування до продажу;
- г) продаж або інший комерційний обіг;
- д) вивезення за межі митної території України;
- е) ввезення на митну територію України;
- є) зберігання для будь-якої із цілей, зазначених у пунктах "а" – "е".

Володільць патенту може обумовити дозвіл певними застереженнями та обмеженнями.

Крім того, майнові права володільця патенту можуть бути предметом застави і використовуватись у спільній діяльності, зокрема, внеском до статутного фонду чи майна юридичної особи, бути предметом іншого комерційного обігу, що не заборонений законом. Свої майнові права володільць патенту реалізує на власний розсуд, але при цьому не повинні порушуватись майнові права володільців патентів на інші сорти.

Варто також зазначити, що права інтелектуальної власності на сорт рослин, які належать кільком особам спільно, здійснюються за договором між ними. У разі відсутності такого договору права інтелектуальної власності на сорт рослин, які належать кільком особам, здійснюються ними спільно.

Майновим правом інтелектуальної власності на поширення сорту рослин є право його володільця на поширення сорту і на дозвіл чи заборону поширення сорту іншими особами.

Право на дозвіл чи заборону поширення сорту полягає в тому, що без дозволу влас-

ника майнового права інтелектуальної власності на поширення сорту рослин не можуть здійснюватися щодо посадкового матеріалу сорту такі дії:

- а) пропонування до продажу;
- б) продаж або інший комерційний обіг;
- в) зберігання для будь-якої із цілей, зазначених у пунктах "а" і "б".

Відповідно до статті 40 згаданого Закону володільць патенту має право передати свої майнові права на сорт на підставі договору будь-якій особі, яка стає його правонаступником. Він також має право заповісти свої майнові права на сорт у спадщину.

Володільць патенту може видати будь-якій особі дозвіл (ліцензію) на використання сорту на підставі ліцензійного договору. За ліцензійним договором володільць патенту (ліцензіар) передає право на використання сорту іншій особі (ліцензіату), яка бере на себе зобов'язання вносити ліцензіару обумовлені договором платежі та здійснювати інші дії, передбачені ліцензійним договором.

Упродовж строку чинності майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин володільць патенту має право в установленому порядку подати до Установи для офіційної публікації заяву про готовність надати дозвіл будь-якій особі на використання сорту (відкриту ліцензію). У цьому разі збір за підтримання чинності виключного права володільця патенту зменшується на 50% починаючи з року, наступного за роком опублікування такої заяви.

Якщо жодна особа не заявила володільцю патенту про свої наміри щодо використання сорту й не виявила бажання укласти ліцензійний договір, він може подати письмове клопотання про відкликання своєї заяви. У такому разі збір за підтримання чинності виключного права володільця патенту вноситься у повному розмірі, починаючи з року, наступного за роком опублікування такого клопотання.

Ліцензійний договір і договір про передачу майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин вважаються дійсними, якщо вони укладені у письмовій формі та підписані сторонами.

Видача ліцензії на використання сорту і передача майнових прав інтелектуальної власності на сорт рослин вважаються дійсними для третіх осіб із дати публікації відо-

мостей про це в офіційному виданні, яка здійснюється на підставі занесення відповідних відомостей до Реєстру патентів. За внесення зазначених відомостей до Реєстру патентів та змін до них за ініціативою сторін договору сплачуються збори.

Умовами договору має бути передбачена відповідальність за невиконання умов договору.

В Україні найпоширенішою формою передачі прав на об'єкти інтелектуальної власності є договори з реалізації (передачі права) і ліцензії (табл.1).

1. Розподіл зареєстрованих договорів щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності за об'єктами*

Вид договору	Кількість реєстрацій									
	Винаходи		Корисні моделі		Промислові зразки		Знаки для товарів і послуг		Усього	
	2010	2011	2010	2011	2010	2011	2010	2011	2010	2011
Невиключні ліцензії	5	8	13	11	4	3	133	115	155	137
Виключні ліцензії	4	1	6	12	1	2	54	56	65	71
Одиничні ліцензії	-	-	-	-	-	-	3	2	3	2
Передача права	75	123	55	72	65	91	1205	1536	1400	1822
„Відкриті ліцензії”	139	36	123	41	-	-	-	-	262	77
Усього	223	168	197	136	70	96	1395	1709	1885	2109

* Джерело: Звіти Державного департаменту інтелектуальної власності за відповідні роки.

У 2011 році в Україні зареєстровано 2109 договорів на розпорядження майновими правами на об'єкти промислової власності, що на 11,9 % більше ніж у 2010 році. Найбільшу частину займають договори щодо передачі виключних майнових прав на об'єкти промислової власності, частка яких зросла порівняно з попереднім роком на 30,1%; ліцензії на використання об'єктів промислової власності зменшилися за рахунок зниження частки невиключних ліцензій; частка „відкритих ліцензій” порівняно з попереднім роком значно знизилася. Протягом останніх років відзначається стійка тенденція до зростання кількості зареєстрованих відомостей про передання виключних майнових прав на об'єкти промислової власності порівняно з кількістю внесених до державних реєстрів відомостей про видачу ліцензій.

Найпоширенішими формами ліцензій у сільськогосподарських підприємствах є невиключні на сорт рослин. За придбані на основі ліцензійного договору права ліцензіат сплачує роялті, паушальний платіж, або комбінований платіж.

Установами Національної академії аграрних наук України за період 2006-2010 років укладено 11319 ліцензійних угод і 9509 господарських договорів. За ліцензійними договорами на використання права інтелекту-

альної власності науковими установами одержано близько 50 млн грн, за господарськими –138,3 млн грн. У 2011 році у процесі активізації маркетингової діяльності укладено 2319 ліцензійних договорів на використання права інтелектуальної власності й одержано 27,9 млн грн; до спецфондів Академії в процесі комерціалізації результатів наукових досліджень надійшло коштів на суму 115,3 млн грн. Найактивнішими в цьому процесі були Інститут захисту рослин, Національний інститут винограду і вина „Магарач”, ННЦ „Інститут землеробства НААН”, Інститут луб'яних культур і фітофармацевтичної сировини, Інститут олійних культур, Інститут сільськогосподарської мікробіології та агропромислового виробництва, що забезпечили у 2011 році надходження понад 3,0 млн грн за ліцензійними, господарськими договорами й угодами на реалізацію наукоємної продукції¹.

За даними річного звіту наукові установи НААН у 2011 році оформили та надіслали до Укрпатенту 289 заявок на винаходи, з них у 71-й об'єктом є продукт (пристрій, речовина, штам мікроорганізму), а у 218-ти – процес (спосіб); одержано 295 патентів на винаходи, у 104-х з яких об'єктом є продукт, а у 191-го – процес (спосіб).

¹ Звіт про діяльність Національної академії аграрних наук України за 2011 рік / упоряд. А. С. Заришняк, Л. А. Пилипенко, В. В. Кузьмінський – К.: Аграрна наука, 2012. – 372 с.

Науковими установами Академії також у 2011 році передано на сортовипробування до Держсортслужби 274 нових сорти рослин та одержано 441 охоронний документ, з них 178 сортів рослин – на майнове право інтелектуальної власності, що засвідчується патентом, 263 – свідоцтвом про державну реєстрацію на їхнє поширення (табл. 2). Крім того, до основних інноваційних досягнень у

згаданому році можна віднести: розробку низки ресурсозберігаючих технологій вирощування зернових, кормових та овочевих культур; нові технології, технологічне обладнання (для харчової і переробної промисловості) та технологічні інструкції; випробування 719 завершених наукових розробок і запровадження наукових розробок у 1203 агроформуваннях.

2. Результати діяльності наукових установ НААН у сфері інтелектуальної власності у 2011 р.

Відділення та кількість підпорядкованих наукових установ	Завершених наукових розробок	Поданих заявок на					Одержано охоронних документів на				
		винаходи/корисні моделі		сорта рослин, які засвідчуються		Породи тварин	винаходи/корисні моделі		сорта рослин, які засвідчуються		Породи тварин
		продукт	процес/спосіб	патентом	свідоцтвом на поширення		продукт	процес/спосіб	патентом	свідоцтвом на поширення	
Відділення землеробства, меліорації та механізації – 12	70	46	47	8	9	-	60	43	12	3	-
Відділення рослинництва – 23	563	11	85	117	119	-	12	66	161	247	-
Відділення ветеринарної медицини та зоотехнії – 11	72	12	58	-	1	2	28	51	-	1	-
Відділення аграрної економіки, земельних відносин і продовольства – 5	11	2	12	2	4	-	4	14	2	2	-
Відділення наукового забезпечення трансферу інновацій – 17	5	-	16	8	6	-	-	17	3	10	-
Разом по НААН	721	71	218	135	139	2	104	191	178	263	-

Сподіваємося, що дані наукові досягнення будуть відображені у ліцензійних угодах, що забезпечить надходження коштів до спецфондів Академії. Однак слід зазначити, що чинне законодавство України (в тому числі й новий Цивільний кодекс) не на достатньому рівні врегульовує договірні відносини у сфері інтелектуальної власності,

ринок якої в нашій країні набирає обертів, тому потрібна досконала система договорів (особливо це стосується відносин творця і роботодавця). Нині роботодавець знаходиться в кращих умовах порівняно з творцем, що не стимулює до творчої діяльності та продукування на ринок конкурентоспроможної інтелектуальної продукції.

Розглянуто договори, на підставі яких здійснюється розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, та практику їх застосування в аграрній сфері.

Рассмотрены договора, на основе которых осуществляется распоряжение майновыми правами интеллектуальной собственности, и практика их применения в аграрной сфере.

An article explores contracts that are used as a basis for disposing ownership on intellectual property and considers the practical application of such contracts in agrarian sphere.

* * *

*М.П. БУКОВИНСЬКА, доктор економічних наук, професор
Національний університет харчових технологій*

Розвиток персоналу як вагомий аспект економічної безпеки

Підвищення ефективності, забезпечення компетентними органами економічної безпеки організацій промисловості, агропромислового комплексу (АПК) зокрема, та країни в цілому, є одним із найважливіших завдань, які стоять перед Україною.

Аналіз сучасної наукової літератури показує, що з'ясуванню ролі безпеки людських ресурсів у системі забезпечення економічної безпеки приділяється недостатньо уваги, хоча потреба в цьому є, особливо в умовах, коли роль людського капіталу істотно зростає у зв'язку з технічними й технологічними перетвореннями виробничої бази. При цьому, з одного боку, вони є фактором безпеки суспільства, що визначає стійкість його соціальної, економічної та політичної систем, яка забезпечує формування трудового потенціалу безпеки, а з іншого – людські ресурси самі виступають об'єктом безпеки, вимагаючи для них системи заходів із боку держави.

За загальними висновками теоретиків і практиків найбільшу небезпеку для сучасної України становлять загрози, пов'язані з інтелектуальним потенціалом країни, знецінення системи відтворення кваліфікованих кадрів, зниження якості людського капіталу тощо. Нестача кваліфікованих працівників перетворюється у фактор гальмування економічного зростання – це одна із найважливіших проблем, які заважають промисловим підприємствам збільшувати випуск продукції.

Питання розвитку персоналу як аспект економічної безпеки знайшли своє відображення у роботах таких зарубіжних і вітчизняних учених, як В. Петті, А. Сміт, Д. Рікардо, Т. Шульц, Г. Беккер, Л. Туроу, М. Блау-

га, Ю. Топилін, Ф. Волков, М. Солодов, С. Струмилін, П. Саблук, О. Грішнова, І. Каленюк, А. Чухно, О. Бородіна, Н. Голікова й ін.

Розгляд персоналу як системоутворюючого елементу економічної безпеки зумовлено дедалі зростаючою роллю людського фактора в сфері економіки, техніки і технології. Особливе значення цього фактора в системі забезпечення економічної безпеки України викликане багатьма обставинами, але головними з них є: інтелектуальна безпека («відпливом умів», руйнування вітчизняної системи відтворення кваліфікованих кадрів), безпека трудових ресурсів (неадекватна оцінка праці, незадовільні умови праці), надійність персоналу у вищих ланках управління (превалювання приватного інтересу над національними інтересами, схильність до кримінальних дій), духовно-моральний потенціал (падіння моральності, перевага ідеології виживання).

Під «відпливом умів» слід розуміти процес втрати країною інтелектуальних людських ресурсів внаслідок відпливу висококваліфікованих і наукових кадрів. Іншими словами, «відпливом умів» є втрата розумового капіталу – одного з найбільш значимих та дорожчих ресурсів сучасного суспільства. За статистичними даними¹, в 1999 році з України виїхало 32, у 2000 – 26, у 2001 – 23, у 2002 році – 15 докторів наук: у їхньому числі 1-2 академіки виїжджає кожний рік. Масовий виїзд (на тривалий час чи назавжди) висококваліфікованих спеціалістів означає для України не тільки заподіяння прямих збитків (кошти, ви-

¹ <http://ukrs.narod.ru/mozgi.htm>.

трачені на навчання), але й ставить під сумнів плани вищого керівництва країни щодо розвитку економіки і науки.

Основним негативним фактором впливу на розвиток персоналу є низький рівень заробітної плати працівників промисловості й АПК. До обґрунтування такого висновку приводять результати теоретичних досліджень заробітної плати порівняно з прожитковим мінімумом.

Слід зазначити, що враховуючи низький рівень заробітної плати, стабільне її зростання може мати певний позитивний вплив на економічну безпеку організації та продуктивність праці за умов постійного підви-

щення уваги керівництва до найманих працівників.

З іншого боку, відповідно до Закону України «Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати»¹ прожитковий мінімум у 2010 році становив 843,17 грн, а середньомісячний розмір заробітної плати в промисловості – 2201 грн і перевищив у 2,6 раза прожитковий мінімум, що є позитивним явищем. Взагалі, уже з 2000 року спостерігалось деяке перевищення середнього рівня заробітної плати у промисловості над прожитковим мінімумом (рис. 1).

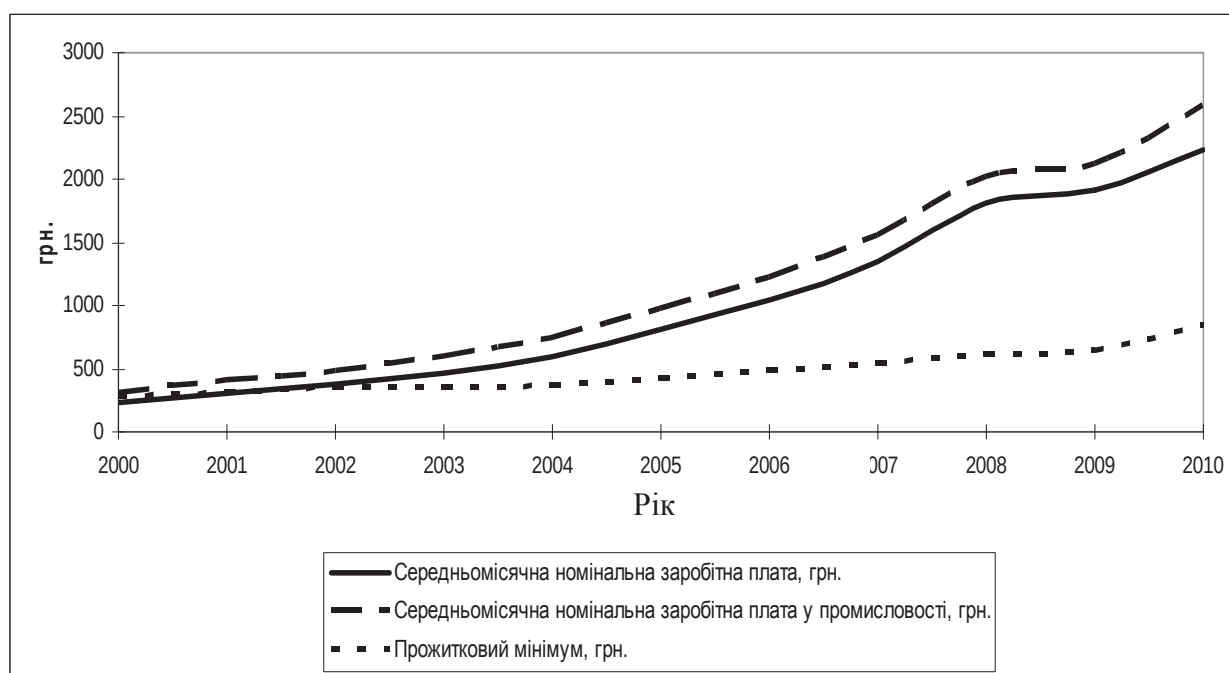

Рис. 1. Середньомісячна заробітна плата і прожитковий мінімум

Як бачимо з рисунка 1, у 2000 році середньомісячна номінальна заробітна плата була нижчою за прожитковий мінімум, і лише з 2002 року починається її випереджальне зростання. А середньомісячна номінальна заробітна плата в промисловості протягом 2000-2010 років була вищою за прожитковий мінімум, у 2004 році вже перевищувала його вдвічі та з цього ж року почалося її випереджальне зростання. Останнє було пов'язане із політичними подіями 2004 року й соціально-орієнтованою політикою, яка

була їх результатом. Така ж тенденція спостерігається і в АПК, хоча в різних галузях вона різниться.

Іншим явищем, яке викликане «інвестиційною короткозорістю», є відносно недостатній рівень інвестицій у людський капітал. У цьому випадку важливо відзначити, що в ході реформування економіки в країні була практично зруйнована галузева система підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів.

¹ Грішнова О. Соціальна відповідальність бізнесу: сутність, значення, стратегічні напрями в Україні / О. Грішнова // Україна: аспекти праці. – 2010. – № 7. – С. 3-8.

Підвищення кваліфікації персоналу – це професійно-технічне навчання, що дає змогу розширювати і поглиблювати здобуті знання, уміння й навички на рівні вимог виробництва чи сфери послуг. На практиці систематичні програми підвищення кваліфікації використовують для того, щоб готувати керівників усіх рівнів до просування по службі.

За допомогою оцінки результатів діяльності персоналу організація, передусім, визначає здібності своїх менеджерів. Далі, на основі аналізу змісту роботи, керівництво повинно встановити, які здібності та навички потрібні для виконання обов'язків на усіх посадах. Маючи ці дані, керівництво розробляє графік проходження підвищення кваліфікації конкретних осіб (табл.).

Чисельність працівників, які проходили підвищення кваліфікації, тис. осіб

Показник	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Працівники, які пройшли підвищення кваліфікації	994,5	1071,2	1022,7	890,4	943,9
з них у промисловості	453,6	473,6	431,2	351,5	389,9

Незважаючи на те, що знання старіють за 2-3 роки, рівень підвищення кваліфікації знижується. Наприклад, згідно з обсягом підвищення кваліфікації керівних працівників і фахівців АПК на 2012 рік підвищать кваліфікацію лише 21788 слухачів¹, що у два рази менше від необхідної кількості.

Крім цього слід зазначити, що Україна у 2011 році за рівнем розвитку людського капіталу займала 76 місце, поступаючись, зок-

рема, таким країнам, як Грузія, Боснія, Герцеговина та Венесуела. Враховуючи існування певного істотного зв'язку між цим показником і людським капіталом, можна стверджувати про недостатній рівень інвестицій в останній по Україні². Даний стан притаманний промисловості.

У цілому по Україні середньомісячна заробітна плата є однією із найнижчих в Європі (рис. 2).

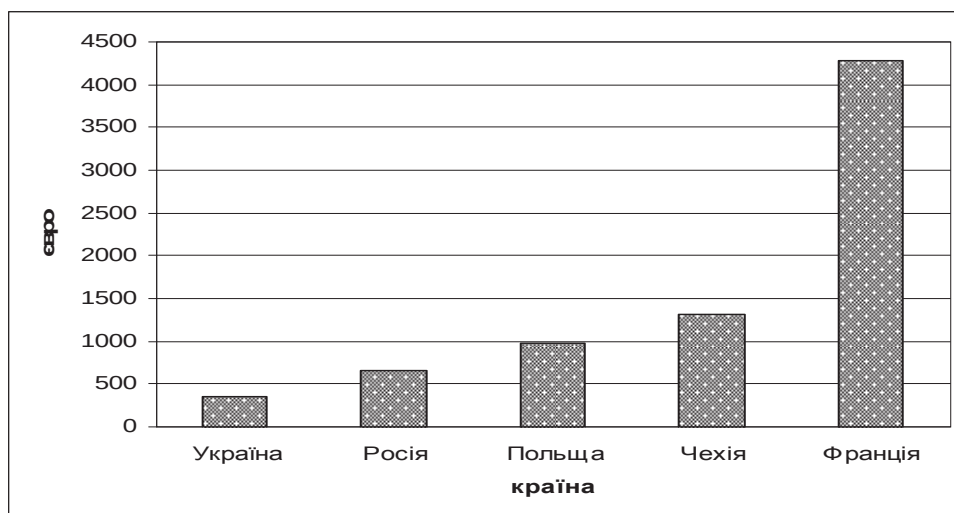

Рис. 2. Середньомісячні витрати на робочу силу з розрахунку на одного працівника, зайнятого повний робочий день у 2009 році

Як бачимо, середньомісячні витрати на одного працівника в Україні у 2009 році становили 356 євро й були нижчими за відповідний показник по Росії, Польщі, Чехії та Франції.

Також зазначимо, що відповідно до результатів досліджень, проведених у тому ж 2009 році³, професійне навчання працівників оплачувало одне із трьох підприємств, культурно-побутове обслуговування забез-

¹ http://www.smcae.kiev.ua/pdf/Plan-grafik_2012_...

² Human Development Report http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2011_EN_Complete.pdf

³ Витрати на робочу силу за 2010 рік: статистичний бюлетень / за ред. Сенік І.В. – К.: Державна служба статистики України, 2009. – 75 с.

печувало одне із чотирьох підприємств, пільги, послуги й допомогу в натуральній чи грошовій формах надавало одне з 11 підприємств, а витрати на оплату житла – лише одне з 27 підприємств. Низькі витрати на персонал розглядаються вітчизняними підприємствами як істотна конкурентна перевага.

На розвиток персоналу, як і на економічну безпеку держави в цілому, впливає гуманізація умов праці, під якою розуміють створення умов, максимальною мірою сприятливих для людини на виробництві.

Для успішної реалізації заходів щодо гуманізації умов праці необхідне виконання наступних положень¹:

- пріоритетність соціальних результатів при розробці й відборі заходів щодо підвищення безпеки умов праці;

- створення ситуації, при якій наявність робочих місць із несприятливими умовами праці була б економічно обтяжливою для роботодавців;

- відповідальність керівників за ресурсне забезпечення заходів щодо поліпшення умов праці незалежно від форм власності та господарювання;

- органічне поєднання адміністративних і економічних методів впливу на підприємницькі структури з метою забезпечення безпечних умов праці;

- активізація інвестиційної діяльності, направленої на оновлення основних виробничих фондів, заміну застарілої техніки й технологій, для забезпечення корінного поліпшення умов праці;

- пільгове оподаткування підприємств аж до повного звільнення від нього тієї частини прибутку, яка направляється на ресурсне забезпечення, розробку програм і заходів щодо поліпшення умов та охорони праці;

- уведення диференційованих тарифів по соціальному страхуванню з урахуванням стану умов праці й ступеня професійного ризику тощо.

Необхідність дослідження проблем у галузі умов та охорони праці й визначення практичних заходів у цій галузі диктується їх сучасним станом.

У промисловості, як і в АПК, зберігається стабільно висока частка робочих місць із незадовільними санітарно-гігієнічними умовами (рис. 3), що означає непривабливість окремих галузей промисловості для власників робочої сили та негативно впливає на продуктивність праці²:

Як бачимо з рисунка 3, підприємці намагаються «економити» на охороні праці. Через це частка промислових робітників у загальній чисельності зайнятих на робочих місцях із поганими санітарно-гігієнічними умовами залишається стабільною (на рівні 76%). Цей факт призводить до закріплення подібних уявлень у свідомості молоді.

В умовах реформування економіки перед вищою школою гостро поставлено питання про необхідність формування нового покоління фахівців, які повинні гармонічно поєднувати в собі високий професіоналізм, інтелігентність, іноваційність і гуманізм, бути адекватними інноваційній економіці, що характерна для ХХІ ст. Система освіти – один із найважливіших соціальних інститутів. Вона не тільки забезпечує залучення людини до знань про навколишній світ, але й формує її відношення до цього світу, визначає світогляд і моральну позицію особи.

Дослідження економічної безпеки підприємницької діяльності відзначають високу кримінальну активність у цій сфері, де недобросовісна конкуренція породжує шпіонаж, підкуп співробітників фірм із метою збору інформації та ін. Все це зумовлює актуальність питань відбору персоналу. Від того, наскільки грамотно й продумано це відбувається, залежить якісний склад організації, її успіхи і безпека.

Кадровий менеджмент приділяє велику увагу цьому аспекту роботи з персоналом, що повністю виправдано. Однак часто оцінка проводиться формально, без залучення необхідних даних, із поверховим судженням про спеціаліста й людину, з використанням ненадійних методик. Особливу популярність набули останнім часом різні тести.

¹ Ясакова Н.В. Гуманізація умов праці / Н.В. Ясакова, В.Е. Тонких // Труд и социальные отношения. – 2002. – №2. – С. 56.

² Стан умов праці найманих працівників у 2009 р.: стат. бюл. [за ред. І.В.Сеник]. – К.: Державна служба статистики України, 2009. – 24 с.

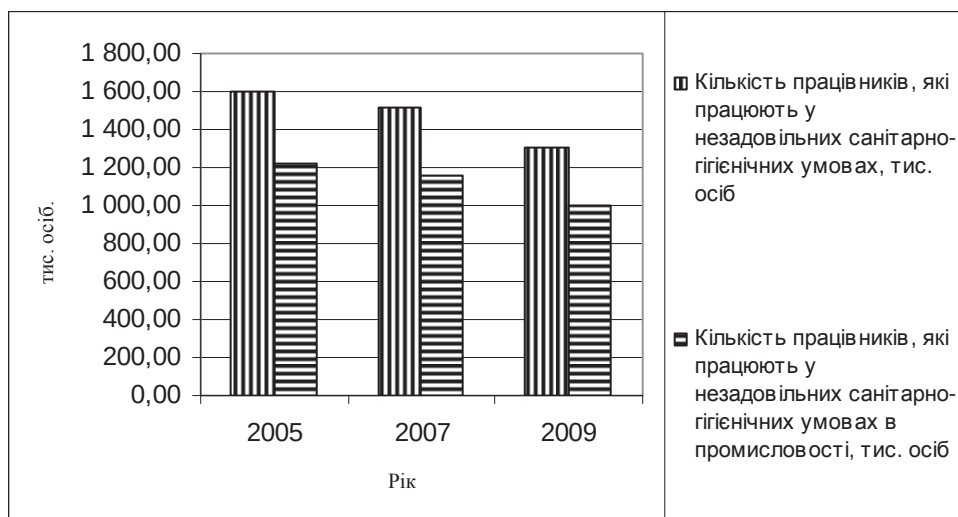

Рис. 3. Чисельність працівників, які працюють у незадовільних санітарно-гігієнічних умовах

Багатьом роботодавцям, менеджерам із персоналу тестування уявляється методом універсальним, об'єктивним, що не потребує великих витрат і спеціальної підготовки осіб, які його проводять. Але такий підхід помилковий. По-перше, тести – це стандартизовані методики, вони не припускають індивідуального підходу до людини, а по-друге, як відзначають спеціалісти, існує небезпека профанації (розв'язання усіх проблем за допомогою 2-3 тестів «на всі випадки життя»).

Тести виконують свої завдання, покликані розкрити ті чи інші якості людини, а в сукупності, в ідеалі – створити цілісне уявлення про здібності та установки майбутнього працівника.

Що стосується загроз, пов'язаних із надійністю персоналу вищої ланки управління, то необхідно відзначити, що вони проявляються передусім у превалюванні приватного інтересу над національними інтересами країни, персонал схильний до неадекватних дій, або дій кримінального характеру, може являти собою серйозну загрозу національній безпеці країни.

Якщо вести мову про культурно-моральний потенціал суспільства, то варто сказати, що цей аспект хоча і є дещо ірраціональним, що не підлягає ніяким вимірам, являє собою основний фактор як економічної безпеки, так і безпеки країни та народу в цілому.

Діяльність будь-якої організації та її структурних підрозділів направлена на досягнення нормативно (наприклад, статутом або положенням) установленної місії та рішення певних завдань, яке неможливо без здійснення допоміжних видів діяльності, безпосередньо не переслідуючи нормативно певних цілей організації, але необхідних для їх досягнення. Одним із таких видів діяльності є забезпечення інформаційної безпеки. Питання конфіденційності, цілісності інформації й збереження в таємниці секретних даних є одним із визначених для створюваної інформаційної системи економічних об'єктів. Основними цілями захисту інформації в автоматизованих системах офісу є: запобігання впливу умов, розкраданню, втрати, несанкціонованому знищенню або копіюванню, модифікації (підробці), блокуванню інформації; збереження цілісності та достовірності інформації в базах даних і програмах обробки; забезпечення конфіденційності інформації відповідно до законодавства, запобігання незаконному втручанню в інформаційні системи тощо.

Отже, корпоративна система управління з метою забезпечення безпеки й стабільності повинна приймати програму соціального розвитку, яка являє собою комплексний документ і важливу складову бізнес-діяльності з відображенням у ній усіх складових зростання продуктивності праці, інвестування в людський капітал, формування корпоративної культури. Корпорації пови-

нні: розробляти соціальні технології та мотивувати їхню реалізацію з урахуванням узгодженої взаємодії роботодавців і найманих працівників; брати на себе відповідальність за якість життя працівників, поставити в пряму залежність розміри заробітної плати від кінцевих результатів роботи колективу, розширювати складову нематеріальної мотивації; забезпечувати надійний захист жит-

тя й майна людей, сприятливе екологічне середовище, безаварійну роботу транспорту та комунальної інфраструктури.

Розвиваючи персонал, організації повинні спиратися на все багатство української культури, на її унікальні досягнення, традиції й цим самим забезпечити економічну безпеку корпорацій і держави в цілому.

Встановлено, що економічна безпека організацій і держави залежить від ряду чинників, на які позитивно повинні впливати приватні структури бізнесу, а держава, в свою чергу, має створювати сприятливі умови для бізнесу і також бути соціально відповідальною.

Установлено, что экономическая безопасность организаций и государства зависит от ряда факторов, на которые положительно должны влиять частные структуры бизнеса, а государство, в свою очередь, должно создавать благоприятные условия для бизнеса и также быть социально ответственным.

It is set that economic state and organizations security depends on the row of factors on which the private structures of business must influence positively, and the state must create favourable terms for business and also to be socially responsible.

* * *

С.М. КОНЦЕБА, кандидат економічних наук, старший викладач
Н.П. МЕЛЬНИК, викладач
 Уманський національний університет садівництва

Світові тенденції виробництва і переробки насіння сої

З кожним роком дедалі чіткіше простежується тенденція до збільшення попиту на насіння сої та продукти його первинної переробки. Це пояснюється тим, що в світі постає проблема білкового забезпечення харчування людей і годівлі сільськогосподарських тварин. Вказані тенденції зумовлюють потребу в дослідженні розвитку світового виробництва насіння сої та продуктів його переробки. Ці питання висвітлюються в працях вітчизняних і зарубіжних учених: А.О. Бабича, В.Ф. Петриченка, В.І. Заверюхіна, В.М. Писаренка, А.І. Свеженцова, М.Ф. Кулика, С.О. Семенова, А.А. Поліщука, О.В. Беляєва, М.В. Калінчика, О.Г. Заболотного та ін.

Мета статті – вивчення сучасного стану і тенденцій зміни світового виробництва насіння та соєвої олії. У процесі дослідження було застосовано комплекс методів: порівняння, аналізу, синтезу, статистичний.

У світовому сільському господарстві нині приділяється значна увага виробництву технічних культур, значне місце серед яких у світовому виробництві займають олійні. Їхнє загальне виробництво у 2010 році порівняно з 2000 роком зросло на 53,1%. За цей період збільшилося виробництво пальмових плодів на 86,8%, маку олійного – на 124,4%, насіння ріпаку – на 49,5%¹. Однак серед усіх олійних культур значна увага приділяється виробництву насіння сої, збільшення попиту на яке та продукти його первинної переробки у світі пояснюється тим, що насіння цієї олійної культури дедалі частіше використовують як первинну білкову сировину для комбікормової промисловості.

Світове виробництво насіння сої, починаючи з 2004 року, перевищило позначку в 200 млн т. Тенденції значного росту спостерігаються у світовому виробництві насіння сої й за період, що досліджувався (табл. 1).

1. Світове виробництво насіння сої

Показник	2000 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. до			
							2000 р.		2009 р.	
							%	(+;-)	%	(+;-)
Зібрана площа, млн га	74,4	95,3	90,1	96,4	99,4	102,4	137,6	28,0	107,5	3,0
Виробництво, млн т	161,3	221,9	219,7	231,2	223,0	261,6	162,2	100,3	117,9	38,6
Урожайність, ц/га	21,7	23,3	24,4	24,0	22,4	25,6	118,0	3,9	109,9	3,2

Джерело: Статистична інформація Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://faostat.fao.org>.

З таблиці 1 видно, що у 2010 році цей показник досяг 261,6 млн т і світовий урожай даної олійної культури був найвищим.

У період 2000–2010 років виробництво насіння сої зросло на 100,3 млн т (62,2%), що зумовлено збільшенням посівних площ на 28,0 млн га. Позитивним у виробництві

насіння сої є зростання врожайності за період, що досліджувався, на 3,9 ц/га (18,0%). Проте необхідно відзначити, що у 2008 і 2009 роках середньосвітова врожайність сої знижувалась. Якщо у 2007 році вона становила 24,4 ц/га, то у 2009-му – 22,4 ц/га. У 2010 році врожайність у світі була найви-

¹ Статистична інформація Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://faostat.fao.org>.

щою за останні п'ять років і становила 25,6 ц/га.

У період 2000–2010 років площі посівів сої в світі збільшилися на 37,7%. Найбільше зростання спостерігається в Європі (на 1,63 млн га, або в 2,5 раза) та в Америці (на 24,2 млн га, або на 44,3 %). Значно нижчі темпи росту площ посівів сої в Африці (21,1%) й

Азії (11,4%). В Європі та Азії площі посівів в основному зосереджені в їх східній частині – відповідно 82,4% і 45,8% від загальної площі; в Америці площі посівів розподілені наступним чином: в Північній – 41,2%, у Південній – 58,8%, інші площі – в Центральній частині (табл. 2).

2. Динаміка світового виробництва насіння сої

Частини світу	Зібрана площа, млн га						Виробництво, млн т					
	2000 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2000 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Світ	74,37	95,28	90,13	96,44	99,37	102,39	161,3	221,9	219,7	231,2	223,0	261,6
Австралія	0,06	0,03	0,01	0,02	0,04	0,06	0,11	0,06	0,03	0,04	0,08	0,06
Азія	17,70	19,51	19,37	20,53	20,96	19,71	23,2	27,0	26,2	28,2	27,9	27,8
у т.ч. Схід. Азія	9,83	9,84	9,27	9,65	9,71	9,03	16,1	16,2	13,4	16,3	15,7	15,8
Америка	54,61	72,16	67,58	72,96	75,13	78,81	135,1	189,8	189,6	198,9	190,0	227,5
у т.ч.: Півн. Америка	30,36	31,39	27,13	31,42	32,29	32,48	77,8	90,5	75,6	84,1	94,9	95,0
Півд. Америка	24,16	40,70	40,37	41,44	42,75	46,16	57,2	99,2	113,9	114,6	94,9	132,3
Африка	0,90	1,28	1,29	1,24	1,28	1,09	0,95	1,45	1,29	1,40	1,61	1,45
Європа	1,11	2,30	1,89	1,70	1,96	2,74	1,92	3,61	2,58	2,74	3,36	4,79
в т.ч. Схід. Європа	0,56	1,82	1,50	1,37	1,56	2,26	0,53	2,24	1,63	1,80	2,22	3,29

Джерело: Статистична інформація Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://faostat.fao.org>.

Виробництвом насіння сої у світі в 2010 році займалися 89 країн. У світовому соєвому господарстві чітко сформувалися три центри значних посівів сої. Найбільші площі під соєю у 2010 році були в Південній Америці. Бразилія і Аргентина є світовими лідерами за цим показником – 23,3 та 18,1 млн га відповідно. Разом із Парагваєм (2,7 млн га) і Болівією (1,1 млн га) у цих країнах зосереджена майже половина світових площ посівів сої (44,1%) й тільки 1,0% – в інших південноамериканських країнах.

Другим значним центром вирощування сої є країни Північної Америки – США (31,0 млн га) і Канада (26,7 млн га). Питома вага посівних площ цих країн у світових посівах сої становить 31,7%. США займає перше місце за площами посівів сої у світі.

Третій центр вирощування сої розташований в Азії. Частка Індії (9,2 млн га) й Китаю (8,5 млн га) становить 17,3% від світових посівів сої. Ці країни у 2010 році за площею посівів сої посіли відповідно четверте і п'яте місце у світі.

Значні темпи зростання посівів даної олійної культури спостерігаються в Східній Європі. У 2010 році порівняно з 2000-м вони зросли в 4 рази, проте їхня частка становила 2% світових площ. Серед європейських

країн 75,7% площ посівів сої розташовані в Україні та Росії. Україна за цим показником займає дев'яте місце у світі й перше в Європі, випереджаючи Росію (1036,3 тис. га) та Сербію (170,4 тис. га). У 2010 році площі посівів сої в Україні досягли 1036,7 тис. га, або 1% світових і 37,9% європейських площ.

Країни першої десятки вирощують сою на 97,5 млн га ріллі, або 95,2% світових площ посівів.

Країни Південної Америки є лідерами не тільки за площами посівів сої, а й за валовим збором. Тут у 2010 році було вироблено 132,3 млн т насіння сої, або 50,6% світових обсягів. Країни Північної Америки та Азії виробили відповідно 95,0 млн т (36,3%) і 27,8 млн т (10,6%).

Провідне місце у виробництві насіння сої в світі належить США. У 2010 році в цій країні валовий збір становив 90,6 млн т, або 34,6% його світових обсягів. Наступними за обсягами виробництва насіння сої є Бразилія (26,2%), Аргентина (20,1%), Китай (5,8%) та Індія (3,4%). Питома вага п'яти провідних країн досягла 90,5% світових обсягів виробництва насіння сої (табл. 3).

Країни-лідери виробництва насіння сої можна чітко поділити на дві групи. Перша з них утримує лідируючі позиції за рахунок

високої врожайності: США (середня врожайність 28,4 ц/га), Бразилія (28,0 ц/га), Канада (26,6 ц/га), Аргентина (26,4 ц/га), Парагвай (23,4 ц/га); друга – за рахунок значних площ посівів, але в них низька врожайність культури: Китай (середня врожайність 16,4

ц/га), Болівія (15,6 ц/га), Україна (15,3 ц/га), Індія (10,9 ц/га). Так, зібрана площа сої у 2010 році в Парагваї в 1,8 раза більша, ніж в Україні, а валове виробництво в цій країні більше в 4,5 раза.

3. Країни – найбільші виробники насіння сої у 2010 році

Країна	Зібрана площа, млн га				Урожайність, ц/га				Виробництво, млн т			
	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
США	25,96	30,22	30,91	31,01	28,1	26,7	29,6	29,2	72,86	80,75	91,42	90,60
Бразилія	20,57	21,25	21,75	23,29	28,1	28,2	26,4	29,4	57,86	59,83	57,35	68,51
Аргентина	15,98	16,39	16,77	18,13	29,7	28,2	18,5	29,1	47,48	46,24	30,99	52,68
Китай	8,75	9,13	9,19	8,52	14,5	17,0	16,3	17,7	12,73	15,54	14,98	15,08
Індія	8,88	9,51	9,79	9,21	12,4	10,4	10,3	10,7	10,97	9,91	10,05	9,81
Парагвай	2,40	2,46	2,57	2,67	25,0	25,6	15,0	27,9	6,00	6,31	3,86	7,46
Канада	1,17	1,20	1,38	1,48	23,0	27,9	25,4	29,4	2,70	3,34	3,51	4,35
Уругвай	0,37	0,46	0,58	0,86	22,2	16,7	17,8	21,1	0,81	0,77	1,03	1,82
Україна	0,58	0,54	0,62	1,04	12,4	15,1	16,8	16,2	0,72	0,81	1,04	1,68
Болівія	0,96	0,79	0,98	1,09	16,7	16,0	15,3	15,1	1,57	1,26	1,50	1,64

Джерело: Статистична інформація Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://faostat.fao.org>.

Поряд із ростом виробництва насіння сої продуктів його переробки – соєвої олії у світі збільшуються обсяги виробництва (табл. 4).

4. Динаміка світового виробництва соєвої олії, млн т

Частини світу	2000 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. до			
							2000 р.		2009 р.	
							%	(+;-)	%	(+;-)
Світ	25,57	34,75	37,28	36,58	35,93	39,76	155,5	14,19	114,4	3,83
Австралія	0,02	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	50,0	-0,01	100,0	0,00
Азія	5,89	9,49	10,30	10,74	11,05	12,44	211,2	6,55	131,1	1,39
у т.ч. Схід. Азія	4,13	7,14	7,42	7,85	8,56	9,75	236,1	5,62	136,6	1,19
Америка	16,58	22,13	23,63	22,52	21,66	24,03	144,9	7,45	108,6	2,37
у т.ч.: Півн. Америка	8,65	9,54	9,66	9,29	9,03	9,01	104,2	0,36	94,4	-0,02
Півд. Америка	7,56	12,16	13,52	12,82	12,24	14,58	192,9	7,02	119,9	2,34
Африка	0,15	0,27	0,36	0,35	0,37	0,39	260,0	0,24	144,4	0,02
Європа	2,94	2,86	2,97	2,97	2,85	2,89	98,3	-0,05	101,0	0,04
у т.ч. Схід. Європа	1,72	1,51	1,49	1,31	1,21	1,18	68,6	-0,54	78,1	-0,03

Джерело: Статистична інформація Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://faostat.fao.org>.

У 2010 році порівняно з 2000-м виробництво соєвої олії в світі зросло на 14,19 млн т (55,5%) і становило 39,76 млн т. Серед регіонів лідируючі позиції протягом періоду, що досліджувався, мали країни Америки та Азії. Темпи росту становили відповідно 44,9 і 111,2%. У країнах Південної Америки виробництво соєвої олії зросло на 7,02 млн т (92,9%). В Східній Азії у 2010 році виробництво цього продукту перевищило

показники 2000 року в 2,4 раза й становило 9,75 млн т.

Переробкою насіння сої на олію у 2010 році займалися 88 країн світу. Лідерами її виробництва є азіатські країни: Китай (9069,8 тис. т) та Індія (1349,3 тис. т); дві країни Південної Америки: Аргентина (7000,1 тис. т) і Бразилія (6928,0 тис. т), а також представник Північної Америки – США (8771,5). Разом ці п'ять країн виробляють 83,3% соєвої олії у світі (табл. 5).

5. Країни – лідери світового виробництва соєвої олії, тис. т

Країна	2000 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2010 р. до			
							2000 р.		2009 р.	
							%	(+;-)	%	(+;-)
Китай	3204,1	6345,0	6623,9	7087,7	7874,1	9069,8	283,1	5865,7	142,9	1195,7
США	8355,0	9261,5	9397,0	9049,8	8795,7	8771,5	105,0	416,5	94,7	-24,2
Аргентина	3112,8	6161,3	6962,2	6024,1	5772,0	7000,1	224,9	3887,3	113,6	1228,1
Бразилія	4036,0	5428,0	6046,0	6266,0	5896,0	6928,0	171,7	2892,0	127,6	1032,0
Індія	795,0	1180,0	1399,0	1571,0	1204,3	1349,3	169,7	554,3	114,3	145,0
Німеччина	697,8	690,8	667,3	643,3	574,9	594,8	85,2	-103,0	86,1	19,9
Іспанія	441,2	354,4	444,3	549,5	509,7	563,3	127,7	122,1	158,9	53,6
Японія	694,4	575,7	576,3	542,3	476,9	467,7	67,4	-226,7	81,2	-9,2
Нідерланди	783,0	626,8	562,5	571,7	469,8	462,3	59,0	-320,7	73,8	-7,5
Мексика	308,8	360,0	349,0	342,0	320,0	365,9	118,5	57,1	101,6	45,9

Джерело: Статистична інформація Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://faostat.fao.org>.

Виробництво соєвої олії у світі зростає повільнішими темпами, ніж виробництво сировини. Порівняно з 2000 роком у 2010 році виробництво насіння сої зросло на 62,2%, а соєвої олії – на 55,5%. Темпи росту виробництва цього продукту в окремих країнах досить значні. Так, у Китаї у 2010 році порівняно з 2000 роком виробництво олії з сої зросло на 183,1%, у Бразилії – на 71,7, в Індії – на 69,7%.

Більшість країн-лідерів із виробництва насіння сої входять до першої двадцятки у виробництві соєвої олії, за винятком Уругваю, який взагалі не виробляє цього продукту, та України (82,0 тис. т), яка за даним показником займає двадцять сьоме місце у світі. В першій

десятиці виробників соєвої олії – Німеччина (594,8 тис. т), Іспанія (563,3 тис. т) та Нідерланди (462,3 тис. т). Ці країни практично не мають власної сировинної бази. Так, у Нідерландах у 2010 році не вирощували сою, в Іспанії було вироблено насіння сої 1,7 тис. т, що в 331,4 раза менше, ніж соєвої олії. Німеччина за виробництвом насіння сої у світі посідає 75-те місце, а за виробництвом соєвої олії входить у першу десятку.

При виробництві соєвої олії у світі чітко визначилася група країн, яка займається імпортом насіння сої і, в подальшому переробляючи його, є одними з найбільших експортерів соєвої олії. Це Нідерланди, Німеччина та Іспанія (табл. 6).

6. Найбільші імпортери насіння сої та експортери продукції його переробки, тис. т

Країна	Імпорт насіння сої				Експорт соєвої олії			
	2007 р.	2008 р.	2009 р.	місце у світі	2007 р.	2008 р.	2009 р.	місце у світі
Китай	33150,4	39531,0	44917,8	1	71,4	142,1	79,6	11
Японія	4160,7	3711,0	3455,6	2	0,2	0,2	3,0	49
Мексика	3610,9	3507,2	3425,9	3	0,5	2,0	1,8	55
Німеччина	3692,8	3484,9	3165,4	4	198,4	299,2	328,4	5
Нідерланди	4191,4	4013,3	3048,2	5	530,5	622,0	472,0	4
Іспанія	2728,7	3275,3	2933,5	6	202,5	310,5	198,6	8
Таїланд	1540,8	1723,3	1534,6	7	4,2	4,9	3,1	47
Аргентина	2245,4	2891,8	823,9	16	6403,6	4944,2	4439,4	1
США	275,7	323,5	416,9	22	2342,5	2315,8	1593,7	2
Бразилія	97,9	96,3	99,4	37	881,1	1177,2	1253,7	3

Джерело: Статистична інформація Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://faostat.fao.org>.

Отже, виробництво насіння сої у світі зростає значними темпами і зосереджено в трьох світових регіонах: Південній Америці (Бразилія, Аргентина, Парагвай), Північній Америці (США, Канада) та Азії (Китай, Індія). Країни-лідери виробництва насіння сої можна чітко поділити на дві групи. Перша група утримує

свої лідируючі позиції за рахунок великої врожайності: США, Бразилія, Канада, Аргентина, Парагвай; друга група країн – за рахунок значних площ посівів і низької врожайності: Китай, Болівія, Україна, Індія. Поряд із ростом виробництва насіння сої у світі значними темпами зростає виробництво соєвої олії. Європейські

країни-лідери за валовим збором сої поступаються країнам Південної й Північної Америки у переробці насіння сої та виробництві соєвої олії. Проте Німеччина, Іспанія й Нідерланди практично не вирощують сою, однак спеціалізуються на переробці насіння і виробництві соєвої олії.

Досліджено динаміку світового виробництва насіння сої, визначено регіони його концентрації. Розглянуто темпи виробництва сої серед регіонів та країн-лідерів, досліджено динаміку виробництва соєвої олії в світі. Порівняно динаміку виробництва насіння сої та соєвої олії серед країн-лідерів світового виробництва й переробки насіння сої.

Исследована динамика производства семян сои, определены регионы его концентрации. Рассмотрены темпы производства сои среди регионов и стран-лидеров, исследована динамика производства соевого масла в мире. Сравнено динамику производства семян сои и соевого масла среди стран-лидеров мирового производства и переработки семян сои.

The dynamics of the world production of soybeans is studied in the article. The regions of the soybeans production are defined. The rate of the soybeans production among regions and leading countries is considered. The dynamic of soybeans oil production in the world is investigated. The dynamics of soybeans and soybeans oil production among the leading countries of the world production and processing of soybeans is compared.

*

**М.Х. ШЕРШУН, кандидат економічних наук, народний депутат України,
Перший заступник голови Комітету Верховної Ради України
з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків
Чорнобильської катастрофи**

Лісові ресурси Європи у збалансованому лісівництві та забезпеченні сталого розвитку суспільства

Ліси є одними з найважливіших чинників стабілізації біосфери. У зв'язку з цим лісові екосистеми дедалі частіше розглядаються під кутом важливості їхньої екологічної ролі. Останнім часом велика увага приділяється лісу як компоненту, що забезпечує збалансований розвиток суспільства та відіграє важливу роль у підтриманні екологічної рівноваги. Лісові ресурси України є частиною загальноєвропейських лісових ресурсів та їх важливою і невід'ємною складовою з огляду на стабілізацію водного й ґрунтового покриву, повітряного басейну. Важливим аспектом є оцінювання стану лісових ресурсів, динаміки їх площі та продуктивності, а також відображення їхньої екологічної функції у контексті забезпечення сталого збалансованого розвитку.

Аспекти збалансованого розвитку і сталого лісівництва висвітлювали у своїх працях Г.В. Бондарук, Я.В. Коваль, П.В. Кра-

вець, В.В. Лавров, П.І. Лакида, О.І. Фурдичко та ін.¹ Поряд із цим зведені та узагальнені

¹ Бондарук Г.В. Проект національних критеріїв та індикаторів сталого управління лісами, гармонізований з пан-європейськими критеріями та індикаторами / Г.В. Бондарук, В.В. Лавров.- Харків: УкрНДІЛГА, 2003. – 50 с.; Коваль Я.В. Економічна оцінка лісових ресурсів: методологія, методика, практика / Я.В. Коваль. – К., 1998. – 40 с.; Кравець П.В. Критерії та індикатори сталого управління лісами / П.В. Кравець, П.І. Лакида // Наук. вісник УкрДІТУ; зб. наук.-техн. праць. – Львів: УкрДІТУ, 2002. – Вип. 12.7. – С. 146-158; Критерії та індикатори сталого розвитку лісової галузі України. Методичні рекомендації з питань ведення та управління лісовим господарством / за ред. академіка УААН О.І. Фурдичка. – К.: Нора-принт, 2003. – 138 с.; Фурдичко О.І. Лісове господарство України: перспективи, критерії та індикатори екологічно сталого ведення й управління / О.І. Фурдичко // Регіональна економіка. – 2003. – № 2. – С.21-35; Costanza R. Natural Capital and Sustainable Development / R. Costanza, H.E. Daly // Conservation Biology. – 1992. – Vol. 6, №1. – P.37-46; Estreguil C. and Caudullo G., 2011. Europeanwide forest fragmentation (1990-2000-2006): pattern and connectivity. Official publications of the European Communities, EUR report in preparation; Parviainen. J., Frank. G., Bucking. W., Schuck, A. & Vandekerckhove, K. MCPFE Information Document on Data Collection and Compiling the Statistics on Protected and Protective Forest and Other Wooded Land in Europe. Ministerial Conference on the Protection of Forest in Europe 2011. FOREST EUROPE Liaison Unit. - /Oslo. 2010./ - 16 p.; Saura.S., Estreguil.C., Mouton.C., Rodriguez-Freire.M., Network analysis to assess landscape connectivity trends: application to European forests (1990-2000). - / Ecological Indicators 11 (2011) 2011. – P.407-416.

країни-лідери за валовим збором сої поступаються країнам Південної й Північної Америки у переробці насіння сої та виробництві соєвої олії. Проте Німеччина, Іспанія й Нідерланди практично не вирощують сою, однак спеціалізуються на переробці насіння і виробництві соєвої олії.

Досліджено динаміку світового виробництва насіння сої, визначено регіони його концентрації. Розглянуто темпи виробництва сої серед регіонів та країн-лідерів, досліджено динаміку виробництва соєвої олії в світі. Порівняно динаміку виробництва насіння сої та соєвої олії серед країн-лідерів світового виробництва й переробки насіння сої.

Исследована динамика производства семян сои, определены регионы его концентрации. Рассмотрены темпы производства сои среди регионов и стран-лидеров, исследована динамика производства соевого масла в мире. Сравнено динамику производства семян сои и соевого масла среди стран-лидеров мирового производства и переработки семян сои.

The dynamics of the world production of soybeans is studied in the article. The regions of the soybeans production are defined. The rate of the soybeans production among regions and leading countries is considered. The dynamic of soybeans oil production in the world is investigated. The dynamics of soybeans and soybeans oil production among the leading countries of the world production and processing of soybeans is compared.

*

**М.Х. ШЕРШУН, кандидат економічних наук, народний депутат України,
Перший заступник голови Комітету Верховної Ради України
з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків
Чорнобильської катастрофи**

Лісові ресурси Європи у збалансованому лісівництві та забезпеченні сталого розвитку суспільства

Ліси є одними з найважливіших чинників стабілізації біосфери. У зв'язку з цим лісові екосистеми дедалі частіше розглядаються під кутом важливості їхньої екологічної ролі. Останнім часом велика увага приділяється лісу як компоненту, що забезпечує збалансований розвиток суспільства та відіграє важливу роль у підтриманні екологічної рівноваги. Лісові ресурси України є частиною загальноєвропейських лісових ресурсів та їх важливою і невід'ємною складовою з огляду на стабілізацію водного й ґрунтового покриву, повітряного басейну. Важливим аспектом є оцінювання стану лісових ресурсів, динаміки їх площі та продуктивності, а також відображення їхньої екологічної функції у контексті забезпечення сталого збалансованого розвитку.

Аспекти збалансованого розвитку і сталого лісівництва висвітлювали у своїх працях Г.В. Бондарук, Я.В. Коваль, П.В. Кра-

вець, В.В. Лавров, П.І. Лакида, О.І. Фурдичко та ін.¹ Поряд із цим зведені та узагальнені

¹ Бондарук Г.В. Проект національних критеріїв та індикаторів сталого управління лісами, гармонізований з пан-європейськими критеріями та індикаторами / Г.В. Бондарук, В.В. Лавров.- Харків: УкрНДЛГА, 2003. – 50 с.; Коваль Я.В. Економічна оцінка лісових ресурсів: методологія, методика, практика / Я.В. Коваль. – К., 1998. – 40 с.; Кравець П.В. Критерії та індикатори сталого управління лісами / П.В. Кравець, П.І. Лакида // Наук. вісник УкрДІТУ; зб. наук.-техн. праць. – Львів: УкрДІТУ, 2002. – Вип. 12.7. – С. 146-158; Критерії та індикатори сталого розвитку лісової галузі України. Методичні рекомендації з питань ведення та управління лісовим господарством / за ред. академіка УААН О.І. Фурдичка. – К.: Нора-принт, 2003. – 138 с.; Фурдичко О.І. Лісове господарство України: перспективи, критерії та індикатори екологічно сталого ведення й управління / О.І. Фурдичко // Регіональна економіка. – 2003. – № 2. – С.21-35; Costanza R. Natural Capital and Sustainable Development / R. Costanza, H.E. Daly // Conservation Biology. – 1992. – Vol. 6, №1. – P.37-46; Estreguil C. and Caudullo G., 2011. Europeanwide forest fragmentation (1990-2000-2006): pattern and connectivity. Official publications of the European Communities, EUR report in preparation; Parviainen. J., Frank. G., Bucking. W., Schuck, A. & Vandekerckhove, K. MCPFE Information Document on Data Collection and Compiling the Statistics on Protected and Protective Forest and Other Wooded Land in Europe. Ministerial Conference on the Protection of Forest in Europe 2011. FOREST EUROPE Liaison Unit. - /Oslo. 2010./ - 16 p.; Saura.S., Estreguil.C., Mouton.C., Rodriguez-Freire.M., Network analysis to assess landscape connectivity trends: application to European forests (1990-2000). - / Ecological Indicators 11 (2011) 2011. – P.407-416.

дані містяться лише в окремих виданнях¹, що значно обмежує розуміння й напрями розвитку інтеграційних процесів на шляху до виконання та забезпечення сталого розвитку суспільства.

Ліси охоплюють майже половину території Європи, а їхня площа продовжує збільшуватися. Нині площа лісів Європи становить 1,02 млрд га (25% від загальної площі лісів світу), щорічне її збільшення – 0,8 млн га. За останні 20 років загальна площа лісів зросла на 8,6 млрд м³. Слід зазначити, що зростання площ запасу відбувається інтенсивніше, ніж площі лісів. Це вказує на те, що зростає продуктивність деревостанів на одиниці площі. Однією з важливих еколого-стабілізуючих характеристик лісових екосистем є регулювання вмісту вуглекислого газу в атмосфері. За останні п'ять років європейськими лісами у процесі фотосинтезу з атмосфери було депоновано 870 млн т вуглецю. Це відповідає емісії європейськими країнами у 2008 році близько 10% парникових газів. Протягом останнього десятиліття щорічна емісія сірководню в Європі зменшилася на 30%. Інша ситуація складається з азотистими сполуками, щодо викидів яких не встановлено чіткої зміни. В окремих європейських країнах спостерігаються тенденції до зростання кислотності й евтрофікації ґрунтів. Зростання кислотності ґрунту є неоднозначним для всіх територій Європи. Такі тенденції були виявлені здебільшого у лісових ґрунтах.

У європейських лісах близько 20% дерев пошкоджено або відмерло. Одним із основних факторів погіршення стану лісів є зростання ступеня дефоліації крон дерев як основного показника здоров'я та життєздатності лісостанів. Погіршенням стану характеризується більшість різновидів дерев. Майже 11 млн га лісів (1% лісів Європи) пошкоджуються біотичними факторами, які викликані шкідниками й хворобами. Однак висока ступінь пошкодження цими факторами реєструється не часто.

Майже в усіх європейських країнах щорічний приріст лісів вищий, ніж обсяг лісокористування, і становить близько 40%. Європа є одним із найбільших світових постачальників круглої деревини. У 2010 році обсяги її виробництва становили понад 578 млн м³. Збільшується її загальна оціночна вартість. У європейських країнах зростає попит на деревне паливо. Важливим джерелом місцевих доходів є недеревна продукція лісу, яка часто не використовується повною мірою. Важливість цієї продукції лісу дуже різноманітна з огляду на відмінні природно-кліматичні умови та її цінність у межах країн. Загальна орієнтовна вартість її за останні п'ять років зросла майже утричі, а в 2011 році становила 15% вартості круглої деревини.

Більшість європейських лісів мають чітко розроблене перспективне лісовпорядкування, яке ґрунтується на детальному аналізі лісосировинних ресурсів. Довготривале лісовпорядкування та планування використання лісових ресурсів є важливими і ключовими інструментами для збалансованого управління лісами. Площі захисних лісів Європи й лісів, у яких введені заходи щодо збереження та обмеження лісокористування, із кожним роком зростають. Площа лісів Європи з обмеженим господарським використанням завдяки запровадженню політики збереження біорізноманіття протягом останніх 10 років щорічно збільшується у середньому на 0,5 млн га. Частка таких лісів становить близько 10 й 9% із основною метою – збереження ландшафтів загальною площею 39 млн га. Режими збереженості змінюються залежно від країни. До управління лісовими ресурсами дедалі більше застосовуються принципи збалансованого використання та збереження біорізноманіття природного відтворення деревостанів основних лісоутворювальних порід. У багатьох країнах прийняті довгострокові програми контролю й збереження видів дерев, яким загрожує небезпека знищення або зменшення їх площі.

Більшість європейських лісів зазнала значного антропогенного впливу. Тому майже 70% лісів класифікуються як напівприродні. Тривале багатовікове використання лісових ресурсів Європи призвело до фрагментації

¹ State of Europe's Forests 2011 Status and Trends in Sustainable Forest Management in Europe Ministerial Conference on the Protection of Forests in Europe. / - FOREST EUROPE Liaison Unit Oslo. - 2010. - 337 p.

лісових ландшафтів і структури лісів. Це відбувалося в результаті високої заселеності території у минулому, різноманітної власності на ліси й існуючих невеликих дрібних господарств. Природні ліси Європи займають близько 26%. Вони здебільшого розташовані у найбільш віддалених і недоступних областях східної та північної Європи й Росії. Платанційні культури охоплюють близько 4% площі лісів і розташовані головним чином у Центральній-Західній Європі. Аналіз стану лісових ландшафтів вказує на те, що розширення площі лісів природним відтворенням або відновленням не дає можливості об'єднання окремих фрагментарних ділянок лісу.

Генетичне різноманіття лісостанів є важливим компонентом їх біологічного різноманіття й резистентності до факторів довкілля та змін клімату. Лісові генетичні ресурси – важливий компонент збалансованого управління лісами. Генетичне різноманіття може забезпечити стійкість лісів та їхню пристосованість до змін клімату. Майже в усіх країнах Європи створені генетико-селекційні об'єкти для збереження генетичного різноманіття. Важливим аспектом є розуміння європейським суспільством важливості управління лісом для захисту води, ґрунтів та інших компонентів середовища. Понад 20% лісів Європи виконують ґрунтозахисні й водоохоронні функції та інші послуги щодо захисту компонентів довкілля. Важливість захисних функцій лісів особливо стає актуальною у гірській місцевості. Обмеження управління для захисних лісів змінюються залежно від кліматичних, ґрунтово-гідрологічних та екологічних умов територій

Близько 50% європейських лісів знаходиться у приватній власності. Пропорція приватних лісів і кількість приватних підприємств за останні 20 років збільшилася за рахунок приватизації та реституції. Спостерігаються тенденції до збільшення кількості власників лісових ресурсів, що значно ускладнює процеси управління лісами і запровадження принципів збалансованого розвитку з огляду на роздрібненість лісових територій. Лісове законодавство більшості

європейських країн чітко лімітує та вводить ряд критеріїв щодо використання лісів.

Рівень механізації лісового господарства змінюється залежно від географічного положення країн та економічного розвитку. Проте існує високий потенціал до ширшого залучення машин і механізмів у процесах догляду за лісом та заготівлі деревини. У лісовому секторі економіки Європи залучено близько 4 млн осіб. Відзначається загальна тенденція до скорочення чисельності працюючих у лісовому господарстві.

Поряд із цим зберігається значна відмінність між областями й регіонами, які відображають наявний рівень механізації та можливості щодо підвищення продуктивності праці на окремих лісгосподарських роботах. Спостерігаються негативні тенденції щодо зростання середнього віку працюючих і загального старіння населення, зайнятого у лісовому господарстві. Виникає необхідність у залученні молоді та молодих спеціалістів. Технологічні процеси у лісовому господарстві й заготівлі лісу мають високий рівень небезпеки, що проявляється у високому рівні травматизму та кількості нещасних випадків.

Нині дедалі більше визнається важливість ресурсу лісу як важливого джерела відновлювальної енергії, відпочинку, культурних цінностей, вага яких із кожним десятиліттям підвищується. Зростаюча ціна на енергоресурси, політичні ініціативи просувати використання деревини як відновлювального джерела енергії збільшили цінність дрібно-товарної деревини. Політичні аспекти лісоуправління більше акцентовані на виконання прикладних національних програм¹, а також програм щодо широкого підходу до співпраці між іншими європейськими краї-

¹ Державна програма розвитку лісгосподарського і лісопромислового комплексів України на період до 2015 року / Затв. Рішенням Кабінету Міністрів України від 02.08.1993 р. № 14959/9.-18 с.; Концепція сталого розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року / Схвалена постановою Президії УААН 13.03.2003 р., спільним наказом по Мінагрополітики України, Мінкоресурсів України. – К., 2003.-30 с.; Про державну програму “Ліси України” на 2002-2015 роки / Затв. Постановою КМУ №581 від 29.04.2002 р. – К.: Друкарня ДП ХМЗ “ФЕД”, 2002 р. – 32 с.; State of Europe's Forests 2011 Status and Trends in Sustainable Forest Management in Europe Ministerial Conference on the Protection of Forests in Europe. / - FOREST EUROPE Liaison Unit Oslo. – 2010. – 337 p.

нами. Зазвичай такі програми розробляються в результаті співпраці між країнами – учасниками. У багатьох європейських країнах національні програми містять практичні підходи щодо стратегії та практики збалансованого лісівництва. Однак необхідні особливі зусилля для збереження таких процесів, які часто пов'язані зі зростанням затратності виробництв, удосконалення технологічних процесів, зниження дохідності й ефективності. Водночас національні лісові програми все частіше запроваджують принципи щодо наднаціональних цілей і пріоритетів розвитку в лісовому секторі. Своєчасні й адекватні зміни у прийнятті управлінських рішень є особливо важливими та актуальними у контексті існуючих загроз і викликів. Переважно встановлюються певні правові рамки щодо використання механізмів для зміни й адаптації лісового господарства у зв'язку із глобальними змінами клімату, соціальних пріоритетів чи перспектив. Упродовж останніх десятиліть політико-правові рішення у веденні лісового господарства набули підвищеної політичної уваги. Більшість країн докладають великих зусиль та акцентують увагу на різноманітних аспектах лісового сектору економіки. Цілком зрозумілим є активніші такі дії країн, які володіють значними лісовими ресурсами або характеризуються великою часткою лісів. Основними викликами, які нині знаходяться у центрі прийняття політичних рішень, є:

- адаптація й розвиток лісів у зв'язку із глобальними змінами клімату;

- зростання обсягів використання лісових ресурсів як відновлювальних джерел енергії;

- підвищення біологічного різноманіття шляхом збереження природи та запровадження принципів удосконаленого управління лісами;

- удосконалення маркетингу й використання недеревної продукції лісу і послуг лісових екосистем та їх захисних функцій;

- економічно збалансоване використання у лісових ресурсів.

Більшість національних політик пов'язані із міжнародними процесами й різними секторами політики з енергії, зміни клімату, сільського господарства та біологічного різ-

номаніття. Визначається одна з основних проблем міжсекторального підходу. Відповіді на багатосторонні існуючі виклики відображені у концепції збалансованого управління лісовими ресурсами. З метою розроблення й реалізації національних політик із сталого управління лісами та ефективного їх використання європейські країни на перше місце висунули необхідність щодо поліпшення інформативності й контролю лісових ресурсів. Особливо важливим аспектом є прийняття управлінських рішень стосовно забезпечення здоров'я лісу, життєздатності лісостанів, біологічного різноманіття лісів та ефективної оцінки недеревних ресурсів лісу й послуг лісових екосистем. Зміни у національних політичних цілях пов'язані із переорієнтуванням на збереження біологічного різноманіття лісів, підвищення продуктивності та використання деревини, вуглецевого балансу. Нові або змінені цілі часто доповнюються запровадженням інструкцій або відповідних поправок до існуючих правових норм, які містяться у лісових законодавствах або національних лісових програмах. Більшість країн мають або розвивають загальні цілі й адекватні політичні інструменти для лісового сектору. Однак усе ще залишається потреба в координації та послідовності зусиль багатовекторної політики країн, спрямованої на забезпечення сталого розвитку європейського суспільства.

Отже, лісові ресурси Європи є важливим чинником стабілізації біосфери й поліпшення її компонентів. Надзвичайно важлива роль лісів у вуглецевому балансі, поліпшенні ґрунтово-гідрологічних умов. Більшість лісів Європи зазнали антропогенних змін, а частина їх пошкоджена та неповною мірою виконує свої екологічні функції. Рівень механізації лісового господарства й охорони праці в ньому ще не дуже високі. Відзначаються тенденції до зростання віку населення, зайнятого у лісовому секторі. Національні лісові політики орієнтуються головним чином на збереження біологічного різноманіття лісів, підвищення продуктивності та використання деревини, вуглецевого балан-

су і впливу глобальних змін клімату на лісові екосистеми.

Дослідження стану і динаміки лісового фонду України є важливим аспектом майбу-

тніх розробок із метою оцінювання наближеності системи ведення лісового господарства до загальноєвропейських критеріїв та індикаторів сталого розвитку.

Проведено аналіз ролі лісових ресурсів Європи у контексті виконання еколого-стабілізуючих функцій. Досліджено аспекти прийняття політичних рішень та інструментів для забезпечення і запровадження критеріїв сталого розвитку суспільства.

Проведен анализ роли лесных ресурсов Европы в контексте выполнения эколого-стабилизирующих функций. Исследованы аспекты принятия политических решений и инструментов для обеспечения и внедрения критериев устойчивого развития общества.

The analysis of a role of forest resources of Europe in a context of performance of ecology-stabilizing functions is carried out. Aspects of decision-making and tools for maintenance and introduction of criteria of sustainable development of community are investigated.

*

**О.В. ПАШТЕЦЬКА, молодший науковий співробітник
Інститут сільського господарства Криму НААН**

Світові тенденції розвитку галузі вівчарства

Вівчарство є важливою галуззю тваринництва не тільки в Україні, але й у світі. Ця галузь забезпечує населення продуктами харчування, а промисловість – сировиною. Сучасний стан вівчарства України не відповідає ринковим умовам ведення галузі та за багатьма показниками відстає від світових стандартів. Виробництво й реалізація продукції вівчарства нині збиткові в усіх категоріях господарств як із державною, так і приватною формою власності. Тому питання щодо подальшого розвитку цієї галузі для нашої країни є актуальними й зумовлюються необхідністю пошуку шляхів прибуткового ведення вівчарства. При розробці етапів розвитку галузі на території України передусім необхідно вивчити світовий досвід її розвитку.

Дослідження окремих аспектів розвитку вівчарства в світі розглянуто у публікаціях таких дослідників, як М.В. Штомпель, О.І. Ніколаєв, О.Т. Бусенко, Г.Р. Літовченко, В.А. Мороз, О.І. Сокол, А.І. Єрохін, Д.Л. Левантін та ін.

Проте у цих працях розглядаються тенденції розвитку і стан галузі вівчарства 90-х років. Поза увагою вчених залишається дослідження ринку продукції вівчарства, споживання баранини на душу населення у кра-

їнах світу та з'ясування місця, фактичного стану України у світовому обсязі виробництва продукції вівчарства.

Мета статті – узагальнити світові тенденції розвитку вівчарства останніми роками та проаналізувати світовий досвід виробництва продукції вівчарства.

При проведенні досліджень використовували такі методи, як абстрактно-логічний (для теоретичного узагальнення та формулювання висновків); розрахунково-конструктивний і порівняння; статистико-економічні, графічний прийом.

Вівчарство – найменш вимоглива до природних умов та кормової бази галузь тваринництва, має великий ареал розповсюдження. Найбільшого розвитку воно набуло в країнах, де посушливі степи, напівпустелі й гірські райони займають великі території¹.

Від овець одержують важливу сировину для легкої промисловості – вовну, овчину, смушки, хутро, а також цінні продукти харчування – баранину і молоко. Виробництво продукції вівчарства належить до економічно вигідних галузей тваринництва. По-перше, висока адаптивна здатність овець

¹ Сокол О. Основні тенденції розвитку вівчарства в Україні і світі / О. Сокол // Тваринництво України. – 2003. – № 4. – С.4-7.

су і впливу глобальних змін клімату на лісові екосистеми.

Дослідження стану і динаміки лісового фонду України є важливим аспектом майбу-

тніх розробок із метою оцінювання наближеності системи ведення лісового господарства до загальноєвропейських критеріїв та індикаторів сталого розвитку.

Проведено аналіз ролі лісових ресурсів Європи у контексті виконання еколого-стабілізуючих функцій. Досліджено аспекти прийняття політичних рішень та інструментів для забезпечення і запровадження критеріїв сталого розвитку суспільства.

Проведен анализ роли лесных ресурсов Европы в контексте выполнения эколого-стабилизирующих функций. Исследованы аспекты принятия политических решений и инструментов для обеспечения и внедрения критериев устойчивого развития общества.

The analysis of a role of forest resources of Europe in a context of performance of ecology-stabilizing functions is carried out. Aspects of decision-making and tools for maintenance and introduction of criteria of sustainable development of community are investigated.

*

**О.В. ПАШТЕЦЬКА, молодший науковий співробітник
Інститут сільського господарства Криму НААН**

Світові тенденції розвитку галузі вівчарства

Вівчарство є важливою галуззю тваринництва не тільки в Україні, але й у світі. Ця галузь забезпечує населення продуктами харчування, а промисловість – сировиною. Сучасний стан вівчарства України не відповідає ринковим умовам ведення галузі та за багатьма показниками відстає від світових стандартів. Виробництво й реалізація продукції вівчарства нині збиткові в усіх категоріях господарств як із державною, так і приватною формою власності. Тому питання щодо подальшого розвитку цієї галузі для нашої країни є актуальними й зумовлюються необхідністю пошуку шляхів прибуткового ведення вівчарства. При розробці етапів розвитку галузі на території України передусім необхідно вивчити світовий досвід її розвитку.

Дослідження окремих аспектів розвитку вівчарства в світі розглянуто у публікаціях таких дослідників, як М.В. Штомпель, О.І. Ніколаєв, О.Т. Бусенко, Г.Р. Літовченко, В.А. Мороз, О.І. Сокол, А.І. Єрохін, Д.Л. Левантін та ін.

Проте у цих працях розглядаються тенденції розвитку і стан галузі вівчарства 90-х років. Поза увагою вчених залишається дослідження ринку продукції вівчарства, споживання баранини на душу населення у кра-

їнах світу та з'ясування місця, фактичного стану України у світовому обсязі виробництва продукції вівчарства.

Мета статті – узагальнити світові тенденції розвитку вівчарства останніми роками та проаналізувати світовий досвід виробництва продукції вівчарства.

При проведенні досліджень використовували такі методи, як абстрактно-логічний (для теоретичного узагальнення та формулювання висновків); розрахунково-конструктивний і порівняння; статистико-економічні, графічний прийом.

Вівчарство – найменш вимоглива до природних умов та кормової бази галузь тваринництва, має великий ареал розповсюдження. Найбільшого розвитку воно набуло в країнах, де посушливі степи, напівпустелі й гірські райони займають великі території¹.

Від овець одержують важливу сировину для легкої промисловості – вовну, овчину, смушки, хутро, а також цінні продукти харчування – баранину і молоко. Виробництво продукції вівчарства належить до економічно вигідних галузей тваринництва. По-перше, висока адаптивна здатність овець

¹ Сокол О. Основні тенденції розвитку вівчарства в Україні і світі / О. Сокол // Тваринництво України. – 2003. – № 4. – С.4-7.

забезпечує можливість незначних витрат на їх утримання та використання для господарських цілей малодоступних земельних угідь. По-друге, велика різноманітність видів продукції овець забезпечує високу сумарну ефективність використання поживних речовин корму (5–6% вовна, 15–20 баранина, 25 – 30% молоко). Поєднання у тварин цінних продуктивних, адаптивних і кормових здатностей забезпечує динамічну гарантію виробничих перспектив розвитку вівчарства¹.

Проте сучасний стан розвитку цієї галузі в Україні не відповідає її потенційним можливостям та потребам населення. Збереження існуючих тенденцій може спричинити повну деградацію галузі, перетворити її з товарного напрямку в натуральний. У зв'язку з цим принципового значення набуває вивчення світових тенденцій розвитку вівчарства й визначення місця та ролі України на світовому ринку продукції вівчарства. Актуальність даної проблеми посилюється в результаті інтеграції національної економіки у світовий економічний простір².

Світове вівчарство має свою тривалу історію, яка показує, що залежно від вимог промисловості, у міру інтенсифікації сільськогосподарства й інших обставин відбуваються безперервні зміни у кількості та напрямку вівчарства, і серед домашніх продуктивних тварин вівці є найчисленнішими.

Тому в багатьох країнах світу вівчарство – це важлива галузь тваринництва, а в Австралії, Новій Зеландії, Аргентині, Китаї та в ряді інших країн воно значною мірою визначає економіку всього сільськогосподарства³.

У світі налічується понад 500 порід і 200 внутрішньопородних типів овець різних напрямів продуктивності. Проте більшість культурних порід спеціалізовано на виробництві двох основних видів продукції – вовни й м'яса. Із зростанням потреб людей у

продуктах вівчарства збільшується кількість овець, підвищується їхня продуктивність⁴.

У різних країнах залежно від природних та економічних умов, а також від етнічних особливостей, розводять овець різного напрямку продуктивності. Вівці культурних порід переважають в економічно розвинутих країнах, головною продукцією яких є тонка і напівтонка вовна й високоякісна молода баранина. У ряді європейських країн, а також у країнах Азії та Африки найбільш поширені породи, від яких одержують переважно грубу неоднорідну вовну, м'ясо й іншу продукцію. На Тибеті та в Гімалаях овець використовують як в'ючних тварин. Важливе економічне значення в ряді країн Азії й Африки (Намібії, Ірані, Афганістані та ін.) має каракулівництво. На зміну старим породам вівчарі-селекціонери створюють нові, продуктивніші. Для переробної промисловості вовна здавна була основною сировиною, і тому вона суттєво впливала на розвиток світового вівчарства й передусім вовняного напрямку⁵.

За даними ФАО (продовольча організація ООН) за останні 20 років у світі кількість овець скоротилася на 10,7%, а за останні п'ять років – на 1,9 % (табл. 1).

Скорочення поголів'я спостерігається як у мало розвинутих, так і в провідних країнах. Значно скоротила кількість овець Австралія – у 2010 році порівняно з 1990-м поголів'я зменшилося на 60%, а з 2005-м – на 32,7%.

Це скорочення зумовлено тим, що дуже знизився попит на вовну, а звідси й скорочення обсягу експорту її в інші країни світу.

За останні п'ять років збільшення поголів'я відбулося в таких країнах, як Індія, Росія та Україна.

Україна має близько 0,11% світового поголів'я овець і 0,92% поголів'я ЄС, що недостатньо, щоб бути серед 10 провідних вівчарських країн у світі та ЄС. Велика частина світового поголів'я овець сконцентрована у відносно невеликому числі країн. У 10 провідних країнах знаходиться 49,6% світового поголів'я овець: 12,4% овець – у Китаї, а

¹ Технологія виробництва продукції тваринництва: підруч. / [О.Т. Бусенко, В.Д. Столюк, О.Й. Могилюк та ін.]; за ред. О.Т. Бусенка. – К.: Вища освіта, 2005. – 496 с.

² Сокол О. Основні тенденції розвитку вівчарства в Україні і світі / О. Сокол // Тваринництво України. – 2003. – № 4. – С.4-7.

³ Сокол О.І. Розвиток вівчарства у світі / О.І.Сокол // Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини. – Х., 1998. – Вип.3. – С.168-170.

⁴ Штомпель М.В. Технологія виробництва продукції вівчарства: навч. видання / М.В. Штомпель, Б.О. Вовченко. – К.: Вища освіта, 2005. – 344 с.

⁵ Мороз В.А. Овцеводство и козоводство: учеб. / В.А. Мороз. – Ставрополь: Изд-во СтГАУ «АГРУС», 2005. – 496 с.

12,1 % світового поголів'я їх припадає на Європейський Союз.

Протягом останніх 150 років виробництво вовни періодично то зростало, то знижу-

валося. Спади траплялися тоді, коли економіка входила в період депресії, а пропозиція вовни набагато перевищувала попит на неї.

1. Поголів'я овець у країнах світу, млн гол.

Країна	Рік					Відхилення 2010 р. від	
	1990	1995	2000	2000	2010	1990 р., %	2005 р., %
Україна	7,2591*	4,7925	1,0595	0,8752	1,1970	-83,5	36,8
Світ	1207,9418	1076,0791	1059,7591	1099,6749	1078,9482	-10,7	-1,9
Китай	113,5084	117,4456	131,0951	152,0352	134,0212	18,1	-11,8
Індія	48,7000	54,7000	59,4470	66,3190	73,9910	51,9	11,6
Австралія	170,2970	120,8620	118,5520	101,1250	68,0855	-60	-32,7
Росія	52,1946*	31,8180	12,6030	15,4940	19,8505	-62	28,1
ЄС	143,4499	128,2431	146,6942	137,9144	130,7101	-8,9	-5,2
У т.ч. Великобританія	43,8280	43,3040	42,2640	35,2530	31,0000	-29,3	-12,1
Іспанія	22,7390	23,0580	23,9650	22,7495	18,5516	-18,4	-18,5

Джерело: FAOSTAT. * Дані 1992 року.

У світовій практиці на розвиток вівчарства та інших галузей тваринництва, які виробляють натуральні волокна, негативно впливає безперервно зростаючий випуск хімічних волокон (штучних і синтетичних). Останнім часом зростання застосування основних видів текстильного волокна відбулося набагато швидше використання натуральної вовни¹.

Світове виробництво вовни в 90-ті роки минулого століття становило в межах 3351 тис. т, а в 2010 році – 2043 тис. т, тобто скоротилося на 39% (табл. 2).

Існує досить близька кореляція між числом овець і виробництвом вовни. Проте, кількість вовни, виробленої з розрахунку на вівцю, має значні відмінності. Найвищий настриг вовни на одну вівцю мають провідні країни-виробники вовни: Нова Зеландія (5,1 кг), Австралія (5,6 кг), Уругвай (4,5 кг), Аргентина (3,42 кг), Україна за цим показником посідає 11-те місце в світі (3,5 кг). Водночас Китай і Великобританія мають високі обсяги виробництва вовни, але низьку продуктивність – відповідно 2,89 і 2,16 кг. Всі ці показники наведені на тлі середньосвітового настригу з вівці 1,89 кг. Китай та Австралія виробляють понад 37% усієї вовни у світі.

Основні фактори, що впливають на споживання вовни, – це світовий рівень економіки, збільшення населення, споживання вовни галузями на основі централізованого планування, розширення ринку збуту, зміни моди й видів споживання. Реальні доходи населення є, по суті, важливим фактором, який визначає довгостроковий інтерес на вовняні волокна і баранину².

Характерною особливістю сучасного світового вівчарства є зростаюче значення баранини порівняно з вовною, і тому велика увага приділяється розвитку скоростиглого м'ясо-вовняного вівчарства, головним чином кросбредного напрямку, як найбільш ефективного для одночасного виробництва дуже цінної вовни і великої кількості баранини високої якості та, передусім, підвищенню питомої ваги виробництва ягнятини³.

Від овець одержують 2,9% (8 532 257 т) світового виробництва м'яса. Виробництво баранини у світі постійно зростає: у 2010 році порівняно з 1990-м воно збільшилося на 21,3%, а порівняно з 2005 роком – на 6,3% (табл. 3). Подібна ситуація склалася і в таких країнах, як Китай та Індія.

¹ Мороз В.А. Овцеводство и козоводство: учеб. / В.А.Мороз. – Ставрополь Изд-во СтГАУ «АГРУС», 2005. – 496 с.

² Ерохин А. И. Современное состояние овцеводства в мире / А.И.Ерохин, С. А.Ерохин // Овцеводство. – 1999. – № 3. – С.1-4.

³ Там само.

2. Виробництво вовни в країнах світу, тис. т

Країна	Рік								Відхилення 2010 р. від	
	1990		2000		2005		2010			
	Виробниц- тво	На- стриг	Виробниц- тво	Настриг на вівцю, кг	Виробниц- тво	Настриг на вів- цю, кг	Виробниц- тво	На- стриг на вів- цю, кг	1990 р., %	2005 р., %
Україна	23,080*	3,179	3,400	3,209	3,216	3,675	4,184	3,495	-81,9	30,1
Світ	3350,508	2,774	2311,149	2,181	2260,715	2,056	2043,434	1,894	-39,0	-9,6
Китай	239,457	2,110	292,502	2,231	393,172	2,586	386,768	2,886	61,5	-1,6
Індія	41,200	0,846	48,400	0,814	44,900	0,677	43,000	0,581	4,4	-4,2
Австралія	1102,000	6,471	671,000	5,660	519,660	5,139	382,300	5,615	-65,3	-26,4
Росія	178,640*	3,423	39,241	3,114	48,033	3,100	53,280	2,684	-70,2	10,9
ЄС	292,1650	2,037	196,6850	1,341	183,3750	1,330	185,83	1,422	-36,4	1,3
У т.ч. Велико- британія	73,858	1,685	64,000	1,514	60,000	1,702	67,000	2,161	-9,3	11,7
Іспанія	30,050	1,322	32,104	1,340	30,888	1,358	28,000	1,509	-6,8	-9,3

Джерело: FAOSTAT. * Дані 1992 року.

3. Виробництво баранини в країнах світу, тис. т

Країна	Рік				Відхилення 2010 р. від	
	1990	2000	2005	2010		
	1990 р., %	2005 р., %				
Україна	32,440*	9,200	8,200	10,400	-67,9	26,8
Світ	7032,677	7789,337	8028,768	8532,257	21,3	6,3
Китай	548,005	1478,000	1800,000	2070,000	277,7	15,0
Індія	181,200	220,800	246,000	289,200	59,6	17,6
Австралія	627,798	680,000	595,185	555,616	-11,5	-6,6
Росія	300,000*	119,235	134,398	169,872	-43,4	26,4
ЄС	1338,2760	1200,2550	1056,2510	899,7590	-32,8	-14,8
У т.ч. Великобританія	370,226	383,000	331,000	280,861	-24,1	-15,1
Іспанія	217,396	232,331	224,126	131,231	-39,6	-41,4

Джерело: FAOSTAT. * Дані 1992 року.

У Росії та Україні з 1990 року виробництво баранини значно скоротилося – на 43,4 і 67,9% відповідно, але з 2005 року виробництво починає збільшуватися, і в 2010 році в Росії досягло 169,9 тис. т, а в Україні – 10,4 тис. т, що порівняно з 2005 роком більше на 26,4 та 26,8% відповідно.

У 2010 році виробництво баранини значно скоротилося порівняно з 1990 і 2005 ро-

ками в таких країнах, як Австралія, країнах ЄС, що викликано значним скороченням поголів'я овець.

До числа показників, які характеризують стан вівчарства в світі у частині виробництва баранини, віднесено рівень споживання її з розрахунку на душу населення (табл. 4).

4. Рівень споживання баранини з розрахунку на душу населення по континентах світу, кг

Континент, країна	Рік					% до	
	1990	1995	2000	2005	2007	1990 р.	2005 р.
Океанія	22,75	20,02	18,18	13,96	15,11	-33,6	8,2
Нова Зеландія	30,130	34,740	25,940	23,190	23,290	-22,7	0,4
Африка	2,360	2,360	2,460	2,450	2,490	5,5	1,6
Самоа	18,920	20,360	21,470	12,210	13,150	-30,5	7,7
Європа	3,530	2,640	2,370	2,180	2,140	-39,4	-1,8
Ісландія	30,880	28,280	29,900	24,510	24,560	-20,5	0,2
Росія*	2,360	1,870	0,980	1,110	1,260	-46,6	13,5

Україна*	0,680	0,750	0,340	0,350	0,330	-51,5	-5,7
Азія	1,210	1,540	1,660	1,840	1,890	56,2	2,7
Монголія	56,540	49,120	47,980	37,870	40,950	-27,6	8,1
Китай	0,940	1,450	2,140	2,690	2,910	209,6	8,2
Америка	0,860	0,820	0,750	0,700	0,710	-17,4	1,4
Барбадос	10,150	6,540	6,140	4,690	12,330	21,5	162,9
Світ	1,740	1,760	1,800	1,860	1,890	8,6	1,6

Джерело: FAOSTAT.

Як видно із наведених у таблиці даних, особливо вирізняється за обсягами споживання баранини на душу населення Океанія, де у 2007 році цей показник становив 15,11 кг, що більше загальносвітового рівня майже у 8 разів. Серед країн цей показник найвищий у Монголії, де в 2007 році він становив 40,95 кг на душу населення в рік. Це пояснюється великим попитом на баранину в зв'язку з релігійними поглядами та сприятливими кліматичними й географічними умовами утримання овець.

За останні 17 років споживання баранини в світі зросло на 8,6%, що зумовлено зростанням попиту на молоду баранину та ягнятину, оскільки м'ясо баранини характеризується високими харчовими й лікувальними властивостями. Що неможливо сказати про Україну (рис.1), де виробництво баранини

на душу населення з 1990 по 2011 рік скоротилося на 0,456 кг, або на 51%, а споживання – на 0,031 кг, або 46% відповідно.

За даними Науково-дослідного інституту харчування фізіологічна норма споживання баранини – 6,0 кг, а згідно з постановою КМУ № 656 від 14 квітня 2000 року «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» рівень споживання баранини для працездатного населення становить 2 кг/рік на одну людину¹.

З вище наведених даних українці недо-споживають 5,69 кг за раціональними нормами і 1,63 за мінімальними. Отже, в Україні стоїть гостро питання про збільшення обсягів виробництва та споживання цієї продукції.

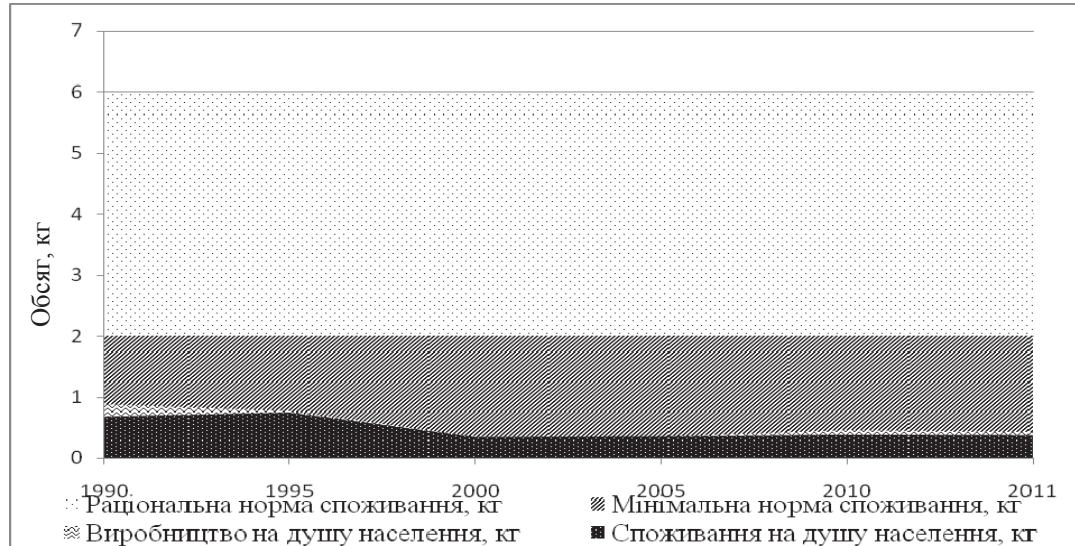

Рис. 1. Виробництво та споживання баранини на душу населення в Україні

Динаміка зміни обсягів виробництва продукції вівчарства впливає на особливості світової торгівлі бараниною й вовною.

У 2009 році загальні обсяги продажу баранини та вовни на зовнішніх ринках стано-

вили 1025,546 і 568,961 тис. т відповідно. Порівняно з 1990 роком експорт баранини збільшується на 26%, а вовни – навпаки, скорочується на 32%. Це пояснюється зростанням попиту на м'ясо та зниженням – на

¹ Бірта Г.О. Товарознавство м'яса: навч. посіб. / Г.О.Бірта, Ю.Г.Бургу. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 164 с.; Постанова Кабінету Міністрів України. № 656 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення» від 14 квітня 2000 р.

вовну. Найбільшим експортером як баранини, так і вовни за досліджуваний період є країни Океанії, які в 2009 році експортували

681,007 тис. т баранини та 350,165 тис. т вовни, або відповідно 66,4% та 61,5% від загальносвітового обсягу продажу (рис. 2).

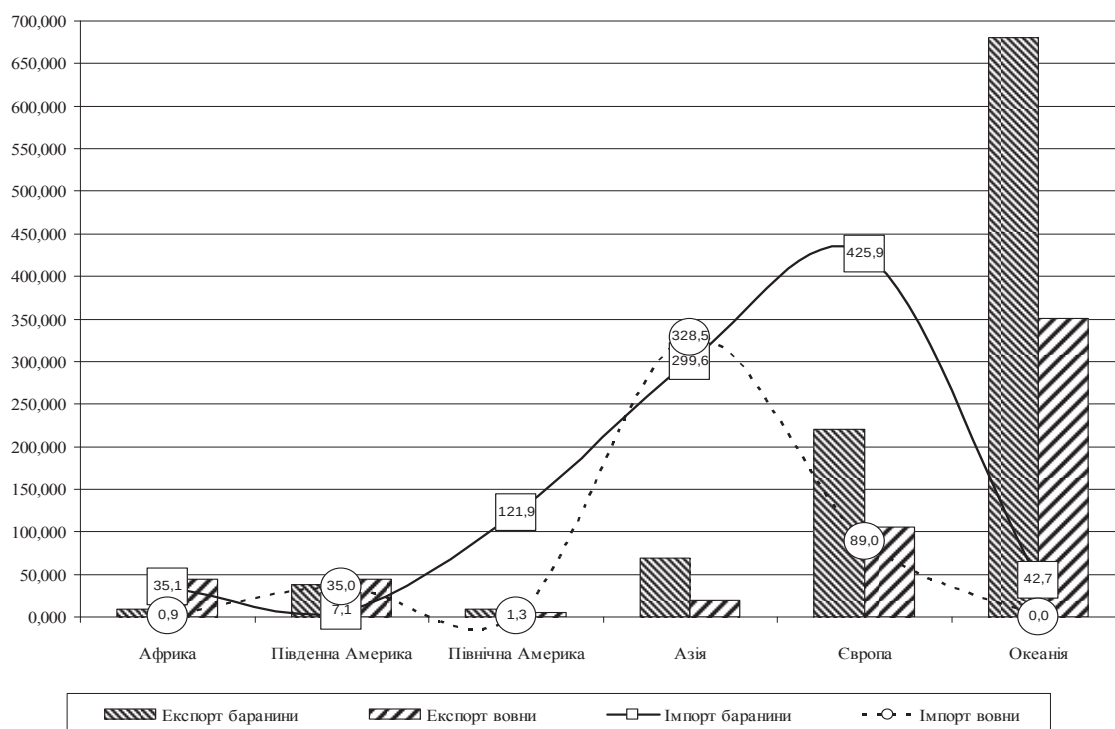

Рис. 2. Динаміка імпорту та експорту продукції вівчарства по континентах

Джерело: FAOSTAT.

Отже, Океанія є найпотужнішим регіоном, що постачає продукцію вівчарства на світові ринки, при цьому головним експортером баранини є Нова Зеландія, а вовни – Австралія, їхня частка в загальносвітовому експорті становить близько 36 та 54% відповідно.

Найбільшими імпортерами баранини є країни Європи, а вовни – країни Азії. Вони імпортують близько 45,7% світового імпорту баранини і 74,6 % світового імпорту вовни.

Аналізуючи стан галузі вівчарства в світі можна відзначити, що останніми роками провідною вівчарською державою стає Китай (табл. 5). Йому належать перші місця у світі й за поголів'ям овець, і за виробництвом баранини та вовни. На частку Китаю припадає 12,4% загальносвітової кількості овець і 24,3 і 18,9% загальносвітового виробництва баранини й вовни відповідно.

5. Провідні країни світу в галузі вівчарства у 2010 р.

Країна	Поголів'я			Виробництво баранини			Виробництво вовни		
	млн гол.	% до світу	Місце	тис. т	% до світу	Місце	тис. т	% до світу	Місце
Китай	134,0212	12,4	1	2070,000	24,3	1	386,768	18,9	1
Індія	73,9910	6,9	2	289,200	3,4	6	43,000	2,1	10
Австралія	68,0855	6,3	3	555,616	6,5	2	382,300	18,7	2
Іран	54,0000	5,0	4	360,000	4,2	4	60,000	2,9	5
Судан	52,0141	4,8	5	349,000	4,1	5	55,000	2,7	7
Нігерія	35,5198	3,3	6	148,809	1,7	13	0,0000	0,0	0
Нова Зеландія	32,5626	3,0	7	470,906	5,5	3	165,800	8,1	3
Великобританія	31,0000	2,9	8	280,861	3,3	7	67,000	3,3	4
Пакистан	27,8000	2,6	9	158,000	1,9	12	42,0000	2,1	11
Ефіопія	25,9799	2,4	10	86,500	1,0	23	14,4000	0,7	27
Світ	1078,9482			8532,257			2043,434		

Джерело: FAOSTAT.

Австралія та Нова Зеландія хоч і скоротили виробництво продукції вівчарства, але залишаються у трійці країн – лідерів з виробництва баранини та вовни.

Отже, виходячи з вищесказаного, можна зробити висновки, що загальносвітовою тенденцією за останні п'ять років є скорочення поголів'я овець на 1,9%, виробництва вовни – на 9,6%, а виробництво баранини, навпаки, збільшилося на 6,3%. Слід також зазначити, що такі країни, як Росія та Україна за цей період збільшили й поголів'я овець, і виробництво продукції вівчарства.

Узагальнення світових тенденцій розвитку галузі вівчарства за останні роки показало, що в цілому галузь знаходиться в прямій залежності від кон'юнктури ринку. Кількість овець зростає при підвищенні попиту і цін на вовну й баранину на світовому ринку. Цілком природно, що при цьому зростає і виробництво продукції вівчарства. Й навпаки, при зменшенні попиту і падінні цін, а також при тому, що складаються несприятливі погодні й незадовільні умови годівлі овець, їхнє поголів'я різко скорочується, а з ним і виробництво продукції.

Останніми роками характерною ознакою розвитку вівчарства у світі є трансформація його напрямів у бік збільшення виробництва баранини і зменшення виробництва вовни, при незначному скороченні поголів'я. Ця трансформація була викликана зміною попиту на продукцію вівчарства та перепрофілюванням на виробництво баранини, оскільки виробництво вовни потребує більше витрат, ніж виробництво штучних і синтетичних волокон.

Аналіз сучасного стану й напрямів розвитку вівчарства у світі дає можливість зробити такі узагальнюючі висновки, які необхід-

но врахувати при проведенні робіт щодо відродження галузі в Україні.

Стратегічним напрямом розвитку має бути відродження галузі вівчарства в Україні шляхом підвищення продуктивності овець та стимулювання попиту на продукцію вівчарства. При цьому необхідне збільшення м'ясного ресурсу країни, що забезпечить населення м'ясом і м'ясопродуктами відповідно до норм споживання. Особливістю сучасного світового вівчарства є зростання економічної значущості виробництва баранини, тому останнім часом набуває розвитку скороспіле м'ясне та м'ясо-вовнове вівчарство, переважно кросбредного напрямку, до того ж у м'ясному балансі галузі підвищується частка ягнятини. Враховуючи вищесказане, в Україні необхідно приділити увагу збереженню й удосконаленню наявних і створенню нових порід овець, здатних одночасно продукувати високоякісні м'ясо та вовну, а також дефіцитну сировину – овчини, смушки тощо.

Опрацьований матеріал дає змогу вивчати стан і тенденції розвитку галузі вівчарства в світі, що є підґрунтям для подальших теоретичних досліджень та практичних розробок для поліпшення стану галузі вівчарства в Україні, виробництва конкурентоспроможної, відповідної світовим стандартам продукції вівчарства. При цьому одним із подальших досліджень є вивчення та запровадження в сільськогосподарських підприємствах скороспілого м'ясного й м'ясо-вовнового напрямку вівчарства, з урахуванням світового досвіду та, зокрема, досвіду словацької фірми „Монта Голлич”, спеціалістами якої було розроблено програму ведення скороспілого вівчарства „Мовіс”.

Узагальнено світові тенденції розвитку вівчарства й проаналізовано світовий досвід виробництва продукції вівчарства, що є підґрунтям для подальших теоретичних досліджень та практичних розробок з метою поліпшення стану галузі вівчарства в Україні.

Обобщены мировые тенденции развития овцеводства, проведен анализ мирового опыта производства, продукции овцеводства, что сможет служить для дальнейших теоретических исследований и практических разработок с целью улучшения состояния отрасли овцеводства в Украине.

An article generalizes the global world tendencies of the development of sheep breeding, and provides the analysis of the world sheep breeding production experience that can be used as a basis for further theoretical study and practical methods for the enhancement of the sheep breeding in Ukraine.

* * *

*А.В. ЗБАРСЬКА, аспірант**

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Підприємницька діяльність домогосподарств

У розвинутому демократичному світі мале підприємництво розглядається переважно не як економічний суб'єкт, а як суб'єкт, що забезпечує становлення й розвиток демократії та, водночас, спрямоване на вирішення соціальної політики зайнятості. За таких підходів економічне значення малого підприємництва для країн є додатковим «бонусом». І тому не випадково розвинуті країни світу в офіційних звітах, як правило, надають консолідовану звітність одночасно по малому й середньому підприємству (SME) (для довідки: до суб'єктів середнього підприємництва в ЄС належать компанії з річним обсягом реалізації до 50 млн €), що дає змогу в конгломераті SME показати як високу концентрацію робочої сили (забезпечується малим підприємством), так і значну частку у ВВП країни (забезпечується середнім підприємством).

Визначення малого підприємництва як суб'єкта, що спрямоване на вирішення соціальної політики зайнятості, означає спрямування акцентів державної політики його розвитку та вибір спеціальних інструментів і механізмів державного регулювання. Це здійснюється в напрямі спрощення та здешевлення обов'язкових процедур нагляду й звітності, що має стимулювати приплив до малого бізнесу нових людей.

Теоретико-методологічні дослідження підприємництва, ефективної реалізації його в АПК знайшли відображення у наукових працях В. Амбросова, В. Андрійчука, І. Баланюка, В. Долинського, П. Макаренка, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, О. Онищенко, П. Саблука, В. Юрчишина та ін. Акценти їх досліджень переносяться нині пе-

реважно на стабілізацію соціальної ситуації в сільській місцевості.

На противагу цьому в Україні останнім часом мале підприємництво розглядається владою (і цей погляд нав'язується й суспільству) лише з позиції його економічного значення. Через це в країні спотворюється державна політика, бо основний акцент ставиться не на спрощення та здешевлення обов'язкових процедур нагляду і звітності для малого підприємництва, а навпаки – на рівність регуляторних правил для малого й великого бізнесу, що суперечить основним теоретичним положенням. Як наслідок, в Україні наприкінці 2010 та на початку 2011 року відбулися масштабні акції громадської непокори малого бізнесу, які викрили низку проблем у середовищі малого підприємництва як провідного й проактивного елементу демократії.

До цих проблем слід віднести концентрацію зусиль малого підприємництва виключно на поточних сьогочасних проблемах і небажання або неспроможність поглянути в завтра для розробки та моделювання своїх стратегій побудови майбутнього.

Особливість ставлення до малого бізнесу в світі й наявність окремих чітко визнаних державних політик як на рівні ЄС, США, так і ряду інших провідних країн світу, підкреслюється тим фактом, що в більшості розвинутих країн суб'єкти малого та середнього бізнесу кількісно становлять понад 90% від суб'єктів бізнесу взагалі. За даними OECD до 97% в економіці країн-членів OECD – це компанії малого й середнього бізнесу, а їхня частка в ВВП дорівнює від 40 до 60% і вони забезпечують до 70% робочих місць, а для країн не членів OECD ці показники ще вище. Останнє положення чітко показує, що в промислово розвинутих країнах світу розвиток малого та середнього підприємництва

* Науковий керівник – В.П. Горьовий, доктор економічних наук, професор.

менший, ніж в аграрно-промислових і країнах із перехідною економікою.

Методологічні основи формування й розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі обґрунтовані аналізом явищ об'єктивної дійсності, який завбачає розуміння вчення про структуру, логічну організацію, методи та засоби її пізнання, відображення форм і законів природи й суспільства, категорій мислення.

В економічній системі, як і в природі, поява нового елементу, суб'єкта тощо в ринковому господарстві відбувається внаслідок зміни попередніх їм елементів, суб'єктів тощо. Розвиток малої форми господарювання до рівня підприємництва (малого, середнього, великого) показує, що воно зароджується на базі домашнього господарства (домогосподарства).

Аналіз джерел розвитку господарств малої форми і формування малого підприємництва показав три основних напрями з використанням таких засобів:

доходів сім'ї, коли нагромаджених доходів достатньо для відкриття малого підприємства;

залучених засобів (кредитів), при цьому доходи сім'ї використовуються для особистих потреб;

змішаний варіант із використанням доходів сім'ї та залучених засобів.

В основу досліджень покладений принцип, що доходи, нагромаджені в домашньому господарстві, використовуються в усіх названих варіантах.

Домашнє господарство економісти відносять до першої групи основних суб'єктів ринкового господарства. Воно одночасно виступає власником, основним постачальником засобів виробництва і споживачем благ за рахунок доходів, одержаних у результаті продажу своєї праці, капіталу тощо.

Домашнє господарство в особі дрібного власника є потенційним елементом для переходу на мале підприємництво. Одним із основних параметрів при цьому є рівень доходу конкретного домашнього господарства. Він формується із заробітної плати, відсотків на збереження і цінні папери, реалізації надлишків сільськогосподарської продукції,

виробленої на подвір'ї, тощо. Розподіл доходу домогосподарств нерівномірний, тому й рівень готовності для підприємницької діяльності різний.

Для наочної картини можливості переходу домогосподарства до малого підприємництва побудуємо графік залежності витрат від доходу в домашньому господарстві (рис.).

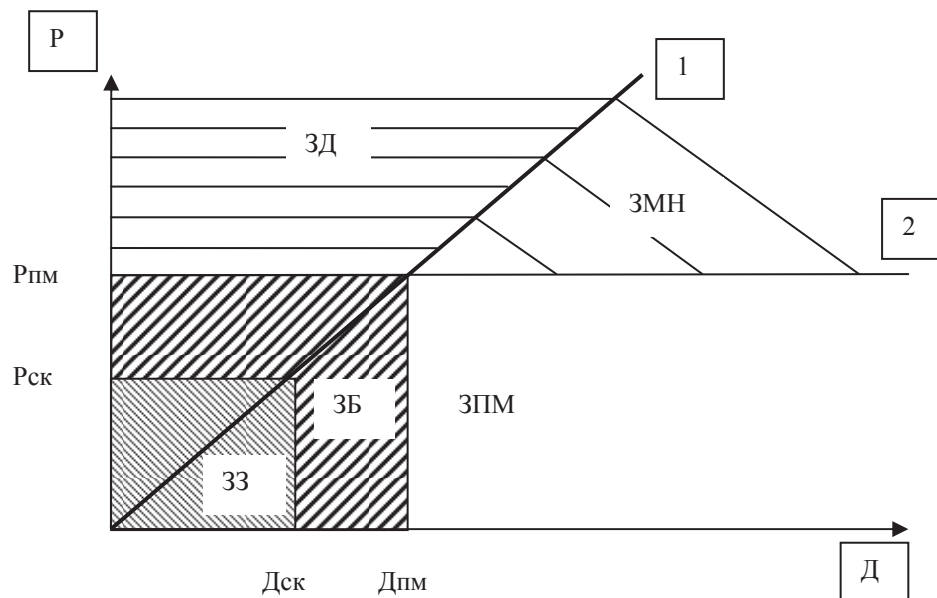
В основу побудови рисунка закладений принцип, що всі доходи домогосподарства використовуються для витрачання на особисті потреби, тому межею між зонами доходів і витрат є пряма лінія, яка характеризує рівність доходів та витрат, тобто кут нахилу її до осі абсцис і ординат, що характеризує доходи й витрати домогосподарств, однаковий. Витрати, які забезпечують споживчий кошук (Рск), та прожитковий мінімум Рпм) повинні покриватися відповідно доходами (Дск і Дпм).

Із рисунка випливає, що домогосподарство може знаходитися на різних рівнях забезпечення доходом. Якщо сім'я має дохід нижче рівня доходу вартості споживчого кошика, то вона перебуватиме у зоні злиденності та не може забезпечити себе продуктами харчування.

Зона бідності характеризується величиною доходу нижче рівня споживчих витрат прожиткового мінімуму. З позицій соціально-економічної оцінки цей рівень характеризується неможливістю забезпечити сім'ю товарами короткотермінового користування (одяг та інші товари, повсякденні витрати). За таких доходів займатися підприємницькою діяльністю неможливо, тому що не забезпечується життєво необхідне харчування, а також неможливо одержати кредит, при видачі якого банк у таких випадках зобов'язаний розглядати стан бюджету сім'ї і враховувати наслідки ризиків.

Необхідно зазначити, що формування підприємницької діяльності можливе тільки після того як домогосподарство досягне за доходами рівня вище прожиткового мінімуму, тобто:

$$Д > Р_{пм}. \quad (1)$$

$P_{пм}$ – рівень прожиткового мінімуму; $P_{ск}$ – рівень споживчого кошика; 3ПМ – зона прожиткового мінімуму; 3ПМ – зона прожиткового мінімуму; В – витрати; Д – дохід; $D_{пк}$ і $D_{пм}$ – відповідно доходи, які покриваються відповідними рівнями.

----- 3З – зона злиденності; === 3Д – зона боргів; /// 3Б – зона бідності;

\\\\ 3МН – зона можливих нагромаджень.

1 – лінія залежності витрат від доходів домогосподарства;

2 – рівень витрат домогосподарства, відповідних величині прожиткового мінімуму.

Залежність витрат від доходів у домашньому господарстві

Проте це співвідношення доходів і витрат можна вважати допустимим початком переходу до підприємництва, але не обов'язковим. Це пояснюється тим, що потреби людини не обмежені тільки прожитковим мінімумом, тому доходи вище прожиткового мінімуму можуть використовуватися домогосподарством для витрат на товари тривалого користування (автомобілі, комп'ютери, холодильники тощо).

Щоб визначити межу можливого переходу від домогосподарства на рівень малого підприємства, розглянемо поняття доходу домогосподарства і малого підприємства (сімейної ферми), відповідно позначивши їх як $D_{дг}$ та $D_{с}$.

Проведені дослідження показують, що існують різні тлумачення відносно використання $D_{дг}$. Оскільки домогосподарство переслідує мету забезпечення добробуту сім'ї, основним його завданням є побудова сімейного бюджету. Проте воно, по-перше, не є застиглою структурною одиницею на ринку, яка функціонує лише у сфері споживчої

економіки, по-друге, присутнє також на ринку як продавець праці, послуг тощо. Тому визначення доходу домогосподарства можна викласти як *одержані від продажу послуг праці, капіталу та інші надходження, що витрачаються для задоволення особистих потреб (а не нарощування прибутку)*.

Аналогічний підхід до використання одержаного $D_{дг}$ полягає в наступному: частина надходить державі у формі індивідуальних податків, а решта розкладається на особисті збереження і особисте споживання. Такий розподіл $D_{дг}$ матиме вигляд:

$$D_{дг} = \sum_{i=1}^n H_i + \sum_{i=1}^n C_{лі} + \sum_{i=1}^n P_{лі}, \quad (2)$$

де $H_i, C_{лі}, P_{лі}$ – відповідно податки, особисті заощадження, особисті потреби від доходу члена сім'ї, який одержує зарплату, грн;
 n – чисельність членів сім'ї, які одержують зарплату, осіб.

Членами сім'ї, які заробляють гроші, вважаються всі, хто вносить у сімейний дохід постійні грошові надходження у вигляді заробітної плати, пенсії, відсотків від депо-

зитів банків, гарантовані дотації від цінних паперів та ін. Заощадження як частина Ддг є основою інвестицій.

Аналіз формування малого підприємництва в Україні останніми роками показує, що особисті заощадження є матеріально-фінансовою основою для започаткування підприємницької діяльності. Щоб не вступати у протиріччя до визначення функції домогосподарства, розглянемо поняття доходу сімейного домогосподарства (Дс) як сукупного доходу всіх членів сім'ї. При цьому слід виходити з того, що основні відмітні риси між сімейною фермою і домашнім господарством, на наш погляд, полягають більше у соціальному й політекономічному відношенні, ніж в економічному, оскільки це два способи організації сільськогосподарського виробництва сімейного типу.

Подібність Дс і Ддг полягає в тому, що домашнє господарство та сімейна ферма одержують дохід від використання робочої сили сім'ї, тобто від її передачі у «найм самі собі». Проте сімейна ферма має змішаний дохід, який складається із плати за працю і доходів від функціонування господарства. Тобто, тут виникає заінтересованість сімейної ферми не просто у підвищенні добробуту сім'ї, як у Ддг, а й в інвестуванні частини заощаджень у підприємницьку діяльність із метою вилучення прибутку.

Таким чином, для формування малого підприємництва необхідно дотримуватися нерівності:

$$Дс > Рдг. \quad (3)$$

Якщо величину приросту Дс над Ддг розглядати як базову основу для формування малого підприємництва, доцільно знати вплив потоків, які його становлять. Ці складові матимуть вигляд:

$$Дс = Ддг + Дфг, \quad (4)$$

де Дфг – дохід від функціонування господарства, орієнтованого на ринок, грн.

Аналізуючи постійні нагромадження дрібних власників, які прагнуть зайнятися малим бізнесом, пересвідчуємося, що основну частину сімейного доходу становить заробітна плата.

Проте для вкладення засобів у підприємницьку діяльність необхідно враховувати забезпечення добробуту всіх членів сім'ї не нижче прожиткового мінімуму. Це означає, що Дс слід розподілити на працюючих і непрацюючих членів сім'ї. Тоді витрати на забезпечення прожиткового мінімуму сім'ї ($P_{пс}$) матимуть вигляд:

$$P_{пс} = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m P_{ij}, \quad (5)$$

де P_{ij} – відповідно витрати на всіх членів сім'ї незалежно від того, одержують чи не одержують вони зарплату, грн;

m – число членів сім'ї, які не одержують зарплату, осіб;

i – індекс членів сім'ї, які одержують зарплату;

n – число членів сім'ї, які одержують зарплату, осіб;

j – індекс членів сім'ї, які не одержують зарплату.

Порівняльний аналіз формул 4 і 5 показує, що складових надходжень доходів у сімейний бюджет менше, ніж складових витратної частини. Це пояснюється тим, що у сім'ях є діти, на яких також необхідно передбачати витрати. Під час формування малого підприємництва доцільно враховувати й стан пенсійного забезпечення, величину зарплати працюючих членів сім'ї та інших надходжень у дохід сімейної ферми (Дс) і порівнюючи надходження з видатками на забезпечення мінімального прожиткового рівня, можна зробити висновок, що сумарний дохід сімейної ферми, яка розміщена у сільській місцевості, повинен перевищувати сумарні видатки на величину, яку в загальному вигляді можна відобразити як:

$$Д_{мп} = Дс - P_{пс}, \quad (6)$$

де $Д_{мп}$ – доходи сім'ї на формування малого підприємництва, грн.

На підставі даних Державної служби статистики України про середньомісячну заробітну плату одного працівника та розміру затвердженого Кабінетом Міністрів України прожиткового мінімуму для працездатного населення й середнього розміру пенсій, проведені розрахунки, результати яких зведені у табл. 1.

Із таблиці 1 видно, що основне джерело нагромаджень доходів сім'ї (Дс) – це заробітна плата її працездатних членів. Так, сім'я, що складається із двох працюючих батьків і

двох дітей, в 2011 році мала можливість відкласти у нагромаджувальний фонд 1700 грн на місяць.

1. Середньорічна заробітна плата і прожитковий мінімум працездатного населення України за 2001-2010 рр., грн*

Показник	Значення по роках					
	2001	2003	2005	2007	2009	2011
Нарахована середньомісячна зарплата одного працівника	311	462	806	1351	1906	2675
Мінімальна середньомісячна заробітна плата	118	185	299	430	894	973
Величина прожиткового мінімуму для працездатного (в середньому)	311	365	453	551	664	923
Величина можливих нагромаджень	-	97	353	800	1199	1702
Величина прожиткового мінімуму для дітей	277	307	453	463	500	853

* Примітка: Встановлені законодавчими актами України.

Проте близько 45% мешканців села мають середній грошовий дохід нижче прожиткового рівня і не в змозі здійснювати подібних нагромаджень. Водночас згідно з даними Державної служби статистики України у 2011 році у господарствах населення вироблено 96,9% картоплі, 84,3 – овочів, 90,6 –

продовольчих баштанних культур, 84,2 – плодів і ягід, 45,8 – худоби і птиці на забій, 79,7 – молока, 83,3% вовни тощо.

Розрахунок можливого обсягу виручки від реалізації продукції, виробленої господарствами населення, наведено в таблиці 2.

2. Розрахунок можливого обсягу реалізації та виручки від реалізації основних видів с.-г. продукції господарствами населення України за 2011 рік

Продукція	Ціна реалізації 1 т, грн*	Норма споживання, на особу в рік кг	Господарства населення				
			виробництво, тис. т	спожито в господарстві, тис.т	можливий обсяг реалізації, тис.т	рівень товарності, %	Виручка, млн грн
1	2	3	8	9 = 13,5 ¹ x гр. 3	10	11	12
Зерно	1125	125	12528	1687,5 (крім того 6900 на корм)	3940,5	31,5	4433,1
Соняшник	3028	-	1382	-	1382	100	4184,7
Цукрові буряки	487	-	1595	-	1595	100	776,8
Картопля	2253	125	23496	1687,5 (8480 на корм)	13328,5	56,7	3002,9
Овочі	2591	125	8292	1687,5	6604,5	76,9	1711,2
Плоди і ягоди	2228	115	1597	1552,5	-	-	-
М'ясо	10000	60 ^{***}	925	810,0	115,0	12,4	1150,0
Молоко	2938	300	8839	4050	4789	54,2	1407,1
Яйця, млн шт.	472 ^{**}	300	6952	4050	2902	41,7	1369,7
Усього	х	х	х	х	х	х	18035,5

* Середні реалізаційні ціни за Ф № 50 СГ, 2010 рік. ** За 1000 штук. *** У сільській місцевості, фактично за 2010 рік.

¹ 113,5 млн осіб – чисельність сільського населення.

Порівнюючи показники виробництва з обсягами споживання та, відповідно, з витратами на придбання продуктів, що входять до мінімального набору продуктів харчування і становлять споживчий кошик, очевидна економія засобів в обсязі понад 60% за рахунок ведення особистого селян-

ського господарства. Щоб придбати й відгодувати поросят або утримувати корів, сім'я повинна планувати витрати з урахуванням власних трудовитрат і вироблених кормів.

Аналізуючи розрахункові показники витрат та порівнюючи їх із величиною прожиткового мінімуму і можливих нагромаджень

(табл. 1) встановлено, що господарства населення мають можливості за рахунок ведення особистого селянського господарства, навіть за доходів, відповідних величині прожиткового мінімуму, утримувати 7-8 поросят, або 2-3 корови.

Запропонований спрощений методичний підхід до оцінки впливу Дс на формування малого підприємництва дає змогу підприєм-

цю правильно орієнтуватися при раціональному використанні своїх матеріальних засобів, а статистичним органам вести облік і прогнозування розвитку малого підприємництва. Аналогічний розрахунок нагромаджень можна провести для кожної області та району України за статистичними даними заробітної плати й прожиткового мінімуму в регіоні.

Розкрито практичний підхід щодо формування підприємницької діяльності сімейних господарств сільської місцевості. можливі шляхи трансформації особистих селянських господарств у малі підприємницькі структури.

Раскрыты практический подход к формированию предпринимательской деятельности семейных хозяйств сельской местности, возможные пути трансформации личных крестьянских хозяйств в малые предпринимательские структуры.

An article outlines the practical approach towards the formation of entrepreneurship of the rural households. The possible ways of transformation of rural households into enterprising structures are considered.

* * *

Дослідження з проблем управління туристичною підприємницькою діяльністю в аграрній сфері

На сучасному етапі формування соціально орієнтованої економіки європейського типу в Україні особливої актуальності набуває питання соціально-економічного розвитку сільських поселень, тому вкрай необхідна розробка та запровадження першочергових заходів щодо поліпшення соціально-економічних процесів розвитку села. Одним із важливих напрямів управління й підтримки економічного стану регіонів нашої країни, а особливо її сільських територій, може стати прискорений розвиток туризму в аграрній сфері, що позитивно впливатиме на стабілізацію соціально-економічного розвитку сіл, забезпечення зайнятості сільського населення, скорочення міграції його із сільських регіонів до міст. Організація відпочинку та туризму на базі сільських поселень надзвичайно позитивно впливає на економіку й екологію багатьох адміністративних районів України. Саме тому даний напрям дослідження знаходиться у полі зору багатьох науковців. Нині забезпечення ефективного управління туристичною підприємницькою діяльністю в аграрній сфері в Україні все ще перебуває на етапі становлення, адаптації до соціально-економічних трансформацій та національної свідомості. Природно, що за таких умов важливо правильно визначити особливості функціонування підприємницької діяльності у сфері сільського аграрного туризму й запропонувати ефективні механізми управління цим процесом. Значною мірою відповіді на ці та інші питання дає монографія Л.В. Забуранної «Туристична підприємницька діяльність в аграрній сфері: теорія, організація», що нещодавно вийшла у ННЦ «Інститут аграрної економіки»¹, основні положення якої стосуються підтримки і розвитку підприємництва в аграрній сфері із залученням наявних рекреаційних ресурсів, а відповідно й формування позитивного впливу на соціально-економічний розвиток сільських територій.

У першому розділі книги висвітлені питання теоретико-методологічних засад управління підприємництвом у туризмі. Критично проаналізовані теоретичні підходи до еволюції парадигми

управління у підприємстві, визначенні сільського аграрного туризму як виду підприємництва, розробці методологічних засад дослідження проблеми управління розвитком підприємств туристичної галузі на сучасному етапі розвитку української економіки. Позитивної оцінки заслуговує дослідження можливостей адаптації зарубіжного досвіду розвитку сільського аграрного туризму для розв'язання існуючих проблем в українських реаліях.

Другий розділ присвячено методологічним засадам дослідження проблем розвитку туристичної галузі в Україні. Автор пропонує власний підхід до методології дослідження внутрішнього ринку туристичних послуг із метою визначення перспектив розвитку сільського аграрного туризму в Україні, який ґрунтується на поєднанні методів галузевого та територіального аналізу для визначення національної туристичної політики. У книзі узагальнено існуючі й запропоновано власне бачення типологізації підприємств сільського аграрного туризму на основі їхньої підприємницької стратегії діяльності, а також розроблено методологію типологізації підприємств сфери сільського аграрного туризму відповідно до стратегії їхньої діяльності на основі кластерного аналізу, що дає підстави вважати такий підхід піонерним щодо аграрної економіки. Заслуговує на увагу розроблена автором методика оцінки економічної ефективності підприємницьких стратегій досліджуваних підприємств, що дасть змогу останнім постійно проводити раціональний моніторинг своєї господарської діяльності.

Третій розділ монографії присвячений вивченню стану та проблем сталого розвитку аграрної сфери України. Визначено, що господарства населення готові до розширення сфер своєї діяльності шляхом включення інноваційних напрямів аграрної сфери, а саме сільського аграрного туризму. На користь розвитку нових напрямів діяльності в аграрній сфері показують дані, що окремою визначальною характеристикою бідності в Україні, як і в більшості країн перехідного періоду, є місце проживання. Отже, автором доведено, що перспективи малих форм господарювання в аграрній сфері досить обнадійливі, враховуючи особливості сільсь-

¹ Забуранна Л.В. Туристична підприємницька діяльність в аграрній сфері: теорія, організація: монографія / Л.В. Забуранна. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 484 с.

кого господарства з урахуванням вітчизняного досвіду й досвіду інших країн, у тому числі й розвинутих. Заслужовує на увагу проведене автором дослідження особливостей туристичної підприємницької діяльності в аграрній сфері Карпатського економічного району, де зосереджено більшість існуючих нині українських підприємств сфери сільськогосподарського туризму для формування ефективної системи управління ними та популяризації даної діяльності в усіх регіонах країни.

У четвертому розділі запропоновано використання комплексу маркетингових комунікацій підприємств сільськогосподарського туризму. Обґрунтовано, що його розробка розв'язує суттєву проблему підвищення поінформованості потенційних споживачів про сільський аграрний туризм. Автором розроблено: економіко-організаційний механізм формування комплексу інтегрованих маркетингових комунікацій підприємств сільськогосподарського туризму, який відкрив нові перспективи для ефективного формування й управління маркетинговими комунікаціями досліджуваних підприємств; методичні основи управління маркетинговими ризиками підприємств сфери сільськогосподарського туризму; визначено основні види логістики в управлінні туристичними підприємствами, що дасть змогу підприємцям організовувати свою діяльність з вищою економічною ефективністю та можливістю функціонування у довгостроковій перспективі.

У завершальному розділі монографії дано характеристику професійного рівня підприємця, що займається туристичною діяльністю в аграрній сфері. На основі поглибленого дослідження виявлено, що існує набір характеристик, властивий підприємцям, що виділяє їх із соціуму. Це формує базис для обґрунтування доцільності ряду заходів, закладених в авторську програму розвитку підприємництва у сфері сільськогосподарського туризму. Проведене опитування надало емпіричні докази про значимість державної під-

тримки підприємництва та її недостатність. Заслужовує на увагу визначення основних сегментів споживачів туристичних послуг сільськогосподарського туризму й інструментів маркетингових комунікацій, що впливають на рішення про купівлю туристичного продукту конкретної сільської садиби, що допоможе підприємцям, які працюють у цій галузі, сформувати найбільш вдалу пропозицію свого туристичного продукту, визначити цільовий ринок і розробити максимально ефективний комплекс маркетингових комунікацій з метою поліпшення іміджу підприємства та вплинути на просування туристичного продукту в умовах висококонкурентного ринку. Заслужовує на особливу увагу розроблена інноваційна методика стратегічного управління підприємствами сільськогосподарського туризму на основі нечіткої логіки й проведена оцінка економічної ефективності підприємницьких стратегій окремих кластерів досліджуваних підприємств, яка довела справедливості гіпотези про необхідність диверсифікації сільської економіки і виділення гідного місця туристичній підприємницькій діяльності в аграрній сфері.

У цілому монографія Л.В. Забуранної справляє враження своєчасної та глибокої наукової праці, яка спирається на суттєві теоретичні розробки, вітчизняну законодавчу й нормативну базу з питань управління туристичною підприємницькою діяльністю, статистичні матеріали Державної служби статистики України, дані фінансової звітності досліджуваних підприємств і узагальнення вітчизняного та зарубіжного досвіду у сфері сільськогосподарського туризму. Наведені результати досліджень будуть корисні для науковців, викладачів, аспірантів, студентів вищих навчальних закладів, керівників і спеціалістів аграрних підприємств та всім, хто цікавиться проблемами ефективного управління туристичною підприємницькою діяльністю в аграрній сфері України.

***О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук,
учений секретар Національного наукового центру
«Інститут аграрної економіки»***

* * *